

SZABÓ ERVIN
1877-1918

BUDAPEST, 1968
FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
KIADÁSA

AZ ANYAGOT GYŰJTÖTTE, VÁLOGATTA, SZERKESZTETTE
ÉS JEGYZETELTE;
REMETE LÁSZLÓ

A SZERKESZTÉSSEN RÉSZTVEVŐ:
BÓNA MÁRTA

LEKTORÁLTA:
KELEN JOLÁN
TYROLER GYULA

A BORÍTÓLAPOT
SÁRDY KÁROLY
TERVEZTE

FELELŐS KIADÓ:
A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR IGAZGATÓJA

MEGJELENT
SZABÓ ERVIN HALÁLÁNAK
50. ÉVFORDULÓJÁRA

BEVEZETÉS

Ötven esztendővel ezelőtt napirendre tűzött, de a megújuló igények ellenére mindmáig csak töredékesen megoldott feladat teljesítéséhez kíván hozzájárulni ez a szerény gyűjtemény. A két régi célkitűzés egyike: fel kell kutatni és közre kell adni Szabó Ervin egész szellemi hagyatékát, a másik ismételten felbukkanó óhajtás, hogy meg kellene írni a Szabó Ervin művét tudományosan értékelő tanulmányt.

Ezek az igények először Szabó Ervin 1918. szeptember 30-i halálát követő hetekben – hónapokban merültek föl. A Huszadik Század 1918. októberi számának első oldalán olvashatjuk, hogy a Társadalomtudományi Társaság rövidesen megjelenteti Szabó Ervin kéziratban maradt utolsó nagy munkáját, amely később „Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban” címen vált ismertté, emellett önálló kötetet bocsát közre a magyar és külföldi sajtóban közölt elvi jelentőségű cikkeiből.

Nem sokkal utóbb a Szocializmus című folyóiratban (1918. nov.) a szerkesztőség kilátásba helyezte, hogy egyik következő számában „komoly kritikusi” tanulmányt hoz Szabó Ervinről. Az ígéretek teljesítésére azonban nem került sor. Az 1918-as őszi rózsás forradalom alatt csupán Szabó Ervin két nagyobb tanulmányát adták ki önálló könyvecskében és egy kéziratban talált kis írását a Huszadik Század hasábjain.

A róla szóló tanulmány is elmaradt, mégsem mondhatjuk, hogy semmi sem történt e téren. A hazai és külföldi sajtóban seregnyi nekrológ, életrajzi emlékezés látott napvilágot és ezek egy része igyekezett kijelölni Szabó Ervin történelmi helyét is –, bár néha egymásnak ellentmondó beállításban.

A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i győzelme itt is fordulatot jelentett. Alig egy héttel később (márc. 28-án) a proletárhatalom vezető szerve a Forradalmi Kormányzótanács foglalkozott és határozott ez ügyben. A határozat azt tükrözte, hogy Szabó Ervint a munkáshatalom kimagasló előfutárai közé sorolják, ő volt az egyetlen, akinek emléke megörökítéséről ilyen módon gondoskodtak,

többek között kimondva, hogy műveinek összegyűjtése és kiadása állami feladat. A nemzetközi reakció fegyveres túlereje 133 nap után megdöntötte a szocialista államot, a program a rendelkezésre álló idő rövidsége ellenére mégsem maradt egészen papíron. Kísérletettek Szabó Ervin posthumus monográfiájának kiadására is –, erről Jászi Oszkár, a kézirat őrzője, „Magyariens Schuld...” című 1923-as (emigrációban megjelent) emlékirata tájékoztat, ahol azt is beismeri, hogy megtagadta a kézirat kiszolgáltatását. Szabó Ervin néhány más írását mégis kiadták, így a Kommunista Könyvtár számai között „A tőke és a munka harcá”-t és ugyanebben a sorozatban az Ő bevezetésével jelentették meg Marx Szabadkereskedelem és védővám című tanulmányát. A napi sajtó is közölte, illetve újraközölte néhány cikkét. A Tanácsköztársaság alatt tették meg az első lépéseket Szabó Ervin alkotásának marxista értékelése felé: Révai József egy könyomatban ma is található előadása, valamint a Vörös Újságban közölt cikke jellemzi ezt a törekvést. Bolgár Elek az ekkor létesített Történelmi Materializmus Kutatóintézet igazgatója szintén Szabó Ervinről szóló, a marxizmus továbbfejlesztésében elért érdemeit méltató referátummal nyitotta az Intézet előadásorozatot, amint erről a Vörös Újság július 6-i száma hírt adott. (Az előadás szövege nem ismeretes.)

Az ellenforradalom felülkerekedése az ebben az irányban elkezdett munkát is megnehezítette, bár Szabó Ervin neve nem ment feledésbe. Jászi Oszkár bécsi emigrációjában a kiadásig juttatta a „Társadalmi és pártharcok...”-at, amelyhez színes életrajzi bevezetést is csatolt, így jóvátette 1919-es mulasztását, noha csak részben, mert a külföldi kiadványból kevés juthatott Magyarországra. (Szabó Ervin posthumus monográfiáján kívül ebben az időszakban mindössze egyetlen kisebb írása ért meg új kiadást 1934-ben.)

Másként állt a helyzet az életmű értékelésével. A hazai és külföldi sajtóban viszonylag szép számmal láttak napvilágot ilyen jellegű emlékezések, cikkek, tanulmányok, néha egész cikksorozatok (A Moravska Ostravá-ban megjelenő Magyar Nap című kommunista újság Szabó Ervin születése 60. évfordulóján 1937-ben hozott sok írást, ugyanakkor mozgalmat indított emléke ápolására. Hat évvel utóbb, Szabó Ervin halála 25. évfordulója alkalmából a Népszava 1943. augusztus – októberi vasárnapi számai csaknem kivétel nélkül ébresztették Szabó Ervin emlékét. Ez utóbbi vállalkozásnak jelentőséget ad, hogy a szovjetellenes rablőháború teljében hajtották végre, okkal váltotta ki a jobboldali sajtó gyűlölködését.)

Sajnos az évfordulós cikkek többsége nem igen gazdagította új szempontokkal, ismeretekkel a korábbi Szabó Ervin irodalmat.

A két háború közötti fontosabb Szabó Ervin tanulmányok közül Jászi Oszkár említett munkáján kívül még egy cikk érdemel különleges figyelmet: a Századunk 1928. októberi számában megjelent „Ha Szabó Ervin nem hal meg...” című. Ebben ő, a radikális polgárság vezető ideológusa, aki elvi nézetkülönbségek ellenére kerek másfél évtizeden át benső barátja volt Szabó Ervinnek, vállalta a számára aligha vonzó feladatot, hogy a Szabó Ervinnel kapcsolatos kispolgári reformista illúziókat eloszlassa. Meggyőző érvekkel bizonyította: ha Szabó Ervin megéri a kommunista mozgalom keletkezését, a proletárforradalom győzelmét, úgy korábbi megnyilatkozásainak néhány ellentmondása dacára kommunista lett volna és szívvel-lélekkel támogatja a proletárhatalmat.

Jászi állásfoglalása nemcsak azért hiteles, mert nagyon közéről ismerte Szabó Ervint, hanem azért is, mert ha igazságérzete nem tiltja, nyilván örömet sorolta volna a radikális polgárság szellemi elődei közé azt az embert, akiről az elsők között mondta ki: korának „4-5 legjelentősebb személyisége közé tartozott.

A Horthy-fasizmus alatti Szabó Ervin irodalom azonban nem volt egységes, sokan saját elképzeléseiknek megfelelően alakították arcképét és ez a kifogás még Jászi Oszkár egyes megállapításaira is vonatkozik. Említést érdemel például Mónus Illésnek a Szocializmus 1928-as évfolyamában (435-436. old.-on) megjelent cikke is. Mónus ott évtizeddel korábbi kritikát ismételt meg: 1918-ban a szociáldemokrata vezetőség álláspontját kifejezve a Népszava abban marasztalta el Szabó Ervint, hogy „légüres térben mozog”, „szobatudós”, hogy- „körömfeketényi politikai érzéke sem maradt”, nincs joga a párt politikáját bírálni, mert nem dolgozik, nem hoz áldozatokat érte. Tíz évvel utóbb Mónus tiszteletteljes hangon, de nagyrészt ugyanazt mondta: „tudós volt, akit elsősorban az elmélet, a tudomány érdekelt... többre értékelte a tudást, mint a gyakorlati működést”, kora nem érthette meg őt a magyar viszonyok fejletlensége miatt, más országban „munkássága is termékenyebb lehetett volna és az utána következő nemzedékekre is hatást gyakorolt volna.” Mónus nem vette észre, hogy Szabó Ervin a szociáldemokrata párt keretein kívül is nagy ébresztője volt a forradalmi mozgalomnak. Megfeledezett arról, hogy a tömegekre való befolyását szembeszökően bizonyította az a tény, amivel a proletariátus demonstrált temetésekor. Ismeretes, hogy a temetés időpontjában Budapest és környéke számos nagyüzemében a munkások a katonai diktatúra ellenére rövid munkabeszüntetéssel adóztak emlékének. Mónus arról is megfeledkezett, hogy Szabó Ervin, noha ő maga nem tervezte politikai párt alapítását, a nem sokkal halála után alapított Kommunisták Ma-

gyarországi Pártjának mégis egyik jelentős szellemi előkészítője lett egész ellenzéki tevékenységével is ezt bizonyította, hogy a világháború alatt az ő irányításával működő illegális csoport a KMP egyik magjává alakult.

Messzire kanyarodott a tényektől a Népszava 1933. szeptember 29-i számában a Szabó Ervin halála 15. évfordulóján hozott emlékcikk, amely öt esztendővel Jászi idézett írása után igazolni próbálta, hogy Szabó Ervin, ha megéri, az 1930-as években éppoly ellensége lenne a kommunistáknak, mint a fasisztáknak. A szerző szerint csak „történelmi tréfa” volt, hogy 1918 nyárutóján Szabó Ervint moszkvai kommunista akadémia tagjává választották. A cikkíró Szabó Ervin „Imperializmus és tartós béke” című írása végkövetkeztetésére hivatkozott, amely szerint „elsősorban emberek kellenek, más, jobb, tökéletesebb emberek. A szellem a fontos!”

Érdekes itt előzetesen is felhívni a figyelmet Varga Jenőnek e kötetben szereplő írására. Varga is idézte a fenti sorokat és elmondta, hogy ezek határozott eltávolodást jelentettek a marxizmustól. Ugyanakkor megjegyezte: ezt a szerzőnek is szóvá tette, amire Szabó Ervin „habozás nélkül elismerte” tévedését, megígérte, hogy korrigálni fogja, de ebben halála akadályozta meg. Varga Jenőt szavahihető tanúnak tartjuk, egyébként semmi érdeke, oka nem lehetett, hogy Szabó Ervin szavait, gondolatait megmássa. Az 1933-as emlékezés szerzője mégis arra építette mondanivalóját, amit Szabó Ervin helyesbíteni akart.

A kérdéssel érdemileg foglalkozó tanulmányok közül bővebben kell szólnunk Révai József „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban” című munkájáról, amely először a Társadalmi Szemle 1931-es évfolyamában jelent meg. Mint Révai legtöbb műve, ez is az eszmei harc jegyében született, elsősorban kommunista elvtársaihoz szólt. Azokhoz, akik méltán a magukénak tekintették Szabó Ervint, de ezen az alapon csaknem minden tanítását elfogadták. Emlékeztetnünk kell arra, hogy Szabó Ervin egyes írásai a Horthy-fasizmus alatt is hatottak, hiszen még mindig az általa kiadott és sok helyen szindikalista nézeteit propagáló bevezetésekkel ellátott két kötetes Marx – Engels válogatás maradt a klasszikusok egyetlen közkezen forgó magyar nyelvű gyűjteménye. De Szabó Ervin más írásai is hozzáférhetőek voltak.

Az adott helyzetben Révai főként a Szabó Ervin-i koncepció fogyatékoságaira irányította a figyelmet, bár a bevezető és befejező passzusokban nagy nyomatékkal emelte ki érdemeit. Kritikájának legtöbb tótele időtálló, bár nem állt rendelkezésére sok azóta megismert forrás. A kellő dokumentáció hiánya okozta Révainak többek

között azt a téves megállapítását, amely szerint Szabó Ervint érintetlenül hagyták az orosz forradalmak. Szabó Ervin kiterjedt levelezésének a felszabadulás után megismert darabjaiból, több cikkéből megtudtuk, hogy nemcsak felfigyelt az orosz eseményekre, hanem aggódó szeretettel kísérte azokat. A századforduló éveiben egyetlen honfitársa sem adott olyan aktív támogatást az orosz forradalmároknak, mint éppen Szabó Ervin. Feltehető, hogy szerepével a bolsevikok is tisztában voltak és ez is hozzájárult, hogy 1918-ban beválasztották a moszkvai Akadémiába.

Persze méltatlan eljárás lenne számonkérni Révaitól, hogy miért nem ismerte azt a Szabó Ervin-levelezést, amely csak a felszabadulás után vált közkinccsé. Azt is szemmel kell tartanunk, hogy tanulmányát Horthy börtönében írta, tehát nem volt abban a kényelmes helyzetben, hogy cellájába újság- és folyóiratkötegeket hozasson.

Az utóbbi tények mérlegelésével is úgy hisszük, hogy Révai dolgozata a valóságosnál kedvezőtlenebb benyomást kelt Szabó Ervinről, pozitívumait csak periférikusan említi, elméleti munkásságát szinte maradéktalanul elítéli. Pedig ez utóbbi tekintetben óvatosabbnak kellett volna lennie, hiszen nem ismerhette a századelő egyetlen európai színvonalú hazai szocialista gondolkodójának egész irodalmi hagyatékát. A kritika az 1930-as évek elején mégsem okozhatott különösebb zavart, de másként alakult a helyzet a felszabadulás után. Ekkor tíz- és százezrek tanulták meg ismét Szabó Ervin nevét, két kiadásban is megjelent a „Társadalmi és pártharcok...” másfelől viszont lényeges változtatás nélkül többször közölték Révai József cikkgyűjteményeiben fenti tanulmányát, amely éppen magas színvonala miatt, mint egyetlen tudományos igényű munka, széles körökben negatív képet alakított ki Szabó Ervinről a gondolkodóról.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1949-ben programjába vette egy alapos Szabó Ervin monográfia kiadását, a tervet azonban nem sikerült valóra váltani. 1958-ig csak kevés jelentősebb méltatás látott napvilágot róla a magyar sajtóban. Sajátos helyzet alakult ki: munkásmozgalomtörténeti tankönyvek, történelmi munkák fenntartás nélkül elismerték, hogy Szabó Ervin, különösen az első világháború éveiben a kommunista mozgalomnak tört utat, másfelől mint teoretikust szőröstől-bőröstől elvetették. Sokáig késett a Révai József által készített portré módosítása is, noha ezt az újabb kutatási eredmények indokolták volna.

Fordulópontnak tekinthetjük e szempontból az 1958-as évet, amikor végre megjelentek „Szabó Ervin válogatott írásai” a párt-

kiadónál, Litván György gondozásában, életrajzi bevezetésével, amelyhez a szerkesztő terjedelmes bibliográfiát is csatolt. Ugyanezen évben, Szabó Ervin halála 40. évfordulóján (a Népszabadság, 1958. szept. 30-i számában) Révai József 1931-es saját nézeteinek némi módosítását jelző Szabó Ervin cikke is napvilágot látott. Ennek hangvétele pozitívabb, mint a 27 évvel korábbié, bár meg kell jegyezni, hogy a teoretikust itt is elutasítja; óriásnak, de ugyanakkor „ferde óriásnak nevezi Szabó Ervint.

Nem érezzük magunkat hivatottnak arra, nem is feladatunk, hogy itt a Szabó Ervin-i elmélettel kapcsolatos vitában a véglegeség igényével állást foglaljunk. A feladat nagysága is visszariasztott. Szellemi hagyatékának megközelítő ismeretében mégis előlegezzük azt az állítást, hogy sok olyan részletet is találunk benne, amely kiállotta az idők próbáját, a mai olvasónak is nyújt eligazítást. Gondolunk itt például egyes, a hazai és külföldi sajtóban elszórtan talált cikkeire, amelyekben a magyar múlt és az akkori jelen problémáiban foglalt állást. Nem kevésbé fontosak a nemzetközi munkásmozgalommal foglalkozó művei, amelyekre a maguk idejében külföldön is felfigyeltek. A Marx -Engels válogatáshoz írt kommentárairól sem lehet egyértelmű bírálatot mondani, erre figyelmeztet Varga Jenőnek egy megjegyzése is. Varga Szabó Ervinnek Marx „Adalékok a közgazdaságtan bírálatához” című dolgozata elé írt nagy terjedelmű bevezetését így jellemezte: „... olyan kitűnő, tömör összefoglalását adja Marx gazdasági tanának, amelynek az egész világon alig akad párja.”

A Szabó Ervin műveiből készült eddigi kiadások tehát távolról sem merítik ki a témát. A róla elnevezett könyvtár 1959-ben bocsátott közre egy vaskos kötetet könyvtárpolitikai cikkeiből, ám ez sem volt hiánytalan. Kulturális, irodalmi tárgyú dolgozatainak egy része is még feltárára vár.

Élvonalbeli kutatóink több mint egy évtizede merítenek Szabó Ervinnek a Közhalmi Béla Kossuth-díjas egyetemi tanár által megöröszött és a Párttörténeti Intézetnek ajándékozott levelesládájából, egyszersmind sürgetik annak kiadását, mert kiváló eligazítást nyújt a századelő baloldali szellemi mozgalmaiban. Kiadóink azonban húzódoznak a vállalkozástól, amely valóban nem számíthat „közönségsikerre”.

A Szabó Ervin-i örökség feltárása körül tehát még nagy adóságaink vannak. Ennek szemmeltartásával úgy hisszük: bármennyire szerény anyaggal gazdagítottuk is az eddigi munkákat, amikor most néhány művét a gyűjteménybe fölvtettük, nem végeztünk haszontalan munkát.

A megírásra váró Szabó Ervin monográfiának mentünk élébe e gyűjtemény második, nagyobb terjedelmű részével. A halála óta megjelent nekrológokból, életrajzi vonatkozásokat tartalmazó cikkekből, vitairatokból, elmélyülő részlettanulmányokból válogattunk, és mindezt kiegészítettük az egykori barátoktól, tisztelőktől kapott néhány emlékezéssel.

A Szabó Ervinnel foglalkozó írások színvonala azonban eléggé heterogén, seregnyi méltatást azért hagytunk ki, mert nem egyéb, mint más szavakkal való ismétlése a már korábban elmondottaknak. (Mónus Illés idézett cikkét is az iménti okokból hagytuk ki.)

Külön utalunk arra, hogy Révai általunk bővebben kommentált 1931-es tanulmányát azért nem közöltük, mert az a szerző több kötetében is könnyen hozzáférhető. Másfelől viszont Révaitól két másik olyan cikket hozunk, amelyek eddig csak a napi sajtóban jelentek meg. A második, az 1958-as írása egyben utolsó számos e témához tartozó művei közül.

Szólnunk kell arról is, hogy egységesítő törekvéseink ellenére sincsenek teljesen összhangban egymással a különböző világnézetű szerzők különböző időpontokban papírra vetett méltatásai. Többségben megvolt a hajlandóság, hogy a maguk arculatához igazítva mutassák be hőszüket.

A szigorúan korlátozott ívszám, de egyes esetekben egyéb elvi, szerkesztői megfontolások játszottak közre abban, hogy néhány cikket lerövidítettünk. Halasi Bélánál az itt-ott jelentkező terjedgősség indokolta a kihagyásokat, amelyeket mindenütt pontokkal jeleztünk. Utaltunk rá, hogy Jászi Oszkár két értékes esszéjében akadnak kellően meg nem alapozott, szubjektivisták megállapítások, tegyük hozzá, kommunista és szovjetellenes kitételek is, amelyek miatt kényelmesebb lett volna mindkettőt teljes egészében kihagyni. Úgy éreztük, hogy mégis jobb szolgálatot teszünk, ha inkább a problematikus részeket iktatjuk ki ezekből az eredeti, színes írásokból és nem töröljük az egészet. Nadler Herbert anekdotikus hangú cikkéből csak a Szabó Ervinre vonatkozó részt hoztuk. Varró István hosszú emlékezéséből is sok mindent hagytunk ki, ami már nem Szabó Ervinre vonatkozik. Jemnitz János terjedelmes tanulmányából is csak részleteket hoztunk, szerencsénkre ez esetben a szerzővel egyetértésben hajtottuk végre a szükséges rövidítéseket. Litván György írásának e kötet jellegén kívül eső lapjait is elhagytuk. Elvi megfontolások is arra készítettek, hogy Sinkó Ervin színes eszme-futtatásából egyes helyeken töröljük az erőszakoltan ható megállapításokat, amelyek szerint Szabó Ervin eszméi a Jugoszláv Népköz-

társaságban testesülnek meg. Csak Szabó Ervin tudta volna igazolni, vagy cáfolni ezt az észrevételt.

Bízunk benne, hogy e kötetben a téma alaposabb ismerőei is találnak új mondanivalót. A munkatársak rendkívül készséges, a részletkérdésekben is messzemenően előzékeny, megértő közreműködéséért, több kiválónak érzett új cikkért a szerkesztőség ezen a helyen is hálás köszönetét fejezi ki.

Budapest, 1968. júliusában

Remete László

Szabó Ervin kiadatlan írásaiból

Vádak a mai társadalom ellen

A polgári osztály önmaga ellen kovácsolja a fegyvereket. A látszat kedvéért segíteni igyekszik a szociális bajokon, de bármit is kezdeményez, bármit is végez, mindenütt csak jogos fölháborodásra szolgáltat okot. Az ő úgynevezett szociális reformjai, melyek polgári lapok által az émelygésig földicsértetnek, előbb-utóbb kicsinyes, semmitéző csinálmányoknak bizonyulnak.

És a polgári társadalom legtragikusabb jelensége az, hogy önmaga kénytelen bevallani bűneit. Valahányszor a tudományt veszi igénybe, valahányszor statisztikai adatok után kutat, mindannyiszor súlyos vádak merülnek föl ellene. Vádak, melyeket leplezgetni vagy enyhíteni nem lehet.

Mi munkások tapasztalatból el tudnánk mondani bajainkat, tapasztalatból ismerjük a nyomort, a szenvedést és azokat az égbe kiáltó igazságtalanságokat, melyek velünk szemben minden téren elkövetetnek. És nehogy valaki kételkedjék a mi tapasztalatainkban, a polgári társadalom kénytelen ezeket statisztikai adatokkal igazolni.

Szell Kálmán miniszterelnök nemrég a képviselőház elé terjesztette az összes minisztériumoknak 1898. évi munkásságát és az ország közállapotainak rajzát. Érdekes egy munka ez. De a polgári osztálynak nincs oka, hogy örvendjen rajta, mert ahány számadatot mutat föl, annyi vádat foglal magában a mai társadalmi rend ellen. íme az első vád:

A belügyminiszter kimutatása szerint az európai kikötőkből Amerikába vándorolt tavaly 22 149 magyar, a megelőző évben még csak 14 106 magyar hagyta el szülőföldjét.

Huszonkétezer ember volt kénytelen elhagyni hazáját, szülőföldjét, amelyen nevelkedett és amelyhez a szeretet édes érzelmei vonzák, ismerőseit és barátait, kiknek társaságában küzdött a létért, rokonait és családtagjait, kikért örömet küzdött és dolgozott volna, de nem kapott munkát.

Igen, csak azok vándorolnak ki, kik hazájukban nem tudnak megélni, kik a nyomorúságot megunva, jobb megélhetést keresnek. És hogy Magyarországból aránylag sokkal több lakos vándorolt ki éven-

te, mint más országokból, az csak bizonyítéka annak, hogy Magyarországon rosszabbak a megélhetési viszonyok, mint más országokban.

És ezt a szomorú tényállást, ezt a vádat a magyar társadalom ellen még a mérvadó körök sem tagadhatják. Sőt ellenkezőleg ők maguk kénytelenek elismerni, hogy a nép hiányos táplálkozása és rossz lakásviszonyai folytán, az egészségügyi viszonyok a lehető legrosszabbak. Hiszen Korányi egyetemi tanár kimutatta, hogy évenként hatvanezer ember tüdőbajban hal meg és a tüdőbaj oka nem más, mint a rossz táplálkozás, rossz lakás és túlságos hosszú munkaidő.

Mind olyan bajok ezek, melyeket már a mai társadalom keretén belül is lehetne megváltoztatni. Igen ám, csak hogy ez a vagyonos osztály érdekébe ütközne és ezért marad minden úgy, amint van. Hadd pusztuljanak a proletárok, hadd vesszenek tömegesen, csak a nyereség, a szent nyereség, melyet a munkásság véres verejtéssel kiizzad, érintetlenül maradjon.

A bányák kimutatásánál kitűnik, hogy a kincstári bányákban 46, a magánosokéban 614 baleset történt tavaly. Elég magas számok ezek és már magában is indokoltá tennék a céltudatos munkásság által követelt munkásvéd-törvények létesítését, de mi azt hisszük, hogy a balesetek száma sokkal nagyobb, mint ezt a hivatalos kimutatásban olvassuk és hogy itt az érdekelt körök szegyeitek bevallani az igazat, szegyeitek bevallani bűnüket. De hiszen szégyen is, hogy míg minden civilizált országban védik a munkás egészségét és életét, csak éppen Magyarországon zsákmányul dobják oda a nyereszékdési dűhnek.

Igen érdekesek és az általános elszegényedés rémítő képét mutatják a zálogházakról való kimutatások. Ezek szerint 687 501 darab kézi zálogra vettek kölcsönt. Hány szegény munkás vitte utolsó, még némileg jó karban levő ruhadarabját a zálogházba, hogy gyermekeinek kenyeret vehessen? Hány szegény ember vált el könnyező szemekkel utolsó családi ereklyéjétől, attól az ereklyétől, amit anyjától vagy nagyanyjától örökölt, hogy háziurát kielégíthesse? És hány ezer család van, mely irigykedve nézte a zálogházi közönséget, mert neki nem volt már mit elzálogosítania?

Számok beszélnek és ahány számadatot látunk a hivatalos kimutatásban, mindannyi súlyosan vádolja a mai társadalmi rendet, mindannyi azt kiáltja, hogy bűnös az a társadalom, mely ilyen égbekiáltó igazságtalanságokat eltűr.

De a vádak halmaza még nincs kimerítve, többek közt még hátra, vannak azok, kikre a társadalom rásüti a Kain-bélyeget, de tulajdonképpen önmagát bélyegzi.

A bíróságok statisztikája szerint a tavalyi év az előbbtől 34 941 vádlottat örökölt, ehhez egy év alatt 105 683 új vádlott jött.

Nos, nem imponáló számok ezek? Eltekintve az úri gazemberektől, az árvaszéki, köz- és magánpénztári sikkasztóktól, a bűnösök túlnyomó nagy része gazdasági okokból lett azzá. A nyomor tette bűnösökké és a megbélyegzettek közé sodorta őket.

De „rendnek” muszáj lenni. A bűnösöket börtönbevetik; ha kevés a börtön, építenek újakat és a vagyonos osztály nyugodtan aludhatik és álmodhatik az ő szép berendezéseiről. Minek is háborgatják őt ezekkel az átkozott számokkal? Mire való ez az ostoba statisztika, hiszen okulni úgy sem tud és nem akar rajta. Vagy talán az a célja mérvadó köröknek, hogy adatokat szolgáltatassanak nekünk az „izgatásra”? Dehogy. Hiszen ők maguk szégyelik, restelik adataikat. Szerencsére azonban, a statisztika olyan tudomány, melyet a mai korban nem lehet és nem szabad ignorálni.

És mi munkások, mi tanulunk ebből a statisztikából, helyzetünk számokban való visszatükrözését látjuk benne, és nem a mi hibánk, ha ezek a számok izgató hatásúak.

(Népszava 1899. okt. 1.)

Proletár-gyermekek pusztulása.

Ezer számra pusztulnak a proletár-gyermekek; ezer számra gyilkolja őket a mai igazságtalan alapon nyugvó társadalmi rend. Az állam és társadalom tehetetlenül nézi a nagy gyermekhalandóságot és meddő marad minden kísérlete, mely a gyermekek pusztulását csökkentené.

Széll Kálmán miniszterelnök hiába ígérte, hogy az ő „gondja a hét éven aluli gyermekek gondozása.” Úgy mint számtalan ígéretét nem váltotta be, ezt sem váltja be. Nem váltja be még akkor sem, ha erre nézve meg is volna benne a jóakarata.

A nagy gyermekhalandóság oka a mai társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlik. És aki ezt az okot meg akarja szüntetni, annak nem a bábák szaporításával, hanem a ferde viszonyok megváltoztatásával kell foglalkozni. Ezt pedig a mai kormánytól legkevésbé sem várhatjuk.

A statisztika bizonyítja, hogy csupán szegény szülők gyermekei pusztulnak el tömegesen, míg a gazdagoké aránylag csekély számban halnak el. A gyermekhalandóság tekintetében Magyarország az utolsó helyet foglalja el Európában, vagyis a népesség arányához képest nálunk hal meg a legtöbb gyermek!

Ezek oly vádak, melyeket szép beszédekkel és frázisokkal nem lehet elűzni, vádak, melyek azt bizonyítják, hogy Magyarország né-

pe szegényebb, mint Európa többi országainak népe, hogy nálunk a népek kizsákmányolása nagyobb és az egészségügyi közigazgatás rosszabb mint másutt.

Íme, itt mutatunk be két statisztikai táblázatot, melyek szomorú viszonyainkat hűen tükrözik vissza.

A halálozás ezer lélekre kiszámítva, a fontosabb államokban a következő volt:

	1892-ben	1893-ban
Magyarország	35,0	31,0
Ausztria	28,8	27,1
Német birodalom	24,1	24,6
Franciaország.....	22,6	22,7
Svájc	19,3	20,5
Belgium..	21,8	20,3
Anglia és Írország	19,0	19,1
Dánia.....	19,4	18,9
Svédország	17,9	16,8
Norvégia	17,8	16,4

Ez a két évi kimutatás az általános halandóságot mutatja és itt is látni, mily óriási különbség van Magyarország és a nyugati államok közt. Nem is említve Norvégiát, hol körülbelül csak fele akkora a halál adója, mint nálunk, óriási hátrányban vagyunk a kultúrnemzetekkel szemben.

Még szomorítóbb a gyermekhalandóságra vonatkozó táblázat. Az első, illetve ötödik évnek betöltése előtt ezer elveszületett gyermek közül meghalt:

		1 évig	5 évig
Magyarországon	(1891-94)	253	409
Ausztriában	(1881-93)	249	370
Poroszországban	(1881-93)	208	308
Franciaországban	(1881-93)	167	-
Angliában	(1881-93)	144	227
Norvégiában	(1881-93)	96	170

Eszerint tehát Magyarországon az 1891-1894. évek fölvetett statisztikai kimutatások szerint évenként minden 1000 öt éven aluli gyermek közül 409 halt meg, míg például Norvégiában csak 170.

Feltűnő és jellemző, hogy nem annyira az első életév, hanem már inkább az 1-5 életévek halandósága nagyon erős nálunk. És ennek

okát igen könnyen megtaláljuk, ha a magyarországi munkásnép életviszonyait vesszük figyelembe.

A silány táplálkozásról, a túlhosszú munkaidőről és a nyomorúságos lakviszonyokról, melyek közvetve előidézik a nagy halandóságot, nem is szólva ez alkalommal, egy más körülményre akarunk mutatni és ez ismét súlyos vád lesz a mai társadalmi „rend” ellen.

A polgári társadalom egyik legkedveltebb jelszava, hogy a nő maradjon a háztartásban, gondozza a gyermekeit és neveljen belőlük egészséges, hasznos polgárokat. De ezzel szemben azt látjuk, hogy éppen a polgári osztály az, amely kedvelt jelszavának érvényesülését megghiúsítja. A polgári osztály az, mely gyermekeit proletár nők által tápláltatja és nevelteti. Ezer meg ezer szoptatós dajka polgári nők szolgálatában áll, az ő gyermekeit táplálja, míg a saját gyermekeiket pusztulni engedi. Táplálja a gazdagok gyermekeit és a saját szülöttjeit kiteszi a halálnak. És erre a nyomor, a nélkülözés kényszeríti őket.

Ez természetellenes állapot, mely csak a mai igazságtalan, nyomorult társadalmi viszonyok közt állhat fenn.

A proletár-gyermekek pusztulhatnak, csak a gazdagok gyermekei neveltessenek jó erőben és egészségben!

Rég megszűnt már az az állapot, midőn a nő egyedüli hivatása a gyermeknevelés volt. A polgári társadalom modern termelési rendszerével feldúlta a szegény nép családi boldogulását. A férj nem képes annyit keresni, hogy családját fönntarthassa, az asszony is kényszerítve van munka után nézni. A férj az egyik, az asszony a másik gyárban dolgozik, a kiskorú gyermekek pedig kellő ápolás és felügyelet nélkül otthon, valamely egészségtelen, lakásnak nevezett odúban sínylődnek, míg a halál meg nem váltja őket ettől a nyomorult élettől.

Ha a magyar kormány komolyan akarná a nagy gyermekhalandóságot korlátozni, akkor nem csupán bábaképzéssel és lencház építésével foglalkozna, hanem munkás-védttörvényeket alkotna, melyek megakadályoznák a munkásnép határtalan kiszipolyozását és lehetővé tenné a szülőknek, hogy a gyermekeiket kellő táplálkozásban és nevelésben részesítsék.

Ez volna az egyedüli módja annak, hogy a proletárgyermekek ne pusztuljanak ily tömegesen. De éppen ez az, amit a magyar kormánytól nem várhatunk. Frázist és ígéretet már sokat hallottunk, de hasznos munkát, olyan munkát, mely a nép nagy tömegének érdekében volna, még nem láttunk. A hatalom mindaddig nem mozdul meg, míg a proletárság erre nem kényszeríti.

(Népszava 1900. febr. 27.)

Az oroszokért

Hét éve annak, hogy az orosz trónra a mostani cár lépett, akit a polgári közvélemény hozsannával fogadott. Tőle várták, hogy a leláncolt orosz óriásnak politikai és vallási szabadságot ad s a polgári osztály sajtója elhalmozta őt a legtúlzottabb dicséretekkel. Még az elfogulatlan ember is majdnem elhitte, hogy ezen várakozás némileg jogosult. De aki az orosz birodalom benső viszonyait egy kevéssé is ismeri és érdeklődött az orosz forradalmárok véleménye iránt, annak csakhamar be kellett látnia, hogy a Miklós cár trónralépéséhez fűzött remények nemcsak túlzottak, hanem alaptalanok is, hogy egy felülről jövő reform a cári birodalom gazdasági viszonyai mellett el sem képzelhető. Aki az orosz viszonyokat ismeri, azt nem is lepte meg, hogy a könyörtelen tények semmivé tették a szép reményeket.

De az úgynevezett közvélemény ragaszkodott e reményekhez. S örömrivalgásba tört ki az egész világ, valahányszor az a hír szárnyalt, hogy a cár valamely politikai intézkedést kezdeményezett. Rámutattak azon humánus irányban tartott beszédre, melyet a cár trónralépése alkalmával mondott; de mi láttuk, hogy az orosz földművelő továbbra is szolgaságban sínylődik.

A cár a lengyelek sorsán kissé könnyített – de megkezdődött a finnek sanyargatása.

A börtönigazgatóknak utasítást adtak, hogy a foglyokkal emberséren bánjanak – de a börtönök úgy megteltek, mint soha azelőtt.

A kor szellemének megfelelő reformokat hoztak be az oktatásügy terén – de a tanuló ifjúságot a legszigorúbb rendőri felügyelet alá helyezték.

A humánus cár megparancsolta, hogy korlátozzák a Szibériába való száműzést, mert már a Szibériában élő száműzöttek száma túl nagy s veszélyessé kezdett válni.

A békeszerető cár elrendelte, hogy a földművelők sorsán könnyítsenek – de ezt akkor tette, mikor a földművelők nagyobb részét már az éhség kínja marcangolta s az élet terhét nem bírták tovább elviselni.

A becsületes cár megesküdtött a finn alkotmányra – s a finnek ki vannak törülve a szabad népek sorából.

Mennyi bajt orvosolt, mennyi könnyet szárított fel, mennyi terhet vett le a nép válláról, mennyi elnyomást szüntetett meg a jó, az igazságos, a békeszerető, a felvilágosult cár! De az orosz nép mégis szenved.

Mi tudjuk ezt s tudtuk mindig; de akik nem tudták, vagy nem akarták tudni, most tudomásul kell venniök. Az orosz szabadság-

vágy kopogtatott most első ízben erősebben Nyugat-Európa kapuján. Vajon meghallja ezt Európa? Vajon meghallja-e egy halálra kínzott, kiszipolyozott, agyonkorbácsolt nép kétségbeesett vad fájdalomsikolyát? Vajon meghallja-e az agyontaposott férfiak és nők halálhörgését, a tízezernyi bebörtönzött munkások és diákok átkait?

Európának ezt meg kell hallania! S ha Európa nem akarja meghallani, meg kell hallani nektek, az egész világ osztály tudatos proletárjainak.

Miként a viharos tengeren hullám hullám után tódul s a hajó oldalát csapkodva, bős haragjában a hajót és legénységét végpusztulással fenyegeti, úgy törtek fel eddig az orosz föld mélyéből időnként a forradalmi hullámok a cári hatalmat fenyegetve. De a hajó és legénysége erősek, az egyeduralom győzelmesen állta meg helyét. Mert a hullámok csak a felszínen keletkeztek s hamar elsimultak.

De amint a földrengés megrázza a földtekét alapjában, amint a tűzhányó hegy a föld mélyében rejlő zsaránkokot kidobja s óriási változásokat idéz elő a föld külsején, úgy tört ki elemi erővel most először az orosz nép kétségbeesése.

A népé!

Megértitek-e ezen pillanat nagyszerűségét? Felfoghat játok-e ezen pillanat csodásságát? A nép felébredt! Egy halott támadt fel! Az orosz nép felébredt álmából!

Először történt, hogy a forradalmi érzésekkel telt diákság nem a néppel állt szemben, hogy nem a nép nyomta el őket a cár szent nevében. Mert addig nem a kozákok, nem a rendőrség hiúsították meg a, diákság forradalmi törekvéseit, hanem a nép tette ezt.

Most nem így történt. Az 1901. év örökre fordulópontot fog jelenteni az orosz forradalmi mozgalom történetében, mert először ment a nép, először ment a munkásság a forradalmárokkal karöltve, a kozákok puskái és kardja elé.

Magyar munkások! Becsüljétek meg önmagátokat, ünnepeljétek május elsejét azért, hogy azon szabadsághősök iránti rokonszenveket fejezitek ki. Üdvözljétek e világünnepen lelkesen az orosz szabadságot s az orosz szabadsághősöket.

(Népszava, 1901. ápr. 30.,
Volksstimme 1901. máj. 1.)

Művészet

„Ahol a szükségszerűség birodalma végződik, ott kezdődik az emberi erő kifejtés mint öncél, a szabadság valódi hazája, amelynek azonban kizárólagos termő talaja a szükségszerűség ama birodalma”. Marx-

nak e mondása (lásd: Das Kapital, III. kötet, 2-ik része, 355. lap) azt jelenti, hogy az anyagi szükségletek kielégítése (vagyis a „szükségyszerűség birodalma”) az az alap, amelyen az emberi természet magasabb törekvései érvényesülhetnek. Ha az anyagi szükségletek ki vannak elégítve, magasabb élvezetek után támad vágy az emberben, amely szintén kielégítést keres. Az ember nem elégszik meg étellel, itallal, lakással, ruházattal, szóval az élet fenntartására okvetlen szükséges jószágokkal, hanem ha ezeket megszerezte, testi és szellemi erőinek a tökéletes és a szép irányában való kifejlesztésére törekszik, vagyis olyan térre, ahol már nem a természeti szükségesség uralma alatt áll, hanem *szabad*.

A tudomány, a művészetek: a szabadság birodalma.

Ennünk, innunk, ruházkodnunk *kell*: ez a természet *parancsa*, az anyagi szükségletek kielégítésének terén tehát nem vagyunk szabadok. *Szabadság* csak a szellemi szükségletek terén van.

Mi szocialisták szabadságra vágyunk. Oly emberi társadalom megvalósítására törekszünk, amely minden egyén lehető legszabadabb kifejlődését, tehát szabadságát, az összes emberség teljes kifejlődésével, tehát szabadságával összhangba hozza.

Mi meg vagyunk győződve, hogy olyan társadalmi szervezetet fogunk létrehozni, amelyben még a szükséges gazdasági jószágok előállítására is oly könnyű lesz, hogy a kényszert, amely ezeknek megszerzése mögött van, alig érezzük majd. Mennyivel tágabb, teljesebb lesz a szabadság a szellemi szükségletek kielégítésének a terén!

A tudománynak, a művészeteknek a mait hasonlíthatatlanul túlszárnyaló, igazán szabad fejlődése csak akkor kezdődik majd.

És azzal eljön a földre a tökéletesnek, a szépnek, az erősnek, az igaznak a birodalma.

*

Ma persze távol vagyunk az eszménytől. Száz ember közül kilencven sohasem lakik jól, rongyosan, piszkosan öltözik s nem tudja, lesz-e másnap hová letennie a fáradt tagjait. Az emberiségnek túlon-túl nagy része odáig sem jutott még, hogy anyagi szükségleteit kellően kielégítse. Szellemi szükségletekről a legeslegtöbbnek fogalma sincs. Mi az: szellemi szükségletek? – kérdezné tőlünk a legtöbb ember.

Vagyis az emberiség legnagyobb része még a legsúlyosabb rabságban, szabadtalanságban senyved, a szabadság nagyon kevesek sajátja még.

Íme: Budapestnek 700 000 lakosa van és a műkiállítást nem nézi meg talán 20 000 ember sem, még 10 000 sem. Száz közül egy vagy

kettő: ez volna a rabok és szabadok aránya Budapesten, ha az a 10 000 ember is mind azért menne a műcsarnokba, hogy szelleme szabad szárnyalásának nyisson utat a művészet. De a legtöbben nem azért mennek oda, az arány hát még rosszabb.

A magántulajdon és a tőke uralma a művészetet is megfosztotta szabadságától. Nem alkotnak szabadon a művészek és nem lelke szabadságát, legmerészebb, legegységesebb érzelmeinek, álmainak kifejezését keresi a nézők túlnyomó része. A művész teremtő erejét legtöbb esetben a vagyonosnak szolgálatába állítja, – ennek a gondolatvilága pedig a legdurvább, legközönségesebb anyagosság, érzéki-ség talaján mozog. Jó, ha felemelkedik a család, a haza és egyéb avult intézmények eszméjéig.

Csoda-e, ha kialszik a művészből a teremtő lélek? Lélektelen mindennapiság keríti hatalmába?

A modern szociális mozgalomnak, ezen minden idők legnagyobb jelenségének kellett jönnie, hogy lélek, szellem, eszme szállja meg újra a művészetet, hogy újra a szabadság birodalma legyen. A művészet igyekszik kiszabadulni a burzsoázia sorvasztó öleléséből, hogy vezető, útmutató, erősítő legyen azon az úton, amelyre a hivatását fölismert proletárság lépett – az úton a teljes, tökéletes szabadság felé.

Nekünk ez úton *szükségünk van* a művészetre.

Ne vesse senki ellenünk, hogy a művészet nem arra való, hogy segéd legyen, hogy más ügy szolgája legyen. Hogy a művészet szuverén, csak magáért van. Rövidlátók, akik így beszélnek.

A művész is ember, akiben ösztönök, vágyak: *az élet*, csak úgy lüktet, él, mint más emberben. Nincsen-e véleménye a maga céljáról, feladatáról, az emberek viszonyáról egymáshoz, e viszonyok lét elemeiről? Ha nem volnának érzelmei, hogyan lehetne művész? Nem lesz-e művészete érzelmeinek a kifejezése: dicséret, magasztalás, kárhoztatás? Bizonyára! Az étellel van tehát vonatkozásban és annak küzdelmeivel, nem céltalan, nem magáért való, hanem az életből indul ki és az élet a célja, mert egyetlen termőtalaja.

Ez a művészeknek szól. Nem nekünk, akik nem vagyunk azok. Számunkra igen is lehet, sőt *egy bizonyos fokon* kell is, hogy a művészet magáért, minden járulékos hatásától eltekintve, legyen kultusz tárgya. Ám erről talán máskor.

**

De hát *mi szükségünk van* nekünk a művészetre? kérditek. Íme, éhesek vagyunk és rongyokban járunk és mert munka nélkül is vagyunk, kített a háziúr az utcára, ahol megvesz az isten hidege. En-

nünk adj és meleg ruhát és lakást – *munkát adj*, akkor beszélj aztán – szellemi szükségletről!

Tudom, hogy ez a válasz százszor és százszor jogosult, szemben számos jóakaróinkkal, akik erkölcsöt prédikálnak, lemondást az anyagi szükségletekről, amelyekért szellemük dús kincsei: isten, vallás, hazaszeretet, emberszeretetet nyújtanak bő kárpótlást. Jólakottak ők – vagy ha jó emberek: gyermekesek, akiknek beszéde mosolyra fakaszt.

Mi azt mondjuk: az embernek először anyagi szükségleteit kell kielégítenie: ha ez sikerült, a magasabb, a szellemi szükségletekért való vágy föltámad még a szellemileg legszegényebben is. Szabadoknak kell lennünk a lehetőségig a gazdasági téren, hogy szellemünk is szabad lehessen.

Szabadok akarunk hát lenni minden irányban:

Ez mai gondolat- és érzelmvilágunknak teljes felfordítását jelenti és új eszmekor alakítását. Ami bilincset tulajdon és tőke, vallás és babona, család és haza szellemünkre rakott, azt le kell ráznunk. Amely új teret testünk és szellemünk jövő működésének óhajtunk, azt meg kell teremtenünk.

Végtelen változatos eszmék csírája nyugszik kebledben, szocialista proletár, és ösztönszerűen kifejlésre tör.

Tudsz-e nekik tudatos, érthető kifejezést adni?

Tudod-e küzdő társaddal megértetni, mi él benned?

Tudsz-e csak magadnak is képet alkotni vágyaidról?

Nem! Mindennapi gondolataidnak, érzelmeidnek – igen; de legnagyobb, legmerészebb vágyaidnak, eszményeidnek nem! Élnek benned és nem tudsz róluk, mint ahogy nem tudnak róluk ezren és milliónyian. Ezer és ezer ember közt egy van, aki meglátja és kimondani is tudja.

Ez az ember a művész. A költő, az író, a festő, a szobrász, a zeneköltő.

A művésznek a hivatása azt, ami mint sejtés, ösztönszerű vágy, homályos eszmény, öntudatlan fájdalom és öröm az emberben él, felismerni és kifejezésre juttatni. Az eszköz, amellyel ezt teszi, a művészet, a külső, látható vagy hallható forma, amelyben ez megjelenik, a vers és a regény, a kép, a szobor, az épület, a zenemű, a dal.

Aki azt, ami bennünk, mint sejtés él, vagy ő benne gazdagabban, változatosabban, teljesebben, szebben működik, úgy tudja kifejezésre hozni, hogy elrejtett érzelmeinknek rezgését ismerjük föl alkotásában, – akinek művében öntött érzelmei: szeretete, gyűlölete, haragja, lelkesedése, vágya visszhangot keltenek a mi lelkünkben - *az művész.*

A művész az érző és gondolkodó ember lelkének kapuit nyitja meg.

Ha megtanultál műremeket látni és hallani, minden új műnek szemlélete új eszmékkal tölt meg; gazdagabb, erősebb leszel lélekedben, tudatosak lesznek érzelmeid, ura leszel önmagadnak.

A lélek mozgalmait, szenvedélyeit hozza a művészet kifejezésre; vágyaidat, akaratodat.

Vágyaid és akaratod – az a szép és a jó.

A szépek és jónak a tudata pedig – a boldogság.

A boldogság – erő.

Erőt ad a célnak az ismerete; erőt ad annak a tudata, hogy célod lelked összes tehetségeivel összhangban van; erőt ad, ha látod, hogy eszményeiddel egy eszmények lelkesítenek másokat; erő a tudás, erő a lelki béke, erő a küzdőtárs.

Kinek van nagyobb szüksége erőre, mint nektek, küzdő, romboló társaim?

A művészet mutatja meg legtávolabbi céljaidat, szellemed legszabadabb szárnyalásának egét; a művészet tárja föl előtted lelked legsajátosabb, legegényibb indulatait; a művészet mondja meg neked, kik és mit akarnak társaid, egyesítvén magában, mint gócpontban valamennyiök lelke szenvedélyét.

A művészet öntudat, a művészet lelki összhang, a művészet küzdő barátság.

Akinek lelkét a művészet tölti meg, az nem tehet rosszat, annak jónak *kell* lennie. Aki telve van széppel, gyűlöli a rútát, a durvát, a közönségest, a gyöngét.

Kinek van nagyobb szüksége szépre, jóra, tökéletesre, erősre, mint nektek, alkotó társaim?!

(Népszava 1901. dec. 21.)

1848.

ötvennégy évvel ezelőtt, 1848 március 15-én, esett az eső és esernyő alatt, lucskosan, elázva, de friss, lángoló lelkesedéssel kikiáltották Budapest utcáin a szabadságot. Holnap pedig, ötvennégy évvel azután, hogy – azt mondják – a szabadság létrejött Magyarországon, – talán jó időben, napfényben, talán zimankós havas szélben, talán esőben, fagyban – de ugyanolyan friss, lángoló lelkesedéssel a szívekben, újra kivonulnak emberek, hogy új fogadalmat tegyenek, hogy a szabadságot kiküzdik Magyarországból.

Hová lett az a szabadság, amely megvolt és amelyért ma újra küzdeni kell?

Hogy tünhetett el?

A feleletet megadja maga az 1848-i törvényhozás, amely 3-ik törvénycikk 32. §-ában azt rendeli, hogy feleletre vonhatnak a miniszterek minden oly tettért, vagy rendeletért, amely a tulajdon szentségét sérti.

A tulajdon szentsége! Ez azon elv, amelynek jegyében született és amelynek áldozatul esett az 1848-i szabadság.

A 48-iki magyar forradalom, csakúgy mint az 1789-iki nagy francia forradalom és az európai államokban ezután lefolyt erőszakos alkotmányváltoztatások nem azért történtek, hogy a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármasság jellegét diadalra juttassák. Nem azért, hogy az összes emberiséget átfogó eszméknek, ideális követeléseknek érvényt szerezzenek. Hanem történtek azért, amiért minden tömeges gazdasági mozgalom és politikai akció eddigelé történt: hogy bizonyos érvényesülésre törő osztály útjából elsöpörjék a teljes uralmát akadályozó társadalmi és jogi korlátokat.

Az osztály, amely 1848-ban Magyarországon érvényesülésre tört, a még ki nem fejlett, de a nyugat-európai társadalmi fejlődés tanúsága szerint már a kor méhében levő polgári osztály volt. A még mezőgazdasági Magyarország ki nem vonhatta magát az iparos és kereskedő – a kapitalisztikus külföld szellemi behatása alól; másrészt a végképp kiszarolt és kiszipolyozott jobbágság, az extenzív művelésben kirabolt termőföld egyaránt hajtották a nemességet, hogy utat és teret nyisson intenzív – tehát kapitalisztikus mezőgazdaságnak, amelynek céljaira „szabad” bérmunkásság épp oly elengedhetetlen kellők mint a „hitel” – értsd a profitkereső tőke. Hogy szabad bérmunkás létrejöjjön, le kellett hullania a jobbágság bilincseinek, hogy hitel legyen, el kellett enyésznie az ősiségnek, hogy hitelező, vállalkozó akadjon, le kellett rombolatniuk a politikai és társadalmi egyenlőség jogi korlátainak és el kellett távolíttatniuk azon mesterséges akadályoknak, amelyek Ausztria vámpolitikájával Magyarország ipari fejlődése elé rakott.

Ezek a tényezők, ti. a kapitalizmusban fölemelkedni és beilleszkedni törekvő osztályok érdeke létesítették a régi Magyarország forradalmi átalakítását. A 48-iki törvényhozás nem lehetett az összeség, sem a vagyontalan proletárság érdekeinek kifejezése, hanem lett azzá, aminek az indító okul szolgáló tényezőknek megfelelően lennie kellett: a győzelemre jutott osztály törekvések jogi formulázásává. Ezen nem változtatott, mert gyöngye volt hozzá, az igazán demokratikus, a megalkuvást rettegő Petőfi Sándorok, Táncsics Mihályok tántoríthatatlan, egetostromló helytállása a teljes, az összes népet átölelő szabadságért.

A modern művelési módokra áttérni akaró nemességnek nem volt szabad és minden egyenlő földműves-munkásra szüksége, hanem csak „szabad” bérmunkásra, akit a szükség hajt, hogy minél hosszabb ideig dolgozzon, hogy társaival versenyezve minél olcsóbban álljon munkába, szóval, hogy korlátlanul kizsákmányolható legyen; a polgárnak, a vállalkozónak nem „a” szabadság, nem „az” egyenlőség kellett, hanem csak annyi politikai szabadság, csak annyi jogi egyenlőség, amely kellő működési teret és elegendő biztonságot nyújt neki tőkéje számára.

Ezért nem lettek az engedményekre képtelen Petőfik és Tánácsok a vész napjaiban a küzdő ország vezéreivé, sőt ezért szorultak éppen leglángolóbb mozgalmakban ők, a lánglelkűek, háttérbe; – a nemzet vezetését pedig a Kossuth Lajosok kerítették kezükbe, akik korán felismerték a helyzetet, látták, hogy nem szabadságról és egyenlőségről van szó, hanem bizonyos mérvű szabadság és egyenlőség kell; – és akiknek értelme a perzselő harc közepette is oly – hogy is mondjuk csak? – higgadt, józan maradt, hogy tudtak alkalmazkodni a reális szükségletekhez.

Ezek a reális szükségletek szabták meg a 48-iki törvényhozás jellegét, raktak korlátokat a szabadságnak. A népképviselőt ezért lett a vagyonosok képviselővé, a sajtószabadságot ezért tették kaucióval a vagyonosok kiváltságává, a gyülekezési és egyesülési jogot ezért nem akarták törvényben biztosítani; az úrbériség helyébe ezért raktak az örökváltás rendezése által örök terheket a népre, a közös teherviselést ezért tették a következő adótörvények által torzzá. A vagyon, a tulajdon érdeke rányomta bélyegét Magyarország jogi és politikai szervezetére s a magyar szabadságból így lett – szabadság a magyar urak számára.

És a nép mit csinált? Miért nem vigyázott jogaira, miért nem védte szabadságait?

Fájdalommal kell mondanunk, de az igazságot be kell vallanunk – kivált ha oly szörnyű áldozatokat követelt a tudatlanság – hogy a nép, amely tízezerszámra szolgáltatta a magyar fölkelő seregnek a „közkatonákat”, amely tízezerrel hullott el a harcmezőkön – a nép, az hallgatta:

– – – dalát a lemondásnak,
S az égi dicsőséget,
Mellyel csicsigatják, ha sír-rí,
A nagy kamaszt, a népet.

Kevesen voltak, elenyésző kevesen, akikben megvolt a tudata annak, hogy a szabadság csak akkor szabadság, ha teljes, tökéletes,

hogy mielőtt az ország szabadságát küzdik ki osztrák, orosz ellen, előbb a saját szabadságukat kell biztosítani az urak, a nemesek ellen; még kevesebben, akik e meggyőződésüket nyíltan, határozottan bevallották és hirdették. És így lehetett, hogy tízezen, százezren harcoltak rettenthetetlenül és haltak hőiesen – az urak szabadságáért.

Munkások és elvtársak, akik hódolatotokat mutatjátok be márciusi hősöknek és Petőfi Sándornak – tanuljatok ebből, hogy szabadság csak akkor lesz, amikor osztatlan saját szabadságotokért küzdtek, amikor nem lesztek tekintettel más osztályokra, amikor tehát a más osztályok létalapja: a magántulajdon ellen is küzdtek. Tartsátok szem előtt: szabadság csak akkor lesz, amikor megszűnt a magántulajdon – amikor szocializmus lesz. Holnapi tüntetéseitek a szabadságnak – tehát a szocializmusnak szól!

(Népszava 1902. márc. 15.)

Tömeg vagy egyén

Az oroszországi forradalmi mozgalom a múlt héten is felmutatott egy olyan eseményt, amely a terrorista propaganda legviharosabb korszakaira emlékeztet. Szipjagin rendőrminiszter egy kievi diák merényletének esett áldozatul.

Elítéljük a gyilkosságot, mint a forradalmi propaganda eszközt. De minden szabadságszerető, öntudatos embernek, akinek ereiben vér folyik és nem tej, teljes felmentést kell adnia, ha az orosz forradalmi mozgalom egészen rendkívüli viszonyait veszi tekintetbe. Közel száz év óta vívja az orosz intelligencia példátlanul bátor és áldozatkész harcát a cárizmus ellen. Emberéletek tízezrei váltak e harc áldozatává. Százakat és ezreket dugnak évente börtönbe, küldenek Szibériába, akik ott a legkegyetlenebb szenvedéseket élik át, amit csak a minden emberiességből kivetkőzött börtönigazgatók és bírák ki tudnak találni, és Szibériában szembenéznek a magány és a nyugati kultúrától való teljes elzártság borzalmaival, vagy azzal, hogy a társadalom legaljasabb söpredékével, rablókkal és rablógyilkosokkal élnek együtt. És a forradalmárok száma mindezek ellenére állandóan nő. A legnagyobb háborúban nem eshetnek annyian el, mint ahány ilyen forradalmár létezik, akinek nevét megismerik és csodáló tisztelettel őrzik meg az utódok. És a számtalan névtelen, aki harcol a szabadságért, magányosan és csoportosan, szóban, írásban és tettben, bátran szembenézve börtönök, kínzások, Szibéria borzalmaival, anélkül, hogy remélhetnének, sőt annak világos tudatában, hogy abban a pillanatban, amikor a forradalmi harc szinte

réről eltűnnek, nevüket is elfelejtik, senki nem lesz, aki emléküket áhítattal idézze. Ez példátlan hősiesség!

És ennek ellenére sem tapasztalható a cári uralom semmiféle változása. Csoda-e ilyen körülmények között, hogy az orosz forradalmárok a legvégsőkig jutnak, hogy már nem találnak más kiutat, mint hogy a cári uralom legközvetlenebb képviselőinek, a minisztereknek, kormányzóknak, a cár és hivatalnoki kara legmagasabb méltóságainak megölésével rémületet keltsenek bennük, és így érjenek el engedményeket? Lehet-e ezen csodálkozni, különösen e cárt, II. Miklóst illetően, akit trónralépésekor úgy magasztaltak, mintha európai gondolkodású, humánus ember lenne? Mit köszönhet az orosz szabadság ügye az ő uralmának? Ha egyáltalán lehetséges, még további korlátozásokat, még brutálisabb elnyomást és százszor kegyetlenebb üldözést a forradalmárok ellen. Hiszen az orosz forradalmárok már e cár uralkodásának negyedik évében abban a helyzetben voltak, hogy bebizonyíthatták az „európaiság”, a „humanitás” uralmának négy éve alatt több bátor harcost börtönöztek be, küldtek Szibériába, mint III. Sándornak, az ázsiaiinak, a kegyetlennek 15 éves uralma alatt. És most, alig két év óta, hány diákot és munkást kell naponta gondolatban eltemetnünk, olyan embereket, akik számára szabadságszeretetük a halált hozta.

Vajon nem indokolt-e ilyen körülmények között, ha az orosz forradalmárok a maguk részéről is a gyilkos fegyverhez nyúlnak, hogy bosszút, elrettentő bosszút álljanak annyi szenvedés okozóin? Valóban akkor kellene csodálkoznunk, ha nem így tennének, ha annyira hidegvérűek lennének, hogy a saját soraikból való mindennapos emberáldozatok ellenére a nyugat-európai forradalmi propaganda formái mellett kitartanának.

És amellet tudjuk, hogy a mai orosz forradalmárok nem tartoznak többé a régi iskolához, amely dogmának minősíti, hogy egyes tehetséges emberek sziklaszilárd meggyőződése, néhány haláltmegvető forradalmár bátorsága elegendő a győzelem eléréséhez. A mai forradalmárok elfogadták azt az alapelvet, amely a nyugat-európai országok szocialista propagandájában irányvonalként szolgál: a tömeges erőszakkal a tömegeket kell szembeállítani, a megszervezett népet, az osztályt. Osztályt osztály ellen! Az egyik oldalon a minden gazdasági és szociális hatalmi eszközzel rendelkező birtokosok és eszközeik: az állam, a hadsereg, a bürokrácia, a másikon a nép, amelynek minden tagja helyzetének tudatában van, amelyet a remény és harckészség ugyanazon tüze izzít, amely minden cselekedetében egységes és szolidáris. Mert a nép vállain nyugszik a mai társadalom, az ő hátán táncolnak az előjogokkal bírók, a rabszolgá-

tartók, ezért kell magát a népet, az egész népet saját helyzetéről felvilágosítani, megszervezni és a közös harcra felfegyverezni.

A mai orosz forradalmárok agitációjának súlypontjában is a tömegek megnyerése áll. A legutóbbi évek eseményei bizonyítják, hogy a dolgozó nép széles rétegeit már megnyerték a harcnak, mert ma a diákok már nem egyedül harcolnak, szorosan mellettük állnak a munkások tízezrei.

De az orosz forradalmárok nem elégszenek meg azzal, hogy a tömegeket mozgásba hozzák. Ahol megvan a remény, hogy egyes személyek előre vihetik a szabadság ügyét, ott mindig akadnak olyanok akik testvéreikkel egyetértve, a tömegekkel egyetértésben kilépnek a sűrű sorokból. Ezek egy-egy tettet saját erejükből, egyéni bátorságból, elszántságból hajtanak végre.

Anélkül, hogy a terrorista tetteket helyeselnék, anélkül, hogy mésképpen, mint a sajátos orosz viszonyokra utalva mentenénk, nem titkolhatjuk önmagunk előtt, hogy az orosz forradalmárok megérdemlik őszinte csodálatunkat.

Nem az a tömeg harca, hogy minden egyes ember abban az igyekezetében, hogy tömegben a többivel együtt, egymás mellett maradjon, bátorságát fékezze, energiáját eleressze, tetteiben a gyengébb társak erejéhez igazodjon. Ez a harcnak egészen sablonos és – az erősebbek a messzibb-tekintők számára – nagyon kényelmes, sőt gyáva értelmezése. Ellenkezőleg, a tömegben harcolni azt jelenti, hogy minden egyes ember, aki az azonos, közös célra törekszik, a legnagyobbat, a legjobbbat nyújtsa abból, amire ereje, energiája képesíti és hogy minden egyes ember minden erővel, minden energiájával igyekezzék, hogy az előtte járó harcostársát utolérje.

A tömegharcban minden egyes ember legnagyobb harci bátorságára, legnagyobb energia kifejtésére, legnagyobb tetteire van szükség.

És azok, akik szívvel-lélekkel együtt éreznek harcos testvéreikkel, akik egynek tudják magukat a tömegekkel és egyik is vele, akiknek cselekedetei a tömeg akaratával teljesen egybevágóak, – akik azonban a harcban erősebbek társaiknál, akik társaikkal nem egy sorban, hanem mindig az első sorban harcolnak – és ha lehetséges és ha szükséges egy lépéssel vagy tíz lépéssel a sor előtt járnak, azok legyenek a többiek, a gyöngébbek számára világító példa, őket követni, utolérni és velük a sorba jutva közösen harcolni, ez legyen mindenkinek, még a leggyöngébbnek is a harci eszménye!

Orosz diákok, ifjú hősök! Ezt köszönjük Nektek, a tanítást!

Megmutatjátok nekünk, hogy együtt tudtok érezni a tömeggel

is, amelynek oly sok éve legnagyobb kincseiteket: tudásokat, lelkedéseket, reménysegeteket, életeket áldoztatok!

Megmutatjátok nekünk, hogyan kell a felvilágosítás magját a legkedvezőtlenebb időkben is a legsötétebb, legterméketlenebb vidékekre is elvinni.

Megmutatjátok, hogy értetek hozzá, hogy a közös harchoz egyesüljete, személyes előnyöket és egyéni kívánságokat félretoljátok, közösen, a tömegben harcoljátok!

Csodálunk titeket, orosz testvéreink!

(Volksstimme 1902. ápr. 24.)

|- Dr. Zalai Zoltán fordítása -

Az Erzsébet-akadémia

„A szocializmus emberi tevékenység minden terére világos tudatossággal és teljes megismeréssel alkalmazott tudomány.” Akiknek egyik legkiválóbb előharcosa – Bebel – így határozta meg a szocializmust, azok bizonyára nemcsak kiváló kötelességüknek ismerik a tudás és műveltség megszerzését, hanem elsődrendű szükséglet is számukra. És tényleg a népműveltség minden barátja – de még minden ellensége is – elismeri, hogy a tudányszomj, amely a szocialisztikus eszme terjedésével párhuzamosan haladva a széles munkástömegeket eltölti, példátlan a történelemben. Biztató jele annak, hogy a mai kor kultúrája nem fog elveszni még akkor se, ha – amit csak ellenségeink óhajtanak – véres társadalmi forradalom tűzén kell keresztülmennie.

A munkásság tudányszomja kielégítésének általában két fő akadály van. Az egyik a súlyos munkaviszonyok. Aki napkeltétől napestig nehéz munkában görnyed, a legegyszerűbb szükségletekre alig elegendő bórért, annak – rendkívüli eseteket nem tekintve – lelke annyira elfásul törődött testében, hogy nemcsak módjában nincs, de kedve sincs tudása nagy hiányait kipótolni. A tudásszerzés második nagy akadály a társadalom minden más rétegének – a tudás terjesztésére hivatott tanítóknak és tanároknak is – ellenséges érzülete a munkásosztály iránt. Mindannyian a fennálló társadalmat akarják fenntartani s e törekvésnek inkább feláldozzák a tudást, a műveltséget, a kultúrát.

Mindkét irányban a legújabb időben nem kevésbé lényeges változások észlelhetők. E változások a munkásság szervezkedésének és a terjedő szocialisztikus meggyőződésnek következményei. A szervezeti munkásság fokozatosan rövidebb munkaidőt és nagyobb munkabért vív ki és – és polgári írók mondják ezt, pl. az angol Rae, nem

mi – szinte csodálatos az a testi és szellemi újjászületés, amely a nyolcórás munkanap kíséretében jár. A szocialisztikus mozgalom pedig lassan felnyitotta a polgári osztály némely jobbrahivatottjainak: az intelligenciának szemét, föltárta a munkásosztály óriási tudásszomját és figyelmeztette őket a kultúra iránti kötelességükre. Megindult világszerte az úgynevezett népművelési mozgalom, egyaránt köszönve létét a szervezett munkásság gazdasági sikereinek, a szocialista munkásság tudásvágyának és az intelligencia feltámadt szociális kötelességérzetének.

Magyarországon úgy az előzmények, mint a következmények tekintetében egyaránt csehül állunk még. Hosszú munkaidő és kis bér az uralkodó állapot és ellene viselt küzdelmet nemcsak a törvények nehezítik (amelyek 16-órás normál munkanapot állapítanak meg, a sztrájkot tilalmazzák stb.), hanem az államhatalom minden eszköze ellene van; a szocialista név egyelőre egyértelmű a rabló és a gyilkos, névvel; és a művelt osztály körében egyelőre még nem akadt egy sem, aki – nemcsak kényszerűségből leszámolva, hanem megbárátkozva azon tényvel, hogy az öntudatos magyar munkás is szocialista és csak a szocialista munkás tudásvágyó is – a külföldi népművelési intézményekkel egyjellegű mozgalmat itt kezdeményezett volna.

Itt van ugyan a Szabad Lyceum, amelyre oly nagy garral hivatkoznak mindig, ha erről van szó. Ugyanerről azonban Reyer tanár, a bécsi népkönyvtárak világhírű szervezője és elsőrendű szaktekintély az összes népművelési ügy terén, Nörrenberg egyetemi könyvtáros – ugyancsak elsőrendű szaktekintély – és mások, kiknek könyvei hamarjában nincsenek kezünk ügyében, úgy nyilatkoztak, hogy teljesen elhibázott alkotás. Nem a munkásságnak szolgál, hanem a polgári középosztály kisasszonyainak, aminthogy a hallgatók négyötöde nő, és pedig polgárnő. Itt vannak azután a munkáskaszinóknak nevezett gyermekkertek, amelyekben vallásosság, hazafiság, alázkodás a vezérelvek, és amelyekbe osztály tudatos munkás nem, csak parádés jó-Lajoskák teszik be lábukat.

Egyéb nincs!

A munkásság tudományszomját ilyképp egyedül saját szakegyleteik elégítik ki. Az általános műveltség alacsony foka és előadók hiánya folytán teljesen ezek sem elégíthetik ki, bár némelyek egymásik téren igazán figyelemreméltót alkottak; például a nyomdászok szakegyletének ötezer kötetből álló könyvtára van.

Annál nagyobb örömmel üdvözlöttük tegnapelőtt azt az újsághírt, hogy vasárnap alakuló közgyűlését tartja a népakadémia, „oly központ, ahol a szellemi elhagyatottságban élő nép kielégíthesse szel-

lemi szükségleteit”, amely célra vonzó estélyek és előadások, könyvtár, laboratórium és szemináriumok szolgálnának a népakadémia állandó és kellően felszerelt hajlékában.

Vége összetalálkoznak – gondoltuk – azok a tényezők, amelyeket fönt a hathatós népművelési mozgalom föltételei gyanánt jelöltünk meg! Meghívó nélkül ugyan, elmentünk néhányan az alakuló közgyűlésre.

Hát ennél magyarabb gyülekezetet mi még sohasem láttunk! Ami munkásgyűlölet a magyar burzsoában csak van, az ott ünnepi találkát adott egymásnak, annál feltűnőbbet, mert a nyugat szellemének bevonulásáról beszéltek.

Nem ugyan hangosan. Az elnöki megnyitó spékelve volt hazafias szólamokkal és csak Alexander Bernát egyetemi tanár talált néhány európai szót, s a formaságok ledarálása után az elnök, Kovács Gyula királyi tanácsos és – higyjék el: egyetemi magántanár! – az egyület megalakulnak jelentette ki és az alapszabályok fölolvadásához fogott hozzá. A munkásság már is ki volt zárva a vitából; hisz nem iratkozhattunk be tagnak oly együletbe, amelynek még alapszabályait sem láttuk soha.

Ezek pedig gyönyörűek. Hívják az új intézményt Erzsébet-akadémiának: tehát legelsőbb lakájpukedli fölfelé. Célja többek közt a munkásság erkölcsi nevelése: tehát erkölcs-prédikáció, amivel túlon túl korrumpálják a népet amúgy is iskolában és templomban. A tagok háromfélék: rendesek, működők és pártfogók és mindegyik csoportnak – tehát az esetleg több ezer munkást számláló rendes-tag-csoportnak és az 50 tagot számláló pártfogó (nagyobb adományt tevő) tagoknak egyenlő számú képviselője ül az igazgatóságban: tehát a magyar parlamentarizmus ide átültetve. Az „állameszmét, a közerkölcsöket és a vallást-sértő” előadások kizárják: tehát a magyar nemzeti sajtó- és politikai „szabadság” és így tovább.

Szóhoz jutott – de ez is csupán azért, mert tag volt – az újjászervezettek egy képviselője. Mivel a magyar állameszmét magasztalta, a hallgatóság zajos tapsa közt beszélhetett. A szervezett munkásság hozzá nem szólhatott, mert még egy nem-munkást is, mert egyet-mást kifogásolt, alig-alig akartak meghallgatni.

Mi ezek után, amik a szervezett munkásság jövő magatartását ez új intézménnyel szemben egyelőre megszabják, csupán arra a tényre utalunk, hogy a szervezett munkásság közreműködése nélkül minden ilyen holt-szülött. Utalunk többek közt a szintén világhírű bécsi „Népszerű egyetemi előadások” utolsó jelentésére, amely az intézmény sikerét „néhány munkásszervezetek fáradásainak” tulajdonítja, amelyek „a belépő-jegyek eladását magukra vállalták”.

Hivatkozunk arra, hogy maguk a szervezett nyomdászok az összes résztvevő munkásság 14,7%-át tették, a vas- és fémmunkások 29,5%-át, vagyis – mint a jelentés mondja – „a legrövidebb munkaidejű, a legjobban szervezett és a legnagyobb intelligenciájú munkások vettek részt legnagyobb mérvben az előadásokban.” Hivatkozunk az összes modern külföldi népkönyvtárak szabályzataira, amelyek nem zárják ki politikai vagy vallási kérdések vitatását, hanem csak az egyoldalú pártirányzatot tiltják; ellenkezőleg – mondja Reyer tanár – „a legkülönbözőbb irányokat” kell figyelemben részesíteni.

A szervezett munkásság ím látja, hogy megint őseredeti magyar intézménnyel van dolga, amelynek célja nem a munkásosztály műveltsége, hanem a „nemzeti állam”, az „erkölcsi”, szóval minden amivel a szocializmus ellen küzdenek.

Tudjuk íme, mihez tartjuk magunkat!

Az Erzsébet-akadémia kezdeményezőinek pedig utólag is figyelmükbe ajánljuk egy közülük valónak cikkét az „Esti Újság” június 21-iki számában. Ha lehet még belőlük szalonna, az talán inkább győzi meg őket, mint a mi „hazafiatlan” és „erkölcstelen” lapunk.

(Népszava 1902. jún. 24.)

Kereszténység és szocializmus

Sokan mondták és sokan mondják ma is, hogy a szocializmus nem egyéb, mint a kereszténységnek új formája, befejezése. A szocializmus a való élet intézményének gyökeres megváltoztatásában megteremti az alapot azon erkölcs számára, amelyet Krisztus csupán a lelkek megváltoztatásával akart meghonosítani e földön.

Közel kétezer év története megmutatta, hogy Krisztus tana nem volt képes a szeretetet és az igazságot győzelemre vinni. Szinte kényszerítőleg fölmerül a kérdés: vajon csak Krisztus tanának hirdetőiben volt a hiba, vagy pedig Krisztus szeretetvallása azért nem honosodik meg, mert magában a tanban van a hiba?

Hosszú volna ennek a végére járni. De nem fölösleges munka. A szocializmusnak igazi, legnagyobb ereje nem azokban a tanaiban van, amelyek az emberiség gazdasági életének alkalmasabb rendezését célozzák, hanem azokban, amelyek az ember és ember egymáshoz való viszonyát igyekeznek a jövőre megállapítani, a nekem és neked jó, a nekem és neked rossz szempontjából. A szocializmusnak erkölcsi eszményei vannak, amelyek nemcsak a jövő társadalom életében, de már a mai küzdelemben is legbecesebb, legkitünőbb tulajdona a szocialistának. Ezen erkölcsi eszménynek eredetét, más

erkölcsi tanokkal, vallásokkal való rokonságát kutatni kell. Mert kell, hogy kiderüljön, hogy a szocializmus erkölcsstana már azért is értékesebb a többiekénél, mert nem közülük eredt, mert különbözik az összes vallások erkölcsstanaitól. Ez a megismerés biztosítéka lesz számunkra annak, hogy amit az összes vallások megvalósítani nem tudtak, azt a szocializmus igenis létre fogja hozni: a szabadságnak és az igazságnak birodalmát az emberi intézményekben és az emberi lelkekben.

És még egy okból igen fontos a szocializmusnak a vallásokhoz - természetesen első sorban a keresztény valláshoz - való viszonyát megállapítani. A szocializmusnak legnagyobb veszedelme volna, ha abban az örökségben, amelyet a polgári társadalomtól átvesz majd, benne volna a keresztény egyház is. Mert kettő van: keresztény vallás és keresztény egyház. Kétségtelen, hogy több jogcímmel, a tekintélynek és a méltányosságnak nagyobb mértékével igényli majd a keresztény egyház, hogy a szocialista társadalomban helye legyen, ha az a tudat van elterjedve, hogy maga a szocializmus is a keresztény vallásnak folytatása vagy időszerű átalakítása. Nekünk azonban a keresztény egyház nem kell, százszor nem kell.

József, az Úr szegény szolgája és Eger jámbor érseke és Krisztus kegyelméből 42 468 hold jó földnek birtokosa, megmondja nekünk, hogy miért. Pásztorlevelet adott ki, amelynek minden mondata nem csak azt hirdeti, amit már régen tudunk, hogy a keresztény egyház ellensége a mai szocializmusnak, hanem azt is láthatja, hogy ellensége a szocializmus eszményeinek is.

„A szabadság kivívásának örve alatt Krisztus és egyháza tanításától sokan mindinkább eltávolodnak... Rendszer alakul s keretében megszülemlenek: törvényhozás hitszellem nélkül, becsület vallás nélkül, erkölcs dogma nélkül, filantrópia szeretet nélkül s bölcsélet a kinyilatkoztatás hite nélkül.” így panaszkodik Eger érseke.

Szinte gyönyörű rövidséggel foglalja itt össze a pásztorlevél, miért nem kellhet a szocializmusnak a keresztény egyház. A keresztény egyház volt az, amely Krisztus tanát eredeti mivoltából kiforgatta és a fölsorolt tételeket Krisztussal ellentétben föllállította. Igenis, a szocializmusnak is az kell: törvényhozás hitszellem nélkül, becsület vallás nélkül stb. A szocializmusnak olyan törvényhozás kell, amelyet a belátás, a társadalmi élet törvényeinek ismerete igazgat, olyan becsület, amelyet magáért és nem vallási parancsból gyakorolnak az emberek, olyan erkölcs, amelynek forrása az emberek lelkük saját indulatja, filantrópia egyáltalán nem kell, hanem kell igazságosság és a bölcsélet mi bölcséletnek akarjuk, a tudományok tudományának, amely legkevésbé tűrhet el bárminő korlátozást.

De mi történik a társadalommal? Kérdi aggódva Eger érseke. „E szellemi áramlat bizonytalan esélyek, válságok elé viszi a kort. A felizgult népszenevedély mindegyre követelőbb heveességel tör ki; s az erőre kapott felforgatási szellem merészen már magának a társadalomnak alapjait rengeti.”

E veszedelem ellen ki nem találná ki, hogy a szocializmusról van szó! – egyetlen feyver a vallás. A vallás papjainak, a keresztény egyháznak legfőbb, legszentebb hivatása e feyvert szolgáltatni, élesíteni, mindig készen tartani a fölforgatók ellen – a társadalmi rend védelmére.

És Samassa érsek szenvedélyes szavakkal bizonyítja, amit mi mindenkor mondunk: hogy a vallás nem egyéb, mint feyver a papok kezében a hatalom és a tekintély támadói ellen. A hatalom és tekintély pedig a mai társadalmi rend; ennek, a hatalmasoknak, az uraknak, védelmezői a papok. Nem istennek és a szeretetnek, hanem a pénznek és az elnyomásnak szolgálai.

A törvény maga nem elegendő, hogy biztosítsa a fennálló rend bánthatatlanságát. Mit ér a tőkének, ha szolgaságba hajtja a népet, de az engedetlenség, a lázadás csírája benne marad s folytonosan kitéréssel fenyeget. A szolgasághoz az őszinte engedelmességet – bizonyítja József érsek – a vallás nyújtja.

Főlépítette a mai társadalom a militarizmusnak gyilkos rendszerét, mely szívja a népek véré: „a feyveres béke már-már az elviselhetetlenség nyomasztó”. Balgák! Mit értek az óriási sereggel? Nem férközhet-e bele az engedetlenség, a feyvelemellenesség mérge? Mi hasznatok akkor a tiszteletreméltó hadi tudományból? Mi: az egyház, a papok adjuk csak meg igazi értékét. „A jelenkori vészes tanok özönében... ki edzi meg azok ártalma ellen az ifjú lelkét, mielőtt a hadseregbe lép s ott ki orvosolja meg lelke mételyét?” Ki?! Mi, az egyház, a papok! Ti csak szolgálakat tudtok csinálni minden tudományotokkal. De a szolgál is ember. Mi kutyákat csinálunk belőlük, feyveres kutyákat, mindig készeket arra, hogy ellenségeiteket széttépjék.

És az érsek türelmetlenségében, hogy az egyházat újra régifényes helyére emelje, a szélsőig elmegy őszinteségében. Ne hidd, óh állam, ne higyjétek, ti hatalmasok, gazdagok, nagyok, hogy az egyház valaha is más célt ismert volna, mint a ti érdekeitek szolgálatát. A krisztusi szeretettől és igazságtól ne féljétek. Az egyház „a világi társadalom rendjének legszilárdabb támasza és legtökéletesebb példaképe volt mindenha... Az államhatalom tekintélyét sérthetetlen szentségi jelleggel ruházta fel. .. Az alattvalókat kötelezte, hogy ... minden, bármi néven nevezendő hatalom irányában teljesítsék

mindazt, ami a hatalmat megilleti. Ilyképpen a társadalom minden fokozatán keresztül megszilárdítá, megvédé a valódi rendet”.

Itt a keresztény egyház hitvallása, teljes meztelenségében! A törvényhozás hitszellemmel, a becsület vallással, az erkölcs dogmával. . itt van mind az oka, forrása annak, amit az érsek sirat, és ami nekünk nem kell!

A társadalmi rend védelme! Az államhatalom szentsége! Bármilyen néven nevezendő hatalom szilárdítása! Vajon tudtuk volna-e mi rövid pár sorba összefoglalni, miért ellensége a keresztény egyház a szocializmusnak?

Mert a társadalmi rendet föl akarja forgatni. Mert az államhatalom múló eszköz neki csupán. Mert a hatalom helyett szabadságot akar és egyetértést.

Ennek pedig ellensége az egyház.

De fölmerül a kérdés: milyen az a vallás, amely engedi, hogy ily egyház létrejöhessen, túri, hogy az emberiség szabadságtanából az emberi szolgaság korbácsát fonják, kétezer éven át le nem dönti szelleme erejével a gyűlöletnek és az igazságtalanságnak óriási rendszerét? – Nincs-e a vallásban magában is a hiba?

Gondolkozzunk, hogy az alázatnak, az önmegtágadásnak, a lemondásnak azon igéi, amelyeket azok is kiolvasnak az új testaméntumból, akiknek nem a pap magyarázza Krisztus tanát: a nazarénusok, a tolsztojánusok és egyebek, – hogy azok az igék is nem ellenségei-e a szocializmusnak, amely az önérzetnek, a legmagasabb fejlődésnek és a végtelen törekvésnek vallása.

(Népszava 1902. júl. 15.)

Az olasz pártkongresszus (Részletek)

Imola, szept. 5.

Az olasz szocialistapártot kétszeres testvériség szálai fűzik a magyarhoz. Test vérpártunk, mint minden küzdőtagja a nemzetközi munkásmozgalomnak; de azonkívül egy időbe, egy évbe esik minikettőnek a keresztelése – vérkeresztése. 1898-ban, amikor Magyarországon a törvény és a jog uralmát nyíltan átvette az önkény és az erőszak, amikor százával üldöztek ki, börtönöztek be, lőttek agyon embereket, mert szocialisták voltak, amikor lepel nélkül láttuk azt a mindennél hazugabb hazugságot, amelynek neve „magyar szabadság”, azt az évet, amelyre ma is, ha visszagondolunk, a gyűlölet és az utálat ökölbe szorítja kezünket, 1898-at olasz elvtársaink is fekete éveik közé írják, ötven esztendőnek hagyományait, a pá-

pai és az osztrák zsarnokság ellen vívott szabadságharc dicső emlékéért ott is megbecstelenítette az uralkodó burzsoázia. S amit Crispi hat esztendőn át aprólékos – de nem kevésbé súlyos – üldözésekkel elérni nem tudott, azt 1898-ban egy csapással végleg meg akarta csinálni. S miként minálunk, úgy az olasz elvtársak közt is alig van egy vezető ember is, aki 1898-ban nem részesült a szocialista harcok legszebb kitüntetésében: börtönbüntetésben. Nincs szocialista egyesület, amelynek a hatósági erőszakoskodások minden fájából ki nem jutott volna, nincs más munkásintézmény, szakszervezet, munkáskamara, amelynek működésében ez az év mély nyomot nem hagyott volna.

De az eredmények mások voltak Magyarországon és mások Olaszországban. Megölni a mozgalmat nem sikerült ugyan sehol. De a magyar mozgalom még ma is betege az 1898-i üldöztetésnek, még ma sem tért vissza sok proletárnak, különösen sok földműves munkásnak bizalma ügyünk biztos győzelmébe, még ma is érezhető az az űr, amelyet annyi intelligens és bátor elvtársnak távozása az országból vagy visszavonulása okozott. Ellenben az olasz mozgalom az 1898-ik évből tiszszerte erősebben támadt föl. S ha húsz, ha tíz év előtt senki sem beszélt Olaszország szocialista mozgalmáról, mert kicsiny volt és a nemzetközi harcban a hátsó csatasorokban állott, – ma az olasz mozgalom a nemzetközi szocialista-tábor elsőrangú harcosai közé lépett és a legnagyobb érdeklődésnek tárgya minden ország szocialistái előtt.

Későbbi cikkben igyekszem majd vázolni azt a hatalmas benyomást, amelyet az olasz mozgalom közvetlen megismerése tett rám, amely számomra teljesen igazolta azt a véleményt, hogy nem jól van úgy, ahogy Magyarországon állnak a dolgok, ahol kiválóképp egy ország munkásmozgalma szolgál mintául, – hanem más országoktól is kell tanulnunk – sokat tanulnunk, amíg végre megtaláljuk a Magyarország politikai, társadalmi és népességi viszonyainak legmegfelelőbb formáit a mozgalomnak.

Hogy az olasz mozgalom ma válságon megy keresztül, az ezen a véleményen semmit sem változtat. Az olasz szocialista párt is elérkezett, miként a német, a francia, a belga párt arra a pontra, amikor hatalmas kifejlődése a régi elmélet és a bevett harcmód kereteit szűkeknek látta némely elvtárs szemében és amikor a réginek és az újnak hívei harcra kelnek a maguk igazáért. Ez nem betegségnek a tünete, hanem az egészségé. Mert csak az a mozgalom beteg, amelyben az elmélet dogmává, a harcmód szokássá lett, amelyben kételkedni, amelyen változtatni senkinek eszébe sem jut. Egészséges mozgalom megköveteli a belső kritikát és a belső harcot; kritikát és har-

cot abban az értelemben, hogy az a közös cél elismerésének tagadásává és a külső ellenség elleni közös küzdelem megbontásává ne forduljon. Addig az ilyen „válságok” az erősbödésnek a jelei. Arról tesznek bizonyosságot, hogy a mozgalom sokoldalúvá lett, vagyis olyan irányokban is fejlődött, amelyet útjának megszabásakor a szocialista elmélet teremtői talán előre nem láttak; és azt is bizonyítják, hogy a mozgalom nagy tömeget egyesít, annyi embert, hogy lehetetlen azokat minden kérdésre vonatkozólag egy véleményben egyesíteni. Veszedelmet ebben is csak az lát, aki a szocialista harcostól a vak hitet követelné, nem pedig az önálló, mindig éber és mindig kész egyéni ítéletet.

Hogy ez így van, azt Imoláig tett utamban mindenütt tapasztaltam. Mindenütt a kongresszus fő vitakérdéséről folyt a beszélgetés és arról folyik egész Olaszországban, ahol csak két szocialista van együtt. „Forradalmárok” és „reformisták” éles vitában állanak egymással. Kétségtelen, hogy ezen nemcsak az újságokban, hanem - mint mondtam, minden apró szocialista körben folyt vitatkozások százszorosán mélyítették a szocialista elméletet és gyakorlat ismeretét és többet tettek, mint száz röpirat. Itt nem arról van szó, hogy indifferens munkás vagy ellenséges burzsoá ismeretes érveit ugyancsak ismert ellenérvekkel cáfolják, hanem szocialista áll szocialistával szemben, a közönséges hadi felszerelésben egyenlő erős ellenfelek; itt tehát erősebb fegyvereket, különösebb, sajátosabb érveket kell keresnie mindenkinek. Ez teszi ezt a vitát különösen fejlesztővé, hasznossá az elvtársak nagy tömege számára is.

Nem is volt még olasz pártkongresszus, amely iránt oly nagy érdeklődés lett volna, mint az idejé iránt. A küldöttek száma megközelíti az ezret. Az egész olasz polgári sajtó is napok óta a kongresszussal foglalkozik. A sajtó bel- és külföldi képviselőinek száma már ma, a kongresszus előestéjén, hatvan felé jár.

Megjelentek nyomtatásban és az összes résztvevők kezében vannak már az előadók jelentései is a kongresszus napirendjének különböző pontjaihoz.

A vita a 4. pontnál* lesz, amelyet a pártvezetőség mai határozattal elsőnek tett...

Az egyik irányzat, amelynek élén Ferri Enrico áll és amelynek ő a „forradalmi” nevet adta, a szocialista végcél propagálására, a proletártömegek öntudatának fölébresztésére fekteti a fősúlyt, ezzel szemben a reformoknak (munkástörvényhozásnak stb.) másodrendű

* A 4. pont szövege: „A szocialista párt politikai akciója vonatkozással parlamenti működésére”

fontosságot tulajdonít. A másik irányzat, amelyet Ferri reformistának nevezett el és amelynek elismert vezére (gróf) Turati Filippo, azt tartja, hogy a munkásosztály anyagi és szellemi helyzetének minden javítása már ma előkészíti, jobban mondva, már a mai társadalomban kifejleszti a jövő társadalom alapjait; miért is minden törekvést, amely a munkásosztály helyzetének javítására alkalmas, a szocialista pártnak támogatnia kell, bárhonnan jön is az.

Amint látjuk, ugyanaz a kérdés, amely a német, a francia elvtársakat vitte forró belső küzdelmekbe...

Imola, szept. 6.

Ma kezdődött a pártkongresszus. A város, amely már tegnap este szokatlan képet nyújtott, ma reggel, amikor az utolsó küldöttek is megérkeztek, valóságos vásárhely benyomását tette. Imola kis város, de nem ez az első kongresszus, amely falai közt lefolyt. 1894-ben már volt – volna itt kongresszus, ha a kormány be nem tiltja, mert nem lehet megengedni olyan gyülekezést, amelynek célja „a társadalmi rend erőszakos fölforgatása”. Milyen változás 1894 óta! Ma ugyanaz az Imola szocialista város, polgármestere, képvisellete szocialista és a falakon mindenütt ott pompáz a sindaco (polgármester) óriási falragasza, amelyben a lakosság nevében üdvözlí a kongresszust.

Szép eszme volt – írja a kongresszus naponként megjelenő közlönye – meghívni azt a prefettot (főispánt), aki 1894-ben a kongresszust felsőbb utasításra betiltotta, hogy vegyen részt „az erőszakos fölforgatók” gyűlésén.

Valóban, Olaszországban ma meghívni kellene. Minálunk nem kell. Eljön hívatlanul a hatóság képviselője, nem is egy, de száz, és megrakja kongresszusaink helyiségeit, az elnöki és szónoki emelvényt, a termet és a folyosókat egyenruhás és titkos rendőrökkel, többel, mint a résztvevők vannak. Az olasz kongresszuson az egyenruhát csupán néhány tűzoltó képviseli; minálunk a szolgaságnak gyűlölt eszközei ott lábatlankodnak sokszor még az egyletek ülésein is. Ez a különbség az olasz és a magyar „szabadság” közt.

Pedig ugyan bőven volna oka az olasz Krecsányinak és Tóth Lajosnak* beavatkozni, ha magyar idegeik és magyar szabadágérzetük volnának. Micsoda zsidaj, micsoda zajongás tölti be a városi színház kétezer embert befogadó helyiségét! A szónokok beszédét folytonos közbekiáltások, percekig tartó taps vagy a nemtetszésnek

* Magyar rendőrtisztek. Szerk.

percekig tartó nyilvánításai tarkítják. Maguk a szónokok olyan temperamentummal, oly élénkséggel, olyan szenvedélyesen – és ami fő – olyan hangon képviselik ügyüket, hogy a mi kongresszusaink aggkóros süketnémák gyülekezetei ahhoz képest. Hallottam Ferri beszélni. A fekete, majdnem cigányképű professzor ide-oda mozgott, forgott, majd a hallgatóságnak, majd az elnökségnek fordított hátat, két kézzel, könyveivel, füzeteivel kísérte érveit. De távolról sem tette az ideges kapkodás benyomását. Ellenkezőleg! Minden mondata, mint a vulkának a kitörése, rázta meg a terem hangulatát, minden mozdulata fölcsapó lánghoz hasonlóan világította meg szavait. Mennyi erő, mennyi temperamentum! Az ember alig tudja megmagyarázni, hogyan lehetnek más szónokok, kik kevesebb erővel ugyan, mint Ferri, de a szenvedélynek ugyanazon erős hangján beszélnek, hogyan lehetnek „reformisták”? Hogyan lehetnek ezek egyáltalán szocialisták s nem valamennyien bombavető anarkisták! Még Turati is, a „mérsékeltek” vezére, úgy beszél, mint nálunk – hogy a polgári terminológiával éljek – a legvéresebb szájú agitátor. Hatalmas hangja betölti az óriási termet; de mozdulatai sokkal szelídebbek, gesztusai kisebbek mint a Ferrié. Hangján átérzik a „forradalmárok” forradalmiságán belsőleg fakadó gúnyos mosoly, ő betartja az egyes szónokoknak adott tíz percet, – a többi egy sem. Ferri sem. De nincs rá tekintet, hogy ő Ferri, a tudós, a professzor, a tudománynak és a pártnak elismert kitűnőségű embere. Percekig tartó áthatlan zajongással igyekeznek őt ellenfelei az első tíz perc, a második tíz perc végén elhallgattatni; de nem tágít. Hatalmas hangja nem győzi az óriási zajt. Vár tehát, s mikor kissé alább száll a zsvaj, újra rákezd. S így a többi szónok is. Hát az elnök? A hatalmas termetű és hangú, az óriási taps közt elnöknek kikiáltott Costa? Megmegrázza ugyan az apró csengőt, de szinte úgy látszik, mintha neki is kedve telnék ebben a lázas, gőzös viharban, amelyet közbeszólásokkal, sőt az előtte álló szónokkal vetélkedve egész kis beszédekkel ő is fokoz. Az egyik küldött azt indítványozza, hogy a szónokok rendjét állapítsák meg: reformisták és forradalmárok egyenkint fölváltva beszéljenek. „Nem hittem volna – kiált fel a vén parlamentár Costa – hogy ebben a gyülekezetben akadjon valaki, aki ilyen parlamenti szokásokat akarna minálunk meghonosítani.” Ezzel az indítvány el volt temetve. Ha azután a zaj már teljesen áthatlan, amikor a küldöttek fele már nem ül, hanem a székeken áll, amikor mindenki beszél, kiabál, integet, fenyeget – a beléje helyezett bizalomra apellál. „Elnök vagyok-e vagy nem?” kiáltja; „a kongresszus elveszti a fejét!” És az egész embertömeg viharos tapssal, de nem szűnő zajjal fogadja elnöke kifakadását. Csak annál többen ugrálnak

föl, gyülekeznek a szónok, az elnöki emelvény körül. Előtte, mögötte, közöttük küldöttek, újságírók, nézők hemzsegnak, testtel-lélekkel résztvéve a kongresszus tárgyalásain.

Ilyen volt a kongresszus képe a mai nap, amikor – mint említettem – a 4. pont, a reform és forradalom, került napirendre, az első három megelőzésével...

Lázás izgatottság közt folyt azután a vita a forradalmiságról és a reformizmusról...

Általában a reformisták tagadták a két irányzat létezését. Nincsen, csak egy irányzat – mondták. Mert minden apró reform a szocializmust készíti elő...

A forradalmárok viszont nyíltan állították, hogy van két irányzat. Hogy van forradalmi irányzat, amely nem veti ugyan vissza a reformokat, de nem engedi, hogy a szocialista végcél oly messze távolban levőnek tüntessék fel, hogy beszélni sem érdemes róla. De minden reform a forradalmi irányzatnak nem kell. Nem akarja azokat az apró reformokat (törvényecskéket) amelyek nem a proletárság kényszerítő hatalmának, nyomásának a gyümölcsei, hanem parlamenti csere-bere eredményei és amelyeknek egyetlen célja: szelídíteni a munkásságot; csak azok a reformok kellene, amelyeket a proletárság pressziója erőszakol ki. A proletárságot kérelmelhetlenül kell azért tenni, megtölteni a jövő társadalom ideáljával; a szocializmust, a végcél kell folyton-folyvást, első sorban hirdetni. A reformistáknak ellenben a reformok lettek végcéljai...

Második nap

Imola, szept. 7.

...A forradalmárok tegnap esti ülésükben az előadón, Soldin kívül Labriolat, Rigolat és Ferrit nevezték meg szónokaiknak; a reformisták előadója Bonomi, többi szónokaik Treves, Chiesa, Turati, Rigola és Chiesa kivételével, akik munkások, valamennyien a toll emberei.

Ha már tegnap lehetetlennek látszott, hogy még többen férjenek a színház termébe, ma megtörtént az a csoda is. Nem volt az óriási helyiségben gombostűnyi szabad hely sem. A verifikáló bizottság jelentését előadták. Több mandátumot megsemmisítettek, mégis a küldöttek száma megközelíti az ezret...

Hosszú huza-vona. Senki sem akart elsőnek jelentkezni. Nem szerénységből. De aki kezd, az engedi az utolsó szót az ellenfélnek. Végre a forradalmárok egyike appellált a reformisták lovagiasságára.

Nyilvánvalóan többen vannak, kell tehát, hogy a kisebbségnek engedjék az utolsó szót. Így történt s megkezdte a vitát:

Chiesa. Ó a két irányzat létezését nem tagadja, de azoknak gyökerét nem tényekben látja, hanem személyes vetélkedésekben. Ha van ma reformista irányzat, az nem a reformokért jött létre. Hogy a tömegeket megnyerjék, önző érdekeiknél kellett őket megragadni. Nem elég azt hirdetni, hogy jön a kollektivizmus, hogy a közös tulajdonra alapított társadalomban az emberiségnek minden baja megszűnik majd. Már ma kell, amennyire lehet, segíteni a bajokon ...

Előbb a munkásság anyagi helyzetének javítását követeljük. Ha ez javult, fokozódik a munkásosztály szellemi műveltsége. És a művelt proletárok tudásukon alapuló meggyőződésből fogják követelni a kollektivizmust..

Chiesának a forradalmárok részéről a vak Rigola felelt. Szenvedélyesen fordul Chiesa ellen. Hát hol, mikor tagadták meg a forradalmárok a munkásosztály gazdasági szervezkedésének szükségességét? Nincsenek-e mindenütt ott, ahol szakegyeletek alakításáról, sztrájk-ról, bojkottról van szó?...

De a reformisták a gazdasági szervezeteknek és a választási küzdelmeknek kizárólagos fontosságot tulajdonítanak. Minden apró munkásvédőtörvényt, amelyet a kulisszák mögött folytatott politikával a kormánytól kapnak, úgy mutatnak be a munkástömegnek, mint a megváltást. Nézzétek, milyen nagyszerű dolgot adtunk nektek! Milyen dicsőség! Milyen haladás! A reformokat mi is kívánjuk, de másokat! Mi azt mondjuk a proletárságnak minden olyannyira fölmagasztalt reformnál: Nézzétek, milyen nyomorult, felemás dolgok! Milyen félszegségek! Többet, többet kell akarnotok, követelnetek! ...

Rigola után Treves vette át a szót, Turati napilapjának, az II Tempónak szerkesztője. Nincs – úgymond – két irányzat. Az elméletben teljesen egyek vagyunk. Az egész különbség csupán a véralkatok kérdése...

Labriola követte őt, az intranszignenseknek fiatal, de nagy tudományú és nagyon elismert egyik főembere. Az irányzatok léteznek, vannak és teljesen jogosultak. Szerinte a párt fejlődése Olaszországban nem egészséges: sokkal nagyobb, mint a kapitalisztikus fejlődés fokának megfelel. Sok benne a kispolgár: kézműves, kisbirtokos, kishivatalnok. Ezek a nem-proletár elemek terelik reformista irányba a pártot...

De helytelen a reformokat azzal indokolni, hogy velük a mai társadalmat apránként át lehet alakítani...

Mikor Labriola beszédét befejezte, 3/4 12 volt. Az elnök azt indítványozta, hogy a tárgyalást, illetve Turati és Ferri beszédeit holnapra halassza a kongresszus.

A fölvonulás

A kongresszus résztvevői és az imolai elvtársak már magukba véve is elég tekintélyes tömeg, hogy a kis város rendes képét alapjából fölforgassák. A mai vasárnapon azonban még népesebb volt a város. Elvtársak ezrei érkeztek gyalog, vasúton, kocsin, kerékpáron Imolába, hogy a fölvonuláson résztvegyenek. Háromkor megindult az óriási tömeg, amely a városon kívül gyülekezett. Elöl az imolai elvtársak a városi zenekarral, vérvörös zászlójukkal, majd vörös zászlóval és sokan szintén zenekarral, a környékbeli szervezetek, főképpen földművesek; végül a kongresszisták és egyéb vendégek óriási tömege. A menet a városháza elé vonult, amelynek nagy térre néző erkélye vörös posztóval volt bevonva. Innen beszéltek az óriási tömeghez a párt legjobb szónokai.

Harmadik nap

Imola, szept. 8.

A harcban álló két irányzat legkiválóbb két képviselője, Turati és Ferri, ma összemérték fegyverüket. Még akit nem is belső érdeklődés tartott a teremben annak is gyönyörködnie kellett a jelenetben. Ferri és Turati az olasz szocialista pártnak nemcsak legkiválóbb fejei, hanem elismert legjobb szónokai is. És ez sokat mond itt, ahol mindenki, a legegyszerűbb proletár is olyan meglepő értelemmel, közvetlenséggel, elevenséggel beszél, mint talán sehol másutt. Ez a mindenben uralkodó közvetlenség Ferrinél is és Turatinál is megnyilatkozik. De amellet a „mérsékelt” Turati olyan szenvedéllyel, olyan elemi erővel beszél, hogy szinte érthetetlen, hogyan tud annyi előkelőséget, annyi finomságot beszédébe vegyíteni. Ferri beszédjében hangjának óriási terjedelme pótolja a fordulatoknak azt a finomságát, amelyet Turati beszédében csodálunk. S amily erős a hangja, olyan kíméletlen az érvelése. Turati lovaglókorbáccsal vagdos maga körül, Ferri kancsukával. S ha Turati ma többször fennakadt a keletkezett óriási zajban, Ferri túlharsogta a legerősebb vihart is és hangjának átható ereje sokszor síri csendet teremtett.

Tartalmilag a vitatkozás újat nem nyújtott, de a régít szellemebben, szebben mint az előző szónokok beszédei. Turati tagadta a két irányzat létezését, Ferri követelte nyílt konstatálását. S halotti

csend, hátat borzongató hideg feküdt a végtelenül izgatott gyülekezetre, amikor kijelentette, hogy a forradalmi irányzat inkább kivonul a pártból, ha el akarnák némitani.

Még nem volt 8 óra, amikor Turati megkezdte beszédét. Mi a mi bűnünk? Kérdi. Hogy akciónk jellegét megváltoztattuk. De ezt a megváltoztatást a párt fejlődése és ezzel a föladatak szaporodása tette szükségessé. Szubjektív és objektív okai vannak ennek a változásnak. A párt parlamenti képviselőinek munkája szükségképpen más, mint az agitátoré, aki a tömegekkel érintkezik közvetlenül; munkájuk egyénibb, nagyobb. Másrészt az észak-olaszországi fejlett ipari városok munkásai közt nem lehet az osztályharcot és a szocializmust pusztá prédikációval propagálni, hanem egyedül a gazdasági szervezkedéssel.

De hát vannak-e egyáltalán irányzatok? Ha irányzat alatt a cselekvésnek különböző módjait értjük, akkor vannak. De ez a különbség csupán munkamegosztás és ebben a megosztásban mindenki azt a munkát végzi, amely temperamentumának jobban megfelel. Lehetnének elméleti különbségek is. De ilyenekről Olaszországban nem lehet beszélni...

Turati beszéde után oly nagy volt az izgalom, hogy Labriola nem tudott szóhoz jutni, hogy helyreigazításokat tegyen. Végre is Ferri vette át a szót. Tisztázni kell a helyzetet. A két irányzat létezik-e vagy nem? Lehetetlen, hogy egy kérdés, amely egy év óta izgalomban tart valamennyi szocialistát, egyszerre ne létezzék. A két irányzat létezik, letagadni nem lehet. És ha akarnák, ha az egyik irányzatot akarnák kizárólag uralkodóvá tenni a pártban, a szakadás elkerülhetetlenné válnék.

A firenzei kongresszus (1897.) kijelentette, hogy a párt csak politikai párt; ma pedig a gazdasági szervezkedést akarja egyeduralmódóvá tenni. Az is, ez is fölötte káros egyoldalúság. Azt akarják, ami Angliában van, ahol a trades-uniók idej kongresszusa ünnepélyes misét mondott a templomban és üdvözölte a királyt. Így aztán nem csoda, ha akadnak soraikban, akik azt mondják, hogy az állami alkalmazottaknak nincs joguk sztrájkra. Mi ellenben a gazdasági propagandát összekötjük a szocialista propagandával. A gazdasági szervezeteket a szocializmus szellemével akarjuk megtölteni. ..

A párt egysége csakis akkor lesz biztosítva, ha a mozgalom két ágának egyenlő jelentőségét elismerjük. Fejlődjék szabadon mindkettő és nem a parlamenti grupp gyámkodása alatt csak az egyik...

Délután

...Leírhatatlan izgatottság közt kezdődik meg a szavazás Ferri határozati javaslata fölött. Este 7-kor még folyik. 9-kor újra összeül a gyűlés. 11-kor végre véget ér a szavazás. Eredménye 279, igen, 456 nem; nem szavazott 14.

A többi határozati javaslatról kellett volna szavazni most, de lehetetlen volt a rettenetes izgalomban. Végre Ferri kijelentette, hogy a határozott határvonal a két irányzat közt meg lett állapítva a névszerinti szavazással, hagyjuk hát a szavazást.

Éjjel 1/2 12-kor kezdődött a pártvezetőség jelentésének tárgyalása. ...

(Népszava 1902. szept. 11., szept. 13., szept. 16.)*

A szabadság a szocialista társadalomban

A szocializmusnak legtöbb ellenfele azért tartja a szocializmust megvalósíthatatlannak, vagy azért jósol neki igen rövid fennállást, mert szerintük az egyéni szabadságnak teljes megsemmisítését jelenti. Az ő szemükben az a tény, hogy a szocializmus az egyéni termelést kizárja, a zsarnokságnak legmagasabb foka, az egyéni tettvágy, erő, kezdeményezés megölője. A szocializmus ellenkezik tehát az emberi természettel.

Ha ez a vád alapos volna, tényleg a legsúlyosabb érv volna a szocializmus ellen. Valóban, ha bármely társadalmi rend az egyéni kezdeményezés lehetőségét kizárná, az a társadalom halálra volna ítélve. Mert egyéni, illetve apró kisebbségekből kiinduló kezdeményezés nélkül a társadalom továbbfejlődése lehetetlen. S így a fejlődés nagy gondolatától áthatott szocialista is, kinek legfőbb ideálja a társadalom folytonos és végnélküli tökéletesedése kell, hogy visszarettenjen oly társadalmi rendtől, melyben nincs szabadság, következésképp nincs haladás.

Mi a szabadság? Abszolút, minden időkre és minden állapotra végérvényes megállapított absztrakt idea? Vagy a szabadság is, mint minden ideológia, relatív, korok és társadalmak szerint más %.

A szabadság lélektani kategória, mely jelenti azt a lelkiállapotot, amelyben egyéni vágyaimat, szükségleteimet összhangban tudom ezen vágyaim és szükségleteim kielégítésére irányuló cselekvés külső

* A cikksorozat befejező része a Népszava szeptember 20-i számában jelent meg. Szerk.

lehetőségével. Ebben az értelemben a szabadság mindig ugyanazt jelentette.

De hogy én mit kívánok: hogy érzéseimet mi szabja meg, hogy vágyaim miféle konkrét tárgyakra irányulnak, szóval, hogy minek a cselekvése adja meg nekem a szabadság tudatát, az attól függ, hogy milyen szükségleteim vannak már kielégítve és hogy milyenek az én ismereteim a további szükségletkielégítés lehető módjairól. Vagyis függ a neveléstől, a tudástól és különösen attól, hogy környezeti állandó befolyások miféle szükségletkielégítési módokat tettek biztosított, reflexszerű, öntudatlan cselekvéssé. Abban a mértékben, amint bizonyos szükségletek állandó és föltétlen kielégítésének lehetősége biztosítva van, ezen szükségletek kielégítésének vágya lelkünkben egészen háttérbe szorul és megszűnik szabadságképzeletünknek részét alkotni. Szabadságvágyunk tehát csakis oly cselekvési lehetőségeket ölel föl, amelyek még nem biztosított szükségletek kielégítésére irányulnak. Vagyis a szabadság nem egyéb, mint a cselekvés, lehetősége oly szükségletek kielégítése irányában amelyek kielégítését a társadalom nem biztosítja.

Igy a szabadság konkrété relatív fogalom, amelynek mindenkori tartalmát és irányát a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának mindenkori foka, osztály helyzetünk, vagyoni viszonyaink adják meg. Ha megkíséreljük beleképzelni magunkat különböző korok embereinek lelkébe, kétségtelen, hogy a legkülönbözőbb, nemcsak korok és területek, hanem ezeken belül is a társadalomban elfoglalt helyzet, vagyis az osztályhoz tartozás és a műveltségi fokok szerint különböző szabadságélményeket kell konstruálnunk. A legprimitívebb ember számára bizonyos korban a szabadságnak eszménye az volt, hogy gyöngébb embertársát akadálytalanul megehesse. A gazdasági termelő erők valamivel magasabb szervezetével működő utódja ellenben éppen nem érezte már szabadsága korlátozásának, ha embert nem ehetett, mert neki az állattenyésztés már biztosította primitív szükségletei kielégítését. Ő azonban igen zsarnokinak tartott volna oly parancsot, amely a némileg biztosított gazdasági létben már fölébredt esztétikai szükségletének kielégítését tiltotta volna, például teste tetoválását. A középkori lovag szabadság-ideálja az volt, hogy várából bármikor lecsaphasson a kereskedőknek a völgyben elvonuló menetére és kirabolhassa; de senki sem hinné, hogy a középkori kereskedőosztálynak is ugyanez volt a szabadságképzelete. És ami maga a szabadversenyre alapított gazdaságban a polgári osztály – bár az ipari koncentráció folytán annak is mind kisebb töredéke – számára szabadság, az a munkásosztály, tehát a népeség mind nagyobb része számára szolgátság, mert a lét szegény-

ségét és bizonytalanságát hozza számára. És így a szocializmus úgynevezett zsarnoksága legrosszabb esetben csak a polgári társadalom egy kis töredéke szabadságképzetével ellenkezhethet, de nem szabadságfogalommal magával.

Ez azonban a szocializmus szabadságának csak negatív bizonyítéka. Azt kell bizonyítanunk, hogy a szocializmusban szükségképp majdan kialakuló sajátos szabadságképzetnek megfelelő valóságos cselekvési lehetőségek lesznek-e?

Azt kell tehát keresnünk, hogy a szocialista társadalomban mi lesz az emberek szabadságvágyának tartalma és iránya?

Az emberi szükségletek sorrendjének vizsgálata s különösen kválitításuk történeti fejlődésének megállapítása rávezet a kérdés megoldására.

Az emberi kultúra fejlődése azt mutatja, hogy azon mértékben, amint a társadalmi összeműködés a társadalomban élő emberek minél nagyobb része tisztán vegetatív szükségleteinek kielégítését biztosította, az illető társadalom emberei munkaerejük, tehetségük, alkotásukedvük annál nagyobb részét fordították szellemi javak termelésére, a szellemi kultúra kiépítésére. Minél könnyebb volt az embereknek harca az állati létért (evésért, ivásért, ruházkodásért stb.) és minél több ember volt fölszabadítva a tisztán vegetatív életműködések kényszere alól, a társadalomban levő energiák annál inkább kerestek alkalmazást a politikai, a tudományos, a művészi, az irodalmi produkcióban és a tudomány, a művészet, az irodalom termékeinek élvezésében. Vagyis az emberek szabadságeszménye annál inkább terelődött a szellemi térre, az emberi szabadságvágy alapját képező eredeti társadalmi ösztönök annál inkább szellemültek át, gondolkodásuk, idejük, munkaerejük minél kisebb részét foglalta le a gazdasági szükségletkielégítés kényszere.

Ez a megismerés engedi remélnünk, hogy a szocializmus nemhogy zsarnokság volna, hanem a magántulajdon létezése óta az első társadalmi rend, amely az emberi szabadságnak valóságos biztosítéka. A gazdasági termelő erőknél már mai fejlettsége elegendő arra, hogy tudatos és tervszerű kooperáció mellett az emberiség egészének nemcsak pusztán gazdasági szükségletkielégítését biztosítani tudja, hanem a gazdasági produkció számára az emberek munkaerejének és idejének oly csekély részét vegye majd igénybe, hogy az energiáknak óriási mennyisége áll majd rendelkezésre a közéleti és a szellemi termelés és fogyasztás számára. A mai társadalom uralkodó tagjainak szabadságképzete helyébe, mely az érvényesülés a gazdasági téren, a szocialista társadalom összes tagjainak lelkében új szabadságkép-

zet alakul majd: annak lehetősége, hogy a közéleti és a szellemi téren dolgozzanak, érvényesüljenek, kitűnjenek.

Nincs semmi okunk föltételezni, hogy a szocializmus az egyéni érvényesülés ezen módjait meg fogja nehezíteni. És így a szocializmus a szabadságnak, s ezzel az emberi boldogságnak végtelen perspektíváját nyitja meg. összes materiális szükségleteinknek van határunk. A kielégítettség bizonyos fokán túl semmiféle materiális szükségletkielégítési vágy nem ingerel többé. Ellenben szellemi szükségleteinknek az a természetük, hogy magasságuk arányában differenciálódnak, finomulnak, sokasodnak, mélységben és szélességben terjednek. Végtelenek, határtalanok. Az emberi értelemnek, tettváagnak, akaratnak végtelen érvényesülési tért nyitnak. S ez érvényesülés lehetőségét a szocializmus fogja megadni. Van-e hát állapot, mely az emberi természettel jobban megegyez? Van-e társadalmi rend, amelyre jobban illenének Engels szavai, hogy az az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába!

(Népszava Naptár 1905. 48-50 old., Neue Zeit 1903-1904. 2. köt. 414-416. old. Németül.)

Testvérharc*

A Magyarországi Szakszervezeti Tanács március 10-i ülésében határozatot hozott, melyben

„kimondja, hogy az ács elvtársaknak szervezetük fejlesztése érdekében joguk van az agitációra, de helyteleníti fönti fölhívás azon tételeit, melyek az építőmunkások országos szervezete ellen irányulnak és felhívja az ácsok szakszervezetének vezetőségét, hogy szóbeli vagy írásbeli agitációjánál ne sértse meg az osztályharc álláspontján álló és a szakszervezeti tanács kötelékéhez tartozó szervezetek érdekeit”.

*

„E határozat rövid és eléggé világos, de hogy minden félreértés ki legyen zárva, még megemlítjük: A szakszervezeti tanácsot az a felfogás vezérli, hogy az ácsok országos egyesületének választmánya csak kötelességét teljesíti, midőn egyesületének tagokat szerez, de ez

* E sorok írója nem tartozik az ácsszervezethez; nem is lép föl azon igénnyel, hogy az ácsok és építőmunkások közti harc minden részletének ismerete alapján írta cikkét. Felszólalásra csupán a szaktanács határozata készítette. Azt hiszi, hogy ha a vita az eddigi irányban folyik, megegyezés sohasem jöhet létre. [Szabó Ervin lábjegyzete.]

a tagszerzés nem történhetik más, szintén az osztályharc álláspontján álló szervezet rovására. Miután a vidéki ácsok egy része már az építőmunkások szövetségének tagjai, illetlen és elítélendő dolog ezeket akár szóbeli, akár írásbeli agitáció útján arra buzdítani, hogy a szövetséget hagyják faképnél és iratkozzanak az ácsok szakegyletébe. Magyarországon még elég nagy a szervezetlen ácsmunkások száma és így elég tér marad az ácsok vezetőségének az agitációra, anélkül, hogy más szervezettel ellentétbe jutna.”

A kellő tisztelettel fogadjuk a szaktanács határozatát, de néhány megjegyzést még sem nyomhatunk el. Kényszerítve vagyunk rá, mert akiknek a határozat csak úgy szól, mint az ácsoknak: az építőmunkások lapjuk március 18-i számában ugyancsak ágaskodnak- az általuk provokált határozat ellen.

Nem csodáljuk. A szaktanács határozata olyan, hogy senkit sem elégíthet ki. Meglátszik rajta, hogy „a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad” mintájára oldotta meg a kérdést.

Mert bár általában kétségtelen, hogy az osztályharc álláspontján álló egyik szakszervezet nem szabad, hogy sértse egy másik, ugyan- csak az osztályharc álláspontján álló szakszervezet érdekeit – ez ebben az esetben lehetetlen.

Lehetetlen, hogy az ácsok országos szakegylete „teljesítse kötelességét és egyesületének tagokat szerezzen” (miként a szaktanács mondja) – anélkül, hogy ezzel az építőmunkások országos szakegyletétől tagokat ne hódítson.

Miért? Mert az építőmunkások országos szakegyletének azon véletlen körülmény folytán, hogy néhány hónappal hamarabb lett *országos* szakegyletté, a vidéken számos ács-tagja is van, akiket a maga számára megnyerni az ácsok szakegyletének természetes törekvése. Es mert az építőmunkások országos szakegylete ezentúl is magához akarja toborozni az ácsmunkásokat.

Az a kérdés tehát, hogy kinek, melyik szervezetnek az érdeke előbbre való ebben a vitában? Helyes-e az, hogy az építőmunkások szakegyletének ács-tagjai megmaradjanak annak a szervezetnek a kebelében, vagy inkább valamennyi ácsmunkás egyenesen felszólítassék, hogy az ácsokhoz csatlakozzék?

Mindenekelőtt egy látszólagos érvet akarunk kirekeszteni a vitából. Ha az építőmunkások arra alapítják követelésüket, hogy ők, mint régebbi egyesülés, elsőbbségi jogokkal bírnak a vidéken – ezt igen ingatag jogalapnak kell mondanunk. Természetes, hogy mindaddig, amíg a vidéki ácsoknak – országos szervezet hiányában – legközelebb feküdt az építőmunkásokhoz csatlakozniok, ezt meg kellett tenniök, mert érdekük volt. Ugyanúgy, amint az építőmun-

kasoknak is ez érdekük volt. Ha ez oly régmúlt időben történt volna hogy az ácsok atlépése az elszámolásoknak, a tagok szerzett jogai megóvásának bonyolult műveletét tenné szükségessé, lehetne szó oly szabályozásról, mely ezen öreg tagok ottmaradását mondaná ki. Nyilvánvaló azonban, hogy ma, amikor csak néhány hónapról van szó, ezen atlépésnek ilyen akadályai nincsenek; s így nyilvánvaló, hogy ez a tisztán célszerűségi tekintet nem szerepelhet. Más szintén nem. Mert képtelenség – nézetünk szerint szocialisták, vagy az osztályharc alapján álló munkások közt elsőbbségi, *hagyományos* jogokról csak beszélni is. Miért ne hivatkozzék akkor a magyar nemesség, vagy a papság is hagyományos közjogi kiváltságaira ez országban?

És ugyanúgy tisztán célszerűségi kérdés – bár következményeiben sokkal továbbható, – hogy az ács munkások az építők munkásokhoz csatlakozzanak-e szervezetenként. Mert az építők munkások ezt akarják – erővel is. Megmondta Garbai a karácsonyi kongresszuson. Megírta a szaklapjuk március 15-iki számában is. Erővel!

Hát nem szólunk arról, hogy a német birodalomban, amelyet pedig minálunk oly nagyon szeretnek kizárólag követni, az ácsok országos egyletének 1902-ben (újabb adatok nincsenek kezünk ügyében) 24 000 tagja volt, s tőle külön az építők munkásokénak 180 000. Nem beszélünk arról (de ha kívánják, készségesen bebizonyítjuk), hogy Angolországban, Franciaországban, Olaszországban az ilyen követelésen egyszerűen nevetnének. Tekintsük a dolgot minden helyi vonatkozástól menten.

Nézetünk szerint már magának egy szakmának kebelében is a tökéletes centralizáció nagy veszedelmek csíráját rejti magában. Ezek közül most csak egyről szólunk. A központi vezetőségek azt a jogot igénylik, hogy a szervezethez tartozó valamennyi csoport fontosabb ügyeiben a végső, döntő szó őket illesse. Különösen bérmozgalmak, sztrájkok esetében. Azt követelik, hogy sztrájkot csak az ő előleges beleegyezésükkel lehessen kimondani és pedig legalább négy héttel előbb kell az engedélyt kikérni. Kivételt csak védelmi sztrájkok esetében engednek meg.

Bizonyos, hogy ezeknek a korlátozó rendelkezéseknek van jogosultságuk. A sztrájk sikerének tudvalevőleg egyik főfeltétele a szakma üzleti konjunktúráinak okos kihasználása és kellő ellenállási alap. Ebből a szempontból tehát minden óvatosság ajánlatos és jó, ha a központi vezetőségek tanácsát, amelyeknek különösen az iparág mindenkor üzleti konjunktúrái fölött inkább lehet áttekintésük, mint a legtöbb helyi vezetőségnek, sztrájk előtt ki kell kérni.

De bizonyos az is, hogy minden sztrájk, miként minden tömegmozgalom sikerének másik főfeltétele, hogy a belátás és a pénz - ezen értelmi és anyagi segédeszközök mellett – meg legyen a kellő hangulat is. Ésszel és pénzzel magával semmiféle tömegakciót győzelemre vinni nem lehet. Érzelmi segédeszközök is kellenek. A lelkesedés, az igazságtalanság és elnyomatás keserűségének fokozott érzése, a fölháborodás, a kockázat bátorsága, az áldozatkészség legalább is oly fontos előfeltételei tömegakció sikerének, mint a jó előre előkészített szervezet, a pénz és a higgadt vezetés.

Ezeket az érzéseket pedig nem lehet csak úgy parancsra elővárásolni. Sem négy héttel mindig előre látni nem lehet. Legkevésbé lehetséges pedig, hogy a központi vezetőségek pontosan tudják, hogy valamely távoleső hely munkásaiban a harci hangulat megérett-e, vagy oly fokon van-e, hogy vele – bár az egyéb, az értelmi és anyagi feltételek talán hiányosak – a győzelem reményével lehet-e hadüzenetet kockáztatni.

De hiszen – fogják elleneink mondani -itt nem is erről van szó. Hisz épp az ácsok is országos szervezetet alakítottak! őket illeti hát e jó tanács.

Bizonyára! Ám ha – ebből folyólag – szükséges a mi nézetünk szerint, hogy a szakszervezeti mozgalmunkban folyton erősödő központosító törekvés veszélyeivel is számoljunk, kétszeres óvatosságra van szükség, amikor némelyek a központosítás hatványozására törekcsenek: nem is egy szorosán körülhatárolható szakmának, hanem lehetőleg sok, rokon szakmának egy szervezetben egyesítésére.

Ez ellen is ezúttal csak egy érvet. A munkásmozgalom nagyon sokat köszönhet a marxizmusnak. De kevesen látják, hogy legnagyobb érdeme talán az: ő tanította meg arra, hogy a valóságos viszonyokra alapítsuk minden szociális politikánkat, a való élet szemléletéből fejtsük ki elméletünket és cselekvésünk szabályait.

Érzésünket, gondolkodásunkat, cselekvésünket túlnyomóan mindennapi életünk viszonyai szabják meg. Az egyesét is. Még inkább a tömegét.

Ezért sikertelen minden politika, amely az érdekelteknek nem valóságos viszonyain és ezekből fakadó szükségletein, vágyain épül föl.

A szakszervezeti akció is politika – ha ezen szón itt csupán cselekvési szabályokat és irányokat értünk. És így ezen általános szabály alól nem tesz kivételt.

Ha pedig szinte megközelíthetetlennek látszik az a cél, hogy csupán egy szakma központi szervezet a nagyjából hasonló életviszo-

nyok közt élő, de nagy területen, egy egész országban szétszórt csoportjai valóságos életviszonyait mindenkor pontosan ismerje és politikájában szorosan hozzá alkalmazkodják, hogyan képzelhető egységes intézés és eljárás lehetősége akkor, amikor különböző szakmák különböző életviszonyok közt élő, még nagyobb területen szétszórt tagjairól van szó?

Kétségtelen, hogy ilyen szervezet kebelében is számtalanszor alakul a helyzet úgy, hogy különböző csoportjai számára a harci célok, lehetőségek és eszközök egyenlők és azonosak – hisz ez a munkásosztály nagy osztályszolidaritásának reális alapja; – de bizonyos az is, hogy a mindennapi csatározásban a harci feltételek még gyakrabban eltérők lesznek. Már pedig a munkásosztály harcára éppen ez a csatározás, ez a Kleinkrieg a döntő.

Ha egy szervezet nem erre alapítja munkáját, haszontalan munkát végez. Még ha oly önérzetes emberek állanak is az élén, mint mi nálunk némelyikén.

Ezt belátniok az építőmunkásoknak éppen úgy érdekük, mint az ácsoknak. Ha pedig nem látnák be, ha tovább is azt vallanak, hogy „bármilyen eszköz” jó a szervezet gyarapítására, akkor a szaknácsnak válik kötelességévé, ebben a kérdésben újra és pedig ebben az értelemben dönteni.

(Ácsok Szaklapja 1905. ápr. 1.)

Marx és Engels válogatott művei. (Ausgewählte Werke von Marx und Engels.) Herausgegeben, mit Einleitungen und Anmerkungen versehen und die Uebersetzung revidiert von Erwin Szabó. I. Bánd, übersetzt von E. Bresztovszky, A. Csizmadia etc. und mit einer Biographie von Marx und Engels von Ernst Garami. Budapest 1905, gemeinsamer Verlag der „Volksstimme” und der Politzerschen Verlagsbuchhandlung. XV u. 400 S. gr. 80.

(Szerzői recenzió.) Jó néhányan fogják Nietzschével kérdezni a fenti cím olvasása közben: vajon a derék magyarok nem tudják, hogy isten már meghalt? Való igaz, hogy a marxizmus körüli viták minket megkíméltek; de higgyék el nekünk, éppen úgy átérettük azokat, mint bárki nyugaton és ha mégis azt tesszük, ami miatt sok helyen a fejüket csóválják, ez nem azért történt, mert mi a helyzet állását illetően naiv tudatlanságban cselekszünk. Ezt szeretném röviden bebizonyítani.

Egy vagy több szerző válogatott művei kiadásának elsősorban olyan célt kell szolgálnia, hogy azt ami ezen íróknál új és eredeti,

lehetőleg sokoldalúan és teljesen mutassa be. Előttünk ismertek néhány francia, mint Charles Andler, Eugène Fournière stb. erőfeszítései, amelyek azt célozták, hogy kimutassák: a marxizmus legfontosabb és legsajátosabb tantételei már megvoltak, Vidalnál és Pecqueurnél; azonban ők akárcsak Anton Menger, vagy George Adler korábbi kísérletei, a legkevésbé sem tudtak meggyőzni arról, hogy a marxizmusban semmi eredetiség sem lenne és ennek következtében elvesztené a sokak által kijelölt kitüntetett helyét a szocialista elméletek hierarchiájában.

Mi azonban sokkal inkább hiszünk benne, hogy egy gondolatrendszer eredetisége: nem abban áll, hogy alkotóelemeit még senki sem sejtette, hanem úgy kell azt megítélni, hogy vajon létrehozója képes volt-e a minden gondolkodó számára készen álló építőköveket új világgéppé, új világnézetté formálni. E szempontból a marxizmust véleményünk szerint feltétlenül pozitívan kell értékelni. Készségesen elismerjük azt, hogy a marxizmus egyes elemei embrionális vagy kidolgozott formában, mint amilyen a történelem gazdasági felfogása, az osztályharc, az érték-többlet, a kollektivizmus stb., stb. többször is megjelent a korábbi szocialista elméletekben. Egy dolog azonban bizonyos: sem Saint-Simon, sem Proudhon, legkevésbé pedig Vidal, vagy Pequeur nem teremtettek olyan rendszereket, amelyek kiemelkedtek volna a fenti ismeretek logikus egybesorolásával, egységes képpé válhattak volna azáltal, hogy következetesen a gazdasági és osztályharcos nézőpontot teszik a történelem alapjává.

Afelett vitatkozni lehet, hogy e rendszer egyes részei, az érték-többlet, – az elnyomóródi, vagy más elmélet megállja-e a helyét a tudomány új ismeretei előtt – és mint köztudott dolog, nem mulasztják el az érdekeltek az alkalmat, hogy vitatkozzanak róla. Mindez azonban kevésbé fontos, szemben az új társadalomtudományi alapszemlélettel, a történelmi materializmussal, a társadalmi történés azon felfogásával, amely az összes előfutárok ellenére, semmilyen más nevekhez nem kapcsolható, mint Marxhoz és Engelshez. Mivel pedig a társadalom ilyen megítélése véleményünk szerint nemcsak az összes kritikákat állta ki győzelmesen, hanem mint arról bárki könnyen meggyőződhet, aki csak valamennyire ismeri a szociológiai irodalmat: az egyetemre is utat tört magának (ez nagyon sokat jelent egy társadalmi tudománynál), ezért számunkra e férfiak műveinek kiadása minden egyéb szempontot megelőzve is tökéletesen jogosult.

Gyűjteményünk azonban csak válogatás, már emiatt is elkerülhetetlenül hiányos. Ez okból és hogy a marxizmus egyes részeit

(akár csak a rendszer egészét) az egyes társadalomtudományok legújabb ismeretei szellemében kiegészíthessük vagy helyesbítsük, helyesnek láttuk, ha a magyar olvasónak, kiváltképp a szocialista munkásnak nemcsak az egyszerű fordítást adjuk kezébe. Így hát azt a formát választottuk, amelyet Mehring a „Nachlass”-ban oly szerencsésen alkalmazott: az egyes fejezetek elé kritikai bevezetéseket írtunk, ugyanakkor a tényleges helyesbítéseket vagy a kevésbé fontos kiegészítéseket, utalásokat, magyarázatokat a fejezetek végén álló jegyzetekbe helyeztük.

Nekem jutott a megtiszteltetés, hogy ezt a munkát elvégezzem. Nem rám tartozik, hogy véleményt mondjak róla: kielégítően oldottam-e meg feladatomat. Azzal viszont tisztában vagyok: akár kedvező, akár kedvezőtlen ítéletet kapok munkám irodalmi és tudományos színvonaláról és komolyságáról–, in merito [érdemben] sem a „revizionisták”, sem az „ortodoxok” többségének tetszését nem fogom elnyerni. Én ugyanis úgy hiszem, más szellemben vagyok marxista, mint akárki ezen irányzatok hívei közül, amint azokat ők értelmezik, de sem időm, sem terem nincs ennek megvilágítására. Remélem, hogy a harmadik kötet megjelenése után e folyóiratban is találok kritikusra. Szabadjon csak annyit megjegyezni: úgy vélttem, hogy teljes joggal vállalkozhatom Marx és Engels műveinek kiadására és kommentálására. Annak a szocialista irányzatnak a marxista jellegét kell majd kritikusomnak elvitatnia, amelyet Franciaországban a „Mouvement Socialiste” csoport, Olaszországban a „Divenire Sociale” képvisel és amelyhez én a legközelebb állónak érzem magam.

Az első kötet a „Kommunista kiáltvány”-t, azután Marxtól a „Kossuth Lajos”-t, a „Forradalom és ellenforradalm”-at és a „Brumaire tizennyolcadika”-t, Engelstől a „A magyar forradalm”-at és a „Demokratikus pánszlávizmus”-t tartalmazza.

Két és fél íves Marx és Engels életrajz vezeti be a kötetet, az én bevezetéseim 6 ívre terjednek.

A munka folytatásokban jelenik meg: negyven darab két-két íves füzet, 30 filléres egységáron és egy drágább kiadás három kötetben, 20 koronáért. Valószínűleg a jövő évben az egész elkészül.

(Dokumente des Sozialismus 1905. [jún?] 250-251. old.)
- Remete László fordítása -

A szocializmus átalakulása

Azt hiszem, hogy a huszadik századnak legsúlyosabb problémája annak a kérdésnek az eldöntése lesz, vajon a parlamenti szocializmus vagyis a szociáldemokrácia, eddig kialakult elmélete és gyakorlata valósággal a munkásosztálynak ideológiája-e és helyes útja-e a szocializmus gyakorlati megvalósításának.

A probléma már régen kísért. Előfutárjai azok a harcok voltak, amelyek a marxizmus érvényessége körül folytak. Ez a vita alig csendesült el és alig egyesültek marxisták és szocialista kritikusaik a régi táborokban, a probléma új és most már sokkal inkább gyakorlati formájában támadt föl: a munkásszakegyletek és a szociáldemokrata pártok között való viszony kérdésében. Franciaországban, Olaszországban, Németországban, Angliában egyaránt ez foglalkoztatja a munkásközvéleményt és a legközelebbi nemzetközi szocialista kongresszusnak napirendjén is elsősorban ez a kérdés szerepel.

Aziránt alig lehet kétség, hogy a szakegyesületi mozgalom a munkásosztálynak legsajátosabb, különös gazdasági és társadalmi helyzetéből kinőtt alakítása, amely eleve kizárja minden más gazdasági és társadalmi osztálynak vagy nagyobb számú egyéneinek lényeges közreműködését; világosan és nyilvánvalóan a munkásosztály és csak a munkásosztály sajátos gazdasági érdekeinek kifejezője és harcosa.

De hát miféle érdekeknek kifejezője és harcosa akkor a szociáldemokrácia?

A felelet szinte magától kínálkozik és a legtöbben ezzel is szokták elütni a kérdést: a szakszervezeti mozgalom a munkásosztály gazdasági, a szociáldemokrata mozgalom a munkásosztály politikai, kulturális és egyéb társadalmi érdekeit szolgálja.

Ha ez a felelet helyes volna, akkor a probléma már régen nem léteznék. Hiszen olyan régen mondták már ezt és nyugtatják meg vele ma is az aggódókat... Különösen a szocialista párt részéről. Ám a probléma mégis fennáll és súlyos teherként nehezedik minden gyakorlati akcióban úgy a pártra, mint a szakszervezetekre. S föllép íme olyan országokban is, amelyekben eddig a szocializmus mint politikai tényező alig játszott szerepet: Angliában és az Egyesült Államokban, oly országokban tehát, melyekben a munkásmozgalmat addig csak a szakegyletek képviselték.

És itten önként felvetődik a kérdés: hogyan eshetett, hogy a gazdaságilag sokkal kevésbé fejlett országokban régen létezik erős szocialista mozgalom, hogy másokban gazdasági fejlődésük sokkal

koraibb fokán lépett föl, ellenben Angliában és az Egyesült Államokban, amelyekben az ipari kapitalizmus és a nagyüzem jóval megelőzte az európai kontinens gazdasági fejlődését, eddigelé csupán gazdasági munkásmozgalom létezett? Vajon egyenlő gazdasági viszonyok nem szülnék-e egyforma társadalmi, politikai és kulturális állapotokat?

Úgy látszik nekem, hogy ha meg tudnók fejteni ennek a sokat hánytorgatott jelenségnek okát, akkor közelebb jutnánk egyúttal problémánk megoldásához is.

Azt mondták legújabban is, hogy az Egyesült Államokban azért nincsen szocializmus, mert még szinte mai napig volt szabad földjük, amelyen a munkás-tartaléksereg elhelyezést nyert. De szocializmus Angliában sem volt, pedig ott már régen nincsen szabad föld. Itt viszont az országnak ipari egyeduralmával magyarázták a szocializmus hiányát, amely a munkásság legmesszebb menő anyagi követeléseinek teljesítését is lehetővé tette. De nincsen némethez, vagy még az osztrákhhoz, sőt aránylag a magyarhoz fogható erősségű szociáldemokrata mozgalma Franciaországnak sem. Ezt a jelenséget megint a francia nép individualista karakterével próbálják magyarázni.

Mindezeknek a magyarázatoknak bizonyára van értékük. De ha el is ismerjük a nemzeti és egyéb sajátosságoknak nagy szerepét a társadalmi fejlődésben, azonos jelenségeknek közös okra visszavezetése egyenesen tudományos szükségesség.

Ez a közös ok pedig a következő:

Ahol a burzsoázia maga teremtette meg gazdasági érdekeinek és társadalmi érvényesülésének politikai eszközeit, ottan nem fejlődött ki a szocializmus. Ottan a munkásosztálynak nem lehetett egyelőre egyéb dolga, minthogy mint gazdasági osztály alakuljon ki és érvényesüljön; a gazdasági helyzetből fakadó sajátos ideológiájának kialakulása természetszerűleg csak akkor történhet, amikor mint külön gazdasági osztály, amely a többi gazdasági osztályokkal természetszerű ellentétben áll, konstituálva van.

Ellenben mindenütt, ahol a burzsoázia bármiféle okból nem teremtette meg a maga idején a politikai demokráciát, vagy ahol a burzsoázia kifejlődése olyan időben esett, hogy előbbre haladt országok burzsoáziájának összeütközései a proletársággal elrettentő például szolgálhattak a gazdasági osztályként való kialakulásában akadályozott munkásságra háramlott a feladat, hogy a burzsoázia politikai hivatását teljesítse. A burzsoázia politikai végrendeletének a munkásosztály lett a végrehajtója.

Az összes szociáldemokrata pártok programja ennek a bizonyos sága. Még inkább a gyakorlatuk – és végre ez a lényeges. Mert nem az a fontos, hogy az emberek mit gondolnak, hogy a valóság miként tükröződik vissza tudatukban, hanem az, hogy mit cselekszenek. A szocializmus elméleti tételeinek értelmezésében bármennyire különbözzenek, egyes taktikai kérdések felfogása bármennyire elágazó legyen: a parlamentáris politika és az egész ún. átmeneti program követelésében és az érte való harcban egyik Jaurés és Guesde, Bebel és Vollmar, Ferri és Turati. A gyakorlatban a szociáldemokrata pártok harca tisztára a polgári demokrácia megvalósításában merül ki.

Ezért látjuk mindenütt, hogy a politikai munkásmozgalom, a szociáldemokrácia, annál erősebb, minél elmaradtabb valamely ország politikai és társadalmi demokrácia dolgában. Németországban a legerősebb már akkor, amikor a germán birodalom igazi fejlettsége távolról sem indokolta a szocializmus akkora erejét; annál több ingert szolgáltatott kifejlődésére a német polgárság mérhetetlen gyávasága, a szűk feudális bürokratizmus, a militarizmus, a középkori kasztszellem. Olaszországban, Ausztriában, Magyarországon többkevesebb változattal hasonló a helyzet. Mindezekben az országokban – bízvást mondhatjuk – a szociáldemokrácia nem más, mint egy parányi intellectuel és kispolgár előcsapatnak hatalmas háttérje.

És ez helyes és szükséges mindaddig, amíg a munkásosztály fáradozása, harca, áldozatai a politikai demokráciáért tényleges eredménnyel járnak. Mindaddig az sem baj, ha ellentétbe kerül a szociáldemokrácia a szocializmus elméleti mestereivel, miként a német szociáldemokrata párt már első programja megalkotásakor ellentétbe került magával Marx-szal: az sem báj, hogy másik szociáldemokrata párt, amelynek programja szerint éppen a főnálló rend megdöntése volna hivatása, szinte kérkedik azzal, hogy az egyetlen államfönntartó párt.

De menten megváltozik a helyzet ezekben a félig feudális országokban is, mihelyt a burzsoázia maga veszi kezébe a maga osztályérdekei védelmét. Ez történhet úgy, hogy demokratikus intézmények hiánya dacára is mint gazdasági osztály teljes fejlettségre és érvényre jutott – ez az eset áll Németországban – és történhet úgy is, hogy a burzsoázia lép ki a demokratikus reformokért való harc [porondjára].*

Míg az utóbbi esetben a szociáldemokrácia alig zárkozhatik el

* Szerkesztői kiegészítés.

az elől, hogy a polgári radikalizmust támogassa és siettesse: addig az első esetben ugyanaz a helyzet áll elő a munkásosztály számára, mint Angliában s a többi demokratikus államban. Megszűnik nemcsak a szüksége annak, hogy a burzsoázia politikai és társadalmi érvényesülésének útját munkálja, hanem a lehetősége is, mert maga a polgárosztály helyezkedik most már merően szembe a munkássággal. A feudalizmust vagy legyőzte, vagy kiegyezett vele: az ellenség – végig az egész vonalon – a munkásosztály.

A munkásság nem lehet többé idegen ügy védője. *Megkezdődik a munkásosztály harca nemcsak gazdasági kialakulásáért és érvényesüléséért többé, hanem összes egyéb saját különleges helyzetéből fakadó érdekeiért: a társadalomnak a maga képére alakításáért.*

És föllép a szociáldemokrácia számára a probléma: megmarad-e az addig járt úton – amely nyilvánvalóan a polgári demokrácia útja volt – avagy új képzetekkel helyettesíti értelme vesztett gyakorlati programját?

Az átalakulás bizonyára igen nehéz lesz és az eddigieknél sokkal melyebbre ható megrázkódtatásokkal jár majd különösen ott, ahol a szociáldemokrácia kialakult nagy szervezettel, sok hivatalnokkal, vagy sok képviselővel bír. Franciaországban kézenfekvő tény, Olaszországra, Németországra vonatkozólag statisztikailag kimutatták, hogy a pártnak igen tetemes része a polgárosztályhoz tartozik: a felemás organizmusnak fölbomlása súlyos operáció lesz.

És honnan vegye a párt az új fogalmakat? Nyilvánvalóan nem veheti máshonnan, mint abból a társadalmi képződményből, amely a legtisztábban óvta meg osztályjellegét: a szakegyletektől, a munkásosztálynak ezen legsajátosabb szervezetétől.

A jövő fogja megmutatni, mennyire képesek ezek nemcsak a polgári társadalom megdöntésére irányuló gyakorlatot; hanem újjáépítő, konstruktív tevékenységet saját kebelükből, saját szellemi erejükből kifejleszteni. Itten is a legelső útmutatás a francia nép geniejétől várjuk, amely évszázadok óta legkorábban sejtje meg az emberiség szükségleteit, vágyait, haladása és fejlődése útjait. Amit a francia szakegyletek politikai gyakorlatukként eddig kifejlesztettek: az action directe és az antimilitarizmus az új társadalom szempontjából csupán negatívumok, destruktív erők új megnyilatkozásai; s országuk gazdasági fejletlensége nem is engedi talán egyelőre, hogy konstruktív munkát végezzenek. De nem lehet kétség aziránt, hogy ez is meg lesz: mert az új társadalom fölépítése nem függ akaratától, hanem biológiai kényszerűség a munkásosztály számára. Élete vagy halála kérdése ez.

(Budapesti Napló Album Naptár 1907. 52-53. old.)

Kommunista községek Narrat, Georges: Milieux libres. Quelques essais contemporains de vie communiste en Francé. Paris, F. Alcan, 1909. 232 p. 5 fr.

Valamikor nagy visszhangja volt az irodalomban annak a kísérletezésnek, amely kommunista községek alapítása útján akarta megvalósítani a kommunista társadalmat. De Cabet Icaria-ja éppúgy csődöt mondott, mint Considérant phalanstére-je, mint a megszámlálhatatlan amerikai községek, mint a tolstoji telepek Oroszországban. Mégis, ha egyébre nem, arra mindenesetre megtanítottak ezek a kísérletek, hogy a vallás maga – mert vallásos jellegű valamennyi, bármennyire anarkista vagy ateista cégérű is némelyik – nem elég hatalmas összetartó erő a gazdasági és egyéb bontó erőkkel szemben, amelyek belülről éppen úgy, mint kívülről: a polgári társadalom részéről támadták és támadják ezeket a más struktúrájú kis társadalmakat. A vallásos jellegű lelkesültség, a teljes áthatottság az intézmény megváltó missziójáról szükséges arra, hogy a vállalkozás egyáltalán létrejöjjön és működését megkezdje; de nem elég arra, hogy együtt is tartsa, ha az egyéb föltételek nem kedveznek megmaradásának. Ezek a föltételek pedig elsősorban gazdaságiak és a modern társadalom gazdasági alapjainak teljes ignorálása vagy naiv leicsinylése kell ahhoz, hogy emberek oly társadalmat akarjanak megcsinálni, amelynek ideális formája a termelőerők legmagasabb fejlettségét föltételezi. Nem lehet a modern technikáról és a polgári társadalomnak évszázadokon át akkumulált gazdaságáról lemondani és mégis azt tűzni ki az együttélés elvéül: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint”. Hogy ez az elv valóra válhasson, ahhoz kell, hogy a gépek majdnem teljesen kiszorítsák az emberi munkaerőt a termelésből és a társadalom gazdasága oly nagy legyen, hogy minden szükségletet a legkönnyebben ki lehessen elégíteni.

Természetes tehát, hogy a legnagyobb lendülettel alapított kommunista községekben is igen hamar bekövetkezik az idő, amikor a közösséget a szabad munka helyett éppen a legszigorúbb munkakényszerrel lehet csak fönntartani, a közös élvezetek helyett közös kemény nélkülözések árán, a testvéri együttélés paradicsomából pedig örökös viszályok és veszekedések hazája lesz.

A szerző azokat az újabb kísérleteket írja le, amelyeket a legújabb években Franciaországban tettek nagyobbára anarkisták, hogy azután hamarosan meggyőződjenek ezen szociológiai kísérletezés céltalanságáról. Leírja a Vaux-ban, 1902-ben alakult Szabad Társaságot (Milieu libre), amely földművelést, ipart űzött, de már

1906-ban fölbomlott. 1903-ban másik kommunista község alakult Aiglemontban, amely nagy ügyel-bajjal még ma is él. Kisebb fejezeteket szentel azoknak, amelyek még rövidebb életet éltek, vagy már a tervezés szakában megakadtak.

Akik érdeklődnek az eddig kevésbé ismert francia kísérletek iránt, olvassák el a könnyedén és élénken írt könyvet. A szerző kritikai megjegyzései kevesebb figyelmet érdemelnek.

(Huszadik Század 1909. 2. köt. 434-435. old.)

A szerkesztő előszava

Ohne Parteien keine Entwicklung,
ohne Scheidung kein Fortschritt.
A Rheinische Zeitungból.

Post tot discrimina rerum – közel öt évvel az első kötet után végre útra bocsáthatom Marx és Engels munkáinak második kötetét. Ebből a hosszú lusztrumból másfél év teljes munkaképtelenség ideje volt, jó két évig be kellett érnem, ha legfontosabb hivatalos munkáimat jól-rosszul elvégezhettem, és alig ötnegyed éve, hogy hivatalos elfoglaltságom után maradt olykor egy két órára való munkaerőm, amit magánmunkáimra fordíthattam. Így jött létre – kínos vajúadásban – az a néhány ív, ami ebben a kötetben az én művem. Nem azért mondom el ezeket a személyes adatokat, hogy a felelősséget magamtól elhárítsam, hanem azért, mert okát kell adnom a szokatlan késedelemnek, és mert ez adatok megmagyarázzák a második kötet formai egyenetlenségeit és bizonyos fokú belső diszharmonióját.

A *Parasztforradalom* bevezetését és az első hét jegyzetet hozzá még 1905 januárjában írtam, a többi bevezetést és jegyzetet 1908-ban és 1909-ben, utolsóul az *Adalékok* bevezetését e nyáron. Ha valaki egyáltalán fejlődésképes, négy év nyomot kell hogy hagyjon szellemi fejlődésében, ismereteiben és nézeteiben. Az én meggyőződéseimet sem kímélte meg az idő. S ha az első kötet szerkesztésekor még azt hittem, hogy szerkesztői feladatomban jobban felelek meg, ha már akkor is buján sarjadzó ellenvetéseimet a *hivatalos* marxista iskola ellen lehetőleg ki nem domborítom, és eltérő konklúzióimat még a második kötet elején, a *Parasztforradalom* bevezetésében is éppen csak pedzem – négy évvel később, amikor régi tendenciáimat teljesen megérlelte az idő, és a félbemaradt munkát folytatnom kellett, úgy éreztem, kötelességem, hogy teljes világossággal és határozottsággal adjak kifejezést annak az új iránynak a marxizmusban, amelyet én is követek és amelynek helyességéről és igazságáról tel-

jesen meg vagyok győződve. Jól tudom, lesznek, akiknek ez nem tetszik majd. De én azt hiszem, helyesen cselekedtem, és azt hiszem, jobb volna ha mindenki mindig teljes határozottsággal és élességgel mondaná ki, amit hisz és amit gondol. Gyorsabban jutnánk előre.

Nem egyöntetű e kötet szerkezeti és formai tekintetben sem. Amikor az *Adalékok* bevezetését megírhattam, az összes ívek, az előtte és utána valók, már ki voltak nyomva, sőt mikor a bevezetés második felére került sor, már ki volt nyomva a bevezetés első fele. Aki végzett már hasonló jellegű tudományos munkát, megérti, milyen nehéz volt ilyen körülmények közt – *post equitem sedet atra cura*: az előfizetők, a kiadó, a nyomdász – valamennyire kerek egészlet alkotnom. Hasonló föltételek közt, fáradtan és kényszer alatt, írtam a többi bevezetést is: meg is érzik rajtuk. Valamennyi fordítást sem nézhettem át magam. Az *Adalékokat* dr. Madzsar József barátom vizsgálta fölül, nem-közgazdász létére természetesen csak a nyelvi helyesség szempontjából. A 362-365. lapon néhány (B.-vel jelölt) jegyzetet Basch Imre barátom írt meg. Legyen szabad szíveségüket e helyen is megköszönnöm.

Ajánlom ezt a kötetet azoknak, akik aggódo gondoskodásának köszönhetem leginkább, hogy munkaerőm visszatért:

ÉDESANYÁMNAK
és jó barátaimnak, különösen
MADZSAR JÓZSEFNÉ JÁSZI ALICENAK, MADZSAR JÓZSEFNEK,
JÁSZI OSZKÁRNAK, és BATHYÁNY ERVINNEK

Budapest, 1909 augusztus 14-én.

(Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. V-VI. old.)

Bevezetés

E gyűjteménynek terjedelemben és tartalomban előre megszabott keretei nem engedték meg, hogy a marxizmus közgazdasági részét úgy mutassuk be, hogy az olvasó magukból Marx és Engels munkáiból kapjon valamennyire teljes képet arról. Ami Marx közgazdasági írásaiból eddig – életében vagy halála után – nyomdafesték alá került, nem kevesebb mint 240-250 nyomtatott ívet tesz ki; ehhez hozzá kell még számítanunk Engelsnek néhány közgazdasági értekezését is. Az első kötet előszavában elmondottuk, miért nem akarunk a Kapitalból, vagy más nagyobb terjedelmű munkából, szemelvényeket közölni. Így a kisebb munkákból kellett válogatnunk. Ezek közt a Kritik der politischen Oekonomie látszott a legalkal-

masabbnak, hogy Marxnak, ha nem is teljes közgazdasági rendszerét, de legalább értéktanát és – ami ennél is szinte fontosabb – tudományos módszerét szemléltesse. S bár tudatában voltunk annak, hogy a kérdésnek ez a megoldása súlyos feladatot ró a szerkesztőre, mert kötelességévé teszi, hogy Marx közgazdasági elméletét összefoglalóan ismertesse – ami a rendelkezésünkre álló helyen éppen nem könnyű dolog – mégis ezt választottuk, mert Marx egyéb kisebb közgazdasági értekezései, csak úgy mint a történetiek is, inkább népszerűsítő füzetek, vagy publicisztikai dolgozatok, és jónak látszott, hogy a magyar közönség ne csak Marxot a politikust lássa, hanem bepillantást nyerjen Marxnak, a tudósnak, műhelyébe is: erre pedig a jelen munka sokszoros módot nyújt.

A *Zur Kritik der politischen Oekonomie* 1859-ben jelent meg, nyolc évvel a *Kapital* első kötete előtt. 1867 után még tizenhat évet élt Marx, fő munkája második kötetének megjelenését már nem érte meg. Marx Károlynak még nem írták meg hozzá méltó életrajzát; de a köztudomású kevés adatból úgy látjuk, hogy ez a tizenhat év tudományos kételyek tisztázásáért folytatott keserves harcok ideje volt. Nem adatott meg neki, hogy végig vívja. Hátrahagyott kéziratából – kuszált, ellentmondó, befejezetlen írásokból – Engels öntötte formába és adta ki a *Kapital* hátralevő kötetét. így született meg – a mester halála után – a marxizmus közgazdasági rendszere.

Marx emlékét is sértenők vele, de inkább lélektani tévedést követnének el, ha azzal áltatnók magunkat, hogy ez a rendszer abban a formában érzékíti meg Marx közgazdaságtani elméleteit, amelyben Marx maga fogalmazta volna meg azokat, ha ideje marad rá. Vajon a tizenhat, keserves kutatásban és töprengésben eltöltött esztendő összes kételyeit megoldotta-e a hirtelen halál? Természetesen nem. Engels csak átvágta Marx kételyeit, de meg nem oldhatta. Ha Marx tovább él, sok problémáját bizonyára másképp állította volna föl, sok tételét másképp fogalmazta volna meg. Miért lett volna különben a tizenhat esztendei lelki tusa?

Nem azért vetjük fel e kérdést, hogy új jogcímet nyerjünk Marx bírálatára. A tudományos bírálat joga a legnagyobbakkal és a legkisebbekkel szemben egyaránt abszolút jog – több: abszolút kötelesség. De tudjuk jól, mily nagy hatalma van még némely lelkekben a tekintélynek; azt is tudjuk, hogy egyesek Marxszal lezártnak tartják a polgári közgazdaság tudományát. Jó hát a következő kritikai fejtegetések bevezetéséül rámutatni arra, hogy Marx maga nem fejezhette be a maga tudományos rendszerét. Hogyan hihetnők hát, hogy Marxszal lezáródott a polgári közgazdaság tudománya?

Mindazonáltal – vagy éppen ezért – kettős figyelem illeti meg Marx közgazdaságtanát. Nem volt a szocializmusnak egyetlen teoretikusa sem, akinek közgazdasági elméleteire oly messzeható következtetéseket építettek volna föl, mint a Marxéira. Nemcsak közkeletű jelszavakká lettek egyes tételei, hanem nagy pártok egész programjukat és gyakorlati akciójukat alapították azokra. Másrészt Marx nevéhez fűződik a társadalomtudomány egyik legtermékenyebb törvényének, a történelmi materializmusnak felállítása. Ha ezt a törvényt – amely a gazdaság bizonyos jelenségeivel magyarázza a társadalom tényeit – igaznak tartjuk, akkor első sorban a gazdaság tényeit kell vizsgálnunk, hogy magát a társadalmat megismerjük. S így kettős: gyakorlati és elméleti érdek követeli, hogy Marx gazdasági rendszerét, amely úgyis mint gyakorlati, mint hasznos tudomány, úgyis mint tiszta elmélet oly nagy szerepet játszott és játszik a dolgok és eszmék történetében – való értékére vizsgáljuk.

Megvalljuk: nem érezzük a föladatot könnyűnek. Nem szólunk arról, hogy pusztán fizikailag mekkora munka Marx vaskos kötetinek áttanulmányozása. De emellett Marx nem tartozik azon írók közé, akik oly előzékenyek közönségükkel, hogy szinte szájába rágják mondanivalójukat. Amily könnyedén folynak a Kapital leíró és történeti részletei, oly nehézkesek sokszor, sokszor kétértelműek a kritikai és spekulatív részek. Marx saját terminológiát csinált magának és sajátos írásmódot; de szeretett szarkasztikusan írni, szeretett azoknak nyelvén tréfálkozni, akiket éppen bírált vagy támadott, szerette a maga gondolatát burkoltan sejtetni: – könnyen megtéved az ember benne. S így nem bízunk abban, hogy ezen a néhány lapon tiszta és teljes áttekintést tudjunk adni róla.

Szerencsére olyan munkára figyelmeztethetjük a magyar olvasót, amely igen világos és – lehet mondani – kifogástalan előadásban foglalja össze Marx gazdasági rendszerének alapvető elméleteit. Kari Kautsky könyve ez, Marx gazdasági tanai, amelyet Garami Ernő fordított magyarra, és amely magyar fordításban is már két kiadást ért (Budapest, Népszava, 1906). Ezt a könyvet ajánljuk mindazoknak, akik magyar nyelven akarják megismerni Marx gazdaságtanát. Mi pedig inkább arra törekszünk, hogy Kautsky könyvének a magyar olvasó szempontjából való némely hiányait pótoljuk: nevezetesen ismertetjük Marx közgazdaságtani elméleteinek eredetét és kialakulását, és azután maguknak a kész elméleteknek történetét, amint a nyomukba lépett kritika világában alakult. így ilyenformán megismerjük a marxi közgazdaságtan jelentőségét az egykorú gazdasági és szocialista elméletben, és azt a jelentőségét, amely mai tudásunkban, a mai tudományban illeti meg.

I. Filozófiai és szociológiai alapok

Marx egész közgazdaságtanának megismeréséhez a legjobb kulcsot közgazdasági pályájának nyomon kísérése nyújtja.

Nyilván maga Marx is így érzett. Az adalékok előszavában ő is szükségesnek látja, hogy közgazdasági tanulmányainak sorát leváolja. Nem véletlen, hogy ebben a vázlatban szerepel a történelmi materializmusnak Marx adta egyetlen fogalmazása.

Valóban a marxi közgazdaságtant alig lehet megérteni, ha nem nézzük ugyanannak a filozófiának és szociológiának látószögéből, amelyből kisarjadt. Sok kritikának élet vette volna el, ha az egyes közgazdasági tételek részleges bírálatát megelőzte volna azok bölcsészeti és szociológiai alapjainak vizsgálata.

Marx rendszerében három határozottan megkülönböztethető rész van: 1. a bölcsészeti, 2. a szociológiai, 3. a közgazdaságtani. Mindegyik az ismeretek más területére tartozik, és különböző képességeket követel, különböző előismereteket tételez föl, különböző módszereket ír elő. Nem bizonyos, hogy valaki egyformán felel meg valamennyinek; de bizonyos, hogy Marx szociológiájának egyik alkalmazása. És így csak akkor érthetjük meg közgazdaságtanát, ha szociológiáját ismerjük. Más kérdés aztán, hogy helyesnek tartjuk-e vagy sem.

A Kommunista Kiáltványhoz írt bevezetésünkben vázolni igyekeztünk, hogyan lett a hegelianus és spiritualista Marxból feuerbachianus és Feuerbach hívéből, a francia és angol szocializmus hatására, a szociális realizmus és a gyakorlati cselekvés filozófusa; hogyan ismerte föl az ember lényegét a társadalmi viszonyok összességében, hogyan vezette vissza a társadalmi viszonyok változását az emberi cselekvésre, az akcióra. Ebből a marxi ismeretelméletből ki van küszöbölve az egyénnek úgy lélektani (idealisztikus), mint antropológiai (feuerbachi, materialista) fogalma; benne megszűnik az egyén önálló független élete; helyébe a társadalmi ember, a szociális viszonyok összessége által meghatározott egyén lép. így az ember ismeretéhez csak a társadalmi viszonyok megismerése visz el.

A szociális viszonyokat, amelyekből a XIX. század emberét megismerni akarták, Marx és Engels Franciaországban és Angliában találták meg és ott tanulmányozták. Gyakorlatilag is, cselekvőleg. Hiszen – úgy tartották – a gyakorlat, a cselekvés, az eszméknek és elméleteknek a tömegekbe vitele azok igazságának egyedüli próbája. Ebben a gyakorlatban alakult ki akciójuk összefoglaló elmélete: a szocializmus; és a szociális viszonyok ezen tanulmányozásában

jött rá Marx arra, amit Proudhon alkalmilag úgy fejezett ki, hogy a közgazdaságtan törvényei a történelem törvényei. A történelmi materializmus itt is született meg.

Amikor a szociális viszonyok összességében kereste és találta meg Marx az ember lényegét, szociológiája és filozófiája nem sokban különbözött a híres milieu-elmélettől. E tan szerint a környezet, vagyis a fizikai, gazdasági, társadalmi, erkölcsi, vallási stb. viszonyok szabják meg kényszerűleg az egyén jellemét és egész lényegét. Mindenesetre haladást jelent az idealisztikus filozófiával szemben, amely az egyén öntudatában látta a dolgok elejét és végét; de a milieu-elméletnek is méltán vetheti az ember ellene: hát a környezetet és annak folytonos változását mi szabja meg és mi idézi elő? Nyilvánvalóan kell a számos együtttható tényező közt olyanak, egynek vagy többnek lennie, amely a többit és ezekkel az embert, lényegesebben befolyásolja és a változásokat előidézi.

A történelmi materializmus megfelel erre a kérdésre. Ahogy Marx e dolgozat előszavában megírta: A termelő viszonyok összessége az a reális alap, amelyre bizonyos jogi és politikai viszonyok rakódnak le és amelynek bizonyos társadalmi tudatformák felelnek meg. Társadalmi léte határozza meg az ember tudatát is. A termelőerők változásai, és összeférhetetlenségük a jogi és politikai viszonyokkal okozzák a társadalmi változásokat, és ezzel az ember tudatvilágának átalakulását is. És így ha a társadalmi változások okait meg akarjuk ismerni, nem a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcsészeti eszmék, egyszóval az ideológiák, az emberi elgondolások történetét kell vizsgálnunk, hanem a gazdasági termelőföltelekek természettudományosan híven megállapítható materiális átalakulásait. Mert amint egy egyént nem abból ítélünk meg, amit az önmagáról gondol, úgy egy ilyen átalakulási korszakot sem ítélnünk meg a saját tudatából, hanem magát ezt a tudatot kell az anyagi életellentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelőviszonyok összetűzéséből megmagyarázni.

Nem feladatunk e helyen, hogy a történelmi materializmus igazát vitassuk vagy cáfoljuk. Itten csak azért kellett reprodukálnunk, hogy lássuk, a marxi szociológiában hogyan szorul mind szűkebbre, hogy végül szinte teljesen kiküszöbölődjék ebből az egyéni öntudat társadalmi szerepe. A Hegel utáni idealisztikus korszakban még a való, az igazi ember, Feuerbach után még a szociális viszonyok által determinált egyén áll az elmélkedés és a történés középpontjában. Látjuk, hogy az a filozófia, amely egy tiszta én aktusaiból akarta levezetni úgy az objektív, mint a szubjektív világot, hogyan materializálódik fokként, egyúttal hogyan dezindividualizálódik

A feuerbachi korszakban még a materiális ember megismerése kell, hogy megmagyarázza a társadalmat, az emberé, akinek szeme és füle, lába és keze van. Ha ez a materializmus haladás volt is a korábbi spiritualizmussal szemben, mégis gyökerében individualisztikus nézése a dolgoknak. A Feuerbachhoz írt glosszákból is még az egyén, de már a szociális viszonyok által determinált egyén cselekvése magyarázná meg a társadalmat; hogy tehát az egyént és cselekvésének rugóit megismerjük, a szociális viszonyokat kell tanulmányoznunk, az objektív külső világot, a társadalmat. Az Adalékok bevezetésében végül a szociális viszonyok sokértelmű fogalmát elfoglalja egy szűkebbkörű és szorosabban meghatározható társadalmi alakulat: a gazdasági szerkezet, amelynek objektív, természettudományos vizsgálata vezet a társadalom ismeretéhez; az egyéni öntudat ellenben, minthogy nem eredeti, közvetlen oka a társadalmi változásoknak, hanem az egyén társadalmi létének pusztja következménye, sőt minthogy legtöbbször pusztja illúzió, szubjektív csalódás, inkább félrevezet, semmint a való okok ismeretére rávezetnem alkalmas arra, hogy a társadalomtudományi kutatás alapjául szolgáljon. Minden szociológiai kutatásnak nem az egyénből és az ő öntudatából, hanem a társadalomból és a tömegek (osztályok) lélektanából kell kiindulnia.

A társadalomtudományi kutatás módszerének ezen szociális és objektív fölfogása érvényesül Marx közgazdasági tanulmányaiban is. Lényeges haladás ez az őt megelőző közgazdaságtannal, a klasszikus iskolával szemben, amelynek Marx is tanítványa volt. Mert Ricardo – mint látni fogjuk, ő Marx közvetlen elődje a közgazdaságtanban – és iskolája objektív gazdasági törvényeket tártak ugyan föl; de csak azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a gazdálkodó egyén cselekvése kéréltlenül e törvények uralma alatt áll. Marx tovább ment az egyéni momentum kiküszöbölésében. Ahol azok a gazdálkodó egyéneket látták, ott ő az osztályt látta mögöttük; a gazdasági törvények érvényesülését az osztályok mozgásában látta és nem a gazdálkodó egyéneket, hanem a gazdasági harcban szereplő osztályok lélektanát hívta segítségül a gazdasági szerkezet változásainak, a gazdaság objektív folyamatainak föltárására. Marx módszere tehát szociális és objektív; kritikusaie – mint látni fogjuk - individualisztikus és pszichológikus. Nyilvánvaló, hogy e két módszer külön alkalmazva, kizárja egymást s csak együtt, egymás igazolására alkalmazva vezethetnek talán közös eredményekre. Marx közgazdaságtanának bírálata ezért maradt nagyrészt terméketlen.

II. A közgazdaságtan módszere

Miként Marx tudományos módszere csak logikus továbbfejlesztése - mondhatnók: szocializálása – a klasszikus iskola objektív módszerének, úgy közgazdasági tanai is az előző és egykorú közgazdaságtanból fakadnak. Sőt lehet mondani, hogy kevés író számolt oly mértékben elődjeivel, mint Marx. Első nagyszabású dolgozata – éppen az, amelyhez bevezetésünket írjuk – azt a jellemző címet viseli: Adalékok a közgazdaságtan bírálatához; s ezt alcímül a Kapitalban is megtartotta. Marx tehát nemcsak a közgazdaság törvényeit kutatta, hanem a közgazdaság kutatóinak tanait is szorgos figyelemben részesítette. De soká tartott, amíg az elődök ismeretéből azok bírálata lett.

Első közgazdaságtani cikke 1842-ben jelent meg a Rheinische Zeitungban. De ebben még egyáltalán nincsenek önálló nézetei, kifejezetten a magántulajdon alapján áll, s ezt nyíltan be is vallja. Később, 1844-ben, amikor Arnold Rugevel a Deutsch-Französische Jahrbüchert adja ki, Engelsnek jelent ott meg cikke a közgazdaságtan bírálatáról (Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie). Ez a dolgozat sem tartalmaz semmi olyat, amit az egykorú francia és angol szocialisták már meg nem mondtak volna; mégis Marx kitörő örömmel fogadta a szerinte zseniális vázlatot. Csak ezután fogott hozzá ő maga a közgazdaságtan komoly tanulmányához, főként Smithéhez és Ricardoéhoz; de még sokáig nem formált önálló nézeteit. 1845-ben, a Heilige Familie-ben, Proudhon közgazdaságtanának lelkes védelmezője. Proudhon értékelméletét, kamat- és profitelméletét magasztalja, utal arra, hogy Proudhon figyelmeztetett először az összeműködésnek (kooperációnak) meg nem fizetett értéket termelő voltára, arra is, hogy Proudhon mutatta ki, hogyan szüli a tőke mozgása a nyomort stb., stb., és végül azt mondja: „ő [Proudhon] mindent elvégzett, amit a közgazdaságtan bírálata közgazdaságtani szempontból végezhet.” De már 1846 ősze, amikor Proudhon főműve: A közgazdaságtani ellentmondások rendszere vagy a nyomor bölcsészete megjelenik, egész más lelki állapotban találja. Proudhon szövetkezeti és cserebank tervei, melyeket a forradalmi gazdasági harcok taktikájának szögezett ellene, sok hívőre akadtak, da Marxnak sehogy sem tetszenek. Az 1847-re forduló telet arra fordítja, hogy Proudhont megcáfolja. így születik meg 1847 nyarán a Misère de la philosophie, a bölcsészet nyomorúsága, felelet Proudhon könyvére, a nyomor bölcsészetére. Ez a könyv Marx első, rendszeres közgazdaságtani kísérlete. De ennek is, amennyiben közgazdaságtani része jön számba, érdeme inkább kritikái,

semmint pozitív. Azt bizonyítja, hogy amiben Proudhon eredetiségre tart számot, csak régebbi közgazdászok gondolatait ismétli; s amennyiben eredeti: zavaros és önmagának ellentmondó. Azonban maga ez a kritika – bár egy sereg termékeny ötlet van benne elszórva – lényegében alig más, mint a klasszikus közgazdaságtan, főként Ricardo, tekintélyül hívása Proudhon ellen. S így még ebben a dolgozatában is Marx a közgazdaságtan terén inkább követő, semmint újító.

Mindazonáltal már itt is, valamint ugyancsak 1847-ben a bér-munkáról a tőkérről írt előadásában (*Lohnarbeit und Kapital*) egy, magában véve nem új, mert hiszen a német történelmi iskola által már korábban fölvetett, de ezen kapcsolatban később rendkívül termékenynek bizonyult szemponttal egészítette ki a klasszikus iskola eredményeit. Smithnek és Ricardonak nagy érdeme, hogy a közgazdaságtant önálló tudománnyá tették, amikor azt a társadalom egyéb jelenségeitől elkülönítve vizsgálták és az ember gazdasági tevékenységében sajátos, az emberi akarat fölött álló gazdasági törvények működését kimutatták. Ezek a törvények a gazdasági kategóriák körül forognak, vagyis a gazdaságról gondolkodó elmének azon elemi és szükséges fogalmai körül, amelyekben az a valóságot elgondolni kénytelen. Érték, ár, járadék, haszon, munkabér stb. ilyen kategóriák; és a közgazdaságtan azzal foglalkozik, hogy ezeket a kategóriákat pontosan megállapítsa, és kutassa miféle összefüggés van közöttük. A klasszikus iskola fejtegetéseiben a kategóriák úgy szerepelnek, mint fix, változatlan, örökkévaló fogalmak, amelyek minden időben, a társadalmi együttélés és az emberi gazdálkodás minden formáiban egyformák és egyenlően érvényesek. Ha Smith vagy Ricardo értékről, munkaberről vagy árról beszélnek, bizonyításul vagy szemléltetésre példákat hol Robinson, hol a modern gyár, hol a zárt faluközösség világából veszik és az így nyert elemekből alkotják meg a kategória fogalmát, amellyel a kapitalista gazdaságot magyarázzák. Nyilvánvaló ennek az eljárásnak helytelensége; mert ha kétségtelen is, hogy a gazdaság összes korszakainak vannak közös jellemvonásai, közös meghatározói, épp annyira kétségtelen/hogy ami az egyes korszakokat egymástól megkülönbözteti, az éppen eltérésük ezen közös jellemvonásoktól. Minden ami van, minden, ami a földön és a vízben él, csak valami mozgás által van. Sem a természetben, sem a társadalomban nincs semmi állandó, megállapodott. A gazdaság jelenségeit is csak úgy érthetjük meg, ha mozgásukban, mint folyamat fejlődési processzus termékeit nézzük. Ha tehát gazdaságról van szó, mindig a gazdaság bizonyos fokáról van szó; és az úgynevezett általános kategóriák csak absztrakciók, – bár értelmes

és szükséges absztrakciók – amelyekkel semmiféle konkrét gazdasági rendszert megmagyarázni nem lehet.

Az időnek, a mozgásnak, a fejlődésnek ezt a fogalmát valóban Marx érvényesítette először a közgazdaságtanban. Nem úgy, hogy a történeti iskola mintájára puszta empirizmusba és minden szintetikus összefoglalás nélküli hisztorizmusba esett volna, hanem a klasszikus iskola összes módszertani és teoretikus eredményeinek gondos megóvásával. Ezzel valóban új kategóriát vitt be a közgazdaság tudományába. Proudhon elleni vitáiratában ugyancsak mintegy sejtetve szólal meg, mintha jelentőségével maga sem volna tisztában. (L. a 3. német kiadás 85. és köv. lapjait.) Csak a forradalom éveinek lezajlása után, amikor kenyérkereső gondjai mellett kizárólag a közgazdaságtan tanulmányának élt, alakultak ki tisztán ezek a nézőpontjai. 1859-ben megjelent kötete, a *Zur Kritik der politischen Oekonomie* – amelyet fordításban itt közlünk – már ennek a fejlődésnek gyümölcse; és ennek az elvnek köszönhetjük a Kapitált is, amely tiszta teória körébe vág, akár Ricardo vagy más, a klasszikus iskolához tartozó író munkája, de egyúttal egy gazdasági korszaknak, a kapitalizmusnak, monumentális rajza és magyarázata.

Az Adalékokban és a Kapitalban alakul csak ki teljesen Marx közgazdasági egyénisége. Híven ahhoz a programhoz, amelyet az Adalékokhoz írt mélyen járó – sajnos, csak töredékes – vázlatban ránk maradt régebbi bevezetésben kifejtett (1. a *Neue Zeit* 21. évf. 1. kötetében), Marx tovább épít a klasszikus iskola lerakta alapokon, de anélkül, hogy annak módszereit lényegesen nem módosítaná és nézőpontjait sok irányban ki nem egészítené, ő is az absztrakt közgazdasági kategóriák meghatározására törekszik; de azt tartja, hogy a legegyszerűbb kategória is egész sorát s konkrét társadalmi és gazdasági jelenségeknek tételezi föl. Például a csereérték föltételezi a népességet, bizonyos viszonyok közt termelő népességet, a család, a község vagy az állam bizonyos szervezetét stb. Nem lehet tehát a közgazdaság absztrakt törvényeit sem megállapítani, ha nem áll mindig szemünk előtt a viszonyok folytonos változásának ténye és az általános érvényű absztrakciókban is nem látjuk a történelmi viszonyok termékét; s így minden közgazdasági kategória teljes érvénnyel csak meghatározott konkrét viszonyokra vonatkozólag bír, és konkrét érvényében a fejlődés fogalmát föltételezi.

A termelésnek legfejlettebb és legváltozatosabb történeti szervezete a polgári társadalom. Ha a kategóriákat, amelyek viszonyait kifejezik, ha tagozódását megértettük, akkor, minthogy azok romjain épült föl, egyúttal az összes elpusztult társadalmi formák tago-

zódását és termelőviszonyait is megértjük. Ezért Marx a polgári társadalmat választotta kutatása tárgyául.

Ezen a ponton kapcsolódik Marx közgazdaságtani módszerébe az a szociológiai elv, amelyet az előző fejezetben igyekeztünk levezetni. A társadalom megismeréséhez a kulcsot a termelőerők fejlődésének ismerete nyújtja. Ebben az értelemben azt mondhatnák – és akadt is, aki mondta, – hogy a társadalom története a technológia története. Mégis nemcsak a szociológia, hanem még a közgazdaságtan is nem csupán technológia, hanem bizonyos emberi viszonylatoknak magyarázata. Mint emberi viszonylatok tudománya első sorban a népeiséget tételezi föl, mint az egész társadalom alapját és alanyát. A népesség az egyénekből áll; s így az egyének tudatvilága szolgálja a közgazdasági kategóriák képzésének alapjául. De láttuk feljebb, hogy az egyén öntudata mily megbízhatatlan, mennyire illuzórius. Valósággal az egyén éppen olyan absztrakció, mint maguk az általános kategóriák. Marx tehát, amikor éppen ezért a kategóriák megállapítása végett a polgári közgazdaságot vizsgálja, közgazdasági kategóriái képzéséhez a népesség olyan konkrét realitásait választja ki, amelyek objektíve megállapítható, állandó és valóságos társadalmi hatóerővel bíró viszonylatokban állnak egymáshoz. A népesség állandó és társadalmi fajsúllyal bíró ez elemeit az osztályokban látja. A marxi közgazdaságtanban tehát nem a népesség, sem az egyén – amelyek pusztán absztrakciók, – hanem az osztályok a gazdasági viszonylatok alanyai; és a közgazdasági kategóriák megállapítása végett nem az egyének, hanem az osztályok gazdasági cselekvésének törvényeit kutatja.

Röviden összefoglalva: Marx célja, csakúgy mint más közgazdaságtani teoretikusoké, a gazdasági kategóriák vizsgálata. De ahol mások változatlan, állandó fogalmakat látnak, ott Marx mozgást és fejlődést lát; ezért azt tartja, hogy csak konkrét gazdasági korszak vizsgálata nyújthat helyes megismeréseket. Minthogy pedig a legfejlettebb gazdasági rendszer a polgári közgazdaság: ezt kutatja. Másrészt a közgazdaság emberek viszonylata. A polgári közgazdaságtan ezzel úgy számol, hogy az egyének gazdasági cselekvésének lelki rugóit keresi. Marx ellenben az egyéni öntudatot illuzóriusnak látja és társadalmi hatóerejét minimálisnak; ezért az egyéneké helyett az osztályok gazdasági cselekvésének és egymáshoz való viszonyuknak motívumait kimutatni a polgári társadalomban.

III. Marx közgazdasági rendszere

Az eddigiekből következik, hogy Marx közgazdaságtanát két részre oszthatjuk. Az egyik a tiszta elmélet, amelyben az absztrakt kategóriák megállapítására törekszük, a polgári közgazdaság nyújtotta konkrét megismerések kapcsán; a másik magának a polgári közgazdaságnak vagyis a kapitalizmus korszakának elemzése.

Míg az Adalékok majdnem tisztán az első főldatot szolgálják, a Kapital négy vaskos kötete mindkét célt egy keretben akarja elérni. A főldat sokoldalúsága és nagysága-e az oka, vagy a munka befejezetlensége okozza, hogy úgy látjuk, a két szempont nincs mindig szorosan különválasztva a Kapitalban. Sokszor nem tudjuk, valamely tételével vajon az absztrakt kategóriák világát akarta-e Marx gazdagítani, avagy csupán a kapitalizmus valamely konkrét jelenségét magyarázni? Ha nem tartjuk folyton szemünk előtt Marx kettősnél ját, számos, ellentmondásnak látszó fejtegetése érthetetlen marad.

Az alábbi sorokban össze akarjuk foglalni Marx közgazdasági tanait, ahogy mi értjük azokat.

Marx maga a következő tervben vázolta le gazdasági rendszerét:

...Először az általános absztrakt meghatározásokat kell kifejteni, amelyek tehát többé-kevésbé valamennyi társadalmi formára állnak... Másodszor azokat a kategóriákat, amelyek a polgári társadalom belső tagozódását teszik ki és amelyek az alapvető osztályok nyugszanak. Tőke, bérmunka, földtulajdon. Viszonyuk. Város és falu. A három nagy társadalmi osztály. A csere köztük. Forgalom. (Magán) hitelügy. Harmadszor jön a polgári társadalom összefoglalása az állam formájában. Magához való viszonyában tekintve. Az improduktív osztályok. Adók. Államadósságok. Az államhitel. A népeség. A gyarmatok. Kivándorlás. Negyedszer a termelés nemzetközi viszonya. A munka nemzetközi megosztása. Nemzetközi csere. Ki- és bevitel. Váltóárfolyam, ötödször a világpia és a válságok. (Einleitung, etc. Neue Zeit XXI. 1. p. 778-9.)

Örökké kár, hogy Marx zsenije ennek a gazdag tervnek csak kis részét valósította meg. Valósággal a Kapital három kötete a programnak első két pontját sem váltja be teljesen. Az osztályok tárgyalásánál megszakadt Marx kézírata. Amit így a Kapitalban kapunk, az – az értékelméleten kívül – csupán a három alapvető kategória: a tőke, a bérmunka és a földtulajdon keletkezésének és a polgári társadalomban való fejlődésük belső tendenciáinak vizsgá-

lata. S ha így nem is lett a műből a polgári társadalom kábító, sokszálú összefüggéseinek teljes analízise: mégis az elkészült részek is oly megdöbbentő tényekben gazdag, mélyen fénylő színekben dús képét festik a tárgynak, hogy méltán el lehet mondani Marxról: ő a kapitalizmus fölfedezője.

A csonkán maradt marxi közgazdaságtan összes alapvető megismerései és tótelei már az első kötetben többé-kevésbé ki vannak fejtve; ezért ismertetésük ezen kötetet veheti főként alapul.

A tárgyalás az érték elemzésével kezdődik. Miként az egész angol közgazdaságtan főként arra keresett választ, hogy az áruk csereértékét mire lehet visszavezetni, és hogy melyek azok a mozzanatok, amelyek a csereforgalomban levő különböző áruk értékének nagyságát (árát) megszabják, úgy Marx is legelőször a csereérték kategóriáját igyekszik tisztázni. Az áruterelésre berendezett és cserére alapított társadalomban az értéknek csak azt a fajtát tartja vizsgálандónak, amelyet közönségesen csereértéknek neveznek. Mert az értéknek másik konstitutív eleme, a használati-érték, vagyis az a tudat tulajdonsága, hogy emberi szükséglet kielégítésére alkalmas, nem gazdasági, hanem természeti előfeltétele minden jószág-nak, s vizsgálata ezért nem is a közgazdaságtanba, hanem a gazdasági szükségleteket kielégítő termékek sajátágaival technikai szempontból foglalkozó tudományba: az áruismébe tartozik. De egyébként: a kapitalista termelő rendet éppen az különbözteti meg előbbi gazdasági korszakoktól, hogy abban árukat termelnek, vagyis olyan dolgokat, amelyek éppen azért készültek, hogy ne a termelő használatára szolgáljanak, nem lehet tehát azt a tulajdonságukat, amely nem a termelésben, hanem csak a fogyasztásban érvényesül, a termékek csereértékének közös nevezőjéül választani. Az a közös tulajdonság, amelynek alapján az áruk csereértéke összehasonlítható, csak olyan lehet, amely a termelésben jut érvényre. Ilyen egyforma közös tulajdonsága valamennyi árunak, hogy emberi munkába kerül. Az áruba fektetett emberi munka mennyiségén mértük, tehát az áru értékét. Minden áru értékét ilyképp az abban testet öltött munka mennyisége szabja meg, a munka mennyiségét pedig időtartamán mérjük.

Azt hihetné ezután valaki, hogy minél ügyetlenebb egy munkás, tehát minél több időt fordít árúja termelésére, annál értékesebb az; és termelhet bármit, ami senkinek sem kell: értéket termelt, mert munkáját fektette belé. Tévedés. Nem minden munka termel értéket. Hogy a dolognak értéke legyen, kell, hogy társadalmi szükségletet elégítsen ki; ha haszontalan, akkor a benne levő munka is haszontalan és nem alkot értéket.

Ugyanígy a hasznos munka is nem az egyéni fáradtság, hanem a társadalmilag szükséges, absztrakt emberi fáradtság arányában alkot értéket. Társadalmilag szükséges munka az, amely a mindenkori technikai termelő föltételek fölhasználásával és az ügyességnek és munkaintenzitásnak társadalmi állagával átlagáru előállítására mindenkor szükséges. Ha tehát újabb technikai eljárások lehetővé teszik, hogy bizonyos árut bizonyos mennyiségben feleannyi idő alatt állítsunk elő, mint azelőtt, akkor feleannyit ér annak az öreg munkásnak terméke is, aki a régi termelő eljáráshoz ragaszkodik és kétszerannyi időt fordít tovább is az áru előállítására, mint fiatal versenytársa.

Az áru értéke ilyképp szorosan arányos a benne testet öltött társadalmilag szükséges munka mennyiségével, aminek mértéke a társadalmilag szükséges munkaidő; – és az egyik árunak értéke úgy viszonylik minden más áru értékéhez, mint az egyiknek termelésére szükséges társadalmi munkaidő a többiek termelésére szükséges társadalmi munkaidőhöz. A bonyolult (komplikált) munkát, amely ugyanazon idő alatt nagyobb értéket teremt, mint az egyszerű munka, sem kell másnak tekinteni, mint hatványozott vagy inkább sokszorozott egyszerű munkának, olyképp, hogy egy kisebb tömeg bonyolult munka egyenlő egy nagyobb tömeg egyszerű munkával. Így érték formájában minden áru – a legegyszerűbb és a legbonyolultabb egyaránt – nem egyéb, mint testet öltött munkaidő bizonyos tömege; és minthogy minden áruban egyforma munka van megtestesítve, azokat egymástól csak a beléjük fektetett munka mennyisége különbözteti meg. A csereérték tehát mennyiségi viszony és az egymással kicserélt áruk csak minőségre különböznek egymástól, de mennyiségre egyenlők.

Ha az érték ilyképp nem egyéb, mint testet öltött munkaidő, s az áruforgalomban egyenlő értékeket cserélnek ki, és mindenki anynyi értéket kap árujáért, amennyit az ér – tehát a munkás is megkapja munkaereje teljes értékét: – hogyan van mégis, hogy emberek, akik láthatólag semmi, vagy esetleg igen kevés munkával járultak hozzá az áru előállításához – gazdagok, ellenben akik az árut termelték, alig élnek meg?

E kérdésre meg tudunk felelni, ha az értéket abban az alakjában vizsgáljuk, amelyet az áru pénzformájának nevezünk.

A különböző gazdasági korszakokban az érték a csereforgalomban különböző alakot ölt. Kezdetleges cseregazdaság korszakában árut áruért cserélnek, s az értéket más áruban fejezik ki. Az A áru x mennyisége = B áru y mennyiségével. Ez az érték egyszerű vagy véletlen formája. A csereviszonyok bonyolódásával később kialakul

egy bizonyos áru, amely az értékek általános mértéke, általános egyenértéke s ezzel általános és kizárólagos csereeszköz lesz. Ez az áru a pénz. Ebben az időben az áruk forgalma általánosan a pénz közvetítésével történik; és a csereérték mindenkor pénzben fejeződik ki. Nem mondjuk többé, hogy A áru = B áruval, hanem: A áru = P (Pénz) = B áruval. Az is jellemzi ezt a korszakot, hogy benne a termelőnek már eleve pénzre van szüksége, hogy termelhesen. Szóval a pénz lesz a legfontosabb áru és akinek pénze van, az uralkodik a termelésén. Ezt az áruforgalmat képletesen így fejezhetjük ki: $P(\text{éni}) = \dot{A}(\text{ru}) = P(\text{éni})$. Pényzen vesz valaki árut, hogy azt újból pénzzé tegye. Ez az értékek kicserélődésének kapitalista formája.

Nyilvánvaló, hogy ennek a forgalomnak csak akkor van értelme, ha P , melyet valaki áruforgalomba fektetett, kisebb, mint az a P , amelyet a forgalom végén kikap belőle. Miért forgatná különben a pénzt? Vagyis a formula csak akkor reális, ha így néz ki: $P - \dot{A} - [P + p]$. Pényzen veszek árut, hogy több pénzt $[P + p]$ kapjak érte. Az eredetileg befektetett érték (P), amely a forgalomban nagyságát változtatja, amennyiben többlettel (p) gyarapszik: a tőke.

Hogyan lehetséges a tőkének ez az értéknövekedése? Az áruforgalomban egyenlő értékeket cserélnek ki. A pénz ura, a tőkés, kell hogy oly áron vásárolja az árut, amennyit érnek, úgy is adja el és a végén mégis több értéke legyen, mint amennyit az üzletbe befektetett...

Ez csak úgy lehetséges, ha a tőkés olyan árut talál a piacon, amelynek ugyan megfizeti az értékét, de amelynek olyan különös használati értéke van, hogy maga is értékforrás, vagyis elhasználás közben értéket teremt. Van ilyen áru: a munkaerő.

A munkaerő sajátos áru. Értékét ugyanaz a törvény szabja meg, mint más árát: annyit ér, amennyi idő a termelésre társadalmilag szükséges. A munkaerő termelése pedig maga az élet lévén, a testi működések reprodukciója: a munkaerő annyit ér, amennyibe a munkás élete fönntartása kerül. Amikor tehát a tőkés annyi bért fizet a munkásnak, hogy az megélhet (munkaerejét újra termelheti), értéke szerint fizette meg a munkaerőt. De ha a munkás csak annyi értéket termelt a tőkésnek, amennyi a saját munkaereje reprodukciójára szükséges: a tőkés még csak eredeti pénzt kapta vissza a termelt áruban; pénze tehát még nem gyarapodott. Szerencsére a munkaerőnek olyan különös tulajdonsága van, hogy tovább lehet működtetni, mint amennyi idő szükséges, hogy a saját értékét reprodukálja. A tőkés nem is habozik, hogy a munkást tovább dolgoztassa; s dolgoztatja is addig, hogy munkájának terméke többet érjen, mint a munkabére. Az a munka, amelyet a munkás arra fordít, hogy munka-

bérét reprodukálja: a szükséges munka: amit azon felül végez ingyen fizetség nélkül: a túlmunka, és az érték, amelyet munkaerejének csereértékén felül termel, lesz az a tőkenövekedés, az a p, amiért a tőkés pénzt forgatja. Marx a munkatermék értékének azon részét, melyet a munkás munkabérén, vagyis munkaereje egyenértékén felül termel – értéktöbbletnek, vagy konkrét formájában profitnak; – az értéktöbblet arányát a munkabérbe fektetett tőkéhez az értéktöbblet hányadának (rátájának), és az egész tőkéhez való arányát a profit rátájának nevezi.

A kapitalista termelést az értéktöbblet sajátos termelése különbözteti meg minden előbbi és későbbi gazdasági korszaktól. A profitban jelentkező értéktöbblet a tőke kizárólagos hajtóereje, célja, mindene, a kapitalizmus eleje és vége. Az értéktöbblet termelése, a profit hajhászása lesz az uralkodó akarat a társadalom minden egyéb életnyilvánulásai fölött, a tőkésosztály a társadalom uralkodó osztálya. Minden, ami a polgári társadalomban történik, azért történik, hogy értéktöbblet termelésével a kapitalista profitját gyarapítsa. Ezért döntenek romba a hűbéri korszak egész rendszerét; ezért teszi az új törvényhozás szabaddá az embert, hogy a tőkés mindig találjon a munkapiacra munkaerőt, amelyből értéktöbbletet sajtolhat ki; ezért nyitják útját minden eszközzel, hogy a munkaidő korlátlan meghosszabbítása, nőnek, gyermekeknek a csereértéktermelő processzusba bevonása, a munkaeljárások intenzifikációja tegye tönkre nemzetek és nemzedékek testi és szellemi és erkölcsi erejét. Mindent az értéktöbbletért, a pénzért, a profitért.

Azt hinné az ember, vérrel vannak írva a Kapital fejezetei, amelyekben Marx nem hideg és személytelen absztrakciókban, hanem az angol kapitalizmus minden valóságainak kíméletlen képében kutatja és mutatja konkrétan, hogyan keletkezik a tőke, hogyan gyarapszik, és hogyan hajtja igájába a brit birodalom minden berendezését és minden osztályát.

De bár a teljesség rovására esik, sajnos, nem kísérhetjük Marxot végig, ahogy előadása fonalán az abszolút és a relatív értéktöbblet termelését, a munkabér törvényeit, a tőke metamorfózisait és körforgásait, reprodukcióját és forgalmát, az értéktöbblet átváltozását profittá, a profitát átlagprofittá, a profit szétszakadását kamattá, vállalkozó nyereséggé és földjádékká stb., stb. mesteri kézzel fölfejt. Minderre majdannyi lap kellene, ahány sor nekünk rendelkezésünkre áll. Az alábbiakban csupán a kapitalista gazdaság úgynevezett tendenciáit ismerhetjük még.

A fejlődés nézőpontjából, amelyet Marx a közgazdasági kategóriák vizsgálatában érvényesített, önként folyik, hogy a polgári

közgazdaság teoretikusa nem érheti be annak egy bizonyos időpontban, statikus állapotáról vett diagnózisával, hanem a vizsgált jelenséget mozgásában is kell figyelnie és mozgása törvényeit föltárnia.

Hogy a kapitalizmus fejlődéstörvényeit megismerjük, vissza kell térnünk azoknak a föltételeknek vizsgálatához, amelyek a kapitalista áruterelésnek létalapjai. Mik ezek a föltételek?

A kapitalista áruterelés lényegét abban láttuk, hogy a tőkés pénzen munkaerőt vásárol, amelyet addig használ ki, hogy a munka a munkás béréen felül még profitot is eredményezzen.

Ahhoz, hogy emberek akadjanak, akik munkaerejüket eladják, a következő föltételeknek kell összetalálkozniuk; kell lennie, 1. egy osztálynak, amely a munkaeszközöknek kizárólagos tulajdonosa; 2. egy osztálynak, amelynek nincs egyebe, mint munkaereje; 3. jogilag biztosított szabadságnak mindkét osztály számára, hogy munkaerőt korlátlan mennyiségben vásárolhasson, illetve munkaerejét korlátlanul eladhassa.

Ahol e föltételek, több-kevesebb teljességgel, együtt megvannak, ott a kapitalista áruterelés (P-Á-P') lehetséges.

A kapitalista termelés a gazdasági szabadság jegyében folyik. Minden egyes tőkés önállóan lép ki a piacra és sikere attól függ, hogyan érvényesül a többi tőkessel szemben. Vagyis hogyan állja a versenyt.

A kapitalista áruterelés tehát szakadatlan versenyfutás. Minden tőkés arra törekszik, hogy versenytársát kiszorítsa és a maga áruján túladjon. Mert csak ha áruját eladja, realizálhatja a hasznot, amelynek kedvéért pénzét a termelőfolyamatba fektette, munkaeszközöket, munkaanyagot és munkaerőt vásárolt.

Hogyan győzheti le a kapitalista versenytársait? Ha olcsóbban adja áruját, mint azok. Igyekezni fog tehát minél olcsóbb árakat szabni.

De az árak leszorításának is van határa. A kapitalista nem azért termel, hogy mindenféle hasznos jószággal elárassza a világot, hanem az áruterelés csak eszköz számára értéktöbblet, illetve profit termelésére. Ha nincs profit – nincs termelés.

Annak, hogy csökkenő árak mellett mégis maradjon profit, csak egy módja van: az értéktöbbletet kell valamiképp megnöveszteni.

Ennek három útja van. Lehet a munkaidőt és ezzel a túlmunka tartalmát, vagyis azt az időt, amely alatt a munkás csupán a tőkés hasznáért dolgozik – meghosszabbítani; lehet a munkabért leszorítani; és lehet a munkatermelékenységét úgy fokozni, hogy a mun-

kaerő reprodukálása rövidebb időbe kerüljön mint azelőtt, és ezáltal több idő maradjon értéktöbblet termelésére, mint addig.

A kapitalista az értéktöbblet növelésének minden módját megkísérli. De a munkaidő meghosszabbításának és a munkabér leszállításának vannak abszolút fizikai határai. Ha az egyes munkást lehet is esetleg éhbérért halálra dolgoztatni, – a munkásosztálynak nem szabad kihálnia. A munkásosztályt nem lehet azon a fokon túl, és oly alacsony bérért, munkára fogni, hogy képtelenné válják a felfenntartásra. Ha a munkásosztály nem szaporodik, ha nincs munkás, akkor nincs, aki munkaerejét eladja; munkaerő kizsákmányolása nélkül pedig nincs értéktöbblet, nincs profit. Ha ilyképp az ember fizikai alkata nem tűri a munkaerő korlátlan kizsákmányolását – az értéktöbblet fokozásának kényszerű módja a munka termelékenységének fokozása lesz.

A verseny tehát arra szorítja a kapitalistát, hogy mindent elkövessen a munka termelékenységének fokozására. Felhasználja erre a munkaegyesítésnek (kooperációnak) és a munkamegosztásnak összes, a munkakedvet és a munkaképességet ösztönző előnyeit; de csak a kapitalista gazdaság legjellegzetesebb munkaeszköze, a gép, mind tágabbkörű igénybevétele által lesz a kapitalista termelés a munka fokozódó termelékenységének kiapadhatatlan forrása.

A kapitalista termelés első tendenciája az objektív termelőerőknek (gépeknek, szerszámoknak, segédanyagoknak) térfoglalása a szubjektív termelő erő (a munkaerő) rovására: a gép fokozatosan kiszorítja az embert a termelésből.

A gépek fokozatos terjeszkedésével együtt mind szélesebb alapon realizálódik a munka szervezetének már említett két elve: a kooperáció és a munkamegosztás. Ha gépek ki is szorítják az embert, mégis a munkások abszolút száma folyton növekszik; mert végtelenségig szaporodnak a gépek nyújtotta új termelő lehetőségek, új szükségletek fakadnak, napról-napra új termelőágak nyílnak meg. Másrészt a gépüzem általánosítása minden egyes áru bonyolult termelőprocesszusát mind több egyszerű aktusra bontja szét, annak előállításához mind többeknek közreműködése szükséges. A munkaegyesítésnek és munkamegosztásnak mind magasabb fokon és mind szélesebb körben megvalósítása, kapcsolatban a masinizmusnak a termelés mind több, kapcsolatos ágába behatolásával, a régebben egyéni termelő folyamatot, amelyben a termék rendszerint egy munkásnak mintegy szuverén alkotása volt, mind több ember közreműködését igénylő, nem egyéni, hanem társadalmi processzussá teszi, amelyben az egyes ember szerepe – a gigantikus egészhez vi-

szonyítva – mind jelentéktelenebbé válik. – Ez a termelés szocializálódásának folyamata.

A technikai termelő eljárásoknak ez a két tendenciája lényeges változásokat idéz elő a tőke alkatában. A kapitalistának, hogy profitot szerezzen, termelőeszközöket és munkaerőt kell vásárolnia. Az értékképző folyamatban e két elemnek szerepe igen különböző. A termelőeszközök (épületek, gépek, szerszámok, nyers- és segédanyagok) csak annyi értékkel járulnak hozzá az új termék értékéhez, amennyit a munkafolyamatban elveszítenek, tehát összesen nem többet, mint amennyivel maguk eredetileg bírtak: a termelésükhöz szükséges munkaidővel. A munkaerő ellenben nemcsak a maga értékét reprodukálja, hanem új értéket is teremt: értéktöbbletet. Mert a tőke azon részét, amely termelőeszközökbe van fektetve, tehát értékét a termelőfolyamatban nem változtatja: állandó (constans) tőkének nevezik; azt a részét, amely munkaerőben fekszik, tehát a termelőfolyamatban értékét változtatja, amennyiben saját egyenértékén felül kisebb vagy nagyobb értéktöbbletet is termel: változó (variábilis) tőkének hívja; a tőkének ezt a kettéválását pedig a tőke organikus összetételének.

Láttuk előbb, hogyan kényszeríti a verseny a tőkét a munka termelőkenységének fokozására. Ennek viszont eszközei a masinizmus és a munkaszervezet tőkéletesítése, a munkaintenzitás fokozása. Masinizmus, kooperáció, munkamegosztás egyformán a termelőeszközök szaporodását jelentik. A tőke organikus összetételében ez úgy nyilvánul meg, hogy az állandó tőke aránya a társadalmi tőke összegében mind nagyobb lesz, a változó tőkée kisebb. Minél nagyobb az állandó rész, a tőke organikus összetétele annál magasabb.

Azt is láttuk azonban, hogy egyedül a változó tőke az, amelynek befektetése a termelőfolyamatba értéktöbbletet – profitot – teremt. Ha már most a változó tőke tömege csökken, az összes társadalmi tőkére eső profit aránya is szükségképpen kell hogy csökkenjen; és éppen a magasabb organikus összetételű tőkék profitrátája – minthogy azokban az állandó rész nagyobb és a változó rész kevesebb – kell, hogy kisebb legyen, mint az alacsonyabb összetételűeké. Valóban a profitráta csökkenő irányzata a kapitalista gazdaságban félreismerhetetlen.

De a kapitalista csak a profitért forgatja tőkét. Profit a kapitalista termelés egyetlen célja. Hogyan egyensúlyozza a profitráta irányzatos esésének hatását?

Egyrészt a munka termelőkenységének további fokozásával, az értéktöbblet arányának emelésével. Másrészt a termelésbe fektetett összes tőke tömegének szaporításával.

A különböző összetételű tőkék versenye a legjövődelmesebb értékesítésért azt eszközli ugyanis, hogy a profitráták végeredményben, az értékesítés folyamatában, egy átlagban kiegyenlítődnek (átlagprofit). Az egyes áruk valóságos árát nem egyéni értékük szabja meg, vagyis hogy egyenként mennyi munkaidőbe kerültek, hanem az átlagosnál magasabb összetételű tőkékkel termelt áruk értékükön felül kelnek el, az átlagosnál alacsonyabb összetételű tőkékkel termeltek megfelelően értékükön alul. Egy átlagos ár alakul ki, amely az áru társadalmi termelőköstségeinek felel meg, amihez az átlagprofitot kell hozzáadni. Végeredményben tehát a profit nem a változó tőke arányában oszlik meg, hanem minden tőke, bármilyen is az organikus összetétele, annyi profitot hajt, amennyi az összes termelőágakban alkalmazott összes társadalmi tőke által produkált összes profitból egyenlő elosztással arányosan reá esik. Ilyformán minél nagyobb a tőke, annál több a profit.

Ákár a munka termelékenységének szükségképpen fokozása[^] akár az átlagprofit csökkenése szempontjából nézzük tehát, a kapitalista termelésnek immanens törvénye a tőke tömegének növekvése. Hogyan lesz a tőkéből több tőke? Éppen megfordítva, mint ahogy a tőkéből értéktöbblet lesz. Hogy a tőke gyarapodjon, az értéktöbblet egy részét vissza kell változtatni tőkév. Marx azt a folyamatot, amelyben az értéktöbblet egy része új tőkévé változik át – a tőke akkumulációjának (vagy néha koncentrációjának) nevezi.

Miként a munkás nem más, mint gép értéktöbblet termelésére, úgy a tőkés sem más, mint az értéktöbbletté átalakító gép. Értéktöbbletnek folytonos visszaváltoztatása tőkévé egyet jelent a termelőfolyamatba fektetett tőke növekvésével. Ez ismét a termelés magasabb fokának lesz alapja; ez a munka fokozódó termelékenységéé', ez értéktöbblet gyorsított termeléséé. Ez viszont a tőke akkumulációját siettet. Így minden akkumuláció új akkumuláció eszköze. Mind több kapitalista kezében mind nagyobb tőketömegek koncentrálnak, új tőkések kezében új tőkék formálódnak, a társadalom gazdagsága tőkében mind nagyobb és mind többekre kiterjedő lesz.

Párhuzamosan a tőke akkumulációjával, de részben ellentétes irányban másik folyamat működik, amelyben a sok kézben akkumulált és koncentrált tőke újból koncentrálnak.

A versenyek fegyvere az árak leszállítása. Az áruk olcsósága a munka termelékenységétől, ez a termelés fokától függ. A nagyobb tőkék magasabb fejlődést jelentenek, tehát leverik a kicsinyeket. Mind több kis tőke pusztul el. Segítségére siet a nagytőkének az akkumulációban mind nagyobb szerepet játszó, láthatatlan szálait mindenfelé kiterjesztő hitelszervezet, és a hitelszervezettel szorosan

összefüggő, periodikusan visszatérő termelő válságok. Az akkumulációval gyarapszik a tőke mennyisége, a társadalmi szükségletekkel és a technikai fejlődéssel az egy-egy vállalatához szükséges tőke nagysága, így minden arra hajt, hogy egy-egy iparágon belül az abba fektetett tőke, végső fokon az egész társadalmi termelésbe fektetett összes tőke mind kevesebb kézben összpontosuljon. Ezt a folyamatot a centralizáció tendenciájának nevezzük.

Az eddigiekben láttuk, hogyan lett a termelőerők fejlődésével a tőke a termelés ura és tette a termelésnek szubjektív tényezőjét: a munkát szolgájjává. E szoros függőviszony tőke és munka között elkerülhetetlenül maga után vonja, hogy a tőke változásai a munka, illetve az azt képviselő munkásosztály fejlődésében is megfelelő tendenciájú változásokat idézzenek elő.

A tőke változása organikus összetételének változása és az akkumulációban nyilvánul. Azt kellene hinnünk, hogy a tőke tömegének növekedésével a munka keresletének is nőnie kell. Nem úgy van. Minthogy egyedül a változó tőke az, amelyből a munkaerőt fizetik, a munka kereslete éppen megfordított viszonyban áll a tőke akkumulációjával. Mert minél inkább akkumulálódik a tőke, vagyis az állandó rész aránya minél nagyobb, a munkaerő vásárlására fordított rész szükségképpen annál kisebb. Az összes tőke növekedésével nő ugyan a változó rész abszolút tömege is – és ezzel a szükséges munkások abszolút száma is – de aránya az állandóhoz mindig kedvezőtlenebb. Amellett a tőke összetételének ezen változása folytonos, de nem egyenletes mozgás. Az egyes részeknek aránya időnként gyorsabban vagy lassabban változik, a változás az egész termelésben vagy csak egyes ágaiban folyik. Ennek a folytonos és egyenlőtlen mozgásnak a munkásnépességnek épp ellenkező irányú mozgása felel meg. Minél gyorsabb a változó rész viszonylagos fogyása, annál gyorsabban nő a munkásnépesség relatív száma. A kapitalista akkumuláció munkaerőt foglalkoztató átlagos szükségletnél állandóan nagyobb, tehát fölösleges vagy pót-munkásnépességet produkál, és a mindenkor foglalkoztatott munkások száma folytonosan változik a változó tőkének gyorsabb vagy lassúbb, általános vagy részleges fogyásával.

Ez a kapitalista termelőrend sajátos népességi törvénye. A munkástúlnépesség szükséges terméke az akkumulációnak; viszont ez a túlnépesség nemcsak a kapitalista akkumulációnak, de az egész kapitalista termelésnek föltétele. A tőke nem éri be a rendelkezésre álló munkaerőnek természetes szaporulatával, hanem állandóan rendelkezésre álló ipari tartaléksereget teremt, amelyet a piac vál-

tozó szükségletei szerint igénybe vehet vagy a teljes vagy részleges munkanélküliségbe taszíthat.

Nagyban és egészben a munkabér nagysága nem a munkásnépesség abszolút számától, hanem az ipari tartaléksereg szaporodásától vagy fogyásától, az aktív sereg és a tartaléksereg számbeli viszonyától függ; ennek viszonyát pedig mindig a profit lehetőségei irányítják. A profit nagysága viszont az értéktöbblet nagyságától, a fizetetlen munkának a megfizetethez (a munkabérhez) való viszonyától függ. Az egyik csak a másik rovására nőhet. De az értéktöbblet termelésnek összes módszerei egyúttal az akkumuláció módszerei és az akkumuláció módszerei viszont az értéktöbblet termelés fejlettebb módszerei. Ebből következik, hogy minél magasabbfokú a tőke akkumulációja, a munkásnépesség helyzete annál rosszabb. A tőke akkumulációjának a nyomor akkumulációja felel meg. És így a gazdagság akkumulációja az egyik póluson egyúttal nyomor, kínzó munka, szolgaság, tudatlanság, erkölcsi degradáció akkumulációja az ellenpóluson.

Végig kísértük Marxszal a tőkét minden mozgásában. Felismer-tük lényegét a profitban, vagyis fizetetlen munka kizsákmányolásá-ban, láttuk hogyan fokozza a munka termelékenységét a munka-folyamat objektív tényezőinek előtérbe nyomásával, hogyan vál-toztatja át az egyéni és szétforgácsolt termelőeszközöket társadal-milag koncentrált, tömeges termelőeszközökké, sokak tulajdonát kérésekévé, hogyan jár nyomában szolgaság, nyomor, elnyomoro-dás. Mi ennek a fejlődésnek vége?

A kapitalista termelőrend épp úgy el fog pusztulni, mint min-den elődje. Fejlődése végső fokán önmaga teremti meg saját meg-semmisítésének anyagi eszközeit. Össze kell omlania!

De engedjük át a szót magának Marxnak:

Mihelyt az átformálódás e folyamata fenéig és széléig felbom-lasztotta a régi társadalmat, mihelyt a munkásokat proletárokká, munkájuk föltételeit tőkévé átváltoztatta, mihelyt a kapitalista ter-melőmód saját lábán áll, a munka további szocializálása és a föld és egyéb termelőeszközök további átváltoztatása társadalmilag ki-használt, tehát közös termelőeszközökké, tehát a magántulajdon urainak további kisajátítása új formát ölt. Amit még ki kell sajátí-tani, az többé nem a magának gazdálkodó munkás, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés.

Ezt a kisajátítást elvégzi maga a kapitalista termelés immanens törvényeinek játéka, a tőkék centralizációja útján. Egy-egy kapi-talista sokat üt agyon. E centralizáció vagyis sok tőkésnek kevés által való kisajátítása kapcsán kifejlődik mind magasabb fokon a

munkafolyamat kooperatív formája, a tudomány tudatos technikai alkalmazása, a föld tervszerű kihasználása, a munkaeszközök átváltoztatása csak közösen alkalmazható munkaeszközökké az összes termelőeszközök gazdaságosabb fölhasználása a kombinált, társadalmi munka által, az összes népek bevonása a világpiac hálózatába és ezzel a kapitalista rezsim nemzetközi jellege. A tőkemágnások számának állandó csökkenésével, akik ez átformálódás összes előnyeit bitorolják és monopolizálják, nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, az elkorcsosodás, a kizsákmányolás tömege, de egyúttal a folyton gyarapodó és a kapitalista termelő folyamatban iskolázott, egyesített és szervezett munkásosztály felháborodása. A tőke monopóliuma korlátjává válik a termelőmódnak, amely vele és alatta virágzott föl. A termelőeszközök centralizációja és a munka szocializálódása odáig érnek, hogy kapitalista burkukban el nem férnek. A burok szétreped. A kapitalista magántulajdon végórája ütött. A kisajátítókat kisajátítják. (Kapital 1. 5. Aufl. p. 728.)

És mi történik a kisajátítás után?

... Nem a magántulajdont állítják vissza, hanem igenis az egyéni tulajdont a kapitalista korszak vívmányainak: a kooperációnak és a föld és a munka által termelőeszközök közös tulajdonának alapján.

IV. A bíráló

Amily kevésbé volt lehetséges, hogy a marxi közgazdaságtan egész nagyszerűségét e néhány lapon csak halvány képen is visszatükröztessük, épp annyira lehetetlen, hogy annak a szinte példátlan kiterjedésű irodalmi harcnak eredményeit, amely Marx alkotása körül folyt és folyik, másban mint legalapvetőbb vonalaiban ismertessük és állapítsuk meg.

1. *Az értékelmélet.* Marx értékelmélete közvetlen kiépítése Ricardo teóriájának, amely szerint a csereérték forrása az áruba fektetett munka tömege, amit a munkaidőn mérünk. Ez az ún. munkaértékelmélet a következő főbb hibákban leledzett:

1. a munkában látta az érték forrását és mértékét; de a munkának is van értéke. Olyasvalamivel határozza meg tehát az értéket, amit magát is meg kell még határozni.

2. A munka áruformájában sem érhet többet, mint azelőtt: hogyan van mégis, hogy nyereséggel lehet eladni? Nem magyarázza meg a profitot.

3. A különböző áruk előállításához különböző minőségű munka kell, csereértékük mégis egyenlő. Miért?

4. Az értéket a termeléshez szükséges munkaidő szabja meg. De bár ez a munkaidő ugyanegy fajta áruk egyes egyedeinél igen különböző, azért értékük mégis egyenlő.

A Ricardo-féle munkaértékelmélet ezen hiányait Marx rendre kiegészítette. Az első kérdést megoldotta azzal, hogy a munka helyébe a munkaerőt tette. A munka funkció, a munkaerő funkciója, tehát nincs értéke; értéke a munkaerőnek van. Így elkerülte a régi elmélet hibáját, hogy egy értéket más érték által határoz meg. A kapitalista a bérmunkásnak nem munkáját vásárolja meg, hanem munkaerejét. A munkaerő értéke és a munka termékének értéke két különböző dolog. Éppen ez a különbség az, ami a profitot adja. A harmadik kérdésre az a felet, hogy értékek összehasonlítása csak közös tulajdonságok alapján lehetséges. Ilyen közös tulajdonsága minden árunak, hogy munkába, absztrakt emberi munkába került; csakis ez a közös tulajdonság és nem az áruk különböző minősége jöhet a csereérték képződésénél tekintetbe. A negyedik kérdést végül úgy oldotta meg, hogy csak az átlagos, a társadalmilag szükséges munkát ismerte el értékképzőnek.

Marx értékelmélete ilyképp módosítása és továbbfejlesztése a klasszikus iskola munkásértékelméletének. Ezért ennek kritikája egyúttal Marx kritikája is.

A legerősebb támadás az angol – osztrák határhaszonelmélet hívei részéről érte a munkaelméletet. Ezen iskola szerint az áru értéke (és ára: az iskola e két kategóriát egynek veszi), egyedül attól függ, hogy az egyes egyén, szükségletei kielégítése sorrendjében, hasznát mennyire becsüli.

Nem lehet tagadni, hogy a munkaértékelmélettel homlokegyenest ellenkező ez elméletet fölötte nagy elmeéllal védelmezték. A vita részleteibe itt egyáltalán bele nem hatolhatunk. Amennyiben arra vonatkozott, hogy Marx a dolgok hasznosságára nem volt tekintettel: tárgyitalan. A Kapital számtalan helyen az ellenkezőt bizonyítja. Marx csupán a csereérték képződésében tagadta a hasznosságnak szerepét. A kontrapozíció általános elveiről pedig csak annyit mondhatunk, hogy a történelmi materializmus szempontjából, amelyben a társadalmi termelő munka az egész társadalom alapja, a Marx-féle értékelmélet a gazdasági értéknek egyetlen lehetséges magyarázata. A hasznossági elmélet az egyéni öntudatra vezet vissza, a munkaelmélet a társadalomra; annak szemében az érték individuális tény, ezöben szociális: az a csereben látja a gazdálkodás alapját, ez a termelésben; annak a fogyasztók az alanyai, ennek a termelők... Itt csakugyan áll az: aki az elsőt elfogadja, nem vallhatja a másikat.

Nem kell foglalkoznunk Marx azon kritikusaival, akik az érték-többség tanáért támadták. Szerintük Marx erre alapította szociális követeléseit. A valóság az, hogy Marx sohasem követelte a szocializmust azért, hogy a munkás munkaterméke teljes értékét megkapja. Éppen az ő értékelmélete szerint a munkabér teljes egyenértéke a munkaerő értékének. Az érték-többség elméletével sem hivalkodott, mint valami új fölfedezéssel. Hisz négy kötetet szentelt az érték-többség elméletek történetének és kritikájának. A munkatöbbség tapasztalati tény, amelyet mindennap észlelünk. Marx csak nagyszabású analízist adott. De nem hogy a teljes munkahozadékhoz való jog megvalósuljon, hanem azért kell szerinte a szocializmusnak jönnie, mert a kapitalista gazdaság immanens tendenciái arra viszik a társadalmat.

Társadalmi és különösen gazdasági fejlődéstörvények megállapítása általános divat volt a tizenkilencedik század elei társadalom-bölcseleknél és szocialistáknál. Nem volt ez más, mint törekvés bizonyos tapasztalati tényeknek teoretikus kifejezésére. Maguk a tények közismertek voltak. Marx csak azt tette, hogy teljesebben és szabatosabban írta le azokat, mélyebben analizálta természetüket, mint bárki más, és értékelméletben egységes okra vezette vissza valamennyit. De a tények maguk, a fejlődéstendenciák, megállhatnak e magyarázat nélkül is. Ebben az értelemben azt is mondhatjuk, hogy a szocializmus megvalósulása független az értékelmélettől.

A Marx-féle fejlődéstörvények kritikájánál mégis szemünk előtt kell tartanunk, amiről már a módszer kérdésnél szóltunk: hogy Marx mindig különbséget tesz az általános absztrakt kategóriák és konkrét megjelenési formák közt. Mint ő maga mondja: A tőke általános és szükséges tendenciáit meg kell különböztetni megjelenésük formájától. (Kapital 1. 5. Aufl. p. 280.) Amikor tehát sokan öntudatlan ellentmondásokat látnak a Kapital számos mondatában, amelyek az általános fejlődéstörvények érvényét korlátozzák vagy lefontani látszanak – akkor igen gyakran nem ellentmondások azok, hanem inkább az általános szabály valamely konkrét tünetének megállapításai. Másrészt nem lehet tagadni, hogy a Kommunista kiáltványnak és Marx és Engels korábbi közgazdasági dolgozatának nem egy kellően meg nem alapozott tétele csúszott be a Kapitalba és zavarja annak összhangját.

2. *A szocializálódás tendenciája.* Azt a tényt, hogy az új termelőeszköz: a gép kiszorítja a munkást, brutális erővel kényszerítették a kortársak tudatába az egykorú munkáslázadások. De kevesen vették észre, hogy a termelő munka jövő szervezetét mennyire át fogja a masinizmus alakítani. Pecqueur, akitől Marx sokat tanult, meg-

mondta, hogy a masinizmus valóságos ipari, erkölcsi és politikai forradalmat jelent, és hogy a közélet nyomul majd az elszigetelődés és az egyéni élet helyébe. Általában azonban a gazdasági átalakulás épp ezen jelenségének horderejét nem ismerték föl. Természetes, hogy Marx, aki az egész társadalmi fejlődést a termelőerők fejlődésére alapította és ezért a tőke kultúrszerepét fölötté méltányolta, aki azt is tartotta, hogy a szabadság ott kezdődik, ahol a munka végződik, – a termelőerők azon átalakulásaira, amelyek a szocializmus a szocializálódás folyamatában jelentkeznek, a legnagyobb súlyt helyezte. S lehet mondani, hogy ez rendszerének máig is legkevésbé vitatott része és a tények mai világitásban is a szocializmus felé fejlődés legerősebb támasza.

3. *Az akkumuláció tendenciája* szorosan összefügg az előbbivel. Lényegében nem jelent mást, mint az üzemek terjedelmének folytonos növekedését, a nagyüzem terjeszkedését a kicsinyek rovására. Ezt az elméletet a modern ipari fejlődés minden adata fényesen igazolja. Minden újabb üzemstatisztikai fölvetel az iparos országokban azt mutatja, hogy a kisüzemek száma abszolúte is fogy s ha szaporodik is helyel közzel, egyes iparágakban: a nagyüzemek száma és a bennük foglalkoztatott munkások tömege összehasonlíthatatlanul rohamosabban nő. Lehet talán arról beszélni, hogy Marx még gyorsabbnak ítélte a fejlődést, de magát a tényt kétségbevonni nem lehet. Azonban nem vált be Marx jóslata a mezőgazdaság terén.

4. *A centralizáció tendenciáját* igen élesen figyelte meg Fourier iskolája, különösen Considérant. Már ők látták, hogy a verseny folytán a nemzeti jövedelem mind kevesebb kézben egyesül és velük szemben a vagyontalanok mind nagyobb tömege gyűl. Marx még határozottabban proklamálta ezt az elvet. Kétségtelen azonban, hogy jóslata nem vált be teljesen. Bármennyire nőnek is az óriás vagyonok, az egyes milliárdosok gazdagsága bármennyire szédítő: emellett folyton gyarapszik a nagy és közép jövedelmek száma. A Kapital egy helyén Marx maga állapítja ugyan meg, hogy a centralizáció végső kifejlődésének maga a profitképződés az akadálya, amikor azt mondja: Mihelyt a tőkeképződés kizárólag enynehány kész nagytőke kezébe esnek, akik számára a profit tömege kiegyenlíti a ráta alacsonyosságát, akkor a termelés éltető tüze egyáltalán elaludnék. (Kapital III. 1. p. 241): – mindazonáltal egész művéig a centralizáció mint abszolút törvény szerepel. Ezt tehát az újabb fejlődés módosította.

5. *A növekvő nyomor tendenciája* (Verelendung) ennek folytán szintén módosul. A korai kapitalizmus rettenetes hatásai a munkásosztályra, ennek testi és szellemi és erkölcsi elállatiasodása nemcsak

a szocialistákban ébresztette föl ezt a gondolatot. Amikor Sismondi Buret, Considerant a munkásosztály gazdasági, Proudhon a munkás szellemi degenerációját hirdette, csak más nyelven mondták el ugyanazt, amit Malthusz, az ő híres népességi törvényével fejezett ki, s amiről Ricardó is igen pesszimiztikusan gondolkodott. Ma azonban úgy látjuk, hogy mind szélesebb néprétegek helyzete jobb, mint azelőtt volt. Bérük valamivel gyorsabban emelkedik, mint az élelmiszerek árai. De amikor ezt megállapítjuk, óvnunk kell attól, hogy egyes munkabérstatisztikák kedvező adatait elegendőnek tartjuk a marxi tétel megdöntésére. Ezek egyes kisebb, rendszerint kiváltságos, szakszervezeteik által a munkáskínálatot szabályozó munkakategóriákra vonatkoznak. De a munkabérképződés szociális nézése azt követeli, hogy az egész munkásosztály, az egész ipari sereg viszonyait vegyük szamba. Akkor fölvonulnak előttünk a szegénységélyben részesülők milliányi seregei, az időszakos munkanélküliek légíói, az otthonmunkában kizsarolt nők és gyermekek kiszott teste; akkor látjuk a munkásosztály rövidebb átlagos élet-tartamát, a hivatásos betegségek kízó pusztítását, a rettenetes gyermekhalandóságot. Mindezek világításában a munkásosztály helyzetét távolról sem láthatjuk oly rózsásnak, hogy Marx tételét teljesen elvethetnők.

6. *Az összeomlás* (Zusammenbruch) elmélete Marx legsajátosabb tulajdona. Logikus, egyedül képzelhető folyamánya ez a Marx-féle objektívizmusnak, annak a társadalombölcseletnek, amely objektív gazdasági erőkre, és nem szabad emberi akaratra vezetheti vissza a társadalmi történetét. Ha a világtörténet eddigi folyamán a társadalom gazdasági struktúrája szabta meg kényszerűleg jogi és politikai szerkezetét, és ha a szabály mindig az volt, hogy új társadalmi formák csak úgy keletkeztek, hogy a kifejlődött termelőerők összeütköztek a termelő viszonyokkal, és forradalmakat okoztak: akkor egyedül az a föltevés logikus, hogy a kapitalizmusnak is ugyanezen okból kell elpusztulnia. Aki az egyiket hiszi, annak a másikat is vallania kell. De az emberek gyöngék és nem mernek az igazságnak szemébe nézni. Azt hiszik, ha bevallják, hogy csak kívülük álló hatalmasabb erők eszközei, cselekvésük elveszti értékét. Pedig az egyének minden cselekvése éppen úgy a nagy természet-erők szükséges funkciója, mint azok az objektív társadalmi folyamatok, amelyeknek szolgálatában történnek. Az egész világ kauzális összefüggésének gondolatától áthatott embert nem rémítheti Marx jóslata.

1909 június -augusztus.

(Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909. 135-155. old.)

A politika aszkétái

- Válaszok ifj. Leopold Lajos cikkére. -

A politikai párt szerepe a munkásmozgalomban c. cikkemet, mely a Huszadik Század szeptemberi számában jelent meg, a következő tótelekkel végeztem: „Olyan politikai munkáspárt, mely képes volna arra, hogy beérje a polgári demokrácia előkészítésének és kiépítésének munkájával, csupán azért, hogy megkönnyítse a munkásság osztályá szervezkedését és osztály harcát: hasznos munkása lehet a társadalmi fejlődésnek.” És: „A parlamenti munkáspárt szerepe ott végződik, ahol a munkásosztály sajátos és közvetlen politikai akciója kezdődik.” Az első mondatban, minthogy nyilvánvalóan napjainkról van szó, a politikai munkáspárton mást mint parlamenti munkáspártot nem érthetek; és hogy csak erről beszélek, kétségtelenné teszi a második mondat, ahol a parlamenti munkáspárttal szembe állítom a munkásosztály „sajátos és közvetlen politikai akcióját”, amely ismét mint a jövő posztulátuma szerepel.

Ha ilyen világos és félre nem érthető konklúziókra olyan okos ember, mint Leopold Lajos, A politika aszkétái cím alatt felel, akkor bizonyára okfejtésemben van a hiba. Hogy okfejtésem nem egészen kifogástalan, magam is hiszem. Cikkemet nem a Huszadik Század számára írtam, és az magában nem is önálló, hanem csak azokkal a dolgozatokkal együtt merítette volna ki a kérdést, amelyeket Marx és Engels más munkáinak bevezetéseiül szántam műveik magyar kiadásának harmadik kötetében. Mindazonáltal azt hiszem, hogy a megtámadott dolgozathoz is könnyen kifejtheti akárki következő tételeimet:

1. A képviseleti rendszer lényegesen megváltoztatta a politikai párt természetét. Azelőtt az összes párttagok érdekeinek képviselletei lehetett; most elsősorban a képviselők érdekképvisellete és csak másodsorban a választóké.

2. A politikai pártok tömegét a (választókat) heterogén társadalmi elemek alkotják, melyeket közös program (ideológia) tart össze; a párt nem egy osztály képvisellete.

3. Az igazi osztályképvisellete a gazdasági szervezet, mert homogén elemekből áll: a munkásság osztályharcának szerve és elsősorban gazdasági organizációja.

4. A munkásság osztályá szervezkedése időben a kapitalizmus korszakában, térben a polgári demokráciába esik: ezért a munkásságnak közvetve érdeke úgy a kapitalizmus, mint a demokrácia erősödése.

5. Ennek folytán a munkásosztály parlamenti pártja közvetlenül a kapitalizmus és a demokrácia érdekét, tehát polgári osztály-

erdeket szolgál; mihelyt a kapitalizmus és a demokrácia teljességüket elérték, a munkásság ezen közvetett akciójának értelme veszett és kezdődik közvetlen akciójának kizárólagossága.

6. A munkásosztály direkt akciója is politikai akció, amennyiben az államra irányul.

Ha tehát Leopold Lajos azt veti szememre, hogy közös nevezőre akarom hozni a pártot és az osztályt, erre azt felelem, hogy cikemen végig szinte egész okfejtésem annak bizonyítására szolgál, hogy a képviseleti rendszerben párt és osztály belső természetükre és egész törvényszerűségükre különböző alakulások. Tehát sokkal élesebben és ridegebben, sőt bizonyító példáimban talán nyersebben mondom ugyanazt, amit Leopold Lajos megszokottan finoman és szellemesen mond. És ha ő azt tanácsolja nekem, hogy győzzem meg előbb a nyeregben levő osztályokat a politikai aszketizmus helyességéről, mert ugyan mitől fázik ma országunkban kaszinó és börze, ha nem a demokráciától: erre is csak azzal válaszolhatok, hogy éppen én látom kényszerűnek nemcsak a burzsoázia, hanem a munkásság küzdelmét a demokráciáért, amikor a demokráciát fejlődési szükségességnek és – mivel a számszerű többségben alapul – a munkásság közreműködése nélkül elérhetetlennek mondom. Szóval azokban a pontokban, amelyekben Leopold Lajos a leginkább megsebezhetőnek látott – nyitott ajtókat dönget.

Amiben pedig eltérnek véleményeink arról itt és most vitába nem szállhatok. A politika pszichológiai finomságait – amelyeknek Leopold Lajos szinte szerelmes lantosa – úgy sem vagyok képes meglátni; viszont Leopold Lajosnak muszáj hinnie a direkt akció meddőségében, amíg a maga konstruálta politikába szerelmes: ha másképp volna, a pszichológia tudománya igazán fabatkát sem érne!

Egyébként, hogy személyes érzéseinkkel hogyan reagálunk objektív megismeréseinkre: rendszerint nem a közönség dolga. Leopold Lajos barátom beállítása után azonban – úgy érzem – tartozom annyival e folyóirat közönségének, hogy megmondjam: azelőtt sem szerettem a politikát, mégis igyekeztem részemem minden jó akcióból kivenni. Ezután sem lesz másként.

(Huszadik Század 1909. 2. köt. 416-417. old.)

Lehetséges-e tudományos politika?

Tudományos politika az volna, amely számításait annak az erőnek működésére alapítaná, amelyet a szociológia a társadalmat mozgató tényezők legerősebbjének ismert meg. Ez a politika tehát racionális politika volna két nézőpontból: pszichológiaiból azért, mert tudatos,

az értelem által irányított cselekvést jelentene; ökonómiai szempontból azért, mert a gazdaságosság, a legkisebb áldozat – legnagyobb eredmény elve érvényesülne benne. A tudományos politikus az volna tehát, akinek társadalmi cselekvése a legkisebb ellenállás irányába esnék és akinek arról való tudata cselekvésével egybeesik, azonos.

Vannak szociológiai elméletek, amelyek azt tanítják, hogyha társadalmi fejlődést mindenkor a céljainak tudatában lévő, racionálisan működő értelem kormányozta. Ilyen elmélet például, és talán a legnagyobb szabású, a Pikler-féle belátásos elmélet. E teóriák szerint – lehet mondani – az emberiség mindig tudományos politikát űzött. Pikler azt írja, hogy az emberek épp olyan tudatosan alkotják a családot, a törzset, a nemzetet, mint egy részvénytársaságot vagy egy klubot. Ugyancsak ő azt tanítja, hogy az emberek mindig olyan intézményeket alkottak, amelyek ismereteik mindenkori foka szerint szükségleteik legjobb kielégítését biztosították. A társadalmi fejlődés tudatos volt tehát és az ember értelméül célszerűen kormányozta azt elejétől fogva. A jövőre is nem kell hát egyéb, mint megállapítanunk, mi biztosítaná legteljesebben az emberiség szükségleteinek kielégítését és erről meggyőznünk az embereket.

A racionális szociológiának ezen valósággal reprezentatív teóriájára kellett gondolnunk, amikor két újabb német szociológiai munkát lapoztunk mostanában, két munkát, amelyek sokban megerősítenek, sokban új érvekkel támogatnak nézeteket, amelyeket a társadalmi fejlődés racionalizmusának elméletével szemben mi is ismételtelen hangsúlyoztunk.*

A legélesebben Müller-Lyer fejezi ki az ellentétet tudatos és öntudatlan társadalomfejlődés közt. „Az emberi dolgok átalakulásának ez a hatalmas folyamata, amelyet kultúrának nevezünk” – mondja – „útjának legeslegnagyobb részét úgy futotta meg, hogy az embernek a legtávolabbról sem volt sejtelve róla. Az ő kicsi tekintetének a legnagyobb is túlnagy volt; az ő szemlélete épp oly kevésbé látta a kultúra lassú haladását, mint azt az örült utazást, amelyet földi lakóhelyén a Nap körül tesz meg.” Vierkant pedig megmondja, miért van ez így: mert az emberi tudat történeti struktúráját az állandóság (Stetigkeit) jellemzi, ami abban áll, hogy a tudat minden egyes mozzanatát nemcsak a gerjesztő külső inger, vagyis a

* 1. F. Müller – Lyer: Phasen der Kultur und Richtungslinien des Fortschritts, J. F. Lehrmann 1908. XIV. 3701.

2. Alfréd Vierkant: Die Stetigkeit im Kulturwandel Lpzg. Duncker tu Hunblot 1908. XIV+ 209. 1.

jelenlegi élmény, hanem korábbi élmények és benyomások egész sorai határozzák meg; a hagyomány, az utánzás, a szokás nyomása úgy gyakorlati, mint elméleti téren sokkal inkább ura az emberi tudatnak, mint a spontán kezdeményezés és a racionális belátás.

Vierkandt egész könyve annak magyarázata, miért nem mondhatjuk, hogy társadalmi cselekvésünk tudatos: azért, mert nem értelmünk kormányozza cselekvéseinket, hanem érzelmeink. Alapjában ugyanazt bizonyítja tehát, amit már Spencer is állított és később is mások. Hogy Vierkandt az ő tételét az etnográfia, az őstörténet és mai élet tényeinek teljes készletére alapítja, az bizonyára nem gyöngíti érvényét. Mindazonáltal nem árthat, ha egy-két reflexióval kiegészítjük érvelését.

Így például kevésbé voltak a szociológiában figyelemmel arra a jelenségre, amelyet az egyéni öntudatra vonatkozólag régen fölismert a realizstikus filozófia, de amelyet alig alkalmazott a tömegek öntudatára, amelyre pedig még teljesebben áll. Ez az a megfigyelés, hogy tudatunknak, megismeréseinknek egyetlen forrása az érzéki tapasztalata, hogy csupán érzékei által, vagyis közvetlen érzékelő és érző átélés útján jut az ember az objektív realitás tudatára. Egyes kiválóbb agyú emberek szert tehetnek ugyan más megismerésekre úgy, hogy az érzéki tapasztalat útján nyert ismereteket logikai úton tovább fejtik, de ezeknek a gondolatoknak is egyetlen próbája a gyakorlat, a valósággal való érintkezés. Mi következik ebből? Az, hogy nem láthatják be, – legalább a tömegek nem láthatják be, mert a tömegben az intellektuális funkciók gyöngébbek, mint az egyénnél, – valaminek a szükségét, ha az a valami nincs már meg a valóságban, reálisan, érzékelhetőleg. Vagyis a tömegek életében a gyakorlat megelőzi az elméletet, a cselekvés megelőzi a tudatot és nem a tudat a cselekvést; mert nem lehet tudatomban az, ami nincs előbb érzékeimben. Vagyis már régen tesznek valamit, egy társadalmi intézmény már régen fennáll, amikor az emberiség tudatára jut és szükségét belátja.

Sok őstörténeti adat szolgáltatja ennek az elméletnek ténybeli bizonyítékait. A tűzhasználat (v. ö. Kari von den Steinen), a szántásnak, a szekérnek és az utaknak föltalálása (Ed. Hahn) erre vallanak; erre vall az exogámia intézménye, amelynek ezer és tízezer éveken át kellett fönnállnia, mielőtt az emberek azt a gondolatot csak föl is foghatták volna, hogy mire való. És sok más.

Kétségtelen másrészt, hogy az ember fejlődése magasabb fokain mind sűrűbben igyekszik – előzőleg és utólag – cselekvéséről számot adni magának. De ez a számottevés telve van illúziókkal, amelyek sokszor homlokegyenest ellenkeznek a valósággal.

Az egyes ember, az egyén sem ismeri önmagát. Képzetei önmagáról vágyainak szüleményei. Cselekvéseinek utólagos igazolásai, erényekké átformált hibák. Hogyan ismerje a tömeg önmagát jobban?

A társadalom tudata önmagáról az eszmékben, elméletekben, ideológiákban fejeződik ki. A történelmi materializmus arra utalta a szociológiát, hogy az elméletek, az ideológiák mögött a gazdaság realitását keresse a történelemben, mert az ideológiák hamis képét adják a társadalomnak. A történelmi materializmus módszerének folyton terjedő használata nem jelenti-e, hogy a tudomány is mindinkább illúzióknak minősíti az ideológiákat, amelyek pedig az emberiség tudatos számadásai voltak életéről?

És mennyi hatalmas erő dolgozott mindig és dolgozik ma is azon, hogy az emberiség ne ismerje meg önmagát, ne lássa be, mire van szüksége, hogy tudata illuzórius legyen és maradjon. És a cselekvés, a változás, a haladás éppen a tudat ellen, ahogy köznyelven mondani szokták: a jobb belátás ellen áll be.

A szükségnek, az erőszaknak, a munkakényszernek nagy kultúrszerepét kellene tagadnunk, ha azt mondanók, hogy minden kultúrfejlődés belátás műve volt. A háborút, a rabszolgaságot, a jobbágymunkát az erőszak tartotta fön, aminthogy az tartja ma fön a bérmunkát is. És az erőszakot, az osztályuralmat támogatta és támogatja a sokszor nem is egészen mesterséges, hanem inkább önámító illúzió, hogy szükség van ezekre az intézményekre. Aminek példáját épp a mai munkásmozgalomban sokszorosan tapasztalhatjuk.

Mindez azt bizonyítja, hogy az emberiség aligha tudta, hogy mit tesz, amikor társadalmi formáit és intézményeit a tökéletesség mind magasabb fokaira emelte.

És hogy ezen munkájában nem járt el valami racionálisan, vagyis éppen nem a legkisebb áldozat – legnagyobb eredmény elve szerint: azt az irracionális hagyományok és szokások uralmának ténye, a százszor és újra százszor elvetélt találmányok és az ezer meg ezer-számra kigúnyolt, megkínzott, legyilkolt kezdeményezők, újitók martiriuma eléggé dokumentálja.

Le kell-e hát mondanunk arról, hogy valaha is tudományos politikát csinálhassunk, hogy a társadalmi fejlődés racionális, azaz tudatos és gazdaságos legyen?

Mi nem hisszük, hogy belátható időn belül úgy megváltozzék a kultúremberiség, hogy irracionális érzelmek egyáltalán ne szerepeljenek cselekvésének motívumai közt; de annak jeleit igenis látni véljük, hogy racionális megfontolások mind nagyobb szerepet játszanak cselekvésében.

Az a tény, hogy gondolataink igazságának egyetlen próbája az élet, a valóság, a gyakorlat, azt jelenti a tudatosság fejlődése szempontjából, hogy minél kisebb körre kiható az egyén cselekvése, gondolatai realitásának próbáját annál kevesebbszer kell kiállnia; minél tágabb ez a kör, gondolatainak igazságpróbája annál sűrűbb; egyúttal a cselekvéseinkkel járó felelősség és kockázat növekvése mind erősebb kényszerítő az előrelátás, a racionális tervcsinálás kialakulására. Vagyis minél kisebb körben folyik le az ember élete, a illuzórius öntudat lehetősége annál nagyobb; minél nagyobb cselekvéseinek hatórádusza, tudata annál reálisabb.

Mínthogy az ember életének legalapvetőbb funkciója a gazdálkodás és a gazdálkodás körének kiterjedése első sorban a munkamegosztás tényében nyilatkozik meg: azt is mondhatjuk, hogy a munkamegosztás fokozódása növekvő racionalizmust jelent – tudatunkban úgy, mint cselekvésünkben.

Tudatunk racionalizálódása felé visz egy másik evolúció is. Ha a kényszer, az erőszak egyik főtényezője az illuzionizmusnak, akkor kevesebb kényszer és erőszak kevesebb illuzionizmust okoz. Nyilvánvaló, hogy az emberiség egész története fejlődés a nagyobb kényszer állapotából a kisebb felé. Élelemszükség háborút, munkakényszerert jelent; fokozódó közgazdaság a szabadság felé visz. Nem lehet észre nem venni, hogy az emberiség gazdasága nő és ezzel a kényszer és erőszak szüksége csökken. A fokozódó szabadsággal együtt jár az illuzionizmus csökkenése.

S így a társadalom két alapvető fejlődéstendenciája egyaránt közrehat társadalmi tudatunk racionalizálására.

De tudatunk racionalizálódása többet jelent, mint egyszerű intellektuális emelkedést. A társadalmi fejlődés gyorsítását is jelenti.

Amily mértékben nyomulnak előre cselekvésünk motívumai közt a tudatosak, annál inkább szorulnak háttérbe az irracionális érzelmiek: a hagyomány, a megszokás, az újnak, a másnak primitív gyűlölete. Annál kevesebb akadálya van az újításnak, a kezdeményezésnek. Annál tágabb terük nyílik az újítóknak, a kezdőknek, a nagy embereknek. így lesz az ember intellektuális ereje a társadalmi haladásnak közvetetből közvetlen, mind gyorsabban ható ágense.

Az ember gazdaságának terjeszkedése: a világgazdaság, az ember szabadságának növekedése: a szocializmus, az ember értelmének fejlődése: az intellektualizmus – a társadalmi cselekvés racionalizálódásának föltételei.

(Huszadik Század 1910. 1. köt. 133-136. old.)

Varga Jenő: A magyar kartellek

A magyar szociáldemokrácia agitációs irodalma eddigelé alig szolgálhatott bizonyítékául e mozgalom marxista jellegének. Hogy a gazdasági élet, a termelésnek, a forradalomnak, a megosztásnak viszonylatai szabják meg a magyar társadalom életét is, az programokban és egyéb nyilatkozatokban időnként megjelenő elméleti deklaráció volt, amelynek azonban a magyar közgazdaságból indukív alapot és reális tartalmat adni fölöslegesnek tartották azok, akiket a tétel igazságáról a német irodalom már meggyőzött volt. A magyar munkásnak alig lehetett más képzeje országunk társadalmi tagozódásáról, az osztálykülönbségekről, mint hogy ez azért van, mert az egyiknek birtoka van, a másiknak nincs; vagy még inkább: az egyiknek van része a politikai hatalomban, a másiknak nincs. Nagyon egyszerű hát a megoldás: részt kell kapni az államhatalomban és mindjárt másként lesz.

Társadalmi problémáknak ez az egyszerű formulázása megfelelt annak a régebbi fölfogásnak, amely a magyar munkásmozgalom programjának kitűzésénél és szervezeti formáinak megszabásánál sokáig nem számolt azzal, hogy a magyar munkáspolitikának is számtalan sajátos, mondjuk „nemzeti” problémája van, ezen ország különleges természeti viszonyaiban, földrajzi elhelyezésében, politikai fejlődésében, nemzeti hagyományaiiban gyökerező. Hogy a munkásmozgalom újabban reális tényező lett a magyar politikában: kényszerűleg alkalmazkodott a nemzeti környezethez. És ha ezen valóságos *revizionizmust* nem követte még az elméleti, ez azt mutatja, hogy a vezető emberek azzal vannak elfoglalva, ami egy pártnak lényegében levő dolga: a gyakorlattal. Nem nagy baj ezért, ha azt látjuk, hogy a fiataalkori elméleti tradíciók nemzetközi kongresszusokon és egyéb, több-kevésbe alkalmas alkalmakkor a német ortodox marxizmus mindinkább kisebbedő és színét vesztő táborában tartják a magyar munkásság képviselőit akkor, amikor itthoni egész életük és cselekvésük – igen helyesen – egyenes megtagadása a német szociáldemokrácia hagyományainak.

El kell jönnie azonban az időnek, amikor nem lehet majd megélni a mának égető szükségleteiből, amikor hidat kell majd verni a holnap és ma közt, az egyetemes fejlődésben éles szemmel és tisztán megkülönböztetni a magyart és a jövő szükségességeinek megismerését cselekvő akarattá edzeni saját érzelmi hatók által, saját osztálytradíció megteremtésével. A magyar történelemnek munkásszempontról való, vagyis a gazdasági és társadalmi harcokat fölfedő, tehát helyesebben: szociológus földolgozása a legfontosabb

elméleti és gyakorlati föladatok egyike lesz. Ennél is fontosabb Magyarország mai gazdasági szervezetének leírása és elemzése, reális gazdasági politikájának elméleti megalapozása és megokolása. Azt lehet mondani: nincs a teoretikus számára marxistább föladat Magyarországon, mint ez ország közgazdaságának, termelése, forgalma, megoszlása viszonylatának analízise és fejlődési irányainak kijelölése. Csakis ezen az alapon lehet majd valóban gyakorlati, mert a tényeknek megfelelő programot alkotni a magyar munkásmozgalom számára.

Néhány korábbi, de kevésbé tervszerű, vagy hamar megfeneklett kezdés után több fiatal írónk újabb irodalmi munkássága biztat azzal, hogy ez a munka: Magyarország közgazdaságának tudománya nemcsak nem lehetetlen, hanem hogy kiépítése már is megkezdődött. Amit Rácz Gyula és Dániel Arnold a magyar mezőgazdaságra vonatkozólag kezdett el, azt a bányászatra vonatkozólag Aradi Viktor, az iparra vonatkozólag Varga Jenő csinálja: a legteljesebb közgazdaságtani elmélet világosságában boncolják a magyar közgazdaság testét. Az utóbbinak e folyóiratban és a Közgazdasági Szemlében megjelent értekezései és a drágaságról szóló füzete után adalék legújabb munkája a magyar kartellekről.

A magyar ipari politikának a Weber-féle telephelyelméletre fektetése logikusan erre a problémára kellett, hogy vezesse Vargát. Néhány legfontosabb föltételét a racionális ipartelepülésnek éppen némely kartellünk adja meg (illetve vonja el). A hírhedt vaskartell a szénkartellel együtt minden ipari fejlődés legeslegesítő tényezőjét tartja kíméletlen és kegyetlen uralma alatt; a téglakartell éppen olyan akadálya az alkalmas munkásanyag biztosításának, mint a mezőgazdák kartellje által kikényszerített vámok, vagy az egyéb élelmiszerek drágaságát okozó cukor-, liszt-, sör-, szesz-, petróleum és sok más egyéb kartell. Ezek a gigantikus koraszülöttek – vagy inkább filii ante patrem – és nem Ausztriával való vámközösségünk a szubvenciókkal agyontámogatott magyar ipar fejlődésének kerékkötői. Mögöttük állnak a société anonyme gondosan őrzött homályában a nagybankok, amelyek szerepének fölfedésével Hilferding elmélete számára szolgáltat inductív bizonyítékokat a szerző. A francia Lysis és F. Delaisi munkái pedig arról győzték meg, hogy a részvénytársulati demokrácia a valóságban a bankok felelőtlen vezetőinek játssza kezébe a nemzeti jövedelem millióival együtt a politikai hatalmat is.

Mindez azonban Vargánál távolról sem egyszerű átültetése idegen elméleteknek. Már maga az anyag föl kutatása Magyarorszá-

gon a legfáradtságosabb föladat. A magyar kutatónak nem állnak kényelmes rendelkezésére olyan ankétek irományai, amilyeneket az amerikai, a német és legújabban az osztrák kormány rendezett országára kartelljeiről. Sajnáljuk is, hogy a szerző nem várta be az osztrák kartell-ankét irományait, amelyeknek azóta megjelent füzetei, kivált a vas-kartellről szóló testes kötet tömegét tartalmazzák az értékes információknak. Igaz, hogy ezek nem mentették volna fel a szerzőt az önálló anyaggyűjtés munkája alól. Az osztrák ankétnak szigorúan, nagy hivatalos réserve-vel megállapított kerete nem engedte meg azoknak a személyi összefüggéseknek földerítését, amelyek a pénztőke politikai hatalmának egyúttal a történelmi materializmust is kitűnően igazoló bizonyítéka. Valóban, minden régi történelmi vagy etnográfiai példalózásnál csattanóbb, szemléltetőbb, meglepőbb érv az, amely közéletünk mindennap szereplő alakjait állítja be a társadalmi okozatiság egy példájában a történelem színpadára. Ez egyképpen tudományos és gyakorlati tett; és elméleti és gyakorlati hatása sokkal gyümölcsözőbb, mint azoké a vértelen teóriáké, amelyeknek a való élethez való közét kibogozni új külön stúdium. Az efajta közgazdasági tudomány távoldás a régi német, és közeledés az új-német, de méginkább az angolszász és francia szellemhez, amellyel, hogy fölfrissítse magát, a némettel százötven esztendeje valósággal incesztust üzö magyar számára legfőbb ideje. És ezért, ha igaz volna is, amit a szerző bevezetésében ír: hogy füzete sok fáradtságnak „sovány eredménye” örömmel kellene fogadnunk füzetét. Tényleg azonban a füzet, ha nem is meríti ki anyagát, azt a fontos igazságot teljesen bebizonyítja, hogy „a tőke hatalmát egész Magyarországon vagy ötven ember tartja kezében. Néhány nagybank kezébe fut össze Magyarország nagyipara. A nagybankok hozzák össze a kartelleket, diktálják az árakat és dirigálják Magyarország egész törvényhozását ama ezernyi érdekszál révén, amely minden nevesebb politikust a bankokhoz és nagyipari vállalatokhoz fűz.” Ha elolvassuk például a Kereskedelmi Bank érdekeltségének listáját, amely nem kevesebb, mint 800 millió koronát egyesít, az ugyanezen bank vállalataiból fizetést húzó 24 országgyűlési képviselő és 9 főrendházi tag nevét. Lánczy Leó nyilvános jövedelmének összeállítását, ami 1910-ben 328 000 koronát eredményez – sokkal többet értünk meg napjaink politikai eseményeiből.

(Huszadik Század 1913. 1. köt. 123-126. old.)

Magyar vonatkozások Marx és Engels levelezésében

Majdnem húsz évvel Engels halála után, több mint harminccal a Marxé után megjelent végre a szocializmus két mesterének levelezése. Négy vaskos kötetet tesz ki és ha német pártunk kiadványai nem szabta volna oly érthetetlenül magasra árát, mint semmiféle, tisztán üzleti vállalat nem tette volna, bizonyára többet beszélnek és imának a szocializmus történetének ez új okmányairól. Az adatoknak, tényeknek igen nagy tömege van itt együtt.

Annál kevesebb az elmélkedés. Leveleikben az emberek rendszerint közvetlenebbül írnak és arról írnak, ami érdekli őket. Azt lehetett volna hinni, hogy oly kiválóan teoretikus elme, mint Marx, leveleiben, amelyeket legjobb barátjához és sokkal nagyobb mértékben, mint eddig tudtuk: munkatársához intéz, elméleti kételyeit, új megismeréseit beszéli meg. Ilyesmire nagyon elvélve akadunk. Nyilvánvaló e levelezésből, hogy amiként a két barátot elméleti közösségek közelítették egymáshoz, szoros, testi-lelki barátságukat viszont az tartotta össze, hogy elméletük teljesen és véglegesen tisztázva volt számukra. Kételyeik akkor már alig voltak.

Hogy ennek ellenére a 48-iki forradalomnak lezajlása után teljes tíz év telt el, amíg Marx első elméleti munkájával a nyilvánosság elé lépett, annak okait épp e levelezésből világosan megismerhetjük. Engels éveken át unos-untalan nógatja Marxt, hogy közigazdasági művét adja ki. Marx mindig halasztja, mert még ezt és ezt kell elolvasnia a British Múzeum könyvtárában. Valóban olyan szorgalmas volt és oly lelkiismeretes, amilyen csak zseni lehet. De oly kétségbeejtően szegény volt, éveken át oly rettenetes nyomorral és folytonos betegséggel küzdött családjával együtt, hogy zseninek is sok volt.

Elég egy levelét elolvasni, 1852 szeptember 2-áról, hogy helyzetének megrendítő képét lássuk; azt írja:

„Leveled ma igen izgatott légkörbe érkezett.

Feleségem beteg, Zsenike beteg, Ilonkának valami idegláza van. Az orvost nem hívhatom és nem hívhattam, mert nincs pénzem orvosásra. Nyolc-tíz napja kenyérral és burgonyával táplálom családomat s nem tudom, hogy ma föl tudom-e hajszozni ezt is. Ez a diéta persze nem nagyon egészséges.

Dana számára nem írtam meg a cikket, mert nem volt egy pennym (tíz fillérem), hogy újságot olvashassak.

A legjobb és legkívánatosabb az volna, ha háziasszonyom kidobna házából. Akkor legalább a házbértől megszabadulnék. De ezt a szívességet alig várhatjuk tőle. Aztán a pék, a tejes, a teás, a zöld-séges, a régi hússzámla. Hogyan végezzek mindezzel a disznósággal?

Végre, az utolsó nyolc-tíz napban, sikerült pár sillinget pumpolnom munkásoktól, ami nagyon ellenemre van, de meg kellett tennem, hogy meg ne dögljünk...”

Ennek a rettenetes vergődésnek majd minden levélben ismétlődő képein kívül túlnyomórészt a szocialista és forradalmi mozgalmak és szervezkedések személyi és anyagi ügyeivel foglalkoznak. Kivált az 50-es és 60-as években, amikor Anglia egész Európa politikai menekültjeinek otthona és központja volt, alig volt olyan forradalmi mozgolódás, amellyel ne foglalkoztak volna. Természetesen a magyarral is.

A magyar emigráció viselt dolgait ma is legendás homály takarja. Ami a menekültek viszálykodásaiból, veszekedéseiből hazáig hallatszott, azt a távolság jótékony szordínója nagyon letompította; ellenben mindazt, ami program, szervezkedés, akció volt, a meggyülemlett és elfojtott vágyak és remények óriásira, nagyszerűvé növesztették. Ma a köztudatban mindebből alig él valami. Az osztrák abszolutizmust átélt nemzedék kihalt. De a magyar történetírás is megfeledkezett e korról s oknyomozó elemzését meg sem kísérelte. (A magyar forradalom külügyi politikájának története is osztrák ember munkája). Pedig éppenséggel nem lehetetlen, hogy holmi kis emigrációt megélünk még mi is. De ha erre nem is gondolunk: e kor magyar történetéhez Marx és Engels leveleit föl kell használnunk.

Mindkét főrfiú kezdettől fogva ellensége volt az egész emigrációnak, amelyben igen kiváló szerepet vitt a magyar, élén Kossuth-tal. Ezzel örökké bajuk van. Miért?

Semmiesetre sem magyargyűlöletből. Marx és Engels válogatott műveinek első kötetében olvasható Engels 1849-ben kelt cikke a magyar forradalomról. Látnivaló, mily vehemens rokonszenvvel támogatja ezt, mily egyoldalúan magasztalja a „forradalmi” magyarságot az „ellenforradalmi” szlávsággal szemben, amelynek, szerinte, el kell pusztulnia. Görgeyről a levelekben is igen megvetőleg írnak. (Pl. I., 32.) A magyar forradalom leveretése után is mindkettőjüknek egyik legkedvesebb kérdésük maradt. Ahogy 1849 augusztus 17-én írja Marx Parisból, – ahová Világos híre akkor még el nem jutott – „Magyarország nagyszerű! Világháború lesz ebből!” – és folyton biztatja Engelst, hogy írjon a magyar dolgozokról, azonképpen ezután sem szűnnek meg ezzel foglalkozni. Engels, akinek kedves stúdiuma volt a hadi tudomány, meg akarta írni a forradalom katonai történetét. 1851 elején irodalmi anyagot kért Marxtól: Kossuth Közlönyét, az osztrák és a magyar seregek létszámának kimutatásait stb. Mindenesetre – úgymond – meg kell várni

Kossuth és Görgey emlékiratait, stb. De – teszi hozzá – a meglevő anyagból is sokat meg lehet magyarázni. Annyi most is világos: a magyar fölkelést 1849 elején, csakúgy mint a lengyelt 1830-ban, amint 1812-ben Olaszországot, a tél mentette meg. Magyarország, Lengyelország és Oroszország az egyedüli országok Európában, ahová téli invázió lehetetlen... Ha Magyarország és Ausztria közt december helyett májusban került volna összeütközésre a dolog, sohasem szerveztek volna magyar hadsereget és az egész ügy végződött volna, mint Baden... Minél többet biflázok háborút, megvetésem a hősiességgel szemben annál erősebb... (I. 167.)

Nos, amiért az egyiket a hadi tudomány, azért a másikat a közgazdaságtan ingerelte az emigráció ellen. Nemcsak arról voltak meggyőződve, hogy kardcsörtető fölhívások, nemzeti ruhás fölvonulások, a népek szabadságszeretetére hivatkozó sujtásos szónoklatok, platonikus ölelkezések nem érnek semmit, hanem arról is, hogy a gazdasági föllendülés, amely a forradalmat követő években mindenütt mutatkozott, az anyaországokban minden forradalmi hangulatnak elejét veszi. Igaz, ők maguk is rendíthetetlenül bíztak a forradalomban; de azt tartották, hogy újabb gazdasági válságnak kell Európára szakadnia, hogy lángot fogjon. „A forradalom tisztán természeti tünemény, – írja 1851 február 18-án Engels, – amelyet inkább fizikai törvények vezetnek, semmint azok a szabályok, amelyek közönséges időkben irányítják a társadalom fejlődését.” Ezért kérlelhetetlen haraggal támadták azt az egész nemzetközi forradalmosdít, amit Mazziniék és Kossuthék Angliában és Amerikában, és nyugodtan emésztő polgári környezetben játszottak. A leveleknek egész sora, az első kötetben majd minden harmadik-negyedik, tartalmaz Kossuth és az emigráció elleni kritikákat, kifakadásokat és pletykákat. „Kossuth olyan, mint Pál apostol, mindenért minden. Marseilleben azt kiáltozza: Vive la République (Éljen a köztársaság), Southamptonban: God save the Queen (Isten óvja a királynét)... Nemsokára ő is a Mazzini-féle ordinaré bömbölő demagógia színvonalára süllyed.” (1851. okt. 25.) Kossuth Lola Montez kíséretében utazik. (1851. nov. 24.) A Kossuth-féle gyűjtés kerek 100 penny (10 koronát) eredményezett. (1851. dec. 9.) stb. Később sokszor kritizálják Kossuth összeköttetéseit III. Napóleonnak, egészen a 60-as évekig. Mindezekben legfőbb informátoruk Szemere Bertalan, akivel jóbarátságot tartanak. (Lásd. főként: III., 4.)

Marx és londoni köre, – amelyhez a chartisták akkori vezérei is tartoztak, köztük E. Jones – az ellenforradalom győzelme után a polgárság forradalmi erejében nem bíztak, annál kevésbé várták hát, hogy a féllábbal még a hűbériségben élő népek, minta magya-

rok és a lengyelek, lehetnének új forradalom megindítói. Mert az új forradalom – így hitték – már csak proletárság munkája lehet. Ezért is minden befolyásukkal azon voltak, hogy az angolszász közvélemény az emigráció handabandáit, ne vegye komolyan. A munkásságot meg éppen igyekeztek a szerte dívó „kozropolitikus-filantrópikus-kommerciális békehimnuszok”-ból kigyógyítani.

„Az olaszoknak, lengyeleknek és magyaroknak elég világosan megfogom mondani – írja Engels 1851. február 5-én, – hogy minden modern dologban fogják be szájukat... Kénytelen leszek az angol chartistáknak leleplezni a szárazföldi demokrácia minisztériumait ... Egy tőkfejű magyar menekültől, akibe e napokban itt belebotlottam, hallom, hogy ez a nemes társaság a nagy kiállítás alkalmából már megint gyilkos összeesküvésekről és lázadásokról rebeg...” Úgy látszik, álláspontjuk, gyökeret vert a chartisták körében. 1851. dec. elseji levelében Marx idéz E. Jones egy Kossuth elleni cikkéből részletet: „Megmondtam neki, hogy az európai főrdalmak a munka keresztes hadjáratát jelentik a tőke ellen, és mondtam azt is, hogy nem lehet azokat egy obskúrus és félbarbár nép szellemi és társadalmi színvonalára lesüllyeszteni, amilyen a magyar, amely még a 16. század félműveltségében él és azt képzei, hogy Németországot és Franciaországot ő világosítja meg és a hiszékeny Angliából kimesterkedett éljeneket csalhat ki.”

Az események közvetlenül nem adtak a szocialistáknak igazat, mert a kommünig semmiféle proletárforradalom nem tört ki. És ahogy lassanként leszámoltak ezzel, hangjuk élessége is enyhült és elfogulatlanabban ítélték meg a magyar eseményeket is; mindenestre barátságosabban és igazságosabban. Nyilvános írásokban egyébként nem írtak ily fesztelenül. Csupán Kossuthal nem békültek ki soha, amint azt a Vogt-féle botrány is mutatja. (Vesd össze: Vál. műnk. I., 139-152.)

A négy kötetben még sokhelyt van magyar dolgokról szó. Egyszer (1861. szept. 28.) Türr István katonai képességeiről mond kedvezőtlen véleményt Marx. Lassalle halála körülményeiről Klapka terjedelmesen idézett leveléből értesül. (1864. szept. 2.) Kedves részlet, amikor Engels Kertbeny Károly, akkor jónévű magyar író és bibliográfus leveléhez a következőket fűzi: „Kertbeny eszméje, hogy arcképedet közöltesse a Leipziger Illustrierteben, egészen kitűnő. A reklám e faja a nyárspolgárt keble mélyéig megthatja. Adj neki mindent oda, amit kér. Az embert egyébre is lehet használni, igen szolgálatkész és élénk szükséglete, hogy mindenütt mindenbe beleártsa magát. Hiú, de magyarnak nem ostoba...” (1868. február 2.)

Hogy a Leipzigerben megjelent-e az arckép, nem tudom. De a Vasárnapi Újságban igen. Hamarjában nem tudom megállapítani, mely számban.

A magyar munkásmozgalomról, bár korán marxista hitet vallott, a két alapító levelezésében nem történik említés. Csupán Frankéi Leó szerepel párszor a 4. kötetben. Egyszer (1870. április 14.) Marx gúnyosan említi, mit fabrikált Frankel Schweitzer lapjában az ő értékelméletéből; például: „Munkaerő-f bérmunkás – munkabér = szabad munkás.” 1874. szept. 21-én Engels említi, hogy „fáradhatatlan Frankelünk majdnem fölrobbantotta a londoni német Kommunista-egylet.” 1882 január 15-én Marx írja, hogy „Old Frankéitól fölötte szeretetreméltó levelet kapott az államfogházból.” Old Frankel akkor sajtó vétség miatt a váci fogházban ült 1 1/2 évet.

Frankel levelét Marx Wight szigetén vette, ahol súlyos betegségből keresett gyógyulást. Egy évvel utóbb meghalt. A magyar munkásmozgalom, amely akkorában kezdett kibontakozni, nagy iránymutatójának írásaiiban nem tükröződik többé.

(Népszava 1913. dec. 25.)

Korlátlan sajtószabadság

Etnológusok és szociológusok számtalan esetét hordták össze annak a jelenségnek, amit kettős morálnak, vagy a morális érzés kettősségének neveznek. Abban áll ez, hogy embercsoportok a maguk tagjaival szemben jónak vagy rossznak tartanak érzéseket és cselekedeteket, amelyeket más csoportok tagjaival szemben megfordítva rossznak vagy jónak tartanak. A primitív népek élete tele van ilyen kettősségekkel. Rabszolgaságba esni rossz, de a háborúban rabszolgául ejtett idegen törzsbeli nem megy emberszámba, az ellenséges törzs asszonyait meggyalázni helyes és férfias cselekedet: de aki a törzsbeli asszonyokon követi el ugyanazt, az leütnivaló gyáva és aljas.

Minél kezdetlegesebb a nép (vagy csoport), a morális érzés ezen kettőssége annál öntudatlanabb naivsággal nyilatkozik meg. A társadalmi szolidaritás körének kiterjedése és mélyítése egyúttal az erkölcsi érzések objektiválódásának folyamata. Minél nagyobb körre vonatkozik egy csoport közös érdeke, annál jobban szűkül a morál szubjektivitása, annál inkább közelíti meg azokat a normákat, amelyeket az absztrakt gondolkodás abszolút vagy objektív etika néven foglal össze.

Milyen kezdetlegesnek kell lennie a magyar nép érdekközösségének, ha olyan kiválóan okos és nagy tudású ember, amilyen Halász

Imre, 1867-tel fejezi be a magyar sajtó elnyomatásának történetét, mert „Magyarországon azóta, most már negyvenkét éven át, korlátlan sajtószabadság uralkodik, úgy hogy a 67 óta felnövekedett nemzedék már nem is tudja elképzelni, milyen állapot lehetett az amikor sajtószabadság nem létezett”.

Nem kell-e azoknak, akik bár 67 után nőttek föl, s igenis nagyon el tudják képzelni, milyen állapot lehetett a sajtószabadság nélküli, mert Vácot és Szegedet ültek érte, avagy magukba fojtották újságba kívánczoló igazságaikat, nem kell-e azoknak azt érezniök, hogy más, idegen közösségnek tagjai, ha magyar publicista illet írhat? Vagy el lehet-e képzelni, hogy az egész magyarságra kiterjedő szolidaritásérzés észre ne vegye, észre nem vette, hogy Magyarországon 1867 után is csak a nép egy csoportja számára volt meg a sajtószabadság? (Notabene: az sem „korlátlan”, távolról sem.)

Nem kell-e a primitív népek naiv moráljára gondolni, ha magyar újságírónak eszébe sem jut, hogy pl. a Népszava nem heteken, nem is hónapokon, de éveken átal az előzetes cenzúra és az utólagos elkobzás ugyanazon tortúráit szenvedte végig, amelyek aprólékos történetét a 67 előtti időkből keserűen panaszolja!? És lehet-e védekezni az érzés ellen, bármennyire ellenkezzék minden demokratikus tendenciával az emberben, hogy a legjobb magyarok öntudata és morálja is „burzsoá” vagy „feudális” vagy „úri” öntudat, vagy viszont „proletár” vagy „munkás” öntudat, – nemhogy „emberi” öntudat volna – ha ami az egyik magyarnak rossz, a másikat hogy bántja, az öntudatba bele sem dereng!

És mit lehet várni a sajtószabadság olyan védelmétől, amely még ennyire távol van attól, hogy a sajtószabadságot objektív, vagyis a csoport személyes érdekeitől független követelménynek ismerje? Amely talán neheztel azért, mert az egyik lapot a pályaudvarokon nem szabad árusítani, de annyira magától értetődőnek tartja, hogy észre sem veszi, hogy a másikat még a trafikokból is kitiltják?

Ezért nem tudják a magyar polgári (ezúttal igenis: polgári) újságírók, hogy Magyarországon sajtószabadság soha sem volt, sem 67 előtt, sem azután. Hanem mindig csak az volt, hogy szabad volt megírni azt és annyit, ami az uralkodó osztályokat létükben nem támadta, vagy amit hogy megírjanak, megakadályozni erő híján nem tudtak. De soha sajtószabadság angol vagy francia vagy olasz értelemben nem volt. Ahogy szabad volt egy ideig szocialistának lenni a hivatalnoknak: mert a szocializmus nem volt reális veszedelem, hanem csak „teória”, és szabad esetleg szindikalistának lenni: amíg ez is csak teória etájt – azonképpen mindig szabad volt meg-

írni az újságban azt, amit a hatalmasok veszedelmesnek nem tartottak, vagy elnyomni jónak nem láttak. Most veszedelmesnek látnak és el akarnak nyomni írásokat, amelyek azelőtt „szabadok” voltak. És sikerülni fog nekik mert akiknek némiképpen módjukban lett volna és volna más „szabadságmorált” kiépíteni, azok negyvenhét év alatt sem tanulták meg és ma sem érzik igazában: hodie tibi, cras mihi.

(Nyugat 1914. 1. köt. 151-152. old.)

Révész Mihály: A magyarországi munkásmozgalom története
1867-1913. Budapest, Népszava Könyvkereskedés, 1918. 95 p.

Nem könnyű agitációs célokra megírni egy olyan munkásmozgalom történetét, amely ma nyilvánvalóan túl van a kezdetein, de kezdetiben is nélkülözötte a hőskor legtöbb attribútumát. Elméleti tekintetben a magyar munkásmozgalom sohasem volt sokkal több, mint a német marxista orthodoxia kreatúrája, gyakorlati tekintetben egész életében teljesen „gyakorlati” volt, vagyis nem ismert olyan utópista szocialista törekvéseket és próbálkozásokat, amelyek által más országok munkásmozgalmának kezdetei érdekesen és vonzóan alakulnak; ellenkezőleg, mindig inkább volt „demokrata” mint „szociális”. Ilyen körülmények között az ügyes történetírónak – ha művecskéje agitációs célokat is szolgál – egyfelől a kevés egyéni vonást és személyes jegyet kellett volna különleges gonddal kidolgoznia, másfelől e személytelen fejlődés okait világossá és érthetővé tennie. Mert túlnyomóan konvencionális jellege ellenére a magyar munkásmozgalomnak is megvoltak a megoldást követelő sajátos problémái.

Magyarország olyan ország, amelyben az uralkodó osztály forradalmi hagyományait össze kellett egyeztetni a magyar vagyontalan osztályok és a nemzetiségek leghatározottabb elnyomásával. Az osztrák uralom elleni harc sokáig fékezte az osztályellentétek tudatossá válását. Ahol és amennyiben nem ez volt az eset, ott vaskezével dolgoztak. Ugyanazok az államférfiak és hivatalnokok, akik szüntelenül a 48-as szabadság emlékeit idézték, megtagadták a munkásság minden szabadságjogát. Magyarországon a munkásoknak máig sincs választójoguk, sztrájkjoguk, törvényes egyesülési és gyűlekezési joguk és a sajtószabadságot éppen nemrég szállították le törvényes úton az orosz szintre.

Így történt, hogy bár több mint 30 éve van szociáldemokrata párt, mégis csupán kb. 3 éve vannak szociáldemokrata pártszervezetek. A párt máig sem egyéb, mint a szakszervezetek politikai ex-

pozitívra. Másfelől máig sem a szakszervezetek azok, amelyek a gazdasági harcot vívják, hanem az ún. szabad szervezetek, félig titkos és illegális szövetkezések. Noha így a magyar munkásmozgalom főként a legprimitívebb demokratikus jogokért folyó harcból állott, amelyeket a hatalom magyar birtokosaitól kellett kicsikarni, mégsem tudták magukat mindig távortartani osztrákelles hangulatuktól, illetve attól, hogy gyakorlati problémákat, amelyek az Ausztriához való kapcsolatokat érintették, ne sajátos nézőpontból szemléljenek. Ez túlságosan gyakran eredményezett bizonytalanságot a nemzeti problémát illető állásfoglalásban és nem ritka a hivatalos nemzetiségi politikára emlékeztető magatartás a hazai németek, szlovákok stb. munkásmozgalmával szemben.

A környezet e meghatározói mellett ideológiai gátjai is voltak a „nemzeti”, vagyis az ország sajátos viszonyaihoz alkalmazott munkásmozgalomnak. A pártcentralizáció német sémáját a nemzetileg széttagolt Magyarországra is alkalmazták. Ugyanígy a magyar agrárproblémák sajátosságával mitsem számoló agrárelméletet. Ugyancsak Németországtól kölcsönözték a különvélemények és kisebbségek iránti türelmetlenséget, ami soha sem tette lehetővé, hogy a pártban önálló elméleti mozgalom létrejöhessen. Hiszen az itt ismertetett írás is így szól: „Minden törekvés, amely a munkásmozgalomban szakadást idéz elő, akadályozza a munkát, visszaveti, elítélendő.” (22. old.) Ezért a magyar munkásmozgalomnak ez az első összefoglaló története sem ad számunkra mást, mint a mindenkor „hivatalos” pártpolitika személytelen vázlatát.

Ezzel nem akarom mondani, hogy ez a történet nem számolhatna be gyakran olyan harcokról és megoldásokról, amelyek felkelhetnék a tudományos és morális érdeklődést. Ezt megteszi. De ugyanezt elvégzi más értelemben egy másik, szintén hivatalos történeti forrása a magyar munkásmozgalomnak: a budapesti államrendőrség évkönyve, amelyben 1894 óta évente összehordják – persze a leghanyagabb hivatali stílussal egybekötött – a magyar munkásmozgalom összes irányainak és próbálkozásainak minden valamiképpen elérhető írásos, vagy nyomtatott dokumentumát, újabban már 1000 oldalt meghaladó terjedelemben. Ahol ilyen forrásanyag áll rendelkezésre, ott a szociáldemokrata párt hivatalos történetírójának nem szabad arról lemondani, hogy munkásolvásoknak azt nyújtsa, ami ezekből a mindenki számára hozzáférhető „objektív” forrásokból hiányzik: a sajtóságot, a személyeset, az emberileg érdekeset.

Annak számára azonban, aki ilyen előismeretek nélkül és nem tevékeny érdeklődéstől vezetve veszi kezébe a R.-féle ábrázolást,

használható vezérfonalat ad a magyar munkásmozgalom legfontosabb eseményeinek ismeretéhez.

R. anyagát 3 részre osztja. Az I. rész az 1867-tel, az Ausztriával történt államjogi kiegyezés és az alkotmányos korszak kezdetének évével induló és 1890-ig tartó időt foglalja magába, és felöleli az első, még tapogatózó kezdetek történetét. A II. az 1900-ig haladó részben mutatja be az első szilárd szervezési kísérleteket és az ezekre gyorsan bekövetkező hatósági üldözéseket, a magyar „szocialista-törvény” periódusát, – törvény nélkül, amelyre nálunk egyáltalán nem is volt szükség. Végül a III. rész – 1900-tól – a választójogi harc periódusának volna nevezhető, a párt aktívan fellép az országos politikában.

A tulajdonképpeni történetet a 48-as előfutárok rövid említésével vezeti be. Semmi sem sajnálatosabb, mint az, hogy a szerző e kezdeteket oly röviden intézi el. Már az agitáció szempontjából sem kevésbé fontos, hogy erősebben kapcsolódjék a nemzeti – forradalmi hagyományokhoz. Bár hallunk a pesti kommunista klubról, Birányi Ákos „Köztársasági katekizmus”-áról és Tánicsics Mihály „Munkásújság”-járól, de nem arról, hogy az ún. márciusi ifjak kiváló tagjai, mint pl. Vasvári Pál, meg voltak fertőzve Fourier, Cabet és Lamennais eszméitől, sőt, hogy még a forradalom költője, Petőfi Sándor is, a 48-as parlamenti választásokon kommunizmussal vádolva bukott meg, míg egy másik képviselő, Kricsfalusy Lajos mandátumát állítólagos kommunista ígéreték miatt támadták meg. Ami különösen Tánicsics „Munkásújság”-ját illeti, amely 1849 elején nem utolsó sorban Kossuth forradalmi kormánya üldözésének vált áldozatává, véleményem szerint e lap a nemzetközi munkásmozgalomban is figyelemreméltó jelenség, korai visszhangja a proletár osztályöntudatnak és gyakran egyenesen meglepő lázadás a nemzeti szolidaritás ellen. „Szálljanak csak a nemes urak Kossuthal táborba, mi közünk nekünk Ausztriához?” A forradalmi kormány hivatalnokai visszaéléseinek, az új szabad törvények általuk való megszegéseinek és azok ellen való cselekedeteinek leleplezése az újság jónéhány hasábját tölti meg. És amikor a kiadó a képviselőházban és lapjában ragaszkodik hozzá, hogy először – a forradalom legsajátabb érdekében – az új telekterhermentesítési törvényeket vigyék keresztül, Kossuth (1848. dec. 14-én) szenvedélyesen feleli neki: „Először meg kell mentenünk a hazát és a néplapok hagyják abba, hogy, nyomorult füzeseken veszekedjenek” – és Tánicsics bátor lapocskáját nemsokára betiltják.

Figyelmesebben kezeli már R. Tánicsics ellenforradalom alatti titkos tevékenységét, majd az 1867 utáni első hivatalos pártlap szerkesztőjeként való működését.

A szocializmus az első magyar elméleti művelőjének az 50-es évek kezdetén írt dolgai („Mi a tulajdon?”, „Kik a vörös republikánusok?”, „A szocializmusról és kommunizmusról”) naivitásai, ellentmondásai és különbségeik ellenére is megérdemeltek volna egy rövid elemzést. Az elemzés Fourier által erősen befolyásolt szövetkezeti szocialistának mutatta volna őt. Az írások sajnos csak 1885-ben jelentek meg nyomtatásban, amikor, a mozgalom már teljesen túlhaladta azokat, semmi hatásuk sem lehetett. – Azonkívül Táncsics csak a földmunkás lelkéhez értett. Ő maga is jobbágy és cseléd volt, aki huszadik évéig alig tudott írni és olvasni és nem érintették őt az abszolutisztikus éra után színre került szocialista elméletek. Ekkor már jól benne járt hatvanas éveiben és félig megvakult.

Az ipari munkásmozgalom kezdeteit 1867 körül a Lassalle-Schulze ellentét határozta meg. Mint más országokban és különösen Németországban, így az első mozgalmakban Magyarországon is részt vettek felvilágosult politikusok, többek közt Jókai, a regényíró. Ezek a munkás-művelődési egyesületek azonban csak nagyon rövid ideig maradtak a liberális nemzeti vonalon és már 1869-ben felülkeredik az „internacionalisták” befolyása. Ebben az évben fogalmazták az első programot is, amelyet azonban az általános választójog követelése vezet be és a további 10 pont sem tartalmaz tulajdonképpen szocialista célkitűzéseket. Ennek ellenére a vezetőket erősen szorongatták, előbb bizonyára főként a bíróságok útján – az intenzív és céltudatos adminisztratív üldözésben csak a kilencvenes évek megerősödött mozgalma részesül – és a Párizsi Kommün után Pesten is volt szabályszerű hűtlenségi per, amelyben az államügyészség az ekkor Bécsben ugyancsak felségsértés miatt elítélt Scheu Andreas egyik előadásából indul ki, akinek 70. születésnapját éppen e napokban ünnepelték.

A hatóságoknak ez az aggályoskodása egyelőre persze kevésbé volt indokolt. A nyolcvanas évek végéig a mozgalmat aligha nevezhetjük pártmozgalomnak. A marxista Frankel Leó, a kommün egykori minisztere és néhány más derék ember, mint Külföldi Viktor, Irlinger Antal stb. működése ellenére tulajdonképpen szervezetről nem beszélhetünk. Ahol nem állnak tömegek a vezetők mögött és hiányzik számukra az igazi tevékenységi terület, ott a mozgalom menthetetlenül belesüllyed a személyi veszekedések mocsarába. Egyszer kizárják Külföldit, mert a pártadó bevezetése ellen harcol – az igaz, hogy egészen naiv érvekkel – máskor Frankéit is eléri ugyanez a sors, hol a németek és magyarok veszekszenek, hol pedig a betegpénztár ellen rohannak ki. Aztán Frankel 1878-ban megren-

dezi az első szabályszerű országos kongresszust, mint a „Nemválasztók pártjának kongresszusát”, majd 1880-ban az újraegyesített párt alkotja meg első programját, melynek élén „a föld és a munkaeszközök szocializálása, a bérmunkarendszer megszüntetése és a társadalmi munkarendszer bevezetése” szerepel. Csakhogy a rendőrség nem engedi meg e pont tárgyalását, de a választójog, a leszerelés, az egyházi kérdés, a sajtó- és gyülekezési szabadság, sőt még az esküdtbíróságok és a mezőgazdasági munkaszövetkezetek megtárgyalását sem.

Ily módon ez a program a régebbieknél már világosabban tükrözi a német szociáldemokrácia befolyását. Még bensőségebben alakulnak a kapcsolatok Béccsel, mint Németországgal. Amikor Bécsben a 80-as években elburjánzik az anarchista mozgalom és később üldözik, központját nemsokára Budapestre teszi át. Peukert nevét itt nem említik kevesebbszer, mint Bécsben. Az anarchista betörési és lopási ügyek azután több évre megbénítják mind az anarchista, mind pedig a szociáldemokrata mozgalmat, amihez persze az is hozzájárul, hogy Frankel egy hosszabb börtönbüntetés leltöltése után végleg Párizsba költözik.

Csak az 1889-es nemzetközi kongresszus ad a földre tepert mozgalomnak újabb ösztönzést. A talajt a bontakozó szakmai szervezkedés készíti elő. A mozgalom élére néhány évre a bécsi pártvezetőség bizalmi embere, Engelmann Pál kerül, a párt (1890-ben) nyíltan a hainfeildi program alapjára helyezkedik, agitátorok utaznak a falvakba, megkezdődik az agrármozgalom. Ezzel megindul az üldözések korszaka is.

A történetíró számára vonzó és az agitátor számára hasznos feladat lett volna ezt a korszakot, amely 1894-től 1898-ig tartott, egyénitettebben és anekdotikusabb módon rajzolni. Ismeretes, milyen erős a fluktuáció a munkásmozgalomban, milyen rövid életűek a generációk, milyen rövid távra nyúlnak mindenkor a tradíciók. A bátor, gyakran hősiess tettekre és személyiségekre való emlékezések felkutatása nemcsak azt a célt szolgálja, hogy példaadásként hasson; ez egyszersmind a legszorosabb értelemben való történelem is, mert a valódi történést nemcsak a gazdasági fejlődés, kultúrahalmozódás és tömegmozgalom teszi, hanem magában foglalja a személyiségek működését is. Még ha az akkor kiváló személyek egy része ma is a mozgalomban van, mint többek közt Csizmadia Sándor, a földmunkás és költő, a szerző akkor is úgy alakíthatta volna, hogy a munkásolvasóknak ne csak e kor tanulságosabb, hanem helyesebb képét is nyújtsa.

Mint ahogyan másutt, Magyarországon sem volt képes a kivé-

teles állapot arra, hogy az ipari munkásmozgalomnak komolyan ártson. Persze a földmunkásmozgalmat a megfélemlítés és még inkább az 1898. évi 2. törvénycikk (az ún. rabszolga-törvény) –, amely a földbirtokosok és földmunkások jogviszonyait szabályozza, a mai napig is megbénította – az 1905/06-os epizód kivételével –, és ennek az osztálynak minden elégedetlensége csak a mérhetetlenül növekvő tengerentúli kivándorlás által enyhül. Ezzel szemben a városi munkások mozgalma csak az üldözések (1899) után kezdett szilárdabb, konszolidált alakot ölteni, félreismerhetetlen az elméleti tisztulás és a párt szerepe a parlamentáris politikában nagyonis észrevehetővé annak ellenére, hogy a munkásság nincs és nem is lehet a Parlamentben képviselve.

Igaz, hogy a párt ezt az immár kb. 10 éve elért helyzetét nem csupán saját erejének köszönheti. Ahhoz értett, hogy a viszonyokhoz szabott szervezetet teremtsen magának.

Az I., az 1899-es szakszervezeti kongresszus óta nem takarékoskodtak az energiával, hogy minden szakmának meg legyen az országos szervezete; viszont ezek az országos szakszervezeti szövetségek, illetőleg a kebelükben titkosan működő „szabad szervezetek” a politikai mozgalom szilárd támaszai. Míg az első szakszervezeti kongresszuson nem egészen 10 000 szervezett munkás volt képviselve, addig ma százezer fölött van a számuk. Ennek megfelelően emelkedtek a pártkassa bevételei 1899-1912/13 között a kevesebb, mint 50 000 koronáról 891 000 koronára. Egy iparban szegény országnál, ahol a biztosításra kötelezettek száma alig több egy milliónál, ez nem is kevés. Egy másik tényezőnek azonban szintén hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy segítse a pártot az utóbbi tíz év parlamenti történetében játszott nem jelentéktelen szerepéhez. Ezt a tényezőt a magyar alkotmány válságának nevezhetjük.

Magyarországot általában parlamentárisán kormányzott országnak tartják. Ha azonban parlamentarizmuson olyan kormányzati rendszert értünk, amelyben a törvényhozó hatalom megoszlik az államfő és a legmagasabb tanácskozó testület között és a végrehajtó hatalom e testület mindenkori többségének a megbízása alapján jár el, e testület pedig a nemzet egészének, vagy legalábbis több osztályának képviselője, akkor ki kell jelentenünk, hogy a magyar parlamentarizmus nem több, mint fikció, amely alkalmas arra, hogy kifelé megőrizze az állami szuverenitás látszatát, befelé pedig a demokrácia látszatát. Amint azonban a parlamentarizmus formája eltakar, az kifelé a Habsburg militarizmus uralma, befelé pedig két osztály uralma: a földbirtokosoké és a fináncoligarchiáé.

Addig, amíg a 67-es kiegyezés által teremtett egyensúlyi állapot

nem volt komoly veszélyben, vagyis az ún. közjogi ellenzék nem volt elég erős, hogy függetlenségi programja megvalósításához kezdjen és amíg másfelől a tömegek nem tagadták meg, hogy e közjogi pártokat kövessék, addig e fikció fennmaradhatott. Amikor azonban a 67-es párt uralma ingadozni kezdett, először is napfényre kellett jutnia a királyi hatalom fölényének a Parlamenté föltt, a továbbiakban félre kellett tolni a többségi elvet. Az ún. parlamentarizmusra a leg-erősebb csapást az mérte, hogy a tömegek mind az egyik, mind pedig a másik pártot elhagyták; mert ami politikailag érdeklődő és aktív tömeg volt az évek folyamán szociáldemokratává lett. A pártok azonban – a mindenkori kormányzó pártok, épp úgy, mint az ellenzékiek – nem akarták feladni a parlamentarizmus fikcióját, részben mert nem vették észre, hogy fikciókról van szó, részben mert szükségük volt rá legsajátabb életérdejükben. Kénytelenek voltak ezért a szociáldemokrata párt kegyeiért versengeni, így legalább megőrizheti azt a látszatot, hogy általános, vagyis tömegérdekeket képviselnek.

Ezért látjuk a szociáldemokrata pártot egyszer az ellenzékkel fegyverbarátságban, máskor a Fejérváry – Kristóffy ún. illegális kormány követőjeként, majd pedig újból az ellenzékkel kötött szövetségben. Tíz év óta nincs egyetlen olyan politikai konstelláció Magyarországon, amelyben a gyengébb fél nélkülözhetőnek tartotta a szociáldemokraták segítségét. Az ár, amit ezért minden alkalommal fizetnie kellett, az általános választójog érdekében való állásfoglalás volt.

Nem lehet e sorok feladata, a párt e taktikájának bírálata. Csak arra tettünk kísérletet, hogy a mozgalom jelentős megerősödésének okait megtaláljuk. Ugyancsak történeti szempontból még egy körülményt kell itt megemlítenünk.

Feljebb utalunk, – mint az utóbbi évek egyik tünetére – a párt elméleti tisztázására. Ezen azt értjük, hogy az elismert pártvezetők túlnyomó többsége a német-ortodox felfogású marxista elmélethez csatlakozott, amellelt kötötte le magát. Ez úgyszólván hivatalos hitvallásnak számít és senkit se tőrnek meg vezető állásban, aki más elméleti nézeteket vall. Ezzel szemben a mozgalom gyakorlata a legtipikusabb képét mutatja annak, amit a pszichológiában kettős tudatnak, a szociológiában illuzionizmusnak neveznek. Elméletben a munkásmozgalom német koncepciója uralkodik: intranzigens osztályharc, minden szövetség elutasítása más osztályokkal, békés szervezkedés, az erőszak elítélése stb. Ezzel ellentétben a gyakorlat teljesen magyar, vagyis alkalmazkodik a viszonyokhoz: szövetkezés minden osztállyal és párttal, titkos szervezet, hatalmas

tüntetések, és még véres felkelések is. Ne kutassuk azt sem, hogy e magatartás helyes-e, vagy sem. Csak arról van szó, hogy a tényből megmagyarázzuk, hogy a hiányos demokrácia mindenütt a demokráciáért való harcot teszi a munkásmozgalom leglényegesebb tartalmává: hogy milyen elméleti lobogó alatt folytatják a harcot, a lényeget illetően ez már eléggé közömbös kérdés.

Egyelőre kevésbé változtak azok a körülmények, amelyek egy évtizede meghatározzák a magyar szociáldemokrácia demokratikus orientációját. Ezért sem várhatók a legközelebbi években a fejlődési irányában lényeges változások.

(Archiv für die Geschichte des Sozialismus 1915. 298-304. old.)
- Dr. Zalai Zoltán fordítása -

1848-1917.

Német professzorok háborús pszichózisának tünetei voltak azok az írások, amelyek „1789-1914” címmel tetszelegtek maguknak azzal, hogy a német háború „eszméit” szembe állítsák a francia forradalom eszmekörével. Államfensőségi ideológia a demokratikus ideológia ellen – így igazolták némelyek Németország háborús motívumait és céljait.

A magyar történelemnek is van egy dátuma, amely fejlődést, irányt, programot jelent: a magyar demokrácia számára 1848 jelenti az 1789-et.

1917-ben, Tisza bukása után és a választójog vajúdása közben időszerűbb az analógia.

Valóban, ebből a szempontból is történeti időket élünk.

1848-ban a párisi forradalom reszkettette meg Európát. A pozsonyi országgyűlés, amelynek hivatása lett volna, hogy a régvárt reformokat: a jobbágyfölszabadítást, a közteherviselést, a városok országgyűlési képviselőit végre dűlőre vigye, februárra teljesen megfeneklett a közjogi sérelmi politikában. Négy hónapi tárgyalás után a főrendiház ellenállása odáig jutott, hogy nem volt az országgyűlésen senki, aki többet remélt volna, mint olyan bizottságok kiküldését, amelyek a következő országgyűlésre előkészítették volna a liberális reformokat. Tulajdonképpen magán az alsó táblán sem volt a reformpártnak többsége. A februári forradalom híre mozdította meg a kedélyeket. „Rémítő hatással voltak a párisi februáriusi napok az egész continensre” – írja naplójában az egyik főszereplő, Lónyay Menyhért. Ez váltotta ki Kossuthból a lendületet, amely forradalmi föllépésére képesítette.

Ki tagadhatja, hogy az orosz forradalom hullámverése reszket ma is egész Európa lelkében? S hogy a magyar események, amelyeket most átélünk, az orosz forradalom kilengései?

Tisza bukása, a választójogi kormány, a közvélemény koncentrációja az alkotmányreform egyetlen kérdésére: akárcsak 1848. márciusát élnők.

Vigyázzunk, hogy az analógia tovább ne menjen!

Hogy ma, 70 év múltával, ugyanazokért a követelésekért kell harcolni, annak oka az, hogy a magyar forradalom áprilisa vissza csinálta azt, amit a március megcsinált.

Nagyon helyes, hogy a demokratikus pártok a választójog kérdésére koncentrálják az egész krízist. Helyes, hogy személyi garanciákat követelnek. A világháború maga különleges világossággal tárta föl, hogy egyes személyeken, azok tehetségén vagy képtelenségén, jóhiszeműségén vagy rosszindulatán több múlik, mint azelőtt hittük. Nagyon sok függ attól, hogy a hatalmi pozíciókban kik vannak.

S ezért ne feledjük, hogy a demokrácia ügye, az igazságos képviselőlet ügye sem múlik csupán a minisztereken s a választójogi törvényen. Hanem éppen olyan nagy mértékben múlik azokon a hatalmi szerveken, amelyeknek föladata, hogy az életbe átvigyék, hogy gyakorlati valósággá tegyék.

Műy jól tudták ezt a pozsonyi országgyűlésen. Ott is sok vizet öntöttek borukba, mihelyt az első ijedtség izgalma, az első lelkesezés mámorea kissé lehiggadt. De – úgy ahogy – megcsinálták a népképviselőleti törvényt és megalkották a felelős minisztériumot, amelynek föladata lett volna a népképviselőlet útján most majd szuverén nép akaratát végrehajtani.

Azaz: nem végrehajtani, hanem végrehajtatni. Hiszen a végrehajtó közigazgatás szervei a megye, a nemesi vármegye lett volna.

Voltak, akik a népképviselőletnek felelős minisztérium elve és a nemesi jogra fölépülő megyei autonómia elve közötti ellentmondást fölismerték és a megyékben is az országos választójogot kívánták bevezetni.

Maga Kossuth, a municipális rendszernek mindaddig tántoríthatatlan híve, akit éppen ebben a kérdésben elfoglalt álláspontja választott el a reformerek másik csoportjától, a centralistáktól, aki a népképviselőleti törvény, az úrbéri kártalanításról szóló törvény, egyáltalán valamennyi reformtörvényben a legnagyobb féltékenységgel ügyelt arra, hogy a nemesség hagyományos politikai vezető szerepét a reform meg se bolygassa – maga Kossuth oly élenken érezte, hogy a közigazgatás régi szervezete nemcsak összeférhetetlen

az új törvényhozással, hanem egyenesen meghiúsítja az egész alkotást, hogy a megye régi szervezetének védelmére összefogott konzervatívokkal és álreformerekkel szemben a polgárháború rémét idézte föl, ha nem engednének.

Az ellenkező véleményűek ám kísértsek meg a törvények végrehajtását – fakadt ki április 3-iki beszédében – tisztán nemesekből álló gyűlésekkel. Hoztunk törvényeket, melyek a nép irányában jótékonyak és az executiot oly megyére akarják bízni, mely nemesekből áll – ez rettenetes rossz számítás: ezzel a nemesség lesz semmivé téve, személyére és vagyonára veszélyeztetve. Itt az úrbéri tartozások megszüntetése iránti törvény s arra az evalvatio (becslés) kell, ez pedig csak azon föltétel alatt lehetséges, ha az evalvált sommánem oly magas leend, hogy új adót kelljen miatta a népre kivetni; mert ha az összeg roppant nagyra talál kiütni – ami igen valószínű, ha a demokratikus irányú törvény végrehajtása aristokratikus testületekre bízatik – úgy bizton mondhatni, hogy a jövő országgyűlésnem váltja be a szót s a kármentesítésből semmi sem lesz. Itt a közteherviselés iránti törvény, ehhez a minisztériumnak kulcsot kell kidolgozni és hogy ezt tehesse, ismét a megyére szorul, attól nyeri adatait: s ha ezen kulcskidolgozás alapja, az revelatio, a nemesség kezében lesz, nem szenved kétséget, hogy oly munka fog dolgoztatni, mely talán mindent veszélyeztet, s én ez esetben borzadok attól, ami a nemességre vár. A törvények itt vannak, de papíron fognak maradni, s ennek következményei elláthatlanok.

Így látta a törvényhozás és az élet viszonyát s így beszélt az, a Kossuth, akinek egész magatartása a forradalomban tényleg arra irányult, hogy például előző napi kijelentése: „a nép pedig, ha joggal felruháztatik, éppen úgy megválasztja nálunk is a nemeseket, mint megválasztá Rómában a patríciusokat s a nemesség még soká megtarthatja befolyását” – ne csak megnyugtató biztatás, hanem az új Magyarország valóságos vezetőelve legyen. De ebben a kérdésben kisebbségben maradt. S hogy a régi nemesi megye megmaradt, annak következményei meglátszottak nemcsak a pesti nemzetgyűlésen, melyből a nemesi korteskedés a nemzet oly fiait is kibuktatta, mint Petőfi és Arany voltak, hanem megnyilatkozott a hamarosan kiütött szabadságharc eredményében. S túlsokan mondták: menjenek a nemesek, védjék meg ők a hazájukat.

Szakasztott ilyen a helyzet ma is. Hiába a legigazságosabb törvény, hiába egyes miniszterek legjobb akarata: a végrehajtás ma is a nemesi vármegye és az arisztokratikus város kezében van. Mi lesz a törvényből, míg a közigazgatás minden fórumán keresztül végül testet ölt?

Itt van mindenekelőtt a lelki ellenállás, mely a régi világ embereiben aktíve és passzíve működik. Ne feledjük el, hogy a vármegyék és a városok még Tisza bukása után is fönntartják választó - jogellenes álláspontjukat: mélyen gyökerező ösztönök és érzelmek ezek. Még ha új kormány jön is és új főispánok s ha az új főispánok mind meggyőződéses és bátor hívei a demokráciának – amit ugye senki sem hihet? –: hogy tudják magukat emancipálni a közös hagyományok, érzések, érdekek, vérségek által százszerosan összebogozott megyei és városi kotériáktól? Ez maga lehetetlen.

S ezért a választójogi reform elválaszthatatlan függvénye a személyi garanciák kiterjesztése a legalsó közigazgatási fokozatig, amelynek a törvény végrehajtásával dolga van. Országos demokrácia nincs helyi demokrácia nélkül. Az országos általános választójog vizsájára fordul, ha a végrehajtás a nemesi és virilista vármegye tisztviselőre van bízva.

Az általános választójog érvényesülésének föltétele ugyanezen választójognak bevezetése a megyébe és a községekbe.

Jól tudjuk, hogy nagyon komplex problémához nyúlunk ezzel. De az országgyűlésnek nem kellene az egész közigazgatási reform kérdését most elintéznie. Mi hívei vagyunk a helyi autonómiának - a megyéinek éppen úgy, mint a községeknek – s ezért a teljes reform fontos és kényes művét nem vetnők fel a mai időkben.

De annyit megtehet a mai országgyűlés, hogy az új népképviseleti törvény hatályát kiterjessze az összes megyei és városi képviselletekre és kimondja, hogy előbb a helyi képviselleteket kell az új törvény alapján megújítani s csak azután szabad az új törvény alapján új országos választásokat kiírni.

Enélkül az új országgyűlés is túlnyomóan a Pató Pálok és a Kraxerhuberek képvisellete lesz.

Vigyázzunk s gondoljunk 1848-ra! S az új miniszterelnök jól tenné, ha megismételné Kossuth utolsó kijelentését, ez ügyben mely így hangzik:

„És részemről igen nagyra becsülöm azon urak bátorságát, kik a felelősséget magokra vállalják anélkül, hogy biztosítva volnának arról, mivel fognak adminisztrálni s végrehajtani? Én nem vállalom.”

(Népszava 1917. jún. 16.)

A konzervatív és progresszív idealizmus vitája

[Hozzászólás]

Szabó Ervin nem hiszi, hogy az immanenciára való törekvés vezetett volna a progresszív mozgalmaknak a materializmushoz való kapcsolódáshoz. Minden korban és mozgalomban a cselekvő ember cselekvő

vesével homogén világnézetet keresett. Progresszív mozgalmak sokszor találták ezt meg a miszticizmusban – például a középkor szociális reformmozgalmai – vagy az idealizmusban, mint a keresztényszocializmus és jórészt a mai francia szocializmus is. Hogy a fejlődési gondolat oly elválaszthatatlan kapcsolatba került az újabbkori progresszív mozgalmakkal, annak oka inkább az, hogy a fejlődés ideájában, tisztán formai értelmében abszolút ellentéte a konzervativizmusnak. Hogy ez a filozófiai materializmushoz és végül abszolút szociológiai objektivizmushoz és determinizmushoz vezetett – nem szükségképpen korolláriuma a fejlődéstudásnak. Mai szociológiai tudásunk és érzelmi és szellemi erők, általában a szubjektív tényezők szerepéről a társadalomban lényegesen csökkenti az objektivizmus és pozitivizmus érvényét. Ha az idealizmust úgy határozzuk meg, mint az előadó úr: hogy az a nem-érzéki, nem materiális, az ideális rend felismerése – nyitva az út az idealizmus számára a szociológiába és politikába is.

Ebből azonban nem következik, hogy az objektív társadalmi tényezők elvesztik érvényüket, hogy például – mint az előadó úr mondja – semmiféle fejlődéstudásnak sem szabad befolyásolnia a társadalmi célkitűzést. A szellemi elismerésre nem jelenti, hogy nincs érzéki, materiális, objektív rend; az idealisztikus filozófia sem képzelt, önkényes szellemiségek rendszere, hanem az 'ember és a világ lényegének, természetének, lelki és szellemi valóságának megismerésén épül fel. A társadalom, az objektív környezet az ember lényegéhez tartozik, annak objektív érzéki, materiális anyaga. Ezzel számolnunk kell. Ideáljaink különben tisztán képzelt dolgok, idealizmusunk elérhetetlen ábrándok hajszolása, terméktelen álmodozás. Ha el is fogadjuk a tételt, hogy az etikai normák függetlenek a társadalmi léteztől és elfogadtatástól, hangsúlyoznunk kell, hogy nem lehetnek függetlenek a lényegük, természeti determináltságunk által adottól.

Ez nem jelenti az etikai realizmus álláspontját, épp oly kevésbé, mint az objektíve lehetetlen kizárása etikai ideáljainak rendszeréből nem jelenti társadalmi célkitűzéseinkben a konjunktúra szolgálatát, a reálpolitikát. Azzá válna, ha csak a reálist, a kézzelfogható, a materiálist ismerjük el létezőnek és értéknek. Itt azonban a társadalmilag lehetségesről van szó. Az erre irányuló meggondolás számol lelkünk nem-érzéki, nem-materiális adottságával; de számol azzal is, hogy nem lehetséges megismerés se mely nem az érzékire vonatkozik, hogy tehát az erkölcs normáinak és az erkölcsös cselekvésnek anyaga is mindig az érzéki világ: objektív adottság. Ha a materializmus, a szenzualizmus, a pragmatizmus az erkölcs számára

heteronómiát jelent, az idealizmus viszont csak akkor jelentheti az erkölcs autonómiáját, ha az ész, amely minden megismerésünket kormányozza, lehetőségeit is megismeri és elismeri. Különböző heteronómia: metafizikai racionalizmus, metafizikai spekuláció származik belőle.

Elismeri ezért – ha megismeri – a fejlődést is, s ha erkölcsi céljai felé több út vezethet, s ezek egyike az objektív fejlődésé, azt fogja választani.

De nem ismeri el a fejlődést eleve jónak. Azt is, mint minden társadalmi tény, előbb erkölcsi ítélőszéke elé állítja. És ha az ítélet kedvezőtlen, felveszi a küzdelmet ellene, más fejlődés érdekében, amely a bennünk levő erkölcsi eszmék és eszmények irányában halad: új, erkölcsös objektív fejlődést igyekszik létrehozni. Mert a szellemiség is önálló társadalmi erő, amely a társadalmat befolyásolja, miként a társadalom azt. Két szuverén hatalom küzdelme indul meg. Vagy új „jó” fejlődés alakul ki belőle, vagy győznek az objektív külső erők. De az erkölcsös ember inkább elpusztul, sem hogy szellemiségéhez, eszményeihez, kategorikus imperatívusaihoz hűtlen legyen.

Ebből a felfogásból két gyakorlati következtetés folyik a progresszív politika számára.

Az absztrakt ideál, az erkölcsi norma maga nem mozgatja meg a világot. Csak az ember által, az ember útján működik. Az erkölcsi eszmény az egyének lelkében válik tudatossá és hatóvá. Ezért szociális és politikai törekvéseink egyik főcélja az egyéniségek nevelése kell hogy legyen. Az egyéniség termőföldje pedig a szabadság: a külső, materiális viszonyoktól független, értelmes elhatározás és cselekvés lehetősége. Legelőbb tehát oly materiális világrend létesítésére kell törekedni, mely nem akadályozza, hogy erkölcsi és etikai normáink szerint, erkölcsi és esztétikai ideáljaink irányában, szabadon élhessünk.

A második következtetés a politika és a morál összefüggésére vonatkozik. Igaza van Fülep Lajosnak, hogy elsőbb tisztában kell lennünk a politika sajátképpen funkciójával és céljával. Ha pusztán a hatalmat tekintjük annak, akkor a politikának bizonyára semmi köze az erkölcshez. Ha – mint Lukács György – az intézmények feletti uralmat, azok átalakítását, akkor sem nyilvánvaló az összefüggés. A politika kollektív szerveinek, a pártoknak, természetéből kell kiindulni. Azt látjuk, hogy nem létezik és nem létezhetik még oly kis frakció, még oly határozott osztályképviselő, amely lemondhatna arról, hogy céljának a közérdeket vallja és hirdesse: vala-

mennyi nemcsak hirdeti, de hiszi is, hogy az állami intézményeket úgy akarja megváltoztatni, hogy a közérdeket szolgálják jobban, teljesebben. A politika funkciója és célja tehát szintén az emberiség céljának megvalósításának a maga területén. Ha így van, akkor a politika normája nem lehet az egyéni hatalmi célok szolgálata, hanem az egyénfelettieké, a társadalmiakéi a kategorikus imperativus szolgálatára.

Hogy ezt mindig tisztán lássuk, néhány zavaró fényt és szempontot ki kell küszöbölnünk. Ha a politika terréniumául az intézményeket jelöljük meg, könnyen megfélemlünk arról, hogy az intézmények is emberekben, emberek által vannak, emberek cselekszenek bennük emberek útján és emberekért. Ugyancsak sokszor megtéveszt, ha egy politikai cél sok ember, vagy éppen a többség érdeke gyanánt jelentkezik. De a többség érdeke maga még nem jó. A többség érdeke éppoly kevéssé tesz egy ügyet erkölcsössé, mint ahogy az egyes ember érdeke nem tesz erkölcstelen cselekvést erkölcsössé. Különösen áll ez a többségi akaratra a mai osztályokra tagolt társadalomban. Ebben még szigorúbban kell minden esetben vizsgálnunk, mi rejtőzik a többségi vagy az úgynevezett közérdek mögött, s azt is jónak csak akkor elismerni, ha erkölcsi értékelésünk fóruma előtt megáll; hogy a többség kívánja, hogy közérdeknek hirdetik, az maga nem lehet helyességének kritériuma.

Ezt kell mondanunk a politika eszközeiről is, amelyekről sokan tartják: csak a cél legyen jó, az eszközök bármilyenek lehetnek. Minden politikai cselekvés emberekért és emberek által történik; emberek által – vagy önmagunk által is – oly dolgokat végeztetni, amelyek önmagukban, saját eszméinkkel a jóról ellenkeznek, sérti az emberi méltóságot, a legmagasabb erkölcsi posztulátumot.

És ugyanez áll az államok közti viszonyra is. Mihelyt lehetségessé vált, materiálisán és racionálisan, hogy ellentéteiket ne kelljen az általánosan elfogadott erkölcsi elvek megtagadásával elintézniök, a nemzetközi viszonylatokban az etikai imperativusz alkalmazását kell követelnünk. Ahogy az Internationale Marx által fogalmazott programja mondja: Az erkölcs és az igazságosság egyszerű törvényei, amelyek a magánemberek viszonylatait kellene hogy kormányozzák, kell hogy a népek közötti vonatkozásokban is legfőbb törvény gyanánt érvényesüljenek.

(Huszadik Század 1918. 1. köt. 376-378. old.)

A Szocialista Munkások Propaganda Csoportja alapelvei.¹

A csoport célja, hogy a szocializmus eszméjét ébren tartsa a magyar munkásság körében. Nem törekszik külön pártalakításra avagy a meglévő munkáspárt megbontására. Sőt éppen erősíteni és mélyíteni akarja ennek munkáját.

Közismert tény, hogy az emberek gondolkodása és érzése az idők folytán hozzásimul ahhoz, amit minden nap cselekszenek. A magyar munkásság zöme ma és évek óta szükségszerűleg a demokráciáért küzd; ezért gondolkodását és érzését a demokratikus eszmény tölti be és irányítja.

De a demokrácia csak átmeneti cél a munkásosztály harcában; a legtökéletesebb demokratikus intézmények sem oldják meg azt az ellentétet, amely birtoktalanok és birtokosok, a munkásosztály és a munkáltató osztály között fennáll.

A munkásosztály harcának végcélja nem lehet tehát más, mint e gazdasági ellentét okainak végleges megszüntetése. Ami meglesz, ha a munkásság világszerte mint egy osztály szervezkedik, a termelők szövetségei birtokukba veszik a földet és a többi termelő esz-közt s a bérrendszert megszüntetik.

Ez a szocializmus!

Jól tudjuk és elismerjük, hogy e célok benne vannak a szociáldemokrata párt programjában is. De mert ez ereje és figyelme javát ma mégis a demokráciának szenteli: szükségesnek tartjuk a szociális eszmények nyomatékosabb hangsúlyozását a meglévő munkásszervezkedés keretein belül, hogy a munkásosztály semmiféle tevékenységében meg ne feledkezzen végső céljairól.

Ezért e csoport feladata, hogy előadásokat és vitákat rendezzen a szocialista eszményekről és hogy a napi politika követelményeitől függetlenül foglalkozzék az osztályharc minden fegyverével, minden lehetőségével és végcéljával.

Ebben a munkában szívesen lát segítőtül mindenkit, bármely párthoz tartozót, de maga pártot nem alakít, hanem tagjait arra befolyásolja, hogy a már meglévő és az osztályharc alapján álló munkásszervezetekhez csatlakozzanak.

Mert azt tartja, hogy az utak különbözők lehetnek, de a közös cél minden különbségnél erősebb kötelék kell hogy legyen a munkásosztály harcok tagjai között.

(Huszadik Század 1919. 142-143. old.)

¹ Szabó Ervin hagyatékában találtuk a következő írást, keltezés nélkül, de az írásból következtetve kétségtelen, hogy a legutóbbi évek alatt keletkezett. A tervezett Propaganda-Csoport nem jött létre, de mint felfogásának rövid összefoglalója, hadd álljon itt. (A Huszadik Század szerk. megjegyzése.)

Nekrológok, emlékezések, tanulmányok

A mi halottunk

Szavát nem halljuk többé. Nem jár előttünk immár, hogy például szolgáljon.

Befejeződött egy munkás, tiszta élet. A végzet nemcsak a Tudóstól fosztott meg minket, ki tudásának végtelen tárházából nyújtotta nagy felismeréseit, nemcsak a Tanítótól, ki megismertette minket az igazsággal, de az Embertől is, ki morális elveinek tisztaságában követendő példaképpen állt előttünk.

Jósága az egész emberiséget ölelte át. Tudása az emberségesebb jövőt szolgálta. Áldozatokat hozott, mert az erkölcs volt az ő kötelessége. Szerette a fiatalságot, mert törhetetlenül hitt a mi jövőnkben.

A mozgalmat ért csapás súlya alatt fogadalmat teszünk, hogy azon az úton fogunk haladni, melyet ő jelölt ki nekünk. Fogadalmat teszünk, hogy tudást és erkölcsöt fogunk adni a szűkölködőknek, mint akik örökösei vagyunk a nagy szellemi és morális vagyon egy kicsiny részének, melyet Szabó Ervin gyűjtött egy áldozattal teli életen át.

Szabó Ervin tanítónk és mesterünk marad mindenkor.

(Szabadgondolat 1918. okt.)

RUDAS Zoltán: Szabó Ervin*

Az új renaissancenak induló Oroszországban nemrégiben megalakult a Szociális Tudományok Akadémiája, mely az orosz előadó professzorokon kívül tagjául választotta e tudományok legkitűnőbb művelőit. Kautsky, Friedrich Adler, Romáin Rolland, Gorter és mások mellett Szabó Ervint is méltónak tartották arra, hogy az Akadémia tagja legyen. Amily magától értetődőnek tetszett e hír,

* Midőn e néhány ünneplő sort írtam, hittem, hogy azok a felgyógyult Szabó Ervin elé kerülnek. E szomorúsággal telt napokban kegyeletes kötelességet vélek teljesíteni, midőn, e sorokat közlöm, hogy szeretetünk és tiszteletünk őszinteségéről tegyenek tanúságot. [A cikk szerzőjének lábjegyzete.]

oly meglepő volt sokak előtt az, hogy a magyar sajtónak egy szava sem akadt, mely Szabó Ervint köszöntötte volna.

A magyarországi szociáldemokrata párt hivatalos lapja sem érezte a parancsoló szükségét annak, hogy e megválasztás jelentőségét és erkölcsi értékét kiemelje a napi szenzációk jelentéktelen sokaságából. Nem azokat kárhozzatjuk ezért, kiknek hangját nem lehetett hallatni, hanem a hivatalos lapot, mely e hangokat elhallgattatta.

Így történt, hogy Szabó Ervint egyszerre két kitüntetés érte.

Az akadémiai tagság az új Akadémián nem a szorgalom elismerése, sem mint másutt, a fennálló rendszer igazolásáért kifejtett munkásság honorálása. Az új Akadémián a kiválasztásnál nem csak az a jelentőség volt irányadó, melyet a kandidátus tudományos kutatásaival kivívott magának. Az egyetlen Akadémia ez, hol az erkölcs értéket jelent és az erkölcstelenség s erkölcsnélküliség eleve ki vannak zárva. Ez az egyetlen Akadémia, mely arra az álláspontra helyezkedik, hogy a tudomány nem önmagáért és a tudós nem a tudományért van, hanem civilizáció és erkölcs elválaszthatatlan egészlet kell, hogy alkosson az emberrel. Ezért kitüntetés, ha valakit ez Akadémia tagjául választanak, még akkor is, ha a megválasztottnak erre a mégis csak „hivatalos” elismerésre szüksége nincs.

De a távolból érkező elismerést egy közeli még növelte. Az erkölcsi gyávaság és szellemi gyámoltalanság némasága tette ünnepeyesebbé a megtiszteltetést. E sokatmondó némaság beismerte, hogy nem hajolhat meg Szabó Ervin nagy tudása és magas erkölcsi-sége előtt, mert ezzel egyidőben saját tudatlanságát és erkölcsi minderwertiségét kellene beismerni. Nem szólhattak, mert minden szó összehasonlításra adhatott volna alkalmat. Nem dicsérhették a modern aszkétát, ki lemond a világ örömeiről, hogy a világnak az örömet adhassa, – mert ők csak a szenvedésről mondtak le. Nem tisztelhatték e cél felé egyenes úton haladót, – mert ők csak utat ismernek és nem célt. Nem mutathattak rá, hogy a tudóst nem lehet megkönyékezni vagy megfélemlíteni, – mert az ő mozgalmuk lényege a közeledés és leszerelés. Az önvédelem jogtalansága volt ez a hallgatás, mert minden szó saját elítélésük lett volna. Nem szólhattak, mert így kellett volna beszélniök:

„Szabó Ervin hite a tudása és hitéért minden áldozatra kész. Nagysága nem sikereiben található, hanem a vallott elvek igazságában. Tudományos megállapításai függetlenek a pillanatnyi viszonyoktól és elveit a külső körülmények nem befolyásolják. Erkölcsi elvei oly tisztultak, hogy még a legigazságosabb cél érdekében

sem él erkölcstelen eszközökkel és cselekedeteinek nem célja, hanem indítéka az erkölcs. Szabó Ervin az Ember és a Tudós. A Holnap embere.”

(Szabadgondolat 1918. okt.)

Seinen Tod stirbt der Vollbringende,
siegreich, umringt von Hoffenden und
Gelobenden.

Nietzsche.

Szabó Ervin 1877-1918.

Még sokkal hevesebb a gyászunk Szabó Ervinnek frissen hantolt sírja mellett, semhogy már ma felmérhetnénk a veszteség egész súlyát, melyet a Sors az ő kidőlésével reánk mért. A közel jövő feladata lesz méltó irodalmi emléket állítani széleskörű és sokoldalú munkásságának, mely a tudósnak és az apostolnak, a szervezőnek és a népszerűsítőnek ritka szerencsés találkozása volt. Most csak néhány vonással kíséreljük meg tudományos és publicisztikai egyéniségének hevenyészett vázlatát megrajzolni.

Mint kutató a társadalmi élet egész szövevényét soha nem lan-
kadó érdeklődéssel kísérte. Elsősorban Marx és Engels rendszere
alapján állott (akiknek munkái közül többet kiadott magyar for-
dításban értékes és mélyreható jegyzetekkel kísérve), de mindig
érezte általánosabb és egyetemesebb lélektani és szociológiai alap-
vetések szükségét. A társadalomtudományi világirodalmat kevesen
ismerték olyan biztonsággal, mint ő. A legkülönbözőbb tereken ku-
tatóknak mindig képes volt hasznos irányításokat adni. Különösen
élénken foglalkoztatta az osztályharc kérdése. Tervezett is erről a
témáról egy nagyobb monográfiát, de előbb egészségi állapota, majd
később más irodalmi feladatok megakadályozták őt e munkája be-
fejezésében, mely csak mint torzó maradt ránk. Később osztály-
harcelméletét egy konkrét területen érvényesítette: A tőke és a
munka harca című könyvében, mely eleven, színes és megkapó rajza
korunk szociális harcainak, egyben tömör összefoglalása szindika-
lista elveinek. Különösen már első nagyobb tanulmányát, a Társa-
dalomtudományi Társaságban a szocializmusról tartott előadását is
ennek a problémának szentelte és ez az írása egyike a szociális kér-
dés legmarkánsabb s legegényibb összefoglalásainak. Gazdaságelmé-
leti és munkaszervezési problémák is élénken foglalkoztatták s több
kitűnő ily irányú tanulmánya jelent meg. A háború vihara és kínos
átéléseinek hatása alatt a háború és a béke összefüggéseire nyúlt

s Imperializmus és tartós béke cím alatt Cobden és Bright tanításait újította fel széles történelmi és ökonómiai perspektívákkal.

Mint publicistának minden írása szocialista világnézetének egy-egy sugara. De az ő szocializmusa nagyon elütött minden merev és ortodox dogmatizmustól. Bár módszerében a történelmi materializmust alkalmazta, lelki alkatában épp a német szocializmus ellenlábasa volt. Erkölcsi heve és esztétikai intuíciója inkább a francia és az orosz szocializmushoz hozta őt közelebb. Különösen Lavrov, Proudhon és az újabbak között Sorel voltak reá hatással. Az államszocializmussal és a túlmechanizált szervezkedéssel szemben az egyéniség jogait, a szabad kooperációt és kezdeményezést hirdette, így vált egyéni, sajátos rendszerével a modern szindikalizmus egyik úttörőjévé s ezzel magára irányította a külföld figyelmét is. Különösen Franciaországban és Olaszországban voltak meghitt barátai (Lagardelle, Michels). Oroszországban is széles körökben ismerték és megbecsülték, mint ezt a moszkvai szovjet-akadémiában való bevétele is mutatja. Az alkotó lendületnek ez a kultusza, az egyéniségnek és a szabadságnak, a kezdeményezésnek és az áldozatnak ez az egyre fokozódó elismerése a gazdasági determinizmus, a miljö és a kényszer mechanisztikus világtárgyával szemben terelte utolsó éveiben mind nagyobb mértékben figyelmét általánosabb filozófiai és erkölcsstani problémákra, ami a filozófiai idealizmushoz való bátor közeledésében nyert kifejezést. Lelkének ez a legújabb irányzata annyira meleg és eleven volt, hogy a Galilei Körben utolsó előadásának végső passzusa valóságos apoteózis a kanti morálnak.

Mint történetíró Szabó Ervin tevékenysége a Grünwald Béla és Harkányi Ede által megkezdett irány folytatása, természetesen eltérő egyéniségének és felkészültségének megfelelően teljesen eredeti utakon haladva. De miként elődei, úgy ő is arra törekedett, hogy az általános európai fejlődés, sőt a szociológiai elmélet fényénél világítsa meg azt a bozótot, melyet itt az osztályérdek és a sovinizmus teremtett. Főleg az 1848/49-es átalakulás mélyebb gazdasági és osztálylélektani alapjait vizsgálta meg és az e tárgyról írt nyomdakész nagy munkája egészen új perspektívába állítja ezt a fontos korszakot.

Mint szervező nemcsak a Fővárosi Könyvtár történetébe véste be nevét, de a Társadalomtudományi Társaság, melynek alelnöke, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája, melynek igazgatósági tagja és a Huszadik Század, melynek belmunkatársa volt, sohasem fogják feledni azt a sok ösztönzést, szigorú, de jóindulatú bírálatot meg-megújuló serkentést, melyet az ő minden iránt érdeklődő, minden nemesért lelkesedő, minden munkát szívesen vállaló szellemétől

nyertek, összes közéleti mozgalmában arra törekedett, hogy minden türelmetlenség, minden dogmatizmus, minden pártos elfogultság lehetőleg távol maradjon azoktól. Osztályok és pártok felett állva a tudomány és haladás ügyét akarta mindig szolgálni. Ahol valami jogosulatlan magán- vagy csoportérdeket vett észre, vagy vélt észrevenni, ott mindig erélyesen felemelte szavát az ilyen törekvésekkel szemben.

E sokoldalú és lankadatlan munkásságának e vázlatos rajza azonban nem adhat teljes képet veszteségünk igazi nagyságáról. Mert talán épp az volt benne a legbecsesebb, ami külső munkásságát, mint belső erőforrás éllette: egyéniségének nemes és tiszta fénye és melege, mely nemcsak barátait támogatta és erősítette, de még az idegeneket, sőt ellenfeleit is erkölcsi szférájába vonzotta. Beszédjének keresetlen egyszerűsége, tömör és világos okfejtése; hangjának biztató csengése, tekintetének szigorú, de megértő és megbocsátó nézése, a napi élethajszától való távolsága és elfordulása, beteges és gyakran megtörtén fáradt testének mindenkor derült és tiszta szellemisége már életében valami varázslatos presztízzsel övezte alakját.

De talán még soha nem éreztük annyira szükségét ítélete tisztánlátásának és erkölcsi megingathatatlanságának, mint ezekben a zivataros világtörténeti időkben. Utolsó napjáig, sőt utolsó órájáig a viharedzett hajós nyugodt fölényével nézte és várta az újabb hullámcsapásokat, kereste és mutogatta egy jobb világrend távoli színténeke körvonalait.

Milyen pótolhatatlan veszteség, hogy épp most, a legnagyobb veszélyek és a legnagyobb remények közeledtekor hagyott itt bennünket. Fájdalmas megdöbbenéssel kérdezzük, hogyan fogják kihaverni törekvéseink ezt a súlyos csapást? S közben szemünk elborul és szívünk összeszorul, felújul előttünk sápadt arca, gondolkodó homloka és izzó tekintete s mintha hallanánk szavát: – Csak dolgozni! Mindenki tegye meg kötelességét.

– Nagyon nehéz lesz, de megkíséreljük.

A szerkesztőség.

(Huszadik Század 1918. 2. köt. 161 – 165. old.)

LEOPOLD Lajos: Szabó Ervin

Budapest, 1918. okt. 1.

A budai földben egy új, büszke szív fog pihenni szerdán délutántól, amikor Szabó Ervint utolsó pihenőre kísérik. Új gondolatok aranyművese, hatalmas könyvbirodalmak ura volt Szabó Ervin, aki 20

esztendőn keresztül elméletekkel szerelte fel a magyar szocializmust. Személyisége túlnőtt egy szűk szekta keretein, magasan álló örhe-lyéről észrevette ellenségei erényeit is és egy pillanatra még ellen-
felei arcát is elboríthatja a bánat vonása. Hivatása a könyvekhez
láncolta őt. A 150 000 kötetes Fővárosi Könyvtárban az ország
egyetlen mintaszerű nyilvános gyűjteményét teremtette meg. Ame-
rikai példák felhasználásával, a mindennapi igényeket szolgálva
szervezett könyvtárat és a tanulni vágyó közönségnek kényelmes hi-
dat épített hozzá.

A brüsszeli Bibliográfiai Intézet őt bízta meg, hogy a nemzet-
közi decimális szakrendszert, amelyet amerikai könyvtárak számára
készítettek, hozzáigazítsa az európai könyvtárakhoz. Könyvtár-
ügyi kérdésekben Európa egyik első szaktekintélye volt. Ennyi tu-
dást csak szenvedéllyel lehet felhalmozni. Szabó Ervin ugyanolyan
szeretettel függött a könyveken, mint amilyennel elzárt celláikban
a középkori szerzetesek festették pergamenjeiket, az élet minden-
fajta színét alázattal bedolgozva sorkezdő betűikbe.

Mint író és filozófust a szigorú világosság, a mértéktartó ele-
gancia jellemezte. Oly magvas és annyira érett, mint kevesen mások.
Gondolatai voltak és nem ötletei. Marxot kommentálta, a szindi-
kalistákhoz közeledett, mégis észrevehető, hogy Goethehez és Arany-
hoz is járt iskolába. Nemcsak logikája volt erős, hanem tudása is.
Mint zseniális ember a tőle idegen álláspontot is a legalaposabban
tanulmányozta és gondosan szemmel tartotta saját jól kiválasztott
mestereit.

Magyarországon ez nagyon sokat jelent, mert itt mindenki csak
tanítani szeretne, és senki sem tanulni. Mert itt húsz millió Goethe
akad, de egyetlen Eckermann sincs, aki hallgatna Goethe-re.

Szabó Ervin esszéi két csoportra oszlanak: az egyik csoport a
szocializmus elméleti kérdéseit tárgyalja, a másik annak történelmi
helyét és társadalmi összefüggéseit. Az előbbihez tartozik másfél
évtizeddel ezelőtt írt Szocializmus című tanulmánya, amelyet a
Társadalomtudományi Társaságban olvasott fel, amely máig mes-
terműve a nemzetközi szocialista irodalomnak, és a nemzetgazda-
ságtani irodalomnak is mindvégig díszje lesz. Szabó Ervin jellegzetes
erőteljessége, mértéktartó fogalmazása Marx legjobb lapjaival, ma-
gával a Kommunista Kiáltvánnyal vetekszik. Később színessé válik
elmélete, megragadó életerővel jelentkezik A tőke és a munka harca
című munkájában.

Történelmi írásainak megalapozását jelentik a Marx és Engels
válogatott művei kiadásához írott kommentárjai; ezekben a kom-
mentárokból egyetlen közhelyet, egyetlen hamis frázist nem talá-

lünk. Méltó szellem elemez és bírál itt szerényen, de a szocializmus klasszikusaitól függetlenül. Már ezekben a kommentárokból felbukkan a törekvés, amely tudományos pályáján mindvégig jellemzi és annak különös színt ad: meg akarja állapítani a magyarság és a szocializmus közötti történelmi és szociológiai összefüggéseket.

Ezt az életművét, forrásait, rendkívül széles látókörét fogjuk megismerni nagy poszthumusz alkotásában, amelyben az 1848-as szabadságharc gazdasági és osztályviszonyait vizsgálja. E munka magyar és német nyelven az európai olvasó számára hozzáférhető lesz. Ha az olvasó Szabó történetfilozófiájára gondol, akkor amennyiben tárgyilagos, meg fogja érezni e munka és alkotója jellemének alapjait: gerinccesség felfelé, együttérzés lefelé. Szabó Ervin egész ember volt a hatalmasokkal szemben, szelíd a szenvedők, tisztelet-tudó a gondolat iránt.

Dickens, vagy Anatole France, ha ismerték volna őt, sokat tudtak volna erről a szemüveges, halvány, törekeny alkatú hősről elmondani, amennyiben a mélyen gyökerező jóságról, egyszerűségről akartak volna képet rajzolni, vagy az emberi szenvedést megvilágító szelíd lámpafényről. Hogyan is ült ez a szürke lovag könyve mellé, ez a bölcs ember, aki anyagi gondokkal küszködött, aki az őszi fényben önmagára maradt, szomorú tekintetét az emberekre vetette, ahogyan sebzett állatok a tudat alsóbb fokáról pillantanak rá tanácstalanul, lelki köteléket keresve: „Úgy szeretnék valamit mondani nektek, emberek, bárcsak megtudnátok engem érteni!” Szabó Ervin nem volt az Akadémia tagja, egyetemi katedra nélkül halt meg, mint „magántudós”. Ezzel ugyan nem sokat törődött, csendes mosolygással tette túl magát az ilyesmin. Fölényes gúnnyal fog majd egykor a jövőendő idők gyermeke napirendre térni efelett. Mi volt hát ebben a szép és tiszta életben a tragikus vonás? Néha a Ménesi úti ház ablakából az állandósult szomorúság pillantott ki. Szabó Ervin valamilyen különös mártíriumot szenvedett végig eszméiért és könyveiért. Eltúrte, mert a lényegre kereste, mert hitt a változásban. Vannak, akik börtönbe, száműzetésbe, vérpadra jutnak ezért. Szabó Ervin fiatalságát és a fiatalságban való részvételét áldozta föl. A boltozatos homlokú és lógó bajuszú, sápadt, vézna bölcs mártíriuma az ifjúság nélküli élet volt. Ezt a mártíriumot dacosan vállalta, noha szerette a művészetet, rajongott a szépségért. Az egyszer való, az egyetlen ifjúságot teljes egészében, maradéktalanul a könyveknek áldozta és a világ proletariátusának. Ha megérkezik oda, ahol mindenki megkapja jutalmát, elmondhatjuk vele a magyar költő zokogó kérdését:

Kérem én még nem játszottam,
Nem játszottam,
Nem játszottam
Játszani szeretnék mostan.

Dús gondolatvilága, amely a művelt Magyarországot maradan-
dóan gazdagította, a munkásoknak, akik ezrével kísérik el koporsó-
ját, erőteljes vigaszt jelent. A most következő nehéz idők válságai
kissé könnyebbek lesznek számunkra, mert Magyarországnak volt
ilyen forradalmára, mint amilyen Szabó Ervin.

(Pester Lloyd 1918. okt. 1.)
- Remete László fordítása -

Meghalt Szabó Ervin

A tudományos szocializmus egyik nagy képviselőjét veszítette el
Mindössze 41 éves volt Szabó Ervin, aki Magyarország tudományo-
san tevékeny marxistái közül a legismertebb és legjelentősebb volt,
amikor Budapesten meghalt. Budapesten és Bécsben végezte tanul-
mányait, mint diák mindenek előtt a diákságot akarta a szocializ-
musnak megnyerni; első magával ragadó röpirata „Die ungarisch
Freiheit” „A magyar szabadság” címmel irányította rá a figyelmet.
Tanulmányainak végeztével, mint könyvtáros nyilvános könyvtá-
rakban működött, legutoljára Budapest fővárosi könyvtárában.
Ám e közszolgálatban folytatott működése nem akadályozta meg
abban, hogy a párt számára is értékes munkát teljesítsen; hosszú
esztendőkön át volt munkatársa a mi magyar pártlapjainknak, a
magyar Népszavának éppen úgy, mint a német nyelvű Volksstim-
mének. A legértékesebb szolgálatokat azonban Szabó tudományos
munkásságával végezte a szocialista mozgalom számára. Mint a
materialista történelmi felfogás híve, nagyszerűen alkalmazta a
marxista módszert, Magyarország történetét egészen új megvilági-
tásba helyezte, ő volt az első, aki a magyar függetlenségi küzdelmek,
különösen az 1848-as év történetét, osztályharcos szempontból tárta
fel, kimutatta az 1848-as magyar forradalmon belüli osztályellenté-
teket és ezzel sok magyar gondolkodót megszabadított a hazafias
legendáktól. Egyes történelmi munkái németül is megjelentek a Neue
Zeitben és az Archiv für die Geschichte des Sozialismusban. Az utolsó
években Szabó a háború problémáival is foglalkozott. Az imperializ-
musról írott kis munkáját német nyelven is közreadták. Szabó tá-
mogatta a magyar munkások választójogi harcát is, néhány barát-
jával egyetértésben kiadva egy gyűjteményes munkát, amely ki-

váló szociológiai dolgozatok sorával bizonyította be, hogy szükség van Magyarországnak demokratizálódására. Ez a gyűjtemény francia nyelven is megjelent. Szabó tudományos munkássága Magyarországnak határain túl is sok barátot szerzett neki; számos bécsi elvtárs is őszintén fájjalja a fáradhatatlan kutató, az egyenes, és szeretetreméltó barát korai halálát.

(Arbeiter Zeitung [Wien] 1918. okt. 1.)
- Remete László fordítása -

Móra Ferenc részvétele a Fővárosi Könyvtár Igazgatóságához Szabó Ervin halálakor.

A Fővárosi Könyvtár Tekintetes Igazgatóságának

Budapest.

Szabó Ervin halála talán nagyobb vesztesége a holnapi Magyarországnak, mint a mainak, de az érte való gyász egészen a miénk, 8 abból igaz fájdalommal vesszük ki a részünket, mi is, akik szerte a vidéken vagyunk névtelen és kicsi, de hűséges és hívő kubikosai annak a kultúrának, amelynek ő építőmestere volt.

A Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum nevében.

Szeged, 1918. X. 2.

Mély tisztelettel:
Móra Ferenc
igazgató

(A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár régi irattára. Részvételek Szabó Ervin halálakor.)

Szabó Ervin sírjánál (Részletek)

Ott, ahol a város fojtó öle egybekarol a szabadságot lélelköző hegyekkel, a farkasréti temetőben, fekete füsttel dohogó gyárkémények felett messzi magasztos magasságban pihent meg ma délután Szabó Ervin, akinek lelke mindezeknek a hangulatoknak csodálatos összetevője volt. Amíg élt, a távolálló azt hihette róla, hogy magános nagyságában megközelíthetetlen és megközelítetlen életet élt ez a tudós; s ma láttuk csak, hogy mennyi és hány embernek volt a lelkéhez növe: a könny, amely egyszerre szökött ki az emberek százai-

nak a szemén, tanúbizonysága annak, hogy ez a külsőleg szinte rideg ember magával vitte sírjába ezreknek és ezreknek a ragaszkodását és reménységét. Sírjához a messzi város zaja nem hallik fel, testének a rohanó sorshoz már köze nincs; de sírja még igen sokáig zárandó helye leszen mindazoknak, akik törhetetlen erős vágygal keresik az emberiségnek boldogabb, új útjait.

A temetés előtt

A temetés idejét négy órára tűzték ki, de már három óra előtt ontották magukból a villamosok a gyászoló közönség százait s a villamos társaság csak különkocsik beállításával bírta a forgalmat lebonyolítani. A halottasház előtt, a viharzó őszi esőben már külső színére is sajtószerű tömeg gyűlik egybe: az osztályharcra szánt munkás kemény arca mellett a tudósok világának egy-egy markáns sziluettje rajzolódik le; – egészben sajtószerű, ma még chaotikus kép, amelyben azonban már lerajzolódnak egy jövő Magyarországnak, az intellektualitásában elmélyült, a szociális levegőjű, a tisztán emberértékeken felépült Magyarországnak képe. A jelenvoltak sorában ott látjuk Bárczy István főpolgármestert, Déri Ferenc és Harer Ferenc alpolgármesterekkel. Ott van a tanácsnokok kara Wildner Ödön, Marher Aladár, Sallay Árpád, Városv Gyula és Kemény Géza, Jászi Oszkár, gróf Károlyi Mihály, Purjesz Lajos főszerkesztő, dr. Feleki Béla, Krejcsi Rezső és Vágó József a kereskedelmi kamara titkárai, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond a Népszava szerkesztői, Rác Gyula miniszteri tanácsos, Péterfi Tibor egyetemi tanár, Szende Pál az OMKE elnöke, dr. Bródy Dániel főszerkesztő, Baracs Károly, Ignotus, Supka Géza, Veigelsberg Viktor, Lesznay Anna, Dienes Valéria, dr. Sidó Zoltán, Pásztor Mihály, Vámbéry Rusztem, Pikler J. Gyula, Lajta Béla építész, Meller Simon, Petrovics Elek, Lukács György, Balassa József, Benedek Marcell, Rónai Zoltán, Buchinger Manó, Landler Jenő, Zádor Pál, Germanus Gyula, Vedres Márk, Polányi Károly, dr. Mérő Gyula, dr. László Jenő, Jancsó Károly, dr. Basch Imre, Kőhalmi Béla, Dániel Arnold, dr. Lánczy Jenő, Halasi Béla, Alpári Gyula. A Városi Könyvtár Madzsar József és Braun Róbert vezetésével testületileg jelent meg. Az Országos Polgári Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt küldöttségileg képviseltette magát: ugyancsak megjelent minden szakszervezetnek egy-egy küldöttsége. Kínos feltűnést keltett, hogy az államrendőrség – a Nanássy-csoporttal képviseltette magát.

A koszorúk

Félnégykor már zsúfolásig telt a szertartási terem, amelyben tömegnyi piros virágos koszorú bódító illata nehezítette el a levegőt. A koszorúk szallagjairól a következő neveket olvastuk le: Társadalomtudományi Társaság, Társtud. Szabad Iskolája, Galilei Kör, A szellemi tudományok iskolája, Duczynska Ilona és társai, Sütőmunkások, Ganz vaggongyár munkásai, Dienes Kálmán, Pulszky Ágostonné, Magántisztviselők és Keresk. Alk. Orsz. Szövetsége, Madzsar Alice és József, Bp. székesfőv. tanácsa, Bárczy István főpolgármester, Gönczy Jenő, Festőmunkások, Leopold Lajos, Leopold Gusztáv, Szabó Sándor és neje, Famunkások, Redaktion Volksstimme, Bányamunkások, Szakszervezeti Tanács, Vegyészeti munkások, Cipőfelsőrészkesztő munkások, Építőmunkások, Népszava szerkesztősége, Szociáldemokrata párt, Földmunkások, Szocialista városi alkalmazottak, Szociáldemokrata munkásnők, Világ szerkesztősége, Gárdos Mariska, Szabómunkások és munkásnők, Huszadik Század, Kereskedelmi és iparkamara.

Pap nem volt. Egyházi szertartás nélkül ment végbe a temetés.

Pontban négy órakor a munkásdalárda érces hangjai szakították meg a nyomasztó csendet. Ekkor Harrer Ferenc alpolgármester, aki a Fővárosi Könyvtár igazgatójának megdöbbenő halála hírére nyomban ideutazott Gyöngyösről, odalépett a nyitott koporsó mellé s a székesfőváros nevében tette le az elismerés virágát a főváros nagyjértékű, koncepciózus, lelkiismeretes tisztviselőjének hamvai fölé.

Madzsar József búcsúja

Utána dr. Madzsar József egyetemi magántanár, a könyvtár aligazgatója vett búcsút az elhunyttól, akihez – hivatali viszonyán kívül – hosszú évek benső barátsága is fűzött. Beszéde, amelyben a könyvtár személyzete búcsúzik néhai igazgatójától, így hangzott: Hogy tudjak éppen én beszélni róla, aki nemcsak igazgatóját, de barátját veszítette, én, akinek le kellett fogynom azokat a szemeket, amelyek egy pillantással az egész emberlakta föld horizontját tekintették át és számlálnom utolsó dobbanásait annak a szívnek, amely önmagáért egyet se dobant, mert mindig az egész emberiségért dobogott. És mégis beszédet kényszerít rám azoknak az éveknek a kötelessége, amelyeket együtt töltöttünk a könyvek között. Ő egész életét könyvek közt élte le. Sohasem láttam embert, aki úgy szerette a könyveket, mint ahogy ő szerette. De nem a könyvgyűjtő szenvedélyével, aki otthon, a polcon nézegeti ritkaságait. Számára

a könyv nem élettelen tárgy volt, hanem élő szervezet: minden egyiknek megvan a maga funkciója és az ő feladata abban áll, hogy a könyveket rendezze csatasorba, és szétküldje őket mindenfelé: hadd harcoljanak a kultúráért. Minden könyv egy-egy vérsejt, amely áramuk a test sejtjeihez, hogy útközben leadja a magával vitt kultúra-oxigént, azután újra összegyűlve fussanak újra és újra szét. A könyvtár ne legyen lezárt szempillájú, holt könyvek sírboltja, de lüktető, eleven organizmus. És látom, amint törekeny, sokszor halálosan fáradt alakja végigmegy a könyvtáron – önmagának legpontosabb és legtöbbet dolgozó hivatalnok – amint átható szemével mindet észrevesz, kis és nagy dolgot egyforma szeretettel igazít, hogy az organizmus működése valahogy meg ne akadjon. Szeretett volna megérni egy maga kitűzte közeli célt: hogy a főváros minden lakosának évente legalább egy könyvet tudjon adni! Négy év alatt – a háborús négy év alatt – ennek az útnak a harmadrészét tette meg. Békében talán elérte volna acélt is. És most, amikor a háború súlyos betegsége már-már megbénítja ennek az általa teremtett organizmusnak a normális életműködését, most leszünk mi céljának örökösivé. Mi tisztviselői, részei az organizmusnak, hogyan vegyük át ezt a terhet? Mi, akiknek mestere volt, akik előtt szellemének szikrája világított, akik lelkesedésének lángjánál melegedtünk, akiket törhetetlen munkabírásának példája hajtott, magunkbaszallva kétségeskedünk, tudjuk-e viselni, tudjuk-e továbbvinni ezt a terhet az ő célja felé? Kétségek között búcsúzzunk. Ahányan itt állunk, talán más-más hittel, más meggyőződéssel, közösek az ő szeretetében. És az ő mindent megértő, minden meggyőződést megbecsülő szellemében búcsúzzunk tőle csendben, kiki a maga meggyőződése szerint, a maga imájával. Az ő imádsága a munka volt. Szabó Ervin, nyugodj békével, a munka hív, megyünk.

Kunfi Zsigmond beszéde

Most dr. Kunfi Zsigmond lépett az emelvényre, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nagy halottjának mondjon búcsúszót. Eleinte el-elcsukló hangja mind viharzóbban reszketett végig a tömegben s amikor az elhunytnak a háborúval szemben való álláspontját változta, akkor eljövő, eddig ismeretlen erők zúgása tombolt elő ebből a gyászoló beszédből.*

* A beszéd szövege cenzúrázva jelent meg, ezt itt elhagytuk. A Szocializmus novemberi számában a polgári demokratikus forradalom után a teljes szöveget hozták, melyet alább közlünk. (Szerk. lábjegyzete.)

Jászi Oszkár beszéde

Most dr. Jászi Oszkár, aki a Társadalomtudományi Társaság, a Társadalmi Tudományok Szabad Iskolája és a Huszadik Század szerkesztősége nevében búcsúztatta a nagy halottat, látnoki gondolatokkal terhes szavakkal fordult a jelenlevőkhöz s a jelenlevőkön át egy egész országhoz. Szavai a nyitott koporsó mellett szinte esküvésképpen, a mai élre állított helyzetben pedig egy új ország erkölcsi programjaképpen hangzottak.

– Látjátok, ilyen a szép élet: tiszta célok felé tiszta eszközökkel haladó, friss magis mérésekben naponta újjászülető, az egész világ vérkeringését magában átölelő, az Eszme keresztjét derülten viselő, minden vereség és minden győzelem által új erőkifejtésre serkentett heroikus és lendületes alkotó munka. Látjátok, ilyen az igazi morál: a kis alkuvásokat és gyatra kompromisszumokat megvető, a hatalmasokkal és a csöcselékkel nem törődő, az utilitarista számvetéseket lenéző, minden friss és szabad energiát a szellem oltárára tevő, az életet fejleszteni 03 kiterjeszteni akaró, csak a lélek szalad rendeléséből ránk mért feladat hű teljesítését néző, vidám és minden nap megújuló áldozat.

És látjátok, ilyen a szép halál: meg nem tört lélekkel és fiatal reményekkel, semmit abba nem hagyva és semmiről le nem mondvá, friss kontaktusban a teremtő lendülettel, a régi szeretettel és a régi hittel a már rosszul verő szívben, a Jövő bíbor horizontjai felé irányított utolsó megtört szemsugarakkal való visszatérés a minden élet forrásához.

S hogy ilyen volt élete, morálja és halála egy feslett társadalomban, melynek minden igyekezete a siker, a pénz, a hatalom és az alacsony örömök felé fordul: ez tenné a mi barátunk akarását, munkáját és küzdelmét dús erkölcsi örökségünké még akkor is, ha mitsem valósított volna meg küldetéséből.

De már is érnek lankadatlan munkájának szép tudományos és politikai gyümölcsei. Hogy a fiatal nemzedék, a Jövő Magyarországa, többé nem hajlandó kritika nélkül elfogadni a Csák Máté értékítételeit: hogy a nemzeti érzület követeléseit csak egy magasabb nemzetközi világrend ésszerű kereteiben kész elismerni; hogy még a szocializmust sem akarja akceptálni egy oligarchikus államrend kezéből; hogy a forradalmat nem tekinti többé gyomorkérdésnek, de a lélek legmélyebb értékei átalakítása ügyének; hogy nem hisz többé az emberi dolgok mechanisztikus lepergésében, hanem a Szellem célkitűző lendületében, mely a molest megfékezi és irányítja: ebben

az oly sokat ígérő új magyar lélek kiformalásában, senkinek sem volt nagyobb része, mint a mi barátunknak.

Ezért szervezett, kutatott, írt, agitált, tanított és beszélgetett. Ő nála a magánélet és a közélet szinte egy volt. Miként a görög filozófusok, a társas érintkezés egyszerű tényeit is képes volt az eszme szolgálatába állítani. Örömei és szórakozásai sohasem voltak az élete tulajdonképpeni céljai (és ezért gyűlölte a burzsoát s ezért féltette egyre jobban az elfiliszteredéstől szocializmusát), hanem csak a Sors által küldött varázslámpák az egyéniség útjának tisztább megjelölésére.

A mi barátunk sosem tért le erről az útról. Az árvamegyei kis házból kilépve, nyílegyenesen haladt a moszkvai szovjet akadémiáig. És nem véletlenség, hogy a vérző Oroszország borzalmas, de fenséges lelke jobban megértette a mi barátunk értékét és szellemét, mint a dunai álmos alkuvások országa. Hisz a Szabó Ervin lényé az orosz propagandisták és forradalmárok vérrokona volt, minden marxizmusa dacára is, mely inkább rend- és pontosságseretetének a módszere volt, míg apostoli heve béklyónak érezte a gazdasági determináltságok uralmát.

Ha valami fájhat nekünk, barátainak és küzdőtársainak, ebben a rövidsége dacára is szép, teljes és befejezett pályában – mert annak művészi lezártágát érintetlenül hagyta a halál – csak az, hogy korábban kellett eltávoznia, semmint megérte a ma dúló világválság végső eredményeit, melynek értelmét és logikáját a tudós kíváncsiságával és a moralista nyugtalanságával kereste.

Milyen fájó, hogy már nem szemlélhette Németország parlamentarizálódását, nem olvashatta Wilsonnak egy új korszak pirkadását jelentő utolsó üzenetét. Pedig ezek az események csak előhírnökei még nagyobbaknak, átfogóbbaknak és egyetemesebbeknek...

S milyen veszteség, hogy nélkülözni fog kelleni tisztánlátását, bátor szavát és áldozatkész lelkét azokban a nagy és végső csatákban, melyek előttünk állanak az európai Magyarország kivívásáért.

De azért nem fogsz hiányozni kedves Ervinünk, Te sem az utolsó rohamnál. Nemcsak tanításaid élnek bennünk, de épp hiányod, nagy, fájó hiányod növelni fogja felelősségérzetünket, a dacot és a kitartást a nyugati Magyarország ellenségeivel szemben...

Nem fogsz csalatkozni munkád és küzdelmed társaiban.

íme a válasz keserves perceiben üzenjük Neked: Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.

Ígérjük Neked a költővel végső búcsúul:
Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálíg;
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik.

Isten Veled! És most leteszem sírodra a Társadalomtudományi Társaság, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája és a Huszadik Század koszorúját.

A temetési menet

Tisztacélú akarások tüze gyúlt ki e beszéd alatt a jelenlevők szemében. A testi és a szellemi munka kézfogásából áradó melegség valami furcsa elszántság láncába kovácsolta a jelenlevőket, amikor újra felzúgott a munkások ajkán a marseilliek dala:

Föl dalra társak, zengje ajkunk
A munka bús, de szent dalát.
Mi dolgozunk, nagy hasznot hajtunk,
De hol a kéz, mely díjat ad,
De hol a kéz, mely díjat ad,
Hol az a kéz, mely áldva – adva,
A veritékéért megfizet,
Ez ad kenyérért kenyeret.
Nem alamizsnát kér fáradva,
Éhség, nyomor velünk
De mi mind fölkelünk.
S ki harcba száll,
Hadd vesszen ő
Szabad lesz a jövő.

Megható volt a Fővárosi Könyvtár virágos leánytisztviselőinek kettős sora, amely a gyász menetet megnyitotta. Azután a koszorúk terhe alatt roskadozó két fourgeon következett. Utána a koporsót az elhunyt barátai vitték a nyitott sírhoz, s közvetlenül mögötte ment a mélyen sújtott család tagjai után gróf Károlyi Mihály Bárczy Istvánnal.

A főváros által adományozott dízsírhely körül a gyászoló közönség újabb tömegei várták a menetet. S mialatt ott lenn a városban, a gyárakban tíz percre elállott az érverés, itt fenn a magasságban csak annál tisztábban zokogott fel a munkásság bánatának éneke, amelynek hangjai közepette pihenőre tért ez a nagyon fáradt, mert az egész emberiségért dolgozott ember...

Tíz perc.. .

Csepelen, a gránátok, golyók páncélos fészkeiben hajszolva megy a gyártás. Verejtékesek a homlokok, mindenki siet. A munka itt olyan más, olyan furcsa és olyan kétségbeejtő valóság, amilyen csak ott lehet, ahol a halált készíti elő az élet, ahol a halál sürgeti az életet.

Ma délután pontban négy óraker, mikor a farkasréti halottasházban elhangzott az első szó, feltört az első zokogás és a felravatalozott koporsóra ráhullt a felejthetetlen emlékezés örök virága, – Csepelen, a gránátok és srapnelek páncélos fészkekben, a szürke és számozott robotosok kezében megállt a kalapács, a véső és ezer más emberi ésszel kifundált ördögi szerszám és szünetelt a munka. Csönd volt. Tíz percig tartott ez a hallgatás. Tíz percig éled a csönd. Minden ott van a helyén, a holnap előtt, hogy folytassa aztán, de, most semmit sem tesznek. Megbénul a lelkük, csak egyet látnak, csak a halottra emlékeznek: Szabó Ervint most temetik. Mindenki hallott róla, sokan szerették, – hiszen eszméivel, céljaival, alkotásaival és folytonos és mindent lélekkel részletező munkáival mint új ember is, legrégebb barát lett a vén, régóta törtetők között, de akik nem ismerték őt, se azt, hogy ki volt, most megtudták ebből a mindent túlharsogó, tízperces hallgatásból.

(Világ 1918. okt. 2.)

[Kunfi Zsigmond búcsúbeszéde Szabó Ervin temetésén]

E fájdalmas és sötét pillanatban, amikor a szocialista munkások és a magyarországi szociáldemokrata párt vezetőségének nevében búcsúznom kell Szabó Ervintől; sokezer munkás tette le kegyelete és megbecsülése jeléül a kalapácsot és áhítatos csöndben küldi ide Szabó Ervin ravatalához tisztelgő gondolatát. Ez az ünnepi csönd amely megállítja a pöröly zuhanását, megbénítja a kerék lendületét, a legszebb gyászbeszéd és az, amely leginkább illik Szabó Ervin egyéniségéhez. Ha tudhatna a munkásoknak erről az elhatározásáról, amely spontán módon született meg lelkükben: örülne neki és büszke volna rá, mint ahogy én is büszkén és e szomorúságban is elégtétellel látom, hogy ilyen munkásokat nevelt Szabó Ervin szelleme. Mert mindazok, akiknek ma Magyarországon valami közük van a szocializmus, a munkásmozgalomhoz: Szabó Ervin gazdag, merész, kérlelhetetlenül becsületes és alkotó erejű szellemének vagyunk neveltjei. A szocialista tudásnak és gondolatnak leggazdagabb, legkristályosabb vizű nagy medencéje volt az ő elméje, amely nemcsak a magyar társadalomtudományt termékenyítette meg, de

az ismeret és gondolat öntudatos világosságában emelte fel azokat a törekvéseket, tévelygő vágyakat, vak útra forduló ösztönöket, amelyek proletárlelkekben forronganak. A szocialista Magyarország tanítómestere, az elmélet fegyvereinek kovácsa és ötvösművész volt Szabó Ervin s az osztályharc hadseregének a mi országunkban nálánál jelesebb hadiszállítója nem volt. Mindenütt, ahol a kizsákmányoltak szembeszállottak a kizsákmányolókkal, az elnyomottak az elnyomókkal, ahol a munkások nagyobb bért, rövidebb munkaidőt, több szabadságot követeltek, ahol a szervezkedés munkájára hívták föl társaikat, ahol a tőke uralma ellen való föltámadásuk jeléül összefonták dologtevésben egyébként oly serény karjukat: az érven, a gondolaton, a szellemen, mely cselekedetüket vezette, rajta volt Szabó Ervin harcos tudományának bélyege. Egyik legfontosabb föladatának azt tekintette, hogy a nyugat-európai, amerikai szocializmus eszméivel és gondolatvilágával termékenyítse meg a mi mozgalmunkat s megtörje a szocializmus elméletében és gyakorlatában a német szellemnek azt a monopóliumát, melynek kárhozatos, a szociális forradalmat bénító hatásait ő már régen fölismerte éles szemével és forradalmi ösztönével.

De bármily erős volt is benne a tudomány megbecsülése: valójában a tudományt is csak annyira értékelte, amennyire alkalmas fegyver volt a küzdelem számára, amennyire az életnek azt a formáját szolgálta, amelyet az ő forradalmi idealizmusa értékesnek és leélni méltónak tartott. Romboló, destruktív elem volt. De nézzünk körül ebben a mai világban: megérdelmi-e az ember nevet az, aki ezt a világot nem akarja lerombolni? Nem kell-e elpusztítani azt a börtönt, ahol gyilkossá és haramiává nevelik és kényszerítik az embert? Nem kell-e szétzúzni azt a kalodát, amely csak az alávaló, kártékony és gonosz művek elvégzésére ad szabadságot? Nem kellene-e megsemmisíteni azt az álcivilizációt, amely az emberi elv és munka minden gyümölcsét a barátság szolgálatába állítja, amely géppé aljasítja le az embert és az ősvilág vad ösztöneit kelti életre a XX. század fiaiban. Szabó Ervin mindig éber, cselekvésre szomjas gyűlölettel nézte ezt a világot s elsősorban azt az intézményét, amely ennek a szervezett, öntudatos és kiművelt barátságnak legfőbb szerve: a hadsereget. Az antimilitarizmusnak és a tudományos pacifizmusnak vezető szelleme, egyetlen komoly és igazi teoretikusa volt ő Magyarországon.

E szörnyű napokban, amelyek most eljöttek s amelyeknek méhében soha nem sejtett heveségű küzdelmek érlelődnek, Szabó Ervin szellemére, tisztánlátására, forradalmi elszántságára és bátorságára nagyobb szükség lesz, mint valaha. Tanácsadó szava,

szigorú bírálata, előrehajtó, ösztökélő nyugtalansága hiányozni fog a harcoló sereg energiái közül. – De nemes és tiszta életének példája segítőtársunk lesz abban, hogy eltaláljunk oda, ahol a rengetegből, a hazugságból és a halálból kiágazik az út, az igazság és az élet.

És most, kedves Ervin, amikor az életnek e kegyetlen föladatát kell teljesítenem, hogy utolsó búcsúszóval fordulok hozzád, meg akarom mondani, hogy meleg, becsületes, tisztelő szívvel szerettelek, hogy megnyugvás, bátorítás, tanácsadás volt számomra az, hogy itt voltál és hogy sokszor mögöttem voltál. S meg akarom mondani azt, is, hogy a most elkövetkező napokban igyekezni fogok arra, hogy nemcsak én magam, de az a mozgalom is, amelynek katonája voltál, elteljék a te tiszta, igaz, harcos életed forradalmi szellemével.

(Szocializmus 1918. nov. 542-544. old.)

[Reporter.] Szabó Ervin és akik eltemették

Szerdán délután a farkasréti temetőben – ezen a hangulatos, a színeivel és csöndjével megnyugtató temetkezőhelyen – elhantolták Szabó Ervint, a szocialista író, akinek egyenes, becsületes és éppen ezért hivatalos pártklikkektől mindig üldözött szocializmusa előtt mi az elvek minden ellentéte mellett is csak kalapot emelhetünk: annyira híjával vagyunk az elvek komoly, kérlelhetetlen harcosainak, hogy ha egyet-kettőt látnunk enged a sors, a harcosok lovaságiasságával kell köszöntenünk őket, hiszen magunkat is megtiszteljük vele. És ha most Szabó Ervin temetésének egy és más disszonanciájával foglalkozunk, akkor nem a halott emlékét akarjuk bántani, hanem éppen ezt az emlékezetet akarjuk egész tisztaságában kiemelni, megragyogatni annak a sötét klikknek a fekete, kicsinyes, csúf hátterén, amely klikk egész életében lenézte, üldözte, dezavualta Szabó Ervint és a temetés napján nem állt odaállni a farkasréti református temetőbe Szabó Ervin koporsója mellé, krokodilkönyveket hullatni és álszavakon át kisóhajtani azt a nagy megkönnyebbedést, hogy a kényelmetlen, a kellemetlen Szabó Ervin, a gerinces és tudós voltában örök szemrehányós ember végre eltűnt előlünk, most már lehet magasztalni, most már nem árt.

Hogy milyen arisztokratikus lélek volt, hogy mennyire meg volt a gerince, amit a szocializmus nem hogy kioperált volna belőle, hanem csak megedzett, azt nagyon szépen s markánsan elmondta a koporsónál Jászi Oszkár: „Látjátok, ilyen az igazi morál: a kis alkuvásokat és gyatra kompromisszumokat megvető, a hatalmasokkal és a csőcselékkel nem törődő, az utilitarista számvetéseket lenéző...

csak a lélek szabad rendeléséből ránk mért feladat hű teljesítését néző, vidám és mindennap megújuló áldozat.” Amilyen christiánus alaptónusú ez a mondat, épp úgy minden szavában gyilkos oldalvágás a szociáldemokrata párt mai vezetőségének, a Buchingereknek és a Göndör Ferenceknek. Akárcsak ez a mondata: „örömei és szórakozásai sohasem voltak az élete tulajdonképpeni céljai, és ezért gyűlölte a burzsóát és ezért féltette egyre jobban az elfiliszteredéstől szocializmusát...” A közönség ezekből a mondatokból talán nem tudja kiolvasni, mi minden van mögöttük, de az avatottak tudják. Szabó Ervinnek, mint komoly intellektusnak az ízig-vérig morális embernek elkerülhetetlenül összeütközésbe kellett kerülnie a magyarországi szociáldemokrata párt vezetőségével és ez az összeütközés 1918 tavaszán olyan erős lett, hogy kicsapott a nyilvánosság elé is.

Mikor a szociáldemokrata vezér urak összepaktáltak Vázsonyival egy olyan választójogi törvény kedvéért, amely komoly és konzekvens szocialista szempontból tűrhetetlenül csekély volt, de viszont megadta volna egy-két pártvezérnek a lehetőséget arra, hogy föltétlenül és minél előbb mandátumot szerezhessen magának, akkor Szabó Ervin nem kertelt avval a véleményével, hogy ez csúnya kompromisszum és minősített elvtagadás. A pártban Szabó Ervin - aki mindvégig egyszerű rendes, beírt tag maradt, hiszen vezérségre a tudása és egyenessége nem kvalifikálta, sőt egyenesen diszkvalifikálta – nem boldogult nézetével, amelyet aztán a Világ hasábjain fejtett ki. Másnap a Népszava a hírek rovatában egypár szóval elintézte, lefricskázta Szabó Ervint, mint a pártban, „alkalmatlan-kodó idegent”, az egész cikket elnevezte „egy bogaras szobatudós okvetetlenkedésének” és egyszerűen kitessékelte Szabót a pártból. A mérges kis írás szerzője állítólag Kunfi Zsigmond*, aki különben a párt előtt is kijelentette Szabó Ervinnél, hogy „olyan egyedül, elszigetelten áll a pártban, hogy a tükörbe kell néznie, ha másodmagával akar lenni.”

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezek után Kunfi Zsigmond parentálta el Szabó Ervint a pártvezetőség nevében, és persze most már minden jót és nagyszerűt elmondott az okvetetlenkedő, bogaras szobatudósról. Büszkén és a szomorúságban is elégtétellel látta, milyen munkásokat nevelt Szabó Ervin szelleme, akivel, csöndesen beismerte, hogy Szabó mégsem állt olyan elszigetelten hogy az ő szelleme jobban nevelt, mint a vezér uraké – mindjárt el is árulhatjuk, kiket: azokat a munkásokat, akik előbb-utóbb meg

* Valójában Garami Ernő volt a cikk szerzője. – Szerk.

fogják buktatni a mai vezér urakat. „Szabó Ervin gazdag, merész, kérlelhetetlenül becsületes és alkotó erejű szellemének vagyunk neveltjei” – mondta Kunfi Zsigmond, kisajátítva holtában azt a férfit, akit életében éppen a merész, kérlelhetetlen és alkotó szelleme miatt néztek ők bolondnak. Mondott Kunfi Zsigmond még egy jellemző mondatot. Megdicsérte Szabó Ervint azért, mert egyik legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy a nyugat-európai, amerikai szocializmus eszméivel termékenyítse meg mozgalmunkat és megtörje a szocializmus elméletében és gyakorlatában a német szellem monopóliumát, melynek kárhózas, a szociális forradalmak bénító hatásait ő már régen felismerte éles szemeivel és forradalmi ösztönével. Úgy van, de éppen ezért sodorta Szabó Ervint ellentétbe a Buchingerekkel, Kunfiakkal, Weltnerekkel és Garamiakkal az ő forradalmi ösztöne, mert ezeken az urakon látja bebizonyítva legjobban a német monopóliumot és annak bénító hatását. És látta az életnek azt az utilitarista, azt a hedonista, azt a filiszter felfogását, amelyet Jászi Oszkár emleget halotti beszédében.

A vezér uraknak nagyon hálás témájuk feszegetni azt a különbséget, amely az egyház szentjei és kanonokjai között van, Szabó Ervin azért nézte le a csöcseléket, azért hadakozott a hivatalos barrikádszakértőkkel, mert látta, hogy náluk igenis az élet végcéljai az örömök, a szórakozások, a mandátum és a kényelem, látta, hogy ők csak szajkói egy-két német könyvnek, azok is csak mértékkel, mert például a pártvezetőségben hangoskodó és népszerű Göndör Ferencek a könyvektől igyekeznek naptávolban maradni: ha valakinek, Szabó Ervinnek kellett mindezt mélyen átélnie és átéreznie, ő aki valóban forradalmár volt és falta a könyveket és a maga meggyőződéseiből semmiféle pártfegyelem vagy mandátumvadászat kedvéért nem engedett. Persze, hogy most szépen és meghatottan temették és komoly hívők mellett azok is, akik legjobb szerettek volna, ha már életében eltemethetik.

(Új Nemzedék 1918. okt. 5.)

VARGA Jenő: Szabó Ervin

Abban a sivár pusztaságban, amelyet magyar közgazdasági irodalomnak neveznek, amely alig egyéb, mint a külföldi, főleg német egyetemi gazdaságtan szürke utánzása, *friss oázis volt Szabó Ervin munkássága*. Szinte az egyetlen ember volt, akihez fordulhattam, ha valamely gazdasági probléma körül kételyeim voltak: és ő mindig készen állt megvitatni bármely komoly problémát, mindig hajlandó volt eddigi nézetét megváltoztatni, ha az ellenérvek a szem-

benálló vélemény helyességéről győzték meg. Igazi tudós volt, aki semmit sem gyűlölt jobban, mint a dogmákhoz való merev ragaszkodást.

Szabó marxista volt. Marxista volt elsősorban a módszerében: a gazdaságtant sohasem különítette el a társadalmi élet egyéb megnyilvánulásaitól. Marxista volt, mert vizsgálódásaiban mindig a meglevő, konkrét társadalomból indult ki, annak változását figyelte meg és a marxizmus lényegét nagyon helyesen nem Marx tanainak kritikátlan ismétlésében, nem a mester betűihez való ragaszkodásban, hanem Marxnak a mindenkori társadalmat kutató szellemében látta. És véleményem szerint a marxizmus igazi szellemének felelt meg az is, hogy a gazdasági alap és a társadalmi fölépítmény megváltozásával lépést tartva, *Szabó Ervin is fokozatosan eltávolodott nem a marxizmus szellemétől, hanem annak pusztán a Marx-korabeli szabad kapitalizmusra illő tartalmi tételeitől.*

Szabó Ervinnek ezt a belső fejlődését nyomon követhetjük irodalmi munkásságában. Szabó nem írt rendszeres közgazdaságtant, közgazdasági nézetei számos kisebb munkában vannak szétszórva. De sohasem írt detaille-munkát. Bármily részletkérdésről írt legyen, mindig hatalmas, összefoglaló szempontokat vitt bele, mindig a teljes marxista-tudomány és a mély szocialista világnézet csillogott ki belőle.

Nézeteinek lassú változását három munkáján kísérhetjük jól figyelemmel. „*Marx és Engels válogatott művei*”-nek második kötetében, az „*Adalékok a közgazdaságtan bírálatához*” csatlakozó tanulmányában olyan kitűnő, tömör összefoglalását nyújtja Marx gazdasági tanának, amelynek az egész világirodalomban alig akad párja. Ennek a befejezése: a marxizmus ellen fölhozott érvek fölsorolása és ezeknek cáfolata. Szabó itt még jóformán teljesen a marxizmus eredeti formáját vallja magáénak; ahogy rossz kifejezéssel mondani szokták: ortodox marxista.. . Még a „*Verelendungstheorie*”-t sem ejti el határozottan, hanem igyekszik megfelelő átalakítással fönn tartani.

Második főmunkája „*A tőke és a munka harca*”, amely 1911-ben jelent meg, noha szellemében abszolút marxista, tartalmában sok helyütt túlmegy Marx tanain. így különösen az államnak, az államszervezet élő testét alkotó bürokráciának önálló szerepe szemben a kormányzott osztályokkal, az állam mint öncél nyer benne erős kifejezést. E mellett azonban erősen ragaszkodik a gazdasági befolyás prioritásához a politikában az erőszak fölött.

„Elmúltak azok az idők – írja- amikor a puszta erőszak valakit gazdasági hatalommá tehet. A gazdagok nem azért gazdagok,

mert urai az államhatalomnak, hanem azért urak az államban is, mert gazdasági hatalmuk van. Nem azért gyarapszik vagyonuk, mert befolyásukat az államra és a törvényhozásra gyümölcsöztethetik. Ez magában nem elég. Az állam nem termel, pedig – amint tudjuk – végeredményben csak termelés útján lehet haszonra szert tenni. A törvényhozás urainak is a gazdasági versenyben való fölényük ad erőt az állam uralmára és ha ezt kihasználják is gazdasági helyzetük erősítésére: nem az erőszaknak, hanem a termelés eszközei fölött való rendelkezésnek köszönhetik hatalmukat. *A politikai hatalom is a gazdasági erőviszonyok függvénye. Erőszakkal nem lehet új gazdasági rendet teremteni.*” (A tőke és a munka harca 38. lap.)

Ez a felfogás merevségéhez szinte túltesz a régi marxizmuson. Az orosz szovjet köztársaság példája mutatja, hogy az erőszak igenis lehet új gazdasági rend megteremtője. És Marx maga mondja egy helyütt: Bizonyos körülmények közt az erőszak gazdasági hatalmi tényezővé válhat...

A legújabb tudományos kutatás teljes fegyverzetével dolgozta ki Szabó legutolsó nyomtatásában megjelent művét: Imperializmus és tartós béke. Nagyobb munkái közül ebben találjuk a legtöbb közgazdasági tartalmat. A Marx utáni új közgazdasági irodalmat egészen fölöleli. A tartós béke utáni sóvárgása élesen elítéli a háborút szülő védővamos imperializmust; a szabadkereskedelmet, a népek békés korlátlan érintkezését dicsőíti benne: minden vámot, minden korlátozást élesen elítél. Nem annyira gazdasági, mint gazdaságpolitikai világnézetében sokban eltér a marxizmustól. Végszáva, amelyben műve kicsendül: „...Elsősorban emberek kelleneek, más, jobb, tökéletesebb emberek. A szellem a fontos! Nyissák meg lelküket az emberiség régi ideáljainak: a humanizmus, a szabadság, a méltányosság eszméinek stb.”, gyönyörű megnyilatkozása egy vergődő léleknek, de határozott eltávolodást jelent a társadalom mozgató erőiről addig vallott nézeteitől. Midőn szóvátettem, habozás nélkül elismerte ezt és ígérte, hogy a társadalmi fejlődés tényezőiről a háború alatt megváltozott és kiforrott nézeteit meg fogja írni, mihelyt a negyvennyolcas magyar forradalom társadalmi és osztályharcairól készülő tanulmányát befejezte. Sajnos, ígérteét immár sohasem fogja beváltani...

Szabó Ervin egész életében a szabad bírálat fanatikusa volt. Nem vétünk tehát ellene, ha közgazdasági munkásságát vázlatosan bíráljuk. Noha párját ritkító éleslátással hatolt mindig bele a problémákba, forradalmi lelke általánosságban kelleténél erősebben értékelte az új társadalom megalapozásához nélkülözhetetlen gazdasági tényezők jelentőségét. Az ipari, főleg a nagyipari termelés és ennek

is a legfejlettebb formája: az óriás üzem kötötte le elsősorban érdeklődését: a nagyipari termelés, a taylorizmus, a pénzügy és a kartellek, szóval a gazdasági élet legfejlettebb része. Ellenben nem értelmezte kellően a mezőgazdaság jelentőségét, nem igen érdekelte a földkérdés, holott a földmagántulajdon az alapja a tőkés termelő rendszernek is. Tekintetével mindig a szocialista jövő felé fordult, nem akarta látni a mai társadalom konzervatív elemeit. De talán éppen ezért olyan élvezetes minden munkája a szocialista olvasó számára.

(Népszava 1918. okt. 10.)

Szabó Ervin

A marxista gazdaságtudomány magyar képviselője, a proletariátus forradalmi hivatásának szellemi, irodalmi hirdetője, apostola, Szabó Ervin elvtársunk – mint a magyar lapokból értesültünk – szeptember 29-én, másfél hónapi betegség után, 41 éves korában meghalt.

Szabó Ervin ravatala mellett, mint hivatalos siratok, a magyar fővárosi burzsoázia hivatalos képviselői állnak, miután a halott a főváros könyvtárának volt az igazgatója. Pedig Szabó Ervin érzését, gondolatmenetét, társadalmi és világfelfogását, politikáját és irodalmi irányát egy egész világ választotta el a hivatalos siratókétól.

A burzsoázia lapjai is úgy emlékeznek meg a tudós marxistáról, mint aki bár szocialista volt nézeteinek alapját illetően, de azért nem vett részt a munkásság mozgalmában, annak inkább kritikus volt, mint tettekkel tényezője.

Egyben igazuk van a burzsoá lapok nekrológ íróinak: Szabó Ervin nem volt az aktivitás embere. Bár mindenki tudta, hogy a proletariátus osztályharca és a marxista gazdaságtudomány azok a kérdések, amelyek a zárkózott tudós irodalmi munkásságának kizárólagos tárgyai, mindenki – különösen pedig a munkásvezérek tudták, hogy a munkásmozgalomnak Magyarországon legóberebb figyelője, aki a mozgalmat, a párt politikáját sohasem a közvetlen előnyök vagy hátrányok, hanem mindenkor a marxista végcél szigorú mórtékével ellenőrizte –, köztudomású volt tehát, hogy Szabó Ervin tetőtől-talpig, ízig-vérig a munkásság embere, mégis egészen természetesnek, szinte magától értetődőnek tartotta mindenki, hogy nem állt oda a napi politika csinálói közé és csaknem kizárólag tollal szolgálta a munkásság felszabadulási törekvését.

Pedig akik úgy látták, hogy nem akar politizálni, nem akar aktívan részt venni a munkásság mozgalmainak irányításában, és ezektől természetes hajlamai tartják vissza, azok Szabó Ervint igen rosszul ismerték. Nem ez volt az oka, sőt ez az ok egyáltalában nem forgott fenn. Hiszen a régi szervezett munkások a megmondható, hogy valahányszor előadást kértek tőle, ahányszor meghívták valamelyik szakszervezetbe, mindannyiszor megjelent, tanított, oktatott, terjesztette a *forradalmi* marxizmust, hirdette a munkásság közvetlen cselekvésének, a soha meg nem szűnő osztályharcnak a szükségességét. Hogy nem volt aktív munkás vezér, annak oka éppen abban volt, *hogy forradalmár* volt. A megalkuvás üldözője, az osztályharc felfüggesztésének és pihentetésének ellenzője és éppen ezért a magyarországi szociáldemokrata vezérek sohasem látták szívesen a munkásság közelségében, akiknek folytán paktáló, megalkuvásból újabb megalkuvásba bukdácsoló taktikáját mindannyiszor a legélesebb kritikával sújtotta, ahányszor arra alkalma nyílt.

Mi sem természetesebb, mint hogy Szabó Ervin a féltékeny pártvezetőséget nem követte a féltékenykedések útján. Bízott a munkásság öntudatában, amely előbb-utóbb érvényesül a pártvezetőség megalkuvó taktikájával szemben, és hogy előbb-utóbb felismeri a munkásság az egyedül célravezető forradalmi utat. Ez volt az oka Szabó Ervin passzív magatartásának és annak, hogy tudományos előadásain kívül, amelyeket egyik-másik szakszervezetben tartott a szociáldemokrata vezérek ellenére, főképp írásaival segítette elő a munkásság mozgalmát.

Az orosz forradalom óta minden magyar szocialista Szabó Ervinben látta a munkásság közelgő döntő harcának szellemi vezérét, lelkét, irányítóját. Mi magyar kommunisták is az orosz proletariátus győzelmes harca, a forradalmi marxista taktika gyakorlati igazolása közben és után csak megerősödünk abban a meggyőződésünkben, hogy Szabó Ervin a mi emberünk, a mi vezérünk, eddigi írásai, taktikája alapján a szó legteljesebb értelmében.

Ezért Szabó Ervin koporsója mellett nincs keresni valójuk a hivatalos siratóknak, de nincs a hivatalos szociáldemokrata vezéreknek sem. Gyűlölte ő mélységes gyűlölettel ezeket, éppúgy, mint magát a burzsoáziát. A munkások, a vagyontalan dolgozók harcosa volt ő, akiket a forradalom útjára akart terelni, a marxista tanítások hódító erejével és megdönthetlenségével. Az ő halála a mi veszteségünket jelenti.

Nincs másnak keresni valója Szabó Ervin ravatala mellett, mint a munkásosztálynak, mert felszabadítási küzdelmének szellemi irányítóját, a forradalmi marxizmus kiváló képviselőjét veszttette el

benne. A forradalmi proletariátus úgy fogja emlékezetében Szabó Ervin nevét megőrizni, mint előharcosét, aki tanításaival világosabbá tette az utat, amely győzelemre vezet a proletariátust.

(Szociális Forradalom [Moszkva] 1918. okt. 16.)

LÉKAI János: Szabó Ervin

Az eső hosszú sávokban permetezett le a földre. Szürke és ólmos volt a világ, őszi szomorú nap volt. Súlyosfelhőjű és komor, mint a vigasztalan és kilátástalan élet. Ősz volt, temetés volt. A halál settenkedett körülöttünk és mellettünk. A halál aratását nyelték el a komoran ásító sírok. A szél néha új erőre kapott. Száguldott a szél, a vad őszi szél.

És mi mégis ott voltunk. Kinn a temetőben. Döbbenettel álltuk körül a ravatalt. Mert az az ember, aki ott feküdt kiterítve, dúsillatú koszorúk özönétől beborítva, az az emberünk mindenünk volt: világító fáklyánk, akinek a szavai, tettei átsugározták a mai sötét és komor világot. Reménységünk volt. Alkotó erejében bízunk. Egy új világ egyik első harcosa volt. A megtestesült Erő. Az akarások nagyszerű bajnoka.

S most ott feküdt kiterítve és hidegen. A halál dermedtsége feszítette ki izmait, örökre elnémult, mielőtt még valóra vált volna valami is abból a nagyszerű akarásból, amely őt egy életen át hevítette.

Pályája külsőségeiben nem volt változatos. Tudós volt, aki nem elégedett meg porszerű és hideg elméletekkel, hanem aki tudását a való életben akarta ható erővé átváltoztatni. Mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója, alkalma volt a külső lehetőségeket megadni, azoknak, akik komolyan akartak tanulni és dolgozni, hogy tanulmányaikhoz a szükséges forrásokkal rendelkezzenek. A szegényes, elhanyagolt kis Károly körúti könyvtárból sikerült neki megszervezni a főváros leghozzáférhetőbb és legügyesebben összeválogatott könyvtárát. Munkásságának azt a pozitív eredményét, hogy egy nagyszabású, amerikai stílusú könyvtár megnyitásánál jelen lehessen, amelynek eszméjéért ő agitált a leghevesebben, már nem érhetette meg. A háború romjai és üszkei alól már nem ő kaparhatja ki a kultúra megmaradt vázát. Ebben ő, az ő teste, az ő alkotó ereje már nem kérhet munkát... A test kihűlt... Talán addig már porváz... semmi... De a szelleme, az ő ragyogó szelleme ott lesz abban a munkában.

Nem volt munkás... és mégis a munkással érzett. A gyárak proletárjainak küzködése, életük keserves vergődése behatolt a

tudós szobájába. Az üres betűket az alkotó élet leheletével töltötte meg. Egészen egyé vált a munkássággal. Észrevette azt a nagyszerű erőt, amely a munkásokban még forr, még izzik, még keresi az utat az érvényesülés felé.

Szabó Ervin elvtársunk ezt az utat vágta, ő a jelenben élt és a jövőnek dolgozott. Az ő törekvése az volt, hogy a munkásságban szunnyadó forradalmi erőket összekalapálja. Nem hiába választotta meg a bolsevik egyetem egyetlen magyar tagjának. Az ő szelleme magába olvasztotta azokat a törekvéseket, amelyek Oroszországban ma már diadalmasan hódították meg az országot.

Szilárd meggyőződése az volt, hogy a munkásság a maga jogait csak önmaga vívhatja ki. Talcán ezeket a jogokat senki nem fogja neki odahozni. A munkásság saját erejében bízhatik csak. Ezért ítélte el minden olyan gondolatot, amely akár pillanatokig is kezet nyújt a ma uralkodó polgári osztályoknak.

A kultúrának volt szenvedélyes híve. És borzalommal látta azt a romboló munkát, amit a háború szellemben és anyagban egyaránt véghezvitt. Dolgozott, hogy fölépíthessék a tudományok házát. És jött a háború és a földet túrták fel – nem hogy kalászhajtó magvakat hintsenek beléje, hanem – hogy minél védettebb helyről lehessen lelőni az „ellenséget”.

Igazolva látta azokat az elveket, amelyeket már békében vallott és most már fokozódó munkássággal fordult a proletárság felé, amely az egyetlen erő, amely képes kivezetni bennünket a dúló vérzivatarból és képes lehetővé tenni, hogy ez a háború az utolsó is legyen az emberiség történetében.

...A fáklya kialudt. Az elmúlt fényt próbáljuk visszahívogatni. Szabó Ervin meghalt, de az élete mégse múlt el hiába. Jól tudjuk, az erőnk gyöngye, a tudásunk végtelenül csekély, hogy a milliomod részét is valóra váltsuk annak a mérhetetlen sok tervnek, amely az ő agyában született, de eszméi eszméinkké lettek. Törekvései a mi törekvéseink. A mag elhullott és nem sziklára peregték a szemek. A mi erős akarásunk az, hogy az ő szellemében vigyük tovább az emberiség sorsát...

(Az Ifjűmunkás 1918. okt. 17.)

Stjepan TURKOVIC: Szabó Ervin

Ezekben a napokban súlyos veszteség érte a baráti magyar szociáldemokrata pártot. Vasárnap, IX. hó 29-én meghalt Budapesten dr. Szabó Ervin elvtárs, ismert szociológus, akit nemrég az orosz szovjet köztársaság egyetemi tanárrá nevezett ki a moszkvai nem-

zetközi tudományok egyetemén. 41 éves volt, ereje teljében. Úgy látszik betegségét elősegítette az az emberfeletti munka, amelyet már egészen fiatal korától kezdve szellemi téren kifejtett. Egész életét igen komoly munkának szentelte és éveken át a „Népszava” munkatársa volt. Még diák korában megismerkedett a szocializmussal; tanulmányait külföldön végezte, ahol mint a „Népszava” állandó tudósítója működött. Szerkesztette a „*Népszava Naptárt*”, ezen kívül Magyarország egyik legdemokratikusabb kiadványának, a „*Huszadik Száznak*”, valamint a „*Neue Zeit*” és a francia „*Mouvement Socialiste*” munkatársa volt. Magyar nyelven több tudományos munkája jelent meg, többek között: „*A szocializmus*”, „*A tőke és munka harca*”, „*Az ipari munkásság hullámlása*”, „*Magyar munkásmozgalom 1903*”. Két ismert művét: „*Az imperializmus és tartós béke*” és „*Háború és gazdasági szervezet*” a háború alatt adta ki. ő szerkesztette Marx és Engels műveinek magyar nyelvű fordításait, amelyeket bevezetésekkel látott el.

Utolsó műve kiadását: „*Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban*” már nem érthette meg, bár teljesen nyomdakész kéziratot hagyott hátra.

Tagja volt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és a Társadalomtudományi Társaság alelnöke volt.

Mint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának tagja terjedelmes memorandumot dolgozott ki a múzeumokról és könyvtárakról.

Egész életén át lázadó szellemű volt – minden igazságtalanság ellen keményen harcolt.

A mozgalomban munkája kezdetén marxista volt a szó legszorosabb értelmében. De mint nyugtalan és önálló szellem nem elégedett meg az örök igazságokkal, amelyeket örökségül átvett. Kutatott, folytonos szellemi megújulásban új tudományos szemléletet keresett és így gyakran eltávolodott az általános felfogástól. De azért maga a gondolat is gátságot, hogy Szabó Ervin nem lett volna szocialista. A parlamentáris demokrácia harcában sokan félreértették kritikáját és mint szindikalistát bélyegezték meg. Legfontosabb feladatának tekintette, hogy a magyar szocialista mozgalmat *ellássa a latin és amerikai népek szocialista ideáival, hogy elméletben és gyakorlatban letörje a német szocializmusnak azt a lelki monopóliumát, melynek káros hatását, a szocialista forradalommal való ellenszegülését felismerte.* Ezt ő maga széles látókörével és forradalmi törekvésével már régen észrevette.

Szabó Ervin a szocialista osztály hadseregének a legnagyobb hadiszállítója volt, mert a munkásosztályt minden vállalkozásában

és cselekedetében bátorította és lázadó forradalmi szellemével befolyásolta. Szabó Ervin elvtárs temetése, végrendelete alapján, pap nélkül történt, összes barátján és ismerősén kívül jelen voltak Bárczy István, Budapest főpolgármestere és Harrer Ferenc polgármester, a városi képviselőkkel és az összes tanácsnokokkal. A sírnál a Szociáldemokrata Párt nevében Kunfi Zsigmond elvtárs mondott beszédet, Budapest és környéke munkássága pedig nagy tanítója iránti kegyelete jeléül a temetés órájában minden gyárban 15 percre beszüntette a munkát.

Végrendeletében gazdag, 1500 kötetnyi* könyvtárát részben a Fővárosi Könyvtárnak, részben pedig a „Népszava” szerkesztőségének hagyta. A szolidaritás szellemével áthatva, mi is, a horvát és szlavón szociáldemokrata munkásság nevében azt kiáltjuk: Emléke éljen örökké!

(Pravda [Zágráb] 1918. okt. 17.)
- Fordította: Bikar Fedora, Zágráb. -

KUN Béla: Szabó Ervin

A III. Internacionálé lehetséges vezéreinek egyike, a Kommunista Akadémia tiszteletbeli tagja, az egyik legmélyebb és következőképpen legforradalmibb marxista, Szabó Ervin elhunyt Budapesten szeptember 29-én, életének 41. évében.

Időelőtti halála súlyos veszteség az új forradalmi Internacionálé számára. Szabó a forradalmi munkásmozgalmat szolgálta, igaz inkább elméleti tevékenységével, mint a gyakorlatban, de aktivitásának hiánya a körülmények szerencsétlen láncolatának következménye volt. Szerepet játszott ebben hazájának csekély területe és hogy ebben a kicsiny országban – Magyarországon – a szociáldemokrata munkásmozgalom Szabó Ervin fiatal korában messze kanyarodott a marxizmustól.

Azonban az, aki marxizmussal foglalkozott, aki ismeri Szabó Ervin tevékenységét és irodalmi munkáit, el kell, hogy ismerje: a nyugat-európai álmarxistákkal szemben Szabó Ervin a marxizmusnak valóban forradalmi teoretikusa volt, ugyanabból a fajtából, mint az orosz bolsevikok.

Igazi forradalmiságát bizonyítja, hogy régen elhagyta a hivatalos magyar szociáldemokrata pártot, elismerve a forradalmi marxizmus összeegyeztethetlenségét a hivatalos szociáldemokrácia oportunistá taktikájával.

* Helyesen: 5000 kötetes könyvtárát. – Szerk.

Nem volt lehetősége, hogy egy új munkáspárt alapítójává és vezérévé váljon. Ezt a szerepet nem vállalhatta, egyrészt az ország társadalmi, politikai szerkezete, másrészt saját természete következtében.

Menekült a magyar szociáldemokrácia soraiból, mely oppor-tunizmusa folytán egy demokrata párt színvonalára süllyedt. Szabó Ervin a szindikalista antiparlamentarizmusban talált menedéket, csak mint teoretikus gyakorolt befolyást a magyar proletariátusra. Elméleti művei azonban széles körökben ismertté váltak.

Szabó Ervin közgazdasági munkái megjelentek a Neue Zei-ten, a Mouvement Socialiste-ban, a francia szindikalisták lapjában és különböző német szakkiadványokban is. Írásait az egész világ marxistái elismerték és gyakran idézték. Szilárd forradalmi marxista volt, ezt különösen jól szemlélteti az a körülmény, hogy a Lenin és Buharin vezette orosz marxistákhoz és nagyon kevés nyugat-európai marxistához hasonlóan az imperializmust a kapitalizmus külön szakaszának tekintette. Az imperializmus ilyen értékeléséből következik, hogy az azonnali társadalmi forradalom híve volt Szabó Ervin, kérelhetetlen ellensége mindenféle oppor-tunizmusnak és passzív kivárásnak

Utolsó munkái – „Az imperializmus és a tartós béke”, valamint „A háború és a gazdasági szervezet” – mindennél jobban tanúsítják az imperializmussal kapcsolatos nézeteit, de már a háború alatt és a háború előtt megjelent korábbi kutatásai azt mutatják, hogy bátor következtetéseket vont le az imperializmus közgazdasági elemzése alapján.

Kisebb elméleti és publicisztikai művei a szocializmusról, a magyar proletariátus életfeltételeiről, „A tőke és a munka harca-”ról szóló könyve mintaszerű alkotásai a marxizmusnak.

Magyarország szegény marxista irodalomban, ez utóbbi főképpen Szabó Ervin műveiből áll. Ő adta ki Magyarországon Marx és Engels kisebb műveit klasszikus kommentárokkal, amelyek mély marxista gondolkodás termékei.

Nem élte meg utolsó munkájának „Az osztályharc a forradalom időszakában” című tanulmánya megjelenését.*

Szabó korábban tevékenyen dolgozott a szociáldemokrata munkássajtóba és a szocialista folyóiratokba is. Emellett mindenki elismeri bibliográfusi működését és azokat az érdemeit, amelyeket mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója mutatott fel.

* Szabó Ervin utolsó műve 1921-ben Jászi Oszkár gondozásában Bécsben Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban” címen jelent meg. – Szerk.

A háború alatt a magyar munkásmozgalom minden forradalmi elemének reménysége volt. Eljutott a forradalmi tevékenység küszöbére: a szociáldemokrata pártok árulása aktív fellépésre készítette őt.

A halál megakadályozta, hogy egy internacionális kommunista párt vezére legyen Magyarországon.

Halála nagy csapás számunkra, kommunisták számára, akikre az a feladat vár, hogy felépítsük a szovjethatalmat, a proletariátus hatalmát Magyarországon. Csapás az egész marxista Internacionálé számára. Szabó nem lesz velünk harcunkban és munkánkban, amikor hozzáfogunk a szocializmus épületének felépítéséhez.

(Pravda [Moszkva], 1918. okt- 19. 1. old.

- Lakos Katalin fordítása -

HALASI Béla: Szabó Ervin

(Részletek)

... Szabó Ervin élete nem volt boldog élet, az ő élete heroikus élet volt. Küzdelmek és szenvedések útján, robotolva és meggyötörten emelkedett a szellemiség útján egyre felfelé, magasságokba, ahol tiszta a légkör és tágas a látóhatár...

Tudományos rendszerét összefoglalni, műveit ismertetni nem akarjuk most. Ha a rendelkezésre álló hely meg is engedné: most másról van szó. A szocializmusnak és a társadalmi jelenségeknek igen nagyszámú problémája foglalkoztatta, összefoglaló mű azonban nem tárgyalja nézeteit. S ha tárgyalná is: folytonos fejlődése egyre új felismerésekhez, új meggyőzésekhez juttatta.

„Ha Marx tovább él – írja egy helyen, – sok problémáját bizonyára másképp állította volna fel, sok tételét másképp fogalmazta volna meg. Miért lett volna különben a tizenhat esztendei lelkitusa? (Marx és Engels vál. művei, II., 136. o.) S ugyanezen művek előszavában saját meggyőződéseinek változásáról így ír: „Ha valaki egyáltalában fejlődőképes, négy év nyomot kell hogy hagyjon szellemi fejlődésében, ismereteiben és nézeteiben. Az én meggyőzéseimet sem kímélte az idő.” Betegágán, halála előtt, legmélyebb fájdalom volt, hogy új művét, „Társadalmi és pártharcok a magyar forradalomban”, amelynek megírását két és fél évvel ezelőtt kezdte el, nem tudta változott nézeteinek megfelelően átdolgozni... Amit

* Az 1918-ban kéziratban levő munka 1921-ben Bécsben a következő cím alatt jelent meg: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. – Szerk.

Marx szellemi hagyatékáról, születésének századik évfordulóján írt, az az övére is illik: „Minden igazán nagy gondolkodó szellemi hagyatéka soha ki nem merülő, örökké kamatozó öröksége az emberiségnek. Ha rég más irányt vett az emberiség gondolkodása és gyökeresen megváltoztak a viszonyok, amelyek között és amelyek által befolyásolva gondolatépületét felépítette, akiben az általános emberinek tüze lobogott, az sohasem fog megszűnni új látások, új megismerések, új szellemi örömök forrásául szolgálni a késői nemzedéknek” ...

**

Egy tekintetből vegyük szemügyre mégis tudományos meggyőződését! A szociáldemokráciához való viszonyát s az államról, az államszocializmusról való nézeteit gondoljuk; – ezek igen szorosan tapadnak egyéniségéhez...

„A szocializmus lényege a termelés eszközeinek közössége s ezen közösségnek a munkásosztály szervezett erejével kiküzdése. (Marx és Engels vál. művei, II., 384. o.) Minden egyéb csak *eszköz* a célhoz, nem a cél maga. A szindikalizmus, tehát a tisztán gazdasági jellegű mozgalom éppen úgy, mint a szociáldemokrácia (ami semmiképp sem azonos a szocializmussal) vagy az anarchizmus.” Szabó Ervin megállapítja ezen eszközök természetét és hierarchiáját. Az osztályharc igazi területe a gazdasági harc és így tulajdonképpen kívül esik a politikának körén, amely tudvalevőleg az állam befolyásolására, illetőleg az államhatalom megszervezésére irányuló tevékenység. A kapitalizmussal megküzdeni csak egy területen lehet: ott, ahol a tőke és munka közvetlenül találkoznak: *a gyárfalai között*. Ott játszódik az örök dráma, a harc a nagyobb darab kenyérért, a nagyobb profitért. (Tőke és munka harca 39. o.) A politika eszközei - gyakori látszat ellenére is – az osztályharccal ellentétesek.

A politikai hatalom megszerzésére irányuló törekvés szükségképpen a *többségi elvhez* vezet, különböző érdekűek megnyerésére irányul, míg a gazdasági mozgalmat „*az erősek és bátrak kisebbsége*” tette naggyá és erőssé. (Tőke és a munka harca 69, o., Marx és Engels vál. művei 2. 406. o.; Marx, H. Sz.)

• Mi tehát a szerepe és jelentősége a szociáldemokráciának, a szocializmus politikai szervezetének? Nincs más, mint a demokráciáért való küzdelem, amely lényegében véve a burzsoáziának dolga volna és annak válik elsősorban előnyére. A munkásság, ha egyáltalában akarja a demokráciát, kénytelen a politikai cselekvés terére lépni és a burzsoázia demokratikus akcióját támogatni. (Marx és Engels vál. művei 2. 409.)

Mindazon országokban, amelyekben maga a burzsoázia irányadó befolyást gyakorol a kormányra, parlamentáris, politikai munkásmozgalom csak átmenetileg, vagy csak alig fejlődött ki; mindezzel szemben, ahol a feudális nagybirtok és a hivatalos bürokrácia uralkodó, többé-kevésbé erős szociáldemokrata mozgalom képződött. (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 10. o.) A munkásság kénytelen küzdeni a demokráciáért, mert a szabadságjogok, gyülekezési, egyesülési szabadság stb. a gazdasági szervezkedés előfeltételei. Ha emiatt folytonos üldözésnek van kitéve s energiáját ezen támadások elhárítása köti le: nem tudja sikeresen előkészíteni és megvívni gazdasági harcát. Ezért segíti a burzsoáziát a politikai demokrácia kiépítésében, vagy ahol a burzsoázia erre nem vállalkozik, maga veszi kezébe a dolgot, mint a „burzsoázia politikai örökségének végrehajtója”. (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 10. o.).

Ő tehát nem ellenzi a munkásság politikai küzdelmét. Sőt a félig feudális országokban, mint aminő Magyarország, elkerülhetetlennek látja. Még a demokratikus Franciaországban is szükségesnek tartja „bizonyos célok megvalósítására” a munkásosztálynak parlamenti képviselőit. (A francia vasúti sztrájk és a szocialista párt. H. Sz. XI. évf. 12. sz.)

A szindikalizmus és a szociáldemokrácia ilyen szembeállításával a következő célok lebegtek előtte: Hangoztatni akarja 1., hogy a parlament és a politika szerepe a társadalmi fejlődésben sokkal kisebb, mint némelyek hirdetik. S figyelmeztetni akart, hogy a munkásosztály politikai mozgalmának eljő a maga sajátos befejezése, amikor majd szembe kell fordulnia a polgári demokráciával, amelyet létrehozni segített, akkor, amidőn a munkásosztályt a szocializmusba kell átvezetnie. S így a „parlamenti munkásság szerepe ott végződik, ahol a munkásosztály sajátos és közvetlen politikai akciója kezdődik.” (Marx és Engels vál. művei, 2. 410. o.) 2. Tudományos és gyakorlati okokból tiltakozott a német szociáldemokrata párt azon irányzata ellen, amely a politikai mozgalmat a szocializmussal és a párt politikai harcát, amely szerinte tiszta lassalleánizmus, a marxi, osztályharcra azonosítja. 3. Figyelmeztetni akarta a munkásságot, hogy a demokráciáért folyó harcban ne hozzon nagy áldozatokat a gazdasági mozgalom rovására.

A közvetlen akcióról (action directe) következő nézete volt: „A munkásmozgalom közvetlen akciója minden cselekedet, amely a munkások által a munkásokért történik.” (Tőke és munka harca, 72. o.) Ez a direkt akció azonban éppúgy végbe mehet tisztán gaz-

dasági téren, mint a politika területén. Így az *antimilitarizmus*, mint a közvetlen akció egyik eszköze politikai természetű. De közvetlen akció például az is, amidőn a munkások nyomást gyakorolnak a törvényhozásra a maguk érdekében való törvények alkotása irányában vagy ha akarataik kifejezésére saját követeket elküldik a törvényhozás házába. (U. o. 73.)

A közvetlen akció egyik eszköze lehet az *erőszak* is. A társadalom gyökeres átváltoztatására azonban nem tartja alkalmasnak, az erőszakot. Látja és értékeli az erőszak szerepét idejét múlt, gazdaságilag túlhaladott intézmények fenntartására, de ezen a konzerváló hatásán túl alkotó, új társadalmi és gazdasági rendet teremtő jelentőséget nem tulajdonít neki mindaddig, amíg az új rend előfeltételei a mai társadalomban nem fejlődtek ki. (Tőke és munka harca, 38. o.)

A tudományos anarchia elméleteihez Szabó Ervin nagyon közel állott. Az állami mindenhatóság, az államszocializmus sohasem volt kedves előtte. Mindig hangoztatta, hogy nem etatista. Bakuninról írt tanulmányában (Marx és Engels vál. művei 2. 371. o.) – amely tanulmány igazi kis remekműve a megértésnek, – azt igyekszik bizonyítani, hogy Marx is távol állott az állami szocializmus gondolatától. Szabó Ervin a spenceri tan híve volt: az állam funkciója szorítkozzék minél szűkebb körre; a gazdaságpolitika minél kevésbé vegye igénybe az államhatalmat a maga céljai számára. (Imperializmus és tartós béke, 49.)

Vessük fel most a kérdést, milyen viszonyban volt az ún. reálpolitikához? Amely konkrét, közeli célok érdekében cselekszik, számolva a pillanatnyi helyzettel és erőviszonyokkal.

Szabó Ervin sohasem volt utópista, aki a világ mai sorján kétségbeesve, új, képzelt világba menekül s elfordul korának kis küzdelmeitől... „Az igazi mozgalom egyetlen lépése többet ér, mint tucatnyi program”, írja; (Marx és Engels vál. művei, 2., 402.) -más helyütt pedig „a munkásmozgalom akció, egyéb társadalmi és gazdasági körülmények által meghatározott realitás.” (Tőke és munka harca, 48. o.) Minden mozgalom, gazdasági vagy politikai, amely egy lépéssel előre vitt, kedves és fontos volt neki.

A reálpolitikának azonban határt szabnak bizonyos feltételek. Először: a magasabbrendű célok. Nem szabad olyan reálpolitikát folytatni, amely ezekkel ellentétbe jut, vagy gyöngíti az értük való küzdelmet. Ilyen indokolással ellenzi, hogy a munkásság a védővámokért harcoljon, ezért figyelmezteti a munkásságot, hogy a demokrácia érdekében gazdasági harcának rovására ne hozzon áldozatokat a burzsoának. (Szindikalizmus és szocializmus, 19. o.)

Másodszor: a reálpolitika eszközeinek erkölcsössége. Nem szabad reálpolitikai akciók sikeréért feláldozni erkölcsi javakat, a mozgalom erkölcsi alapjait nem szabad pillanatnyi előnyök kedvéért megingatni...

**

Nagyon tévedtek azok, akik halála után azt írták felőle, hogy nem a harcnak embere volt, hogy egyénisége, gyöngye szervezete és a külső körülmények tisztára kutatóvá, könyvei között búvárkodó tudóssá avatták. Amolyan szobatudósnak próbálták feltüntetni. Szabó Ervin egész életének munkája ellene bizonyít ennek az állításnak és akik ilyennek látták őt, azok igen távol állnak az ő megértésétől. Lényének legjellemzőbb vonása éppen az volt, amit ezek az írók kétségbevittek vagy nem vettek észre: a küzdelem... Nemcsak a folytonos megújulásért és fejlődésért vívott belső harca mutatják őt küzdőnek. És nemcsak a munkáiban folyton felcsendülő, állandóan visszatérő motívum a *harc* egyedülvaló komoly értékéről a társadalmi fejlődésben. „Az erőnek csak egy igazi próbája van: az erők összemérése: – a harc „ (Munka és tőke harca, 104. old.) „A demokrácia nélkülözhetetlen forma, mert az a guerillaharcot modern tömegháborúvá engedi kifejlődni.” (Uo. 105) „A harc a társadalom fejlődésének főrugója.” (Szindikalizmus és szociáldemokrácia, 13. o.)

Nemcsak ezekben volt ő a küzdelem embere. Ha valamely eszményt kitűzött, érdekében egész egyéniségét belevitte, minden helyen és időben, tollal, szóval és cselekedettel készen volt küzdeni érte és „*tudatos és mindennapos cselekvéssel*” igyekezett vele „*valóságos és folytonos kapcsolatot létrehozni*”. (Marx, Huszadik Század, XIX. évf., 5. sz.)

Amit ő Engelsről dicsérőleg mondott el, hogy „saját megismeréseinek népszerűsítője, propagandista és militáns egy személyben”, - ezt róla is elmondhatjuk, (Marx és Engels vál. művei, 2. 4. o.) Amikora háború szenvedései megérlelték benne a pacifista propaganda terjesztésének fontosságát s erkölcsi lényé kötelességének parancsolta ezt: nem volt olyan eszköz, amit igénybe ne vett volna. Tudományos műveket írt, előad, felhívásokat szerkeszt, kiadványt szerkeszt ily munkák kiadására, folyóiratot alapít (melynek megjelenése utolsó pillanatban válik lehetetlenné), nemzetközi egyesület megalakítását készíti elő, békekongresszusra készül (ahová nem kap útlevelet)* s mindezt, ami már lényének egy másik oldalát

* Nem lehetetlen, hogy az 1915-ös zimmerwaldi, vagy az 1916-os kienthali konferenciára hívták meg Szabó Ervint. – Szerk.

domborítja ki: a középkori barátok buzgalmával és igénytelenségével. Ez a törékeny, beteg ember minden területen roskadásig folytatja a harcot ideáljaikért. *Mintaképe a küzdő embernek...* Szabó Ervin azonban nem elfogult, előzetes pártszempontok, személyi, rokonszenvek vagy ellenszenvek sohasem feszélyezik, az ellenvetéseket meghallgatja, nézeteit állandóan kész felülvizsgálni, kicsinyes nézőpontokon mindig felülemelkedik. Nagy és nem vitatott tekintélyének ez a néha már ridegnek látszó, kérlelhetetlen objektivitása.

*

Mély erkölcsi komolysága Szabó Ervin emberi nagyságának legigazibb alapja... A fejlődést nem ismeri el eleve jónak. Azt is, mint minden társadalmi tény, előbb erkölcsi ítélszéke elé állítja. És ha az ítélet kedvezőtlen, *felveszi a küzdelmet ellene...* Két szuverén hatalom küzdelme indul meg. Vagy új „jó” fejlődés alakul ki belőle, vagy győznek az objektív külső erők. *„De az erkölcsös ember inkább elpusztul, semhogy szellemiségéhez, eszményeihez, kategorikus imperatívusaihoz hűtlen legyen.”* Az erkölcsi felelősségérzet klasszikus tömörségű és meghatóan nemes gesztusú meghatározása ez: itt állok, másként nem tehetek.

S a háború tanúsága alapján egyre jobban látja az erkölcsi tényezők jelentőségét a társadalom fejlődésére. Nézeteinek ilyen irányú evolúciója szembeűnő a következő példán. A szabadkereskedelemnek kezdettől fogva híve és a védővámoknak ellensége. De míg eredetileg csupán gazdasági okokból ellenzi és az osztályharc meg nem felelő eszközének tartja a vámvédelemért való küzdelmet vagy annak tűrését (Marx és Engels vál. művei, 2., 326. o.), addig a háború alatt felfedezi, hogy „a szabadkereskedelem jelentősége ma, az üzemi és tőkekoncentráció korában, inkább morális, mint materiális”. Azonban – így folytatja – erre a morális hatásra épp a háború tanulságai szerint, amely nemcsak a gazdasági, hanem az erkölcsi és érzelmi erők rendkívüli szerepét is feltárta, talán még nagyobb szükség van. (Imperializmus és tartós béke, 50. o.)

*

A morális tényezők döntő fontosságának, az egyéni akaratok és cselekvések jelentőségének felismerése egyre inkább az *individualizmus* felé vezet... .

S bár régebben azt vallja, hogy az erkölcs nem alakíthatja az emberek valóságos életviszonyait (A munka és tőke harca, 36. o.);

bár az egyéni tudat illúziójára épített osztályelmélet tanát elfogadja (Marx és Engels művei, II. 140. o.); habár az úgynevezett „nagy emberek” szerinte éppen azok, akik a tömegnek akarátát, óhajtásait leggyorsabban felismerik s azt akarátát megvalósító cselekvésre vezetik (Marx és Engels vál. művei, I., 188. o.)...az erkölcsi tényezők jelentőségének felismerése egyre jobban *a tömeggel szembefordulni is tudó egyéniség felé vezet.*

Egyik legutolsó megnyilatkozása (a konzervatív és progresszív idealizmus vitája alkalmával a Társadalomtudományi Társaságban) így hangzik: „Az erkölcsi eszmény az egyének lelkében válik tudatossá és hatóvá. Ezért szociális és politikai törekvéseink egyik fő célja az *egyénségek nevelése* kell, hogy legyen.” (Huszdik Század, XIX., évf., 6. sz.)

A társadalmi fejlődés menetének tanulmányozása során egyre világosabban látja, hogy a társadalmilag szükséges átalakulások és változások legfőbb akadályja egy lelki tényező: az emberek konzervatívizmusa, a hagyományok, a holtak uralma az élet felett (A tőke és munka harca, 49.)

És mert a társadalom fejlődését kívánta és azért dolgozott, harcolnia kellett a tradicionalizmus ellen, amely minden teremtő fejlődés kerékkötője.

*

Hogyan hatott rá a háború és minő aktivitásokat váltott ki belőle? Az első időszak kétségbeejtő tespedésében a legelső között volt, akik a háború okozta belső bajok orvoslására és megelőzésükre javaslatokkal állott elő. Ezeket páratlan élesleméjűség tüntette ki; csaknem összes javaslatát – melyeket előadásuk alkalmával elvetettek – meg kellett utóbb valósítani. Igaz, hogy elkésve és rosszul. Később a cselekvés útját a Közép-Európáért való küzdelemben látta. Ebben a kérdésben ellentétbe jutott számos elvbarátjával...

De nem sok idő múlva belátta, hogy nem értékelte igazi súlyuk szerint azokat az aggályokat, amelyek Közép-Európa ellen pacifista szempontból szólnak. A német militarizmus folyton agresszívebb fellépése és az orosz forradalom meggyőzték az utóbbiról. Ekkor teljesen elfordult a megoldásnak ettől a módjától...

Az európai kultúra züllése, nemzedékek kultúrmunkájának pusztulása, amelyet a háború hosszú tartama egyre szemléltetőbben mutatott, mély fájdalommal töltötték el. A kultúra pusztulása feletti elkeseredése legfőbb lelki átélése volt a háború alatt. S ezért azt kívánta: befejezni a háborút bármiként és bárminő eszközzel! ...

Ha nem ismertethetjük műveinek tudományos tartalmát és módszerét, néhány szóval meg kell emlékeznünk a formáról, amelyben jelentkeztek. Szabó Ervin művei igen élvezetes olvasmányok. Világosság, egyszerű előadási mód (ami szerinte tudományos műnél kötelesség), tárgyának szeretetétől átfűtött s ezért sokhelyütt megindítóan meleg tónus tüntetik ki. Egyes népszerűen megírt műveit ezekből a tekintetekből Henry George műveihez tudnám hasonlítani. Erősen kifejtett esztétikai egyénisége költői képeiben, ragyogóan tiszta előadásmódjában, de még inkább a gondolatok lezártágára s a formák harmóniájára való törekvésében nyilvánult meg. Benne a „Vervolkommungsideal”, a tökéletességre való törekvés mellett épp oly erővel élt a szépség-ideál, a szépségnek szomjú vágya és öröme. Az ember és a tudós mellett Szabó Ervinben megtaláljuk a művészt is. Küzdelme a formákkal sikeres volt: lelkének ezer hangját megnyugtató harmóniákba tudta feloldani.

*

A világháború agonizálásának napjaiban, ismeretlen átalakulások küszöbén távozott el, könyvei, küzdő barátai között. Ez volt az ő harctere, az ő vezérkara.

A családi gyászjelentések megszokott kifejezése a családfő elhunytakor: veszteségünk pótolhatatlan. A magyar tudományos progresszív mozgalom kis családjának feje volt Szabó Ervin s ennek a családnak az ő elmúlása pótolhatatlan veszteség. S az ifjúságnak is amely kételyei között feléje tekintett s mindig útbaigazítást kapott tőle...

(Szabadgondolat 1918. nov.)

[RÉVAI József] Szabó Ervin

A Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy amaz érdemek elismeréséül, amelyeket Szabó Ervin a marxizmus tudományos művelése és a magyar proletariátus szocialista öntudatának nevelése körül szerzett, Szabó Ervin elaggott és özvegy anyjának 1500 korona összegű járadékot állapít meg. Egyúttal elhatározta a Kormányzótanács, hogy Szabó Ervin munkáit a proletár állam tulajdonának tekinti s megbízta a közoktatásügyi népbiztosságot azzal, hogy Szabó Ervin hátrahagyott műveinek kiadásáról, valamint munkái

**

A Forradalmi Kormányzótanácsnak ez az elhatározása azt jelenti, hogy a forradalom lerója kegyeletét az iránt, akinek egész élete munkája ennek a forradalomnak az eljövételét szolgálta, akinek minden dobbanása, minden tette, minden szava és írása az osztályharcot és az osztályharc forradalmiságának megóvását tartotta legfőbb irányelvnek.

Szabó Ervin ízig-vérig forradalmár volt, teoretikus és kritikus. Élete céljának azt tekintette, hogy a németországi munkásmozgalom részben forradalmiságot hangoztató, de ezt a forradalmiságot teljességgel nélkülöző hatása alól kivonja a magyar munkásmozgalmat. Szabó Ervin kritikus szeme a parlamentben való részvételben látta az osztályharcnak azt az elhibázott módszerét, amely szerinte megfertőzi a munkásmozgalmat, és lehetetlenné teszi a célok és módszerek tiszta felismerését.

Európában a burzsoázia csak egyetlen országban küzdötté végig a forradalmát: Franciaországban. A kelet-európai országokban a polgári társadalom gazdasági fellendülése nagyrészt a feudális elemekkel való megegyezés és kompromisszum jegyében ment végbe. A bérmunka és tőke történelmi viszonyának tiszta politikai megfelelője: a parlamenti demokrácia nem következett be tisztán. Az 1848-as forradalmak, amelyekben a proletariátus már mint külön osztály követelésekkel bíró társadalmi osztály vonult az osztályharc csataterére, a burzsoázia forradalmi voltak ugyan, de Németországban a burzsoáziát gyávasága és a munkásságtól való remegése megakadályozta, hogy végigvigye a forradalmát, a magyarországi 48-as forradalomról még éppen Szabó Ervin mutatta ki, hogy még csak polgári forradalom sem volt. A fejlődés Kelet-Európában más irányt mutatott, mint nyugaton. Az államhatalmon, mint „egyetlen reakciós tömeg” a burzsoázia és a hűbéri elemek osztozkodtak. Nem következett be a polgári termelőmód politikai megfelelője: a parlamenti demokrácia, a sajtó, gyülekezés polgári szabadságjogai.

De a gazdasági fejlődés maga nem hagyta ki ezeket a területeket. Németországban félhűbéri államhatalma mellett a legfejlettebb trust-kapitalizmus virágzik. Magyarországon is szövetkezett a kapitalizmus a hűbéri elemekkel és a dinasztiaival. A proletariátus politikai harca ezekben az országokban természetesen arra szorított, hogy a félhűbéri államhatalom ledöntésével megteremtse

a következő politikai formát, a demokráciát. A proletariátus ahelyett, hogy tiszta osztálycélokért szállt volna síkra, kénytelen volt átvállalni keleten a parlamenti demokrácia kivívásának feladatát. A proletariátus a burzsoázia történelmi feladatáért harcolt.

Ez szükségszerűség volt. A cselekvés legegyszerűbb lehetőségei hiányoztak a proletariátus számára. Szakszervezeteik is folytonos zaklatásnak voltak kitéve. A cselekvés lehetőségeit kellett kiverekedni a parlamenti demokráciáért való harcban. A munkásosztály politikai szervezetei, pártjai révén bevonult a parlamentbe. A pártok mint az egységes osztályharc szervei, azonban súlyos hatásokkal jártak magára az osztályharc egész mikéntjére. A munkásmozgalom keretén belül megszületett egy külön réteg, ennek a rétegnek külön érdekei voltak a munkásmozgalom nagy, egységes érdekein belül. Ezek az érdekek a munkásság érdekeitől elütők voltak. A munkásság érdeke az volt, hogy a bérrendszer megszűnjön, és vele együtt a burzsoázia egész bonyolult államhatalma, ezeknek a politikusoknak azonban az volt az érdekük, hogy ne tűnjön el az, ami ellen való küzdés, az ő kenyérkeresetük.

Ezeknek az élősdieknek az érdeke nyert elméleti szentesítést Eduárd Bernstein revizionizmusában. Ő revízió alá akarta venni a Marx által felállított fokozódó osztályellentétek elméletét. Azt állította, hogy a munkásság céljai már a mai társadalomban megvalósultak és így a végcél, a kommunizmus odaállítására célul a munkástömegek küzdelme elé, elméleti tévedés. Bernsteinnel Karl Kautsky száll szembe. Bebizonyítja, hogy Marxnak igaza volt, hogy az osztályellentétek nem simulnak el, hanem ellenkezőleg, élesednek. Mindent bebizonyít és mindent megvéd, ami Marxban nem forradalmi. A fejlődés automatikus részeit védi, az ipari koncentráció önmagától eredő hatásait mutatja ki. Közben megfélemedezik a munkásmozgalom szubjektív hatóerejéről, az osztályharc leghatalmasabb hatóerejéről: magáról a munkásságról, a munkásság forradalmi célkitűzéseiről. Bizonyítani óhajtja a forradalmat és bizonyítás közben megfélemedezik a forradalomról. Megfélemedezik róla és elsikkasztja az osztályharc végső problémáját, a munkásságnak a burzsoázia államával való végső szembenállását.

Erre a kérdésre az úgynevezett szindikalisták próbálták megadni a feleletet. Szerintük a munkásság harcának a tőkésosztállyal a munka területén kell lefolynia, magában az üzemben, az érték-többlet körül. A munka „direkt akciójára” helyezték a fősúlyt, a szakszervezetek küzdelmére, a munkaidő kibővítésére és a munkabér növelésére irányuló küzdelemben. „Érezték, hogy a munkásosztály politikai küzdelmének parlamenti formája beszennyezi és össze-

kuszálja a munkásmozgalom tiszta céljait. Érezték, hogy a politikai harcnak ez a formája nem vezethet célra, hogy a forradalmi célokot és a mozgalom világmegváltó öntudatát elhomályosítja. Érezték, de feleletet, pontos, egyértelmű feleletet ők sem tudtak adni. Csak kritikát adtak, éles megvilágítását az eddigi politikai harc helytelen voltának. A kritikájukban forradalmárok voltak, de amikor a parlamenti módszert kifogásolták, szinte önkéntelenül is tagadásba vették az egész politikai harcnak, mint olyannak a szükségességét. Itt tévedtek a szindikalisták, itt tévedett a nagy kritikus, a nagy szocialista, a nagy ember: Szabó Ervin.

A feleletet erre a kérdésre, hogy milyen legyen a forradalmi politikai harc, az orosz bolsevikok tudták csak megadni, Lenin és a holland Pannekoek forradalmi marxizmusa.

Szabó Ervin ízig-vérig forradalmár volt. A Magyar Tanácskörtársaság hódolata Szabó Ervin ezen forradalmiságának szól. Szabó Ervint nem lehet és nem is szabad kritizálni. Egészen bizonyos, hogy Szabó Ervin minden elméleti meglátása és tévedése is a forradalom őszinte kivívásából eredt, abból a belátásból, hogy a kizsákmányolás megszüntetése csak forradalmi osztályharc útján jöhet létre. Szabó Ervin volt az őse, forró, minden ízében, kívánója a megszületett Magyar Tanácskörtársaságnak.

A megszületett Magyar Tanácskörtársaság meghajtja vörös zászlóját a forradalmár Szabó Ervin előtt. A szerencsétlen politikai és társadalmi viszonyok meg nem értett Szabó Ervinje feltámadt a proletariátus forradalmában.

(Vörös Újság 1919. márc. 29.)

Szabó Ervin

Testben törékeny, lélekben egyik legvértettebb harcosa a magyar proletáruralomnak: ez volt néhai Szabó Ervin, aki előtt íme meghajtja vörös zászlóját a magyar Tanácskörtársaság. A Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy az érdemek elismeréséül, amelyeket Szabó Ervin a marxizmus tudományos művelésén a magyar proletariátus szocialista öntudatának nevelése körül szerzett, megbízta a közoktatásügyi népbiztosságot azzal, hogy Szabó Ervin hátrahagyott műveinek kiadásáról, valamint munkái összegyűjtéséről és kiadásáról minél előbb gondoskodjék. A Kormányzótanács Szabó Ervin munkáit a proletárállam tulajdonának tekinti és emlékét művészi alkotással örökíti meg. A Tanács Szabó Ervin elaggott és özvegy anyjának 1500 korona járadékot állapít meg. – Itt említjük

meg, hogy a főváros népbiztossága a fővárosi nyilvános könyvtárt a budapesti könyvtárügy szervezőjének emlékére Szabó Ervin Könyvtárnak nevezte el.

(Népszava 1919. márc. 29.)

Szabó Ervin-könyvtár

A főváros népbiztossága ma a következő rendeletet adta ki: A főváros népbiztossága elrendeli, hogy minfc már régebben tervbe vétetett, a fővárosi nyilvános könyvtár a budapesti könyvtárügy nagynevű szervezőjének emlékére Szabó Ervin könyvtárnak neveztesék el.

Mától fogva tehát „Szabó Ervin könyvtár” a neve a főváros legnagyobb, legtökéletesebben megszervezett nyilvános könyvtárának. Nem tudunk elképzelni szebb, méltóbb emléket Szabó Ervinnek, aki megcsinálta, megszervezte ezt a könyvtárt és tudós tanítómestere volt nemcsak azoknak, akik megcsinálták a tegnaptól a mátt, megcsinálták a nagyszerű átalakulást, de tanítója volt az egész országnak. Hogy a burzsoázia berkeiben nem ismerték és nem értékelték annyira, amennyire az ő gazdag tudása, páratlan egyénisége révén megillette volna, az nem Szabó Ervin hibája, az a magyar álkultúra bűne.

De Szabó Ervin nemcsak nagy tudós volt, Szabó Ervin apostola, fanatikusa volt a szocialista eszmének. Húsz esztendeig írt, agitált, szervezett. Voltak, akik azt mondták róla, hogy álmok álmodója. Lehet, hogy igazuk volt. Szabó Ervin csakugyan meg tudta álmodni a jövőndőt, de nem volt utópista, mert realizálni tudta az álmaitt. Mennyi akaraterő, mennyi kedvesség fért bele a törékeny testű emberbe, aki halálos betegen is egyre építette a jövőndőt! Tanult és tanított; írt, agitált és szervezett. Mindenütt, ahol a kizsákmányoltak szembeszállottak a kizsákmány ólokkal, az elnyomottak az elnyomókkal, ahol a munkások nagyobb bért, rövidebb munkaidőt, több szabadságot követeltek, ahol a szervezkedés munkájára hívták föl társaikat, ahol a tőke uralma ellen való feltámadásuk jeléül abba-hagyták a munkát: az érven, a gondolaton rajta volt Szabó Ervin harcos tudományának a bélyege.

Nekünk, a Világ szerkesztőségének különösen kedves volt ő. Nemcsak nagy tudásával, páratlan szeretetreméltóságával babonázott meg bennünket, de büszkéek voltunk rá, hogy elég gyakran eljött a körünkbe és megtisztelt bennünket azzal, hogy egy-egy okos, finom cikkét a Világban megjelentette. Sajnos már nem tudta megérni azokat a nagyszerű forradalmi átalakulásokat, amelyekért ő és ta-

nítványai szóval és írásban dolgoztak. Gyöngye teste összetört a hatalmas munka alatt. Ma van hat hónapja, hogy örökre behunyta fáradt szemét. Mikor utolsó útjára kísértük, a farkasréti temető sárgult lombú fái közé, szakadt az eső. Még az ég is könnyezett. Kis társaság követte a koporsót, hűséges hívei, akik nagyon szerették és akik között jó néhány volt olyan, akikre a mai magyar szovjet-
köztársaság jövendő sorsa van bízva.

Mikor a farkasréti temető halottsházában hívei körülállották nyitott koporsóját, hogy elbúcsúzzanak tőle örökre, Csepelen, a gránátok és srappelvek gyárában, húszezer munkáskéz tíz percre abahagyta a munkát. A magyar munkásság gyászolt. Ma pedig, amikor örök emlékeztetőképpen Szabó Ervinről nevezték el a kultúra, a tudás arzenálját, ez azt is akarja jelenteni, hogy itt most mindenki dolgozik.

(Világ 1919. márc. 29.)

LÁSZLÓ Aladár: Emlékezés Szabó Ervinre

Fiatalon, élete virágában hunyt el dr. Szabó Ervin, a marxizmus leg-hivatottabb magyar apostola. Emlékének kegyelettel áldoz a proletárral, mely fontos teendői között is talált módot, hogy méltó módon örökítse meg Szabó Ervin emlékét. Ma már a Szabó Ervin által létesített fővárosi könyvtár viseli a nevét a korán kidőlt világhírű tudósak. Szabó Ervin osztálytársam volt az ungvári gimnáziumban. Kis diákok voltunk még, a harmadik B. osztályba jártunk. Szívesen tanultunk, de – mi tagadás! – szívesen pajkoskodtunk is. Szabó Ervin, bár szűkebb társaságunkhoz tartozott, nem vett részt a játékokban, már akkor elmélyedt a tanulmányokban. Tanult, folyton csak tanult. Hihetetlen ambíció lakozott a kis Szabó Ervinben. Egyszer midőn ketten voltunk együtt, fájó érzéssel panaszoltuk egymásnak, milyen szerencsétlenek is vagyunk, hogy nem lehetünk tagjai a gimnázium Dayka Gáborról nevezett önképzőkörének. Mert oda tudvalevőleg csak a három felső osztály tanulóit vették fel.

– Alakítsunk mi is önképzőkört! – ajánlottam Szabónak.

– Helyes, megcsináljuk, én is arra gondoltam! – válaszolta.

És nem telt el három nap, megtartottuk a harmadik B. osztály önképzőkörének alakuló ülését. Az önképzőkör hét tagból állott, csak a legjobb tanulókat hívtuk meg. Elnökké egyhangúlag Szabó Ervint választottuk és a kis önképzőkör helyiségéül az ő szobáját jelöltük ki. Ott gyűltünk össze azután minden héten egyszer és az üléseken mutattuk be egy heti önművelődésünk eredményeit. A második ülésen történt, hogy a beérkezett pályaművek egyikét, egy ver-

set, Szabó Ervin mint elnök bírálatra nekem osztott ki. A pályaműveket zárt jellegű levél kíséretében kellett benyújtani, mégis könnyen sejtettük, melyik művet melyikünk készítette, hiszen eléggé ismertük egymást. A versről első pillanatban sejtettem, hogy annak szerzője csak Szabó Ervin lehet. A költemény kitűnő volt, – én legalább annak ítélem – mégis a bírálatban, amint azt a nagy önképzőkörben hallottam, ahová olykor-olykor nagy protekcióval mégis bejuthattam, egész csomó hibát soroltam fel.

— Tisztelt szerző, ön nagy fába vágta fejszéjét, – kezdtem a bírálatot és ezután felsoroltam a vers hibáit. Olykor-olykor a bírálat olvasása közben Szabó arcára pillantottam, lesve a hatást, Szabó Ervin le volt sújtva. De nem hagytam soká ebben a kétségben és áttertem a vers szépségeire, majd így fejeztem be:

— A szerző nehéz munkát végzett, feltétlen elismerést érdemel, miért is a verset dicsérettel leendő elfogadásra ajánlom.

Szabó Ervin fellélegzett, boldog volt. Talán nem voltnála akkor boldogabb ember. Később azután szétváltunk. Én a fővárosba kerültem, Szabó Ervin Ungvárott maradt és ott végezte el a gimnáziumot. Budapesten többször találkoztunk és minden találkozásunk egy-egy új fázisa volt Szabó Ervin életének. Alig abszolvált az egyetem jogi fakultásán, máris letette a doktorátust. Azután bejárta Németországot, majd a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa lett. Másfél esztendő után a főváros hívta meg könyvtárának szervezésére, ahol előbb mint könyvtártiszt, majd igazgató fejtett ki nagyszerű munkásságot. És újabb pár esztendő után Szabó Ervin már nincs, már halhatatlan is.

(A Nap 1919. ápr. 9.)

SALLAI Imre: Korvin Ottóról

(Részlet)

...Amikor 1917 végén a háborúellenes propagandát folytató galileisták kis csoportját Budapesten elfogták, Korvin Ottó volt az, aki maga köré gyűjtötte néhányukat, fiatalokat, munkásokat és diákokat, megkereste az összeköttetést a gyárak proletárjaival és felvette a forradalmi agitáció megszokott szálait. Az 1918-as januári nagy sztrájktól kezdve nem volt olyan munkásösszejövetel, népgyűlés, ahol roneózott röpiratok, forradalmi felhívások meg ne jelentek volna.

Az uniformisba kényszerített proletárokhoz kaszárnyákban, vasúti pályaudvarokon, kórházakban s a frontokon igyekeztünk hozzáférni. Szinte hihetetlen bátorsággal, elszánt önfeláldozással,

majdnem nyíltan dolgozott Korvin a katonák közt. Olykor egész éjszakákat töltött, fáradságos napi munkája után, a kelenföldi pályaudvaron, bevagonírozásra váró menetszázadokat agitálva, röpiratokat osztogatva, felejtethetlen barátunkkal, a románoktól legyilkolt Leél Leóval együtt.

Fáradhatatlan volt és szerény. Keveset beszélt és rengeteget dolgozott. Mint minden munkájánál, úgy vetette magát most is testestől-lelkestől a mozgalomba. Pénze, ideje, ereje, mind-mind a mozgalomé volt. Utolsó filléreit rááldozta. Hosszú ideig egyedül Korvin megtakarított kis pénzén gyártottuk primitív sokszorosító készüléken a röpiratokat. Irodákból lopkodtuk hozzá a papírt. Eleinte minden támogatás nélkül, s csak később Szabó Ervin tudtával és pénzbeli segítségével folyt a munka. A magyarországi munkásmozgalomnak ez a tanítómestere volt az, aki segítségünkre volt, aki az antimilitarista irányú agitációt tudatosan is a forradalmi fejlődés irányába terelte, aki a legkérelhetlenebbül feltárta a csődbej utott szociáldemokrácia megalkuvó politikáját és szembeállította ezzel a hamisítatlan osztályharc módszereit. Szabó Ervin volt az első, aki az Oroszországból gyéren és elferdítve érkező hírekből is meg tudta ítélni az orosz proletariátus döntő lépésének világtörténelmi jelentőségét és az antimilitarista röpiratokon keresztül állította a magyarországi proletariátus elé követendő példaként az orosz munkásság harcát a munkás- és katonatanácsok uralmáért.

Szabó Ervin mély tudása és Korvin Ottó hatalmas akaratereje, szívós kitartása mutattak irányt ezekben a nehéz és válságos időkben a magyarországi munkástömegeknek.

1918 tavaszán jutott nyomára a budapesti rendőrség a hónapok óta folyó mozgalomnak. Két részletben a kis csoportnak majdnem valamennyi tagját elfogták. Szabó Ervint, Korvin Ottót is beidéztek kihallgatták.

Mindenki, minden elvtárs tisztában volt e két ember jelentőségével. Mindenki azon igyekezett, hogy csak ők ne kerüljenek rendőrkézre, csak ők maradjanak szabadon – és a munka tovább folyik, így is volt...

(Proletár [Wien] 1920. dec. No 27. melléklet 2-3. old.)

JÁSZI Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája (Részletek)

... Egyetemi éveire – főleg az 1897-ben Bécsben töltöttre . . . mindig derült örömmel tekintett vissza. Úgy hiszem, hogy bécsi társasága volt az, mely életirányát leginkább meghatározta. Itt jutott

belső baráti ismeretségbe néhány orosz emigránssal, kik közül főleg a Klatcsko Sámuel nagyműveltségű és rendkívül szuggesztív egyénisége gyakorolt reá egész életére kiható befolyást, akinek vendégszerető házában az orosz forradalmároknak minden árnyalata megfordult. Egy másik orosz emigránstra, Tyeplov Pálra is gyakran és melegen emlékezett vissza, aki különösen az orosz földmunkásmozgalom nagyarányú kezdeményezéseit ismertette meg előtte. Ebben az orosz légkörben vált vérbeli forradalmárrá és marxistává. A marxizmustól különösen a gazdasági fejlődés elméletét fogadta el, az oroszoktól és a francia forradalmároktól a révolte eszméjét: azt a gondolatot, hogy az új társadalom csak az öntudatra ébredt, jól megszervezett munkásság erőszakos fölkelésének eredménye lehet. (Látni fogjuk, hogy ezt a meggyőződését idők folyamán súlyos aggályok és rezervák mérsékeltek.)

„...az orosz forradalmároktól nemcsak számos eszmét és taktikai nézőpontot vett át, de valahogyan megtanulta tőlük a fiatalságra való hatás művészetét is: a titkos összejövetelek, előkészületek, szervezkedések éjjeli s kissé rejtelmes technikáját. Rendkívül sok időt és energiát szentelt a szocialista ellenzék legfiatalabb tagjaival folytatott ilyen szigorúan bizalmas eszmecseréknek. Tényleg a szociáldemokrata párt szélső forradalmi csoportja – az, amely a magyar kommunista forradalom alatt a legtevékenyebb volt – mindig vezetőt tisztelte benne.

Külföldről 1898-ban hazakerülve kezdettől fogva élénk részt vett az ifjúsági és a munkásmozgalomban... Tanulmányait mindig az a szempont vezette, hogy új fegyvereket szolgáltasson a munkáság osztály harcának.

Úgyszólván minden írása a küzdelemnek ezt a szellemét uralta. Tudtommal első nagyobb dolgozata egy röpirat volt a Budapesten tervezett nemzetközi diákkongresszus alkalmából, melyen a magyar reakciós ifjúságot lángoló szavakkal ostorozta. Mikor még a Népszava gyöngye, hetenként kétszer-háromszor megjelenő orgánium volt, Szabó Ervin mint helyettes szerkesztő ingyen és névtelenül dolgozott a lap megerősítésén s nem egy cikke keltett polgári körökben feltűnést, így például a nemzetiségi kérdéstről írt cikkei, melyek egészen szokatlan hangot szólaltattak meg a magyar publicisztikában. A munkásmozgalomnak eme hamupipőke korában ő szerkesztette a Népszava Naptárát is s rendkívüli szorgalmat és leleményességet „fejtett ki e kiadvány fejlesztése és forradalmi szellemmel való telítése körül. A broszúra- és pamfletirodalmat különben mindvégig sokra becsülte, abban a lelkek forradalmasításának legfőbb eszközét látta s egyik állandó panasza volt a szociáldemokrata párt vezetőség -

gel szemben, hogy túlbecsüli a napi politikai és szakszervezeti mozgalmat, ellenben nem használja ki kellőleg az eszmék propagandisztikus hirdetését. Első publicisztikai szárnypróbálgatásaihoz tartozott az a fulmináns röpirata is, melyet a nagy budapesti villamossztrájk alkalmából az érdekelt kapitalista körök és a korrumpált sajtó ellen írt. Életének utolsó irodalmi terve is propagandisztikus és popularizáló célzatú volt. Mikor látta, hogy a háború súlyos pénzügyi válsághoz vezet, melyben életének egyik főfeladatát látta, s melyben Bárczy István, Harrer Ferenc és Wildner Ödön ritka megértéssel és jóindulattal támogatták, elhatározta, hogy végleg visszavonul a könyvtárügytől s kizárólag tudományos és publicisztikai munkásságának fog élni, valamint a népszerűsítő és eszmeterjesztő irodalomnak.

Sokoldalú politikai és publicisztikai munkássága mellett azonban sosem feledkezett meg elméleti tanulmányairól s egyénisége szellemi fejlesztéséről sem. E tekintetben valóban mindig a forrásnál ült, mert nemcsak a tudományt szerette, de magát a bibliográfiának technikáját is. Mint a parlamenti könyvtár gyakornoka, később mint a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa, végül pedig, mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója, úgyszólván egész életét könyvtárban töltötte el, még pedig nem azért, hogy – miként a legtöbb tudós – magának megfelelő színekúrát teremtsen, hanem mert szerette a könyvet, nemcsak tartalmában, de külső szépségeiben is. A szép nyomtatás, a szép kötés, a szép illusztráció a legnagyobb lelkesedésre volt képes ragadni. ” A könyvtártechnika fejlesztése körül is állandó szorgalommal dolgozott s ez irányú munkásságát külföldi szakemberek is nagyon megbecsülték. A könyv iránti ez a szinte sportsman-szerű szerelme rendkívül pedánsá tette mindennel szemben, a mi szerelme tárgyára vonatkozott. Könyörtelenül szigorú bibliográfus volt úgy a könyvtárak rendezésében, mint a hivatalnokok szolgálatának szervezésében, mint a katalógusok elkészítésében, mint pedig egy-egy könyv sajtó alá rendezésében. S volt abban valami bizarr ellentét, csaknem megható komikum, hogy ez a vérbeli forradalmár, ez a társadalmi konvulziókat váró próféta, ez az action directe-es propagandista egy középkori kódexmásoló barát szigorú pontosságával üldözte a legkisebb sajtóhibákat, képes volt meg nem felelő vesszők, pontosvesszők, vagy kettőspontok ellen a legminuciózusabb hajtóvadászatokat rendezni, ugyanakkor pedig a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolni könyvtára alkalmazottai felett. (A Taylor rendszerrel elsőnek tett kísérletet a szellemi munkások hivataloskodása körében.) Akkor így láttam én is, de ma már nem tudnék mosolyogni ezen látszólagos ellentétben, mert napjaink ese-

ményei mindenben igazolták a Szabó Ervin magatartását, bebizonyították, hogy ez a szigorú és pedáns aprólékosság igenis csakugyan a marxista forradalmár lényegéhez tartoznék, hogy a marxista állameszmény megvalósításához nem kevésbé volna szükséges a vasfegyelem, a pontosvesszőkig menő ellenőrzés, a legkeményebb kötelességteljesítés csakúgy, miként az öntudatra ébredt tömegek forradalmi lendülete a kizsákmányolókkal szemben.

De nemcsak tudományos és esztétikai szempontok tették Szabó Ervint a könyv rajongójává. Alig ismertem embert, aki úgy hitt volna az eszmék erejében, mint ez a történelmi materialista. Minden jó könyvben valami fétisszerű erőt látott, mely elindul a világ meghódítására, az emberi lelkek átgyúrására s forradalmi akciókba való hevítésére. Könyvtárában olyszerű érzésekkel járt, mint valami lelkes generális háború idején egy jól működő lőszergyárban.

A könyvtáraknak ez a levegője érezhető Szabó Ervin minden munkáján. Széleskörű irodalmi tájékozottsága valami nemes és szabadelvű eklekticizmust kölcsönzött minden írásának, dacára annak, hogy marxista alapfelfogását a lényeges dolgokban mindig fenntartotta.

Mielőtt azonban irodalmi munkásságát jellemezni törekedném, néhány sorban rá kell mutatnom ama szellemi hatásokra is, melyek környezetében tartósabban jelentkezve maradandóbb befolyást gyakoroltak írói egyénisége kialakulására.

Az orosz – francia forradalmárok hatását, valamint a szociáldemokrata munkásmozgalomban való részvételéből merített megújuló benyomásait már említettem.

Ezek mellett a legállandóbb és a legátalakítóbb befolyást írói és emberi fejlődésére a Huszadik Század és Társadalomtudományi Társaság köre gyakorolta. Ez által a fiatal Magyarországnak minden őszintén progresszív áramlatával közvetlen érintkezésbe jutott s behatóan megismerkedett a modern szociológia különböző iskoláival, valamint számos vezetői irodalmi és bölcsészeti felfogással. Ez a két évtizedes közös munka megóvta Szabó Ervint némely marxista ortodox dogmatizmusától, szellemét hajlékonyabbá, ítéletét tárgyilagosabbá, erkölcsi szenzibilitását szabaddá tette. Tényleg nyugodt lélekkel mondhatom, mint a Huszadik Század egyik főmunkatársa és a Társadalomtudományi Társaság alelnöke, ezen intézmények sorsát és fejlődését nem kevésbé viselte a szívéen, mint a munkásmozgalom ügyét, örült neki, hogy ezeken a fórumokon minden szabad és jóhiszemű társadalmi vélemény megnyilvánulhatott...

A szociológusok mellett – azokat időben megelőzve – egy másik irodalmi csoporttal is élénkebb összeköttetésben állott Szabó Er-

vin s ez az együttműködés sem volt hatás nélkül eszméi fejlődésére. Ez a csoport a Schmitt Jenő filozófiai köréhez tartozott s rövid ideig a Társadalmi Forradalom című lap volt az orgánumuk. E csoporton belül Szabó; gróf Batthyány Ervinhez állott legközelebb, akivel egy volt Kropotkin, Bakunin, Proudhon, Stirner, Tolsztoj magas értékelésében ... E körrel való barátsága valószínűleg nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Szabó az államszocializmussal s minden bürokráciával szemben egyre bizalmatlanabb lett. Batthyányval való barátságának egyik eredménye a bögötei reformiskola lett, melynek tervezetében Szabó élénk részt vett. Sajnos, a szép törekvés, mely a parasztyermekeket új és termékeny eszmékkel akarta telíteni, csakhamar tönkrement, részben végrehajtói túlzott utópiái, részben a hatóságok türelmetlensége és üldözései folytán. Batthyány csakhamar elvesztette minden kedvét... Angliába költözött ki s teljesen az anarchisztikus poézis birodalmába menekült. De Szabó Ervinhez való barátsága szinte a világháborúig megmaradt, sőt legsúlyosabb betegségi krízise idején főleg ő tette lehetővé, hogy az orvosok által csaknem feladott fiatal író Dél-Olaszország és Afrika áldott klímája alatt kereshessen gyógyulást. Ez az út, valamint a gyógykezelésében beállott szerencsés változás Szabót csakugyan kiragadta a halál torkából s megmentette élete utolsó, legtermékenyebb tíz évét.

Lelki környezetének ez a hevenyészett rajza azonban legalább is két kiegészítő árnyalatra szorul. Szemben a legtöbb marxistával Szabót erős szálak fűzték a paraszthoz és a faluhoz... A parasztkok „konzervativizmusa” és „elmaradottsága” alatt is élvezni tudta az ösztönszerűségnek és az általános emberinek azt a gazdagabb és melegebb légkörét, ami a föld gyermekeit a racionális és mechanisztikus városi kultúrával szemben jellemzi. Falusi barátait gyakran és nagy örömmel látogatta meg s mindenkinek feltűnt az a közvetlenség, friss érdeklődés és rokonszenvező megértés, mellyel képes volt egyszerű földművesek bizalmát is megnyerni...

Végül fel kell említenem ebben a kapcsolatban azt a fontos szerepet, melyet az irodalom és a művészet játszott Szabó Ervin életében. Legbetegebb és legmegtörtebb korszakaiban is a Szép kultusza nem hagyta el. Kezdetben közel állt ahhoz a felfogáshoz, mely a művészetet célzatosan és szándékosan a szociális haladás szolgálatába akarja helyezni s örömpeső szívvel üdvözölte Nagy Sándornak ilyen irányú képeit és Csizmadia Sándornak forradalmi tendenciájú verseit. Azonban finom esztétikai intuíciójával csakhamar megérezte, hogy a művészetnek és a társadalmi fejlődésnek ezt az összeköttetését sem forszírozni, sem irányítani nem lehet, hogy a szocialista a művészetben csak akkor igazi érték, ha teljesen spontán

és valóban átértett, hogy még egy antiszociális művész is többet használ a munkásság felszabadítása ügyének, ha igazán művész, vagyis az emberi lélek valódi felderítője, mint a legszociálisabban dikciózó és filozofáló, de aki híján van a teremő intuíciónak, képzeletnek s belső megértésnek. Mégis, a szociális világnézetből fakadó művészetet jobban szerette, mint az individuálisát és Dosztojevszkij, Tolsztoj, Zola, Gorkij, Francé kor- és társadalomrajzai legközelebb állottak szívéhez. A magyar költészetben Petőfi és Ady voltak a kedvencei. Kevésszer láttam Szabót megindultabbnak s lelkesültebbnek, mint azon az estén, melyen Reiniz Béla intim baráti körben először mutatta be megzenésített Ady-dalait. Szabó ezekben az órákban valósággal extázisban volt és szemei a boldogság fényében ragyogtak.

A szépnak és a művészetnek ezt a levegőjét különben környezete hétköznapi dolgaiban is megőrizte. Írásztala ritkán volt virág nélkül és szűkös anyagi helyzete dacára Hunfalvy utcai, Munkácsy utcai, majd meg Ménesi úti szerény lakásának minden bútordarabja kedves és izléses volt, dolgozószobája telve jó reprodukciókkal, metszetekkel és rendkívüli gonddal bekötött könyvekkel. Gyöngéd anyai és barátnői kezek állandóan gondoskodtak róla, hogy ünnepeken és évfordulókon mindig egy-egy új kedves emlék költözzék be dolgozószobájába, melynek ablakából hatalmas perspektívákban gyönyörködhetett az ember. Művészetszeretetét talán csak a természet iránti rajongása múlta felül. Úgyszólván nem volt ünnepnapja, melyet nem a budai hegyekben töltött volna, úgy télen, mint nyáron. Ezekben a sétaiban szerette magát fiatal emberekkel és lányokkal körülvenni s ha fejfájás nem kínozza, mindenkit meglepett túláradó jókedve és tréfás ötletei.

Csak természetes, hogy ilyen szellemi és erkölcsi kvalitások mellett úgy a barátság, mint a szerelem igen sokat jelentett Szabó Ervin életében s igen szigorú mértéket alkalmazott mindenkivel szemben, akit intimitásába fogadott. Ellenben rokonai kapcsok csak akkor jelentettek valamit számára, ha a vérbeli összeköttetést lelki megértés is kísérte. Nyilván ezt a felfogását akarta kifejezni amaz utolsó elhatározásával is, mellyel eltiltotta, hogy elhalálozásáról a család gyászjelentést adjon ki, bár a leggyöngédebb fiú volt, édesanyját féltő szeretettel becézte s számos rokonához benső baráti kapcsok is csatolták...

Fiatalsága egészségesebb éveiben szenvedéllyel kultiválta az életveszélyes Hochgebirge turisztikát s valósággal boldog volt, ha alpesi vezetői dicséretét kiérdemelte. Türelme és szívóssága kiapadhatatlan volt s tényleg elérte, hogy kezdetben dadogó s meg-meg-

akadó előadási módjából egy túrhetően folyamatosat, vitára és meggyőzésre alkalmasat tudott formálni, eredetileg inkább nehézkes és homályos stílusát pedig egyszerűvé és világossá fejlesztette, mely telve volt erővel és nemességgel. Ugyanez az önkritika a szorosan vett lelki téren.

Különösen féltékenyen őrködött lelki szabadsága felett. Tudta, hogy az igazi férfi magán- és közéletének teljes harmóniában kell lenni s ebben látta a valódi szocialista morált. Érezte és hirdette, hogy mély belső reform nélkül nincs alapvető szociális reform. Mindig azon a véleményen volt, hogy az őszinte szocialista világnézetnek ki kell terjednie az élet legkisebb és legintimebb dolgaira is, hogy a kapitalista hedonika fenntartásával nem lehet új társadalmat csinálni. Különösen a közkeletű szocialisták három típusát gyűlölte. Azt, aki osztályharcot prédikál s e mellett mint kapitalista ügyvéd vagy fezőr működik. Azt, aki nemzetköziséget hirdet s mellette megvadult sovinizmussal a nemzetiségi elnyomást védelmezi. Azt, ki a lármás libre-penseur szerepét játssza s mellette hosszúnapkor böjtöl és templomba jár...

De nemcsak ilyen komoly, elvi dolgokban hirdetett szigorú szocialista morált, amilyenről előbb beszéltem, de a magánélet kisebb dolgaiban is önfegyelmet és tisztaságot követelt. A lármás, szerénytelen modor fizikailag irritálta. Ételben, italban való dúskálódás undorral töltötte el. Így emlékszem, hogy minő felháborodással beszélt nekem arról a vacsoráról, melyre egyszer az egyik szocialista vezérférfiú hívta meg: – Képzeld, a vacsora végén pezsgőt szervíroztak... És ez az ember cikkezik állandóan proletárkizsákmányolásról... A ruházkozásban is perhorreszkált minden luxust, ámde követte az ízlést és a tisztaságot...

Szabó Ervinnek ez az irodalmi arcképe azonban még akkor is tökéletlen és színtelen volna, ha nem kényszerültem volna ilyen torzó darabosságra s ha jobb időkben megfelelő idézetekkel és beható irodalmi elemzésekkel egészíthetném ki ezt a vázaltszerű életrajzot. Mert az úttörő egyéniség munkáját nem meríti ki az általa produkált mű. Hatásának igen jelentékeny része kivételes egyéniségének szuggesztív, bátorító és lendítő személyi befolyásában áll. Szabó Ervinnél még talán fokozottabb mértékben így volt, mert a betegség és a feloszlás ellen vívott szinte folytonos harcában távolról sem realizálhatta mindazt, ami gazdag és küzdelmes lelkében élt. Szinte szimbolikusan jellemző, hogy az osztályharc elméletéről tervezett nagy munkája, melyben több éven át dolgozott, még csak egy esszében sem volt képest testet ölteni. De az emberek szinte

öszönszerűen megérezték, hogy Szabó Ervin több volt, tartalmasabb és jelentékenyebb, intuitívabb és jövőbelátóbb, még irodalmi alkotásánál is. Egyéniségének valóban presztízsszerű ereje volt. Az emberek sejtették benne a titokzatost és a rendkívülit, az adott realitásokon felülemelkedő numenális erőt. Épp ezért hatása rendkívüli volt. Különösen az idealista fiatalságra és a nőkre szinte mágiikus befolyást gyakorolt. Azt lehet mondani, hogy már életében valami legendaszerűség vette körül. A jövő történetírója kétségtelenül a két forradalmi átalakulás négy-öt legnagyobb egyénisége közé fogja őt sorolni. Egyéniségének ez a faszcináló ereje külföldön, külföldi ismerőseire is kihatott s itt is lényegesen nagyobb volt a hatása, mint aminőt néhány nemet, francia és orosz folyóiratban közölt cikke merőben logikailag kiválthatott volna. A külföldi közvélemény is kiérezte eme dolgozatok mögött az etikailag úttörő egyéniséget. Tényleg, ő volt az Új Magyarországnak egyik külföldön leginkább ismert és becsült alakja. A szocialista irodalomban pedig nevét mindig a legkitűnőbb marxisták között emlegették, úgy, hogy a moszkvai szovjet akadémia sietett őt tanárjai közé választani alig egy tucat külföldi marxista tudós társaságában.

De miként életmunkája, mint láttuk, inkább volt kérdés, kutatás és küzdelem, mint felelet, válaszadás és megoldás; azonképpen a kor eseményeire való hatásában is volt valami rejtelmes, ellentmondó és kételyeket provokáló... még mint beteg is a forradalom kitörése előtti utolsó hetekben állandó összekötetést tartott fenn munkatársaival s betegágyában friss érdeklődéssel és lázas szemekkel foglalkozott a közeledő vihar tüneteivel, melyekkel szemben a progresszív Magyarország összes erőinek tömörítését sürgette. Temetése pedig 1918 október 2-án úgyszólván az októberi forradalom beharangozása volt: az elhangzott gyászbeszédék mind az ország népe lelkének elementáris megmozdulását hirdették.

De hogy mit akart voltaképpen Szabó Ervin, erről a legkövetlenebb baráti környezetéhez tartozott emberek is hevesen képesek vitatkozni, különösen, hogy mi volt a két forradalomban Szabó Ervin tudós és publicisztikai végrendeletének megfelelő.. .

Véleményem szerint alig kétséges, hogy ha Szabó életben marad, nemcsak a kommunista kísérletben való apasági részét vállalta volna, de nem habozott volna a tényleges keresztülvitel felelősségében is osztozni. Az apaságot vállalta volna, mert tényleg nemcsak kommunista volt, de az erőszakos forradalom eszközeinek igénybevételét ajánlotta volt a proletariátusnak. De a felelősségen való részvételt is vállalnia kellett volna abban a pillanatban, mi-

helyt az események lavinája más megoldást lehetetlenné tett volna...

Körtvélyes 1920 karácsony.

(Jászi Oszkár munkája. Szabó Ervin Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban c. monográfiája 1921-es bécsi kiadásában jelent meg.)

RUDAS László: Szabó Ervin műve

1. Az író

1918 október 2-án halt meg Szabó Ervin, közvetlenül az októberi polgári forradalom kitörése előtt. Halála előtt, híven egész életéhez, melyet a munkásság forradalmáért dolgozva és küzdve töltött el, még egy művet hagyott a magyar munkásságra: „Társadalmi és pártharcok a 48/49-es forradalomban” címmel. A magyar munkásságra hagyta ezt a művét, a magyar forradalmi munkássághoz szól annak minden szava. Ahogy egész életében mindig a munkásság első soraiban küzdött, ahogy mindig a magyar munkásság forradalmi rétegének volt ő a vezére és szellemi irányítója, úgy most is a negyvennyolcas osztályharcok rugóinak és való mivoltának feltárása közben az érződik ki a könyv minden lapjából, hogy a magyar munkásság forradalmi osztályharcának irányítását és erősítését akarta szolgálni, mint minden más írásával, úgy ezzel is.

A halál akkor ragadta el Szabó Ervint, amikor a háborús őszeomlás szele már megreszkettette a közép-európai imperializmus várát. A forradalmat várta és áhította már mindenki. Szabó temetésén a forradalmat várók minden árnyalata megjelent: a polgári forradalom zászlóvivői búcsúztatták, de mögöttük szerényen és hallgatva, szótlanul és fájó szívvel, de ott állottak azok is, akik dacosan hittek a proletárforradalomban, azt várták, remélték, sóvárogták.

Ezeknek a nyitott sír előtt csak meghúzódniok lehetett. Polgárok és polgárokkal szövetséges szociáldemokraták búcsúztatták el Szabó Ervint, Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond voltak a hivatalos szónokok. Jászi az „Igaz Embert” búcsúztatta benne, Kunfi arról tett fogadalmat, hogy a magyar szociáldemokráciába a francia szellemet fogja belevinni (zavaros szocialistaságában, isten tudja, mit értett alatta, hiszen a francia szellem akkor miben sem különbözött már Scheidemann szellemétől). – László Jenővel arról tanakodtunk, ne szólaltassuk-e meg a harcos sírjánál a harc szavát, az osztályharc szavát is, melynek Szabó legtisztább képviselője volt a magyar munkásság előtt. Végül is elálltunk e tervtől, mert – valószínűen – csak harccal sikerült volna a harcnak is szót juttatni

a harcos sírjánál és a „botrányt” nem tartottuk helyénvalónak. Mert „botránynak” minősítették volna a proletárelkülönülés harci szavát mindazok, a Jászik és Kunfik, akik fejlődést láttak abban, hogy Szabó Ervin, élete vége felé, de különösen a háború folyamán, megundorodva az imperializmus gazságaitól, de még inkább az e gazságokat minden erővel támogató szociáldemokráciától, azokhoz a polgári elemekhez sodródott, akik – bár politikailag tőle távol álltak – legalább pacifisták voltak. Doktrinerek voltak, korlátoztak, de háborúellenesek és pacifisták. És valamennyiünkre, akik a régi szociáldemokrata ellenzékéből ott álltunk sírjánál, ránehezedett és visszatartott bennünket a nyílt fellépéstől az a tudat, hogy Szabó Ervin akarta úgy, hogy sírjánál – baráti alapon – a polgári politika zászlóhordozója búcsúztassa.

Szabó Ervinnek ez a közeledése a polgári doktrinerekhez pszichológiailag és történetileg egyaránt érthető. Annak, aki a háború előtti és alatti magyar szociáldemokrácia fertőjében is meg akarta őrizni forradalmiságát, nem volt helye a magyar szociáldemokrata pártban. Kunfi Zsigmond jól el tudott helyezkedni benne, – Szabó Ervint kimarták, kiüldözték, de kihajtotta saját undora is. Hová menekült volna? Minden marxista előtt s így Szabó előtt is, csak két út állt: elméletileg bekapcsolódni azokba az irányokba, amelyek a szociáldemokrata opportunizmus ellen felvették a harcot, gyakorlatilag pedig az élére állni mindazoknak a munkásoknak, akik becsületesen, forradalmi tetterőtől hajtva, felvették a küzdelmet a Garami – Buchinger – Weltner-társaság korlátozt és cinikus megalkuvása ellen. így lett Szabó Ervin vezetője minden oly ellenzéknek a szociáldemokrata párton belül, amely osztályharcos jelszóval indult útjára. Persze mindazokat, akik az érvényesülés kedvéért öltöztek egy időre az ellenzékiség oroszlánbőrébe, hogy azután lekeny éreztetve magukat, beálljanak az árulók soraiba (sok volt az ilyen!), Szabó Ervin mindig távol tudta magától tartani. Legjobb barátja a most is börtönben sýnylő Mosolygó volt.

Elméletileg azonban a francia szindikalizmushoz közeledett. Ez volt Nyugat-Európában az egyetlen – marxistának látszó – irány, amely forradalmi hangot ütött meg a forradalomra terpeszkedő szociáldemokrata sivárság és filiszter megalkuvás közepette, – és ezzel az elméleti csatlakozással lejtőre jutott Szabó Ervin. Lejtőre jutott azért, mert érezte ugyan a szindikalizmus elméleti zavarosságát, kereste is belőle a kivezető utat a proletárforradalom felé, de nem látta meg a világhelyzetben és a magyar munkásmozgalomnak ebbe a helyzetbe kapcsolódásában azt a találkozási pontot, amelyen a munkásmozgalom minden forradalmi eleme – a szín-

dikalizmus forradalmi része is – egyesül ma a proletárforradalomban. Csak kevesen és olyanok voltak képesek erre Nyugat-Európában, akik eleven kapcsolatban éltek már akkor is az orosz forradalommal, mint pl. Rosa Luxemburg és Kari Radek. A magyar munkásmozgalom sajátos szerkezete – a pártélet hiánya, a szakszervezetek teljes túlhatalma – igen nehezé, majdnem lehetetlenné tette, hogy az ellenzéki mozgalmak apró csatározásoknál, elégedetlenkedéseknél többek legyenek. Szabó Ervin lázadó szelleme nem talált talajra, nem tudta gyökereit az eleven tömegmozgalomba berögzíteni, írásaiba sűrűsödött, csak elméletileg tudott érvényesülni. De nem tudott ez az elmélet sem tiszta és precíz, a marxizmus forradalmi szellemébe kapcsolódó formát öltetni, mint Lenin vezetése alatt az orosz bolsevik-szociáldemokrácia elmélete, éppen azért, mert nem volt meg Magyarországon, mint Oroszországban, az a forradalmi tömegmozgalom, amely az ő elméletét alátámaszthatta, formálhatta, tisztává gyúrhatta volna. Így a francia szindikalista iskola felé tájékozódott és ezzel elcsúszott, nem tudott továbbfejlődni, de a tiszta elméleti alapon megmaradni sem.

A marxizmus alapja a gazdaságtan. Minden olyan forradalmi elmélet, amely nem a társadalom gazdasági elemzésén épül fel, vagy utópiává fajul, vagy előbb-utóbb kiferdül az uralkodó osztályok vagy a kisburzsoázia irányába. Ezt látjuk az anarchizmusnál és a szindikalizmusnál. Ennek az utóbbinak – minden rendszerelensége és zavarossága mellett – megvolt az a megvesztegető tulajdonsága, hogy marxistábnak látszott a szociáldemokrácia mechanikus és fatalisztikus marxizmusánál. A francia szindikalizmus a gyárra, az üzemre helyezte a hangsúlyt és cselekvést, direkt akciót hirdetett és mindazok, akik – Szabó Ervin is – nem voltak megelégedve a szociáldemokrata párttal és annak messiás varásával, és keresték vele szemben azt a szervezeti formát, amelyben a munkásság forradalmi hivatása és készsége nagyobb kielégülést nyerhet, megcsalattak magukat ettől a látszattól, amely azzal, hogy a munkás munkahelyét tette meg a mozgalom formájának, a marxizmus látszatát nyerte és azzal, hogy cselekvést hirdetett, forradalmi látszattal. De a marxizmus – maga Marx – már a „Polgárháború Franciaországban” elméleti elemzéseiben megmutatta a formát, melyben a munkásforradalomnak le kell majd folynia, a proletariátus diktatúráját, – de ez a könyv és az éppoly fontos „Gothai program kritikája” és általában a marxizmusnak a forradalom dinamikájára vonatkozó egész tanítása holt betű maradt mindaddig, amíg a világforradalom kommunista elmélete a köztudatba bele nem plántálta és meg nem mutatta, hogy a kiindulópont ugyan az üzem,

ám nemcsak az üzem, hanem minden hely, ahol proletártömegek vannak, de a forradalom sűrűsödési pontja és a forradalom vezetője mégis a párt. Persze, nem a régi formára szabott opportunistá és megalkuvó szociáldemokrata párt, hanem a cselekedni akaró és tudó új kommunista párt. A szindikalizmusnak ez az álmarxizmusa megtévesztette Szabó Ervint is. És mikor a háború kétségbeesése betegségben meggyengült és rugalmasságát egy pillanatra elvesztett lelkére nehezedett, akkor marxizmusának még az alapjai is meginogtak kissé.

Legjobban látszott ez „Imperializmus és tartós béke” című művében. Amíg az oroszok (Lenin, Buharin, Rosa Luxemburg) az imperializmus elemzése közben rábukkantak annak történelmi lényegére; hogy ez a kapitalizmus utolsó szakasza, amely megteremti az objektív alapot a proletariátus forradalma számára, addig Szabó Ervin forradalmat és igazságot szomjúhozó keresése a háború nyomasztó légkörében elfeledte, hogy a forradalom egyelőre csak osztályforradalom, az igazság csak osztályigazság lehet és kitérült és megakadt általános erkölcsi ideálok keresésében, felállításában és követelésében. Az általános szólamok jogról, igazságról, úr- és szolganélküli társadalomról, „a jövő házának építéséről” éppúgy lehetnek a polgári liberalizmus kifutópontjai, mint a kispolgári radikális szocializmusé: de konkrét tartalommal és valóban e tartalomhoz vezető utakkal csak a marxizmus forradalmi államelmélete látja el őket. Ezt az utat a marxizmus elméletéből, ahol már régen szunnyadt, de ahonnan a szociáldemokrácia éppen ezt eltussoló egész korszaka alatt a proletárforradalom tüzes csókja nem ébresztette álomból eleven életre, s ahová Szabó Ervin a szociáldemokrácia tövissövényén keresztül nem tudott tisztán elhatolni, az orosz proletárforradalom emelte a gyakorlatba.

Szabó Ervin ezt már nem érte meg. Csak körvonalait látta még, szíve egész forradalmisága feléje fordult, lelkesedve tárta felé karjait, de nem látta meg benne még – a világforradalmat!

Hiszen még a háború dühöngött. A nyugat-európai munkásságban még alig volt nyoma a proletárforradalomnak, a magyar munkásság bátor kis része is csak a háború ellen küzdött még, de más célt nem tűzött maga elé. Szabó Ervin ezeknek is az élén állt. Irányította antimilitarista agitációjukat, de nem látván pártot, mely tisztán, világosan, de elszántan is a proletárforradalom, a polgárháború fejlesztését tűzte volna ki az antimilitarista propaganda céljául, és nem ismervén fel a történelmi pillanatot, amely a világforradalom megkezdődésének pillanata volt, – legalább minden erejével és minden utálata mellett, mellyel a burzsoázia képviselői iránt

viseltetett, polgári forradalom célját akarta előmozdítani. Talán ő is beleesett abba a hibába, amelybe sok marxista (mint az orosz Plehanov is) beleesett, akik elmaradt országokban élve, nem tudták a proletárforradalom kitörését mindaddig elképzelni, míg a polgári forradalom meg nem előzi. Pedig a marxizmus éppen ezen a ponton aratta legnagyobb diadalát, mikor az imperializmus elemzésével kimutatta, hogy az a kapitalizmus utolsó szakasza, ami azt jelenti, hogy a kapitalista társadalom, mint egész, mint egységes organizmus, elérte fejlődése teljességét és egyes országok hátramaradottsága többé le nem küzdhető, mert ez a hátramaradottság éppen az előfeltétele és alapja ennek az imperializmusnak. Vagyis nem jöhet már sehol polgári forradalom, annak kora és lehetősége örökre lejárt, már csak proletárforradalom jöhet. Ezt nem látta meg Szabó Ervin, mert ha meglátta volna, nem írhatta volna meg az imperializmusról írott könyvét és minden erejével azon dolgozott volna, hogy teljesen elszakadva a polgárságtól, annak képviselőitől, annak sajtójától, a magyar munkásság forradalmi elemeit arra igyekezett volna tömöríteni, hogy a polgárháború bekövetkezendő kényszerűségére szervezze őket, antimilitarista agitációjukat a polgárháború s a proletárforradalom céljai felé kiszélesítse és őket magukat elméletileg és a gyakorlati harcokban szilárdan megacélozza. Ezt nem látta meg Szabó Ervin és ezért nem szakított végérvényesen a polgári radikalizmussal és azok képviselőivel, akikről nem látta, hogy olyan ügyet képviselnek csökönyszerűen és korlátoltan, amely a polgári reakciós ellenforradalom és a proletárforradalom két tüze között doktriner tehetetlenségre és sikertelenségre van kárhoytatva.

Mégis kommunista lett volna Szabó Ervin, mihelyt a magyar proletárforradalom cselekvésébe került volna. Minden ingadozásának csak az volt az oka, hogy nem támaszkodhatott reális munkásmozgalomra, amelytől a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti-bürokrácia azon a címen, hogy ő csak „teoretikus”, tervszerűen és aljasán elzárta. Mihelyt azonban a forradalom eleven életébe bekapcsolódhatott volna, marxizmusa megtisztult volna, és soha el nem homályosodott forradalmisága fennen lobogott volna. Még polgári életrajz-vázolója: Jászi Oszkár, aki igyekszik őt mindenképpen a maga látószögébe behelyezni, is ezt kénytelen mondani: -

„... Véleményem szerint alig lehet kétséges, hogy ha Szabó Ervin életben marad, nemcsak a kommunista kísérletben való apasági részét vállalta volna, de nem habozott volna a tényleges keresztülvitel felelősségében is osztozni. Az apaságot vállalta volna, mert tényleg nemcsak kommunista volt, de az erőszakos forradalom

eszközeinek igénybevételét ajánlotta volna a proletariátusnak. De a felelősségben való részvételt is vállalnia kellett volna abban a pillanatban, mihelyt az események lavínája más megoldást lehetlenné tett volna.”

Mi is azt hisszük, nem, még elképzelni sem tudjuk másképp, minthogy Szabó Ervin a proletárforradalomban ott küzdött volna a proletariátus mellett. Egész életében a harcot hirdette, minden kis nyomát a forradalmiságnak, a forradalmi cselekvésnek, amely a magyar munkásmozgalomban a mindent letartó és kiirtani törekvő szociáldemokrata nyomás alatt feltüzelt, szorgalmasan lánggá igyekezett szítani; ő, aki írással és tettel mindig az opportunizmus ellen s a forradalmi cselekvésért szállt síkra, – ő ott küzdött volna a proletárokkal akkor is, amikor a magyar munkásság a proletárdiktatúrában éppen azt a forradalmi cselekvést segítette tette válni, amelyet ő mindig hirdetett és amelyért az egész szociáldemokrácia egy évtizeden keresztül kitartóan üldözte és a tömegek elől elzárta. Szabó Ervin, ha élt volna, ott küzdött volna a proletárforradalomban és kitartott volna mellette. És a cselekvés e korszakában levetközte volna a cselekvéstől elzárt kétségbeesés korában magára szedett kitérüléseket, melyek csak felszínesek voltak és forradalmisága és marxizmusa gyökeréhez férközni nem tudtak. Hogy ez mennyire így lett volna, azt vele magával, könyvével fogjuk bizonyítani!

2. A mű

A forradalmár akkor is a jövőbe tekint, ha a múltról ír. Ahogy az uralkodó osztályok történetírása nem egyéb, mint az uralkodó osztályok jelenlegi uralkodó helyzetének az igazolása, úgy a proletártörténetíró feladata ennek éppen az ellenkezője: a múlt történetéből igazolni a proletariátus jelen harcait, útmutatással és tanulságokkal szolgálni, hogy ez a harc könnyebben és sikeresebben legyen megvívható. A múlt minden lapja az osztályharc kegyetlen és kíméletlen harcáról beszél. Ám az egyetlen osztály, amelynek az osztály harctól rettegnie nem kell, a proletariátus. Az uralkodó osztályok minden törekvésének az osztályharcok leplezésére kell irányulnia, nekik a múltból saját nagylelkűségüket, békességüket, áldozatkészségüket kell kimutatniok és minden nyomot gondosan el kell belőle távolítaniok, amely azt mutatja, hogy ők hogyan jutottak hatalomra. Mert az a hogyan: az osztályharc, melyet ők vívtak más osztályokkal és amelyet most velük vív a proletariátus. Nekik nem szabad híven emlékezniök saját osztályharcaikra, mert

akkor kénytelenek jogosnak elismerni a proletariátus osztályharcát is. Nekik leplezniök kell a múltat. A proletártörténetíróknak ellenben csak egyszerően fel kell azt tárnia, hogy abból megmutassa, hogy minden uralkodóosztály harcot vívott az uralmáért és csökönyösen ragaszkodott a helyéhez mindaddig, míg a helyéről erőszakkal el nem távolították. A proletariátus számára önként adódik ebből az a nagy tanulság, hogy harcolnia kell az uralkodóosztályok megdöntéséért, nem számíthat ezek részéről sem nagylelkűségre, sem engedékenységre. Egyetlen példa nincsen a világtörténelemben, hogy valamely uralkodóosztály önként lemondott volna előjogainak egyetlen morzsájáról is. De mindegyik ezt hirdeti magáról később, amikor a viszonyok nyomása következtében erre a lemondásra rákényszerül. A mai uralkodó osztályok mindegyike igénybe veszi a maga számára ezt a nagylelkűséget, de egyik sem hirdette ezt olyan tele szájjal, olyan szemérmetlen nagyhangúsággal, mint a magyar nagybirtokos osztály.

Az egész hivatalos történetírás – és igen kevés kivétellel az egész magyar történetírás hivatalos – csak a magyar nemesség dicsérete, amely dicséret abban a nagyszerű hazugságban csúcsoodik ki, hogy a magyar nemesek 1848-ban minden kényszer nélkül, önként felszabadították jobbágyaikat, lemondtak a dézsmáról és robotról és a szenvedő magyar nép iránt való szeretetükről vezéreltetve, a történelemben példátlanul álló példáját szolgáltatták a nagylelkűségnek és önzetlenségnek. Szabó Ervin már 1904-ben, Marx és Engels válogatott műveinek első kötetében lerántotta a leplet erről a hazugságról. Jelen műve csak részletes és pontos igazolása annak, hogy ez a nagylelkűségi legenda mesebeszéd, tudatos elferdítése a tényeknek, amely hazugságyártás a nemesi osztály érdekében már 1848-ban megkezdődött a célból, hogy e nagylelkűségre hivatkozva ellenszegüljenek a lázongó parasztság igazságos követeléseinek és lehetőleg minél kevesebbet legyenek kénytelenek odaadni előjogaikból. Ellenkezőleg: a haza semmiféle veszélye nem tudta rábírní őket a legkisebb engedékenységre sem. Amikor Magyarországot mindenfelől császári hadak vették körül és a magyar hadak egyik csatát a másik után veszítették el, Windischgrätz Győrig nyomult előre, Schlick osztrák generális pedig Kassa elfoglalása után Miskolcot fenyegette, a nemzetiségek pedig fellázadva, minden oldalról mint vasgyűrű vették körül az országot: a magyar nemesség nem arra törekedett, hogy egyetlen nemes gesztussal megadja a lázongó vagy közönyös parasztnak a teljes felszabadulást, a teljes jogegyenlőséget, hogy a legkiáltóbb szolgáltatásokat teljesen megszüntesse és ezzel úgy a magyar, mint az idegen nem-

zetiségű parasztot maga mellé állítsa, hanem a végveszély pillanataiban is arról tanácskozott hetekig és hónapokig, hogyan mentse meg azt teljesen, amiről az 1848-i februári francia, német és bécsi forradalom kényszere és a magyar parasztlázadás kitörésének híre alatt 1848 március elején lemondott. „Áldozatnak hirdették, hogy lemondtak a hűbéri jövedelmek egy részéről; és az úrbériség törvényes eltörlése után, amely teljesen nélkülözte a szabad elhatározás erkölcsi attribútumát, főként azon járatták az eszüket, hogy lehessen a márciusi kikényszerített áldozatokból visszamenteni, amennyit lehet; sőt hogyan lehet a kármentesítési tőkét oly magasra szabni, hogy az a réginél többet, az elvesztett természetbeni járadék értékén felüli pénz járadékot hozzon.”

Nem áldozatkészség, hanem „hangos alku és ravaszkodó jogi szörszálhasogatás járta és amikor a baj legnagyobb volt s a nép lelkesedésére a legnagyobb szükség, akkor a nemzetgyűlés a hűbéri viszonyok dolgában annak a képviselőnek a szellemében határozott, aki előbb meg akarta várni, hogy a nép megérdemli-e az ajándékot? A forradalom egész folyamán megakadályozta a nemesség az úrbéri viszonyok gyökeres rendezését, ellenben bőven mérte ki magának a kárpótlást, azzal a megokolással, hogy „adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni”. (Kossuth szavai 1848 szeptember 13-án). És e kárpótlásért oly marakodást űztek a legveszélyesebb pillanatokban, hogy Deák Ferenc e szavakra fakadt: „Nem igen szép lapot írunk a históriába: hogy amikor az országot veszedelem fenyegeti, akkor a magyar képviselői testület afölött vitatkozik... mennyit adjon az állam pénztárából ... Pirulnunk kell a jövő előtt, ha az időt most ilyenekkel töltjük.”

Ezzel a módszerrel azután a magyar középnemesség elérte a forradalom bukását. A 48-as forradalom nem volt egyéb, mint „a középnemességnek a nagybirtokos-osztály ellen folytatott osztályharca befejező stádiuma”. Polgárság Magyarországon, nyugat-európai értelemben nem volt, ami volt, reakciósabb volt, mint a nemesség. Ipari proletariátus még kevésbé volt s az egész forradalom alatt alig hallunk munkásmozgalmakról, bár ekkor – 1848 május 13-án – született meg az első magyar békeszerződés a nyomdászok és munkáltatóik között. A forradalom hordozója a középnemesség és a parasztság volt. A parasztkérdés megoldása volt a forradalom indító oka. „Az ipari társadalom szükségletei türelmetlenül kopogtak a hűbéri kiváltságok kapuján és a nyugat-európai forradalmak fenyegető intésül szolgáltak nemcsak a Habsburgoknak, hanem a magyar nemességnek is, amely ugyan még az

utolsó percben sem mutatott készséget kiváltságainak önkéntes feladására, amíg azután a pesti (március 15.) felkelés és a parasztforradalom vak híre rá nem kényszerítette”. Így született meg a 40-es évek reformmozgalma, melynek éppen egy konzervatív főúr, Széchenyi István állt az élén, ami bizonyítja, hogy a jobbágyság felszabadítása a nemesség érdeke volt. De a felszabadítás formái volt és a magyar nemesség e formái felszabadítást is mindenképp úgy akarta megoldani, hogy a terhek teljességét továbbra is a parasztság nyakába varrja. Különösen két kérdést nem akart semmiképpen rendezni: a hűbéri viszonyok egy részét, azokat, amelyek szerződéses telepítéseken alapultak, nem volt hajlandó megszüntetni, azonkívül a századok folyamán igazságtalanul, erőszakosan és csalárdul keresztülvitt legelőelkülönzések és foglalások felülvizsgálatától irtózott, így nem tudta teljesen maga mellé állítani a magyar parasztságot abban a konfliktusban, amelybe csakhamar a Habsburg-házzal keveredett. Mert a kiváltságok formái eltörlésével megnyerték ugyan a parasztságot, de mennyivel nagyobb lendülettel állt volna ez melléjük, ha ez az eltörlés nemcsak formai, de valóságos és főleg radikális lett volna. De nem nyerték meg semmiképpen a nemzetiségi parasztságot.

Míg a magyar parasztságnak voltak nem jobbágy részei is, addig a nemzetiségi parasztságnak tömegei majdnem teljes egészükben jobbágyok voltak. Még pedig a legrosszabb sorsúak éppen ezek voltak. Az ő lázongásaik nem voltak egyebek, mint parasztlázadások. És míg a magyar parasztság mozgalmainak nem voltak vezetői, a nemzetiségi mozgalmak élére művelt vezetők álltak.

Ezek a vezetők az 1848 május 15-17-i balászfalvi román gyűlésen sokkal radikálisabb követeléseket támasztottak, mint a pesti radikális ifjúság. Főként szociális téren: ezek a követeléseik nem teljesülvén, az osztrák császári házzal szöveterkeztek, annál inkább, mert például a horvát tartománygyűlés nemcsak magáévá tette a magyar nemzetgyűlés határozatait, hanem azokon jóval túlmenve, „a volt jobbágyok tulajdonjogát földjükhöz kimondják, a királyi kisebb haszonvételeket (vásárjog, kocsmá, és húsáruslás joga stb., melyek eddig a nemesek jogai voltak s amelyekről a magyar nemesség nem akart lemondani) is eltörlik, a fairtás, legeltetés, makkoltatás jogát. .. biztosítják és általában pontosabban szabják meg az új viszonyokat. Lehet-e csodálni ilyen körülmények között, hogy a nemzetiségi nép tömegesen csatlakozott a fölkelőkhöz és mindenütt támogatta Jellasics hadait is, aki ugyancsak nem fukarkodott ígérekkel az úri szolgáltatások irányában”. így természetesen a nemzetiségek a magyarokban elnyomóikat látták,

pedig mozgalmak élén eleinte sokhelyütt magyar jobbágyok álltak, így a székelyek Erdélyben. Hiába emelte fel szavát Táncsics és vele több belátóbb politikus a magyar nemzetgyűlésen. Ez – a reakciós választójog következtében – csak a fő- és köznemesség képviselőiből tevődött össze és szűkkeblűségében annál inkább előidézte saját forradalma bukását, mert maga Kossuth sem tudott több lenni soha a köznemesség képviselőjénél és minden forradalmisága csak addig terjedt, ameddig ez osztály érdekei. „Vezetett vezető” volt ő, egyetlen kérdésben sem tudott egy lépéssel sem tovább menni ez osztály érdekeinél és „polgári ruhába öltöztetett forradalmának nem lehetett más célja, mint hogy a nemességet megmentse az erőszakos elpusztulástól, mely az elnyomott parasztság részéről fenyegette”. Ezen túl egy lépést sem tudott tenni. Az osztályharc, melyben a köznemesség a bécsi udvarral és a főnemességgel állott, oly fokú osztályszolidaritásra kényszerítette, hogy ez az érzés elnyomott minden törekvést, amely egyesekben (Petőfi, Arany, Madarász László, Nyári Pál stb.) a nép iránt megvolt. Ezek is, bár néha-néha hangot adtak a nép elégtelenségének és igyekeztek keresztültörni az osztály önzés szűk korlátain, ahelyett, hogy élére álltak volna a sokhelyütt (Békés, Csongrád stb.) mégis kitörő parasztmozgalmaknak, maguk is elfogadták és terjesztették a nemesség önkéntes lemondásának meséjét, hogy ezzel a népet megnyugtassák. Maga Táncsics is, az egyetlen igazi szószólója a magyar parasztnak a nemzetgyűlésen, ráment erre a lépre. Ez nem mentette őt meg attól, hogy parasztsága miatt ne üldözzék, lapját be ne tiltsák, de a nemesség sem menekült meg attól ezzel a nagylelkűségi mesével, hogy a parasztság el ne hidegüljön tőle; nem támogatta őt teljes lelkesedéssel, a nemzetiségi paraszttömegek pedig egyenesen ellene fordultak. És ezen el is bukott a magyar forradalom.

* * *

Szabó Ervin műve nem a 48-as forradalom története, de alapja ennek a még megírandó történetnek. Mert amit eddig róla írtak, az nem érdemli meg ezt a nevet. A magyar történetírás csak dicsőített – értelmetlenül, vagy vádaskodott – még értelmetlenebbül. Különösen a nemzetiségekkel bántak el keményen, igazolásul a későbbi, a nemzetiségek elnyomására épülő magyar imperializmus politikájának. Szabó Ervin műve – már említett első vázlatát után – megadja az alapot e történet igazi, a történelmi materializmus módszerével megírandó megírásához.

Minden proletárnak el kell olvasnia e könyvet. Mert a 48-as forradalom szereplő osztályai mai napig nem változtak Magyarországon, csak bővültek: a kapitalista burzsoáziával és a proletariátussal. De ahogy a 48-as forradalom vezető osztályai a fő- és köznemesség voltak, szemben a parasztsággal, úgy a mai Magyarország – főleg a fehér Magyarország – hóhérai is végeredményben a kapitalistákkal szövetkezett földbirtokos nemesek, – elnyomottjai pedig a proletárok és megint a nagytömegű nincstelen földműveszegények. A proletariátusnak a szövetségese ma a parasztság és a proletariátusnak meg kell tanulnia ebből a könyvből, hogy ezt a szövetségését csak a legelhatározottabb forradalmi politikával, forradalmi tettekkel nyerheti meg magának.

Ahogy Magyarország elmaradt a XIX. század közepén a polgári fejlődésben, úgy a kapitalista társadalmon belül ma is ez az ország a legfeudálisabb színezetű. Ez persze nem azt jelenti, amit a szociáldemokraták hisznek és hirdetnek, hogy Magyarország nem érett meg a proletárforradalomra. Nem jelenti ezt azért, mert Magyarország nem elszigetelt ország, hanem belekapcsolódik a nemzetközi kapitalista társadalomba, annak imperialista gazdaságába, és mint annak egyik láncszeme, éppoly érett erre a forradalomra, mint az egész nemzetközi kapitalizmus. De visszamaradottsága jelenti azt, hogy ez a nemzetközi forradalom itt módosulásokat szenved. A proletariátusnak itt nagyobb mértékben kell támaszkodnia a parasztságra, mint a nyugati országokban. A magyar uralkodóosztályok 1848 óta is mereven elzárkóztak az agrárkérdés megoldásától. Ha le is győzték őket az egyesült orosz és osztrák hadak 48-ban, győztek 1867-ben a kiegyezéssel. És uralmukat folytatták ott, ahol abba hagyták. A középnemesség – bürokrácia, dzsentrí, szolgabírák és főispánok – marakodva ugyan, de lényegében megégyezve a főnemességgel, berendezkedett a magyar államban, polgári formák között lényegében azt folytatta, amit 48-ban megkezdett. A fináncarisztokráciával szövetségben ez a nemesség uralkodik ma is, polgári bőrbe bújva és az időközben kifejlődött burzsoáziával szövetkezve. De politikailag egy lépést sem tett előre ez az osztály: osztályönzése 48 után éppúgy mereven osztályérdekeire korlátozta, mint 48 előtt és a forradalom alatt. Ez az osztály, mely soha, még saját forradalma leglázasabb és legveszélyesebb pillanataiban sem volt képes lemondani egyetlen kis érdekéről sem, – az az osztály, ugyanaz, amely osztályérdekei legkisebb foszlányaiért gyilkol, herél, korbácsol halálra kínoz ma is, – Horthyk, Héjjasok, Osztenburgok osztálya és országa – megérett a pusztulásra!

(Proletár [Wien] 1921. jún. 30., júl. 7.)

KÁROLYI Mihály: Egy egész világ ellen (Részlet)

A magyar lelkiismeret fölébresztésében és a fölvilágosítás munkájában nagy szerep jutott Szabó Ervinnek is, aki a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század megalapítói között volt, és részt vett minden haladó irányzatú mozgalomban. Közelebből nem volt már szerencsém őt megismerni. Évtizedek keserves és hálátlan munkája megtörték az erejét; amikor én szocialista elvtársaival kapcsolatba kerültem, a baloldali szocialisták igazi vezére a háború utolsó évében már nem tudott nagyon aktív lenni, amint forradalmi lelke szerette volna (1918 őszén meg is halt). A tőke és a munka harca című könyve a szocializmus lényegének legszabatosabb ismertetése, amely valaha kezembe került. 1848 társadalmi és párt-harcairól írt poszthumusz műve az első nagyszabású kísérlet nagy forradalmunk értelmének tárgyilagos kifejtésére...

(Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. [München] 1923.)

HIROSSIK János: A röpcédula

Nem tudom, hogy Szabó Ervin könyvtárával mi történt. Megvan-e, eladták-e; szétszórták-e a fehérek vagy valamely könyvtárba olvasztották. De ha nem szórták, lopkodták szét, vagy égették el a fehérek és megvan valahol, úgy abban található egy kis német nyelvű röpcédulát az orosz forradalomról, tanulságairól és az európai munkásság föladatairól. Ez az illegális röpcédula Bécsben nyomódott az 1917-es orosz proletárforradalom után. Én az olasz fronton kaptam. 1918 tavaszán hoztam haza Pestre és adtam át Szabó Ervinnek.

Emlékszem, hogy milyen hatása volt nálunk ennek a pársoros írásnak. Noha sokan nem olvashatták, mert ha valakit rajtakaptak volna, úgy az bizalmas „dienstcédula” kíséretében nyomban egy más üteghez került volna és a bizalmas írásban foglalt instrukciók alapján, egy-két héten belül, mint „hősi halott” öregbítette volna az osztrák-magyar ármádia dicsőségét. Vigyázni kellett tehát, ki-nek adja oda az ember olvasásra. Nem is történt baj. Azaz, – majdnem történt.

A szertehulló monarchiának az orosz forradalom adta meg a végső lökéseket. A fronton, a Hinterlandban, mindenütt Kelet felé néztek a tömegek és kezdték a maguk nyelvére lefordítani az orosz forradalmat. Egymást érték a sztrájkok, a kisebb-nagyobb katonai lázadások, a katonaszökevények óriási tömegéről nem is szólna.

A hadvezetőség tehát mégjobban kiépítette a spicliszolgálatot: ki-kélelni, kihallgatni, miről és hogyan beszélnek a katonák. Ha valami gyanúsat tapasztaltak, úgy rajtaütésszerűen bagázsvizitet csináltak, keresve az izgató írásokat, könyveket, leveleket, stb.-t. Egy ilyenél történt majdnem baj.

Alig volt néhány napja nálam a bécsi röpcédula, amikor nálunk is rendeztek ilyen rajtaütésszerű bagázsvizitet és személymotozást. A tisztek maguk végezték. S az altiszteket éppúgy elővették, mint a közkatonákat. Én akkor a parancsnokság közvetlen „állománya”-hoz tartoztam s így a mi vacakjainkat keresztül-kasul turkálni és a személy motozást végezni a parancsnok dolga volt. Összezsóditettek bennünket a parancsnoki irodának kinevezett fabódéba. Ott álltam a többiekkel együtt, előttünk a parancsnok, zsebemben a röpcédula. Valahova eldugni: nem volt mód. Eltépni: még kevésbé. A parancsnok már megkezdte a vizitet, amikor megszólalt a telefon és a telefonordonánc a kapitány urat kérte a telefonhoz. Erre a kapitány nekünk hátat fordítva a telefonhoz ment. Erre, egy pillanatra megkönnyebbülten néztem körül és pillantásom a mi „postamesterünk”-ével találkozott. Osztrák elvtárs volt, aki tudta, hogy nálam a röpcédula, ő szokta a postát naponta a fölöttes parancsnoksághoz vinni. Most is már útrakészen állt közöttünk, csak várta, hogy túlessék a viziten. Ebben a szempillantásban eszembe jutott, hogy én a röpcédulát borítékba tettem, nehogy elrongyolódjék. Készen voltam a tervvel. Kivettem a blúzomból a röpcédulát tartalmazó borítékot és úgy tettem, mintha közönséges levélről volna szó, amelyet „majd elfelejtettem” földadni – és átadtam az én postás elvtársamnak. Az nyomban a postaszákjába gyúrta, az elvitelre váró rengeteg levél közé.

Közben a kapitány végzett a telefonozással és folytatódott a bagázsvizit és motozás. Persze: eredmény nélkül, mert a postaszákot nem vizsgálta meg, ami szerinte fölösleges is volt, hisz' annak tartalma amúgy is a cenzúrán megy keresztül.

Estére visszakaptam a röpcédulát. S amikor 1918 tavaszán, kétheti szabadságomat Pesten töltöttem, elvittem Szabó Ervinnek, aki azidőtájt megint betegeskedett, de örömtől csillogó szemekkel olvasta végig és zárta íróasztalába.

És, ha széttépték a fehérek Pesten, ha nem: az én életemben majdnem döntő szerepet játszott ez a röpcédula. Mert ha megtalálják nálam, úgy könnyen „hósi halott” lehettem volna. Az ilyenkor szokásos bizalmas kísérlével gondoskodott volna erről.

(Párizsi Munkás [Párizs] 1927. No. 45.)

Szabó Ervin Halálának tizedik évfordulóján

Amikor temették, az egész forradalmi Magyarország elsiratta mint legnagyobb halottját. Azóta halotti csend borult emlékére és ezt nem tudja megtörni az a néhány emlékcikk, ami az évforduló alkalmával megjelenik.

Halotti csend. De ezt a csendet nem az ellenforradalom nyomása idézte elő. Igaz, Szabó Ervin utolsó, halála után kiadott műve - a 48-as forradalomról - külföldön jelent meg és Magyarországról máig is ki van tiltva. De sok kitiltott és ennél a könyvnel sokkal jobban üldözött, a rendőrségtől lázasabban keresett könyv jelent meg azóta külföldön, amelyet dugdosva adnak kézről-kézre, amelyet kézzel lemásolnak és úgy terjesztenek, amelynek kivonatát titokban közlik egymással a munkások. Szabó Ervin írásait nem érte ez a tisztesség. A fehérterror üldözése csakugyan a feledésbe süllyesztette őket. Halálakor a baloldali munkásságnak és a fiatal forradalmi intellektueller legjobbjainak egy része szellemi vezérét siratta benne. A most otthon felnövő fiatal forradalmi nemzedék már alig ismeri Szabó Ervint. Aki ismeri, letűnt korszak történelmileg elhatárolt alakjának tekinti, akinek eleven befolyása a magyar munkásmozgalom kialakulására nincs többé.

Mélyen tragikus sors ez. Mert Szabó Ervin igazi forradalmár volt. Forradalmár, aki utolsó leheletéig várta és segítette jönni (a maga módján) a magyar proletárforradalmat. Forradalmár, aki utolsó leheletéig gyűlölte a magyar kapitalizmust, a magyar burzsoá államot - és a magyar burzsoázia lakárait: a szociáldemokrata vezéreket, a szakszervezeti és pártbürokratákat.

De ez a tragikus sors mégis megérdemelt sors volt. Mert Szabó Ervin nem azokon az utakon kereste a magyar proletariátus felszabadítását, amelyeket az objektív történelmi fejlődés törvényei előírtak. És ha százszorigaza volt is a pártban uralkodó opportunizmus és az uralkodó opportunisták bírálatában, azok az utak, amelyeket ő megtalálni vélt és a munkásságnak mutatni igyekezett, mégis zsákutcák voltak. Ide nem követte, nem követhette őt senki. Azok, akiknek ő nyitotta meg szemét bíráló megjegyzéseivel, akik az ő szellemi vezetése alatt vagy szellemi támogatása mellett indultak először harcba, a forradalom tapasztalatainak hatása alatt egyik tanítását a másik után vetették sutba. Ma nincsen már magyar munkásforradalmár, aki bármely lényeges kérdésben Szabó Ervin követőjének vallaná magát. Akik pedig hívek maradtak mesterükhöz, azoknak útja, hosszabb-rövidebb ingadozások után, elvezetett

a forradalom útjából. A Kommunisták Magyarországi Pártja első megindulásában, elméleti gyermekbetegségeiben még nem egy nyomát találjuk Szabó Ervin gondolatainak. A párt elméleti magára eszmélése ezeknek a gondolatoknak csöndes kimúlását jelentette. Mégcsak nagy elvi vitákra sem volt szükség. A forradalom tapasztalatai, a diktatúrát megelőző korszak és a diktatúra tanulságainak levonása kitörülte Szabó Ervin elméletét az eleven ható, az aktuális elméletek sorából.

Ismételjük: ez a sors tragikus sors. Mert Szabó Ervin utolsó leheletéig forradalmár volt. A háború alatti antimilitarista mozgalmak szálai az ő kezében futottak össze. Az egész háború alatt mindent megtett, hogy a szociáldemokrata párton belül ellenzékét tudjon megteremteni. Akik ezeken a tárgyalásokon részt vettek, ismerik Szabó Ervin elkeseredését Kunfi örökös ingadozása és gyávaasága felett.) A januári és júniusi nagy sztrájkok leszerelése ellen felzúduló ellenzéki hangulatot is, amennyire tudta, befolyásolni és előrehajtani igyekezett. Kétségtelen tehát, hogy Szabó Ervin igazán utolsó leheletéig, még halálos betegen is forradalmár volt. Olyan megbízható ellenforradalmár és kommunistagyűlölő tanú, mint Jászi Oszkár – pedig ugyancsak fáj a vallomás – kénytelen megállapítani, hogy Szabó Ervin biztosan részt vett volna a kommunista párt munkájában, a diktatúrában. De Szabó Ervin sorsának tragikuma éppen abban nyilvánul meg, hogy ez a forradalmiság már csak egyéni, csak érzelmi forradalmárság. Szabó Ervin, a régi magyar munkásmozgalom legnagyobb elméleti tehetségű és legnagyobb marxista tudású tagja, élete végén nemcsak, hogy nem marxista teoretikusa a készülő forradalomnak, hanem már saját elméletétől függetlenül, sőt elmélete ellenére forradalmár.

Utolsó műve – „Imperializmus és tartós béke” – mely a világháború utolsó évében jelent meg, gazdasági elemzésében visszavisz a polgári elmélet klasszikusainak korába, a munkásmozgalom értékelésében elmosottan centrista, célkitűzéseiben moralizáló és utópista.

Túlságosan könnyű feladat ma ezeket az állásfoglalásokat kritizálni. De nem is a bírálat az, ami arra késztet, hogy velük itt foglalkozunk. Hanem inkább az, hogy a mai forradalmár nemzedék csak úgy juthat el Szabó Ervin egyéniségének történelmi távlatból való megértéséhez, ha ezt az ellentmondást, ahová Szabó Ervin pályája végén eljutott, kíméletlen őszinteséggel, minden szépítés nélkül tárjuk eléje. Szabó Ervin az imperializmus kérdésében egyrészt egyoldalú, szinte polgári módon egyoldalú „ökonomisztikus” magyarázatokat keres, vagyis nem kutatja a mélyen fekvő tör-

vény szerűségeket, beéri a felületes jelenségek összesorakoztatásával. Így lesz számára a védő vámkérdés, mely csakugyan, mint egy mozzanat, szerepet játszik az imperializmus ökonómiájában, központi kérdéssé. És amikor az elé a kellemetlen ellentmondás elé kerül, hogy Anglia nem folytat védővamos gazdaságpolitikát és mégis imperialista, kénytelen ugyan elismerni az ellentmondást, de viszont arra is kényszerül, hogy az angol állapotokat – szinte reformista módon – idealizálja. („Nincsen a világnak még egy olyan állama, amelyben a jövedelemelosztás igazságosabb volna mint Angliában.”) Az ilyen elemzések szükségszerű velejárója, hogy Szabó Ervin úgyszólván sehol sem tér ki az imperialista gazdaság szerkezetének, az imperializmus korszaka társadalmi, osztályeltolódásainak taglalásába. Részben a „nemzeti termelés” fokozásáról stb. beszél, részben – a centristák stílusában – kiemeli, hogy a védővám, a gyarmati terjeszkedés, a tőkeexport stb. nem az egész tőkésosztály érdeke, hanem csak azon belül egy kis kiváltságolt rétegé.

Másrészt – persze a legszorosabb összefüggésben ezekkel a módszertani hibákkal – teljesen idealisztikus következtetéseket von le. „A szellem a fontos!” írja könyve zárószavában, „elsősorban emberek kellenek, más, jobb, tökéletesebb emberek”. És ez a moralizáló idealista irányzat nem véletlen kisiklás. Szabó Ervin a háború hatása alatt revideálta a marxizmus alapvető tételeit, elsősorban alapépítmény és felépítmény viszonyát illetően. „A háború”, írja, „félreérthetetlen tényként revelálta azt a jelenséget, hogy a gazdaság primátusa a politikai szervezettség fölött távolról sem oly kétségtelen, mint azt sokan hitték... önálló céljai érdekében akár maguk az uralkodó osztályok profitérdekeivel szemben is inkább az államhatalmat kezében tartó bürokrácia vagy politikai csoport politikai eszköze.”

Nem az a csoda, hogy Szabó Ervin ilyen elméleti beállítottság mellett egyre közelebb sodródott a Jászi-féle polgári radikálisokhoz, nem az a csoda, hogy kapcsolatai az eleven munkásmozgalommal, a tömegekkel meglazultak. Az a csoda, hogy ilyen felfogás mellett forradalmi lelkesedése nem szűnt meg, hogy forradalmi érzelmei megmaradtak, hogy cselekedeteiben az utolsó percig – bár tele tragikus visszásságokkal és belső ellentmondásokkal – mégis forradalmár maradt.

Hogy került erre a lejtőre Szabó Ervin, a háború előtti magyar munkásmozgalom legjobb és legtanultabb koponyája, legszélesebb képzettségű, legkevésbé provinciális embere? A felelet nagyon egyszerű: a tömegmozgalomtól való elidegenedés, helyesebben a tömeg-

mozgalomból való kiszorulás vitte őt a történelmi materializmusból az idealizmusba, a tudományos szocializmusból a moralizáló utópizmusba. Amilyen egyszerű azonban ez a válasz, annyi magyarázatra és kiegészítésre szorulna. Szabó Ervin sorsa nem volt pusztán egyéni sors, egy embernek véletlen lesiklása a mozgalom helyes útjáról. Szabó Ervin sorsa éles fényt vet a háború előtti magyar munkásmozgalom egész történetére és viszont csak ebből a történetből érthető meg.

^ Szabó Ervin – mint többször kiemeltük – ellenzéke volt a magyar szociáldemokrácia korrupt és opportunistá pártvezetőségének. Hogy lehet, hogy ebből az ellenzékiségből nem lett komoly ellenzéki mozgalom, amelynek élén Szabó Ervin nemcsak bennmaradt volna az eleven munkásmozgalomban, hanem segített volna azt balra hajtani, forradalmi irányba fejleszteni?

Tudjuk, hogy ez nem sikerült, a többi, ellenzéki irányban gondolkodó, ellenzéket szervezni akaró elégedetlenek sem. Tudjuk, hogy az összes háború előtti ellenzéki mozgalmak nem tudtak a pártvezetőség opportunistá vonalával forradalmi platformot szembeállítani. Os ennek következte ben nénTud-tak tartosán~tomégéket megmozgatni. A munkástömege^r^T^zatezieTvezeti szervezettségen keresztül, tövábbra is a vezetőség befolyása alatt maradtak; az ellenzéki elemeket pedig elnémították, azok csak a legnagyobb ügyességgel és szívóssággal tudták (már aki tudta) megakadályozni, hogy egészen ki ne szorítsák őket a mozgalomból. Az ellenzék felülötötte a fejét, de folytatólagos, programmal bíró tömegmozgalommá nem tudott fejlődni, r-

fElméletileg megalapozott program és tömegmozgalom: nincs a munkásmozgalom valóságában szorosabban összefűzött egység a kettőnél. „Forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat” mondotta Lenin és a magyar szociáldemokrácia ellenzékének alapvető gyengesége elsősorban itt keresendő. Szabó Ervin tragikuma pedig az volt, hogy ő, aki túlságosan jelentékeny és erős ember volt ahhoz, hogy beérje az esetről-esetre való ellenzékiséggel, kísérletet tett az opportunizmus elleni küzdelmének elméleti alapot, programot adni. Ahhoz azonban nem volt elég erős, hogy a magyarországi osztályviszonyok valóságos fejlődési irányát át tudta volna fogni elméletével, hogy így valóban – ha lassan is – tömegeket gyülekeztető elméletet ázott volna ki a valóság talajából. Az ő elmélete egyéni elmélet, legfeljebb szektateremtő erejű maradt, mely szerzőjét mindig messzebb vitte a valóságos mozgalomtól; messzebb mint azokat, akiknek ösztönös ellenzékisége nem volt ké-fpes elméleti magaslatra emelkedni.

Szabó Ervin szindikalista lett. A szindikalizmus Magyarországon nem spontánul nőtt ki az ország osztályszerkezetéből, mint például Franciaországban, hanem a szó szoros értelmében elméleti importcikk volt. Szabó Ervin részére az opportunizmussal, a munkásmozgalom elkispolgárisodásával szemben a tiszta proletárpolitikát jelentette. És itt volt Szabó Ervin végzetes elméleti kisiklása: az opportunizmus elleni küzdelem zászlójára nem a forradalmi reálpolitikát tűzte ki, hanem az elvont meg nem alku vast, minden kompromisszum elvi elvetését. Az opportunizmus felületes és hazug osztályanalízisével nem az igazi mozgató erők feltárását szegezte szembe, hanem minden kompromisszum erkölcsi és elvi megbélyegzését. Nem azt mutatta ki, hogy a magyar szociáldemokrácia választójogi „harcai” eleve sikeretelenségre vannak kárhozzatva, mert a burzsoázia uszályában nem lehet munkáseredményeket elérni, hanem elvetette a parlamentarizmust. A szakszervezetekkel összefont, valóságos pártéletet nem élő árnyékpárt helyébe nem valódi forradalmi pártot akart állítani, hanem elvetette magát a pártot mint harci eszközt. A „tiszta proletár” harci eszközök, a szindikalista „action direct” lidércfénye után indult, mely pedig, még ahol gyökere volt a gazdaság fejlődésében, sem volt képes tartós forradalmi tömegmozgalomhoz vezetni. Nem csoda, ha Szabó Ervin „tiszta proletár” elméletével magára maradt. Csak egyes munkások és funkcionáriusok voltak, akiket forradalmi meggyőződésének tisztasága lelkesített. A munkástömegektől idegen maradt.

Ez a merev, „erkölcsi” alapokon nyugvó kompromisszumellenesség nagyon korán kezdődik Szabó Ervinnél. Már 1904-ben a szocializmusról tartott vitában így írja körül álláspontját: „Ellenben igaz, hogy nem ugyan a gothai és erfurti programok, de igenis Marx – *a politikai exigenciák szolgálatában nem hajtott Marx* (aláhúzás tőlem. – Cikkíró) – hatása alatt tartom fenn tovább is az osztályharc elvét a vitában ajánlott osztálykooperációval szemben.” Mik ezek a „politikai exigenciák”? Néhány évvel később Szabó Ervin világosan megfelel erre a kérdésre. Marx és Engels válogatott műveinek második kötetében kiadja „A nemzetközi munkásszövetség üzenetét”, ahhoz írt bevezetésében részletesen kifejti, hogy Marx és Bakunin az államelméletben milyen közel állanak egymáshoz. „De aki ezekből a tételekből”, írja, „akarna Marx és Bakunin között áthidalhatatlan ellentéteket konstruálni, nem számol azzal, hogy Marx, ha gyakorlatban sok koncessziót tett is az államnak és a demokráciának, elvileg éppen úgy *államellenes volt* (aláhúzás tőlem. – Cikkíró.) és a jövő társadalom politikai szervezetét semmivel sem képzelte másként, mint akármelyik bakuninista”, Marx

és Bakunin ellentéte szerinte arra fut ki, hogy „a munkásság mai harcában felhasználhatja-e sikerrel az állam hatalmát?” És az ugyanebben a kötetben kiadott „Gothai program bírálata” bevezetésében a politikai párt alakítását, a politikai hatalomért való küzdelmet úgy írja le, mint Marx koncesszióját a Lassalle megindította mozgalommal szemben.

Olcso dolog volna ma – Lenin tanításaira és a forradalom tanulságaira támaszkodva – ennek az elméletnek helytelenségét kimutatni. Nem is a megcáfolás kedvéért sorakoztattuk ide az idézeteket, hanem csak azért, hogy Szabó Ervin gondolkodásának zsákutcája világosan álljon a mai munkásolvasó előtt. Hogy ennek az elméletnek kifejlődésében és megszilárdulásában mennyi rész jut az objektív történelmi viszonyoknak, mennyi Szabó Ervin személyi életkörülményeinek (állandó betegsége, mely elvonult, könyvek közötti életre kényszerítette), annak taglalása túlmenne ennek a cikknek keretein. Itt még csak arra lehetne röviden rámutatni, hogy éppen ez az elmélet, amelyhez Szabó Ervint a megalkuvás nélküli „tisztá proletárpolitika” keresése vitte, hogyan szerzett neki híveket és barátokat éppen a munkásságon kívül, a baloldali intelligencia körében, a Társadalomtudományi Társaságban és a Galilei-körben.

A mai olvasó számára persze ki kell emelni, hogy ez a réteg akkor – a forradalom előtt – más összetételű és hangulatú volt, mint ma, amikor a forradalom és ellenforradalom alapos tisztító munkát végeztek éppen a baloldali intelligenciában és annak nagyobb részét áthajtották a nyílt ellenforradalmiságba, kicsiny részét bevitték a kommunista pártba vagy közelhozták hozzá. A forradalom előtti, még kevésbé differenciált osztály viszonyok mellett a fennálló rendszerrel való elégedetlenség sokakat sodort a munkásmozgalomba vagy legalább annak közelébe. A forradalomról való zavaros, misztikus képzetek a legkülönbözőbb elemeknek engedtek meg ideirányuló szimpátiákat. Ady Endrét csak mint ennek a forradalom előtti időnek költőjét lehet igazán megérteni. Már 1919-ben és pláne ma, nem tud vele semmit sem kezdeni, aki – akár jobbról, akár balról – ami, aktuális költőnek, nem történelmi jelenségnek, egy letűnt kornak vezető alakjának fogja fel.) Szabó Ervint erkölcsi alapú radikalizmusa, párosulva azzal, hogy a marxizmus elméletét illetően ment volt minden „dogmatizmustól”, minden „ortodoxiától”, népszerű, szellemi vezérré kellett, hogy tegye az intelligencia eme nemzedékében. Már 1904-es beszédében kiemeli: „Én azon a nézeten vagyok, hogy a marxizmusnak úgy számos elméleti tételét, mint sok gyakorlati alkalmazását a tudomány és az élet megdön-

tötte.” Sorel és a francia szindikalizmus Marx-revíziója még tovább vitte őt ezen az úton. Mint az orosz marxistákat kivéve senki, úgy Szabó Ervin sem tekintette a történelmi materializmust világnézetnek. „Ortodox” korszakában pozitivistá módon szociológiai és gazdasági elméletnek vagy módszernek fogja fel a történelmi materializmust. Későbbi fejlődésében tehát nem volt döntő elméleti akadálya annak, hogy idealisztikus elemek túlsúlyra ne jussanak gondolkodásában. Ezzel pedig mind közelebb került a baloldali intelligencia polgári szárnyához, mely a forradalom előtti idő zavaros ideológiájával még azt is „megértette”, hogy Szabó Ervin mégis mindig a forradalom, még pedig az erőszakos eszközökkel kivívott forradalom hívének vallotta magát.

Minél világosabban tárul elének Szabó Ervin pályája, annál élesebb az ellentét elmélete, világnézete és szakadatlan forradalomra törő gyakorlata között. Szabó Ervin halálában, a forradalom előestéjén, nem az a tragikus, mintha a magyar proletárforradalom benne egyik vezérért veszítette volna el. Tragikus Szabó Ervin sorsa, akinek nem adatott meg, hogy a mindig várt, a mindig kívánt forradalom valóságán revidálja téves felfogásait, hogy a forradalmi tömegmozgalomban visszataláljon oda, ahová szíve mindig hívta: a, proletártömegek valóságos osztályharcába.

A magyar munkásosztály felszabadulásának Szabó Ervin nem volt elméleti vezére soha. De a forradalmi munkásság mégis a maga halottjának tekinti őt, mert a munkásság forradalmának útját kereste mindig és becsülettel, forradalmi lelkesedéssel kereste – tévedéseiben is – utolsó leheletéig.

(Új Március [Wien] 1928. szept. 454-458. old.)

JÁSZI Oszkár: Ha Szabó Ervin nem hal meg...

(Részletek)

A szomorú tízéves októberi évfordulón közlünk nem egy ember emlékezetében fog megjelenni a Szabó Ervin sápadt és melankolikus profilja, amint néhány héttel az összeroskadás előtt elhagyta barátainak és híveinek kicsiny, de lelkes csapatát... Mi lett volna, fogja kérdezni nem egy magányos zarándok valahol a párisi gyárakban, a kanadai farmokon, a pennszilvániai bányákban, a világ fővárosainak szétszórt íróasztalai mellett, vagy a balmazújvárosi bérestanyákon, vagy az újpesti üzemekben, vagy szerte másutt, ahová a nagy szélvész szétverte az októberi tavasz üldözött hírnökeket ... mi lett volna ha ez az éles intelligencia, sokoldalú lélek és tiszta moralitás nem költözik el oly hirtelen s velünk marad azok-

ban a válságos hónapokban, melyek Magyarország sorsát talán évtizedekre eldöntötték? – Szabó Ervin alakja olyan kivételesen kiemelkedő volt a magyar munkásmozgalomban, tekintélye annyira növekedőben volt, annyi becsületes és jószándékú energia talált benne vezetést és irányítást, hogy szervezett tábor nélkül is, sőt hadilábon az akkor hatalmas szocialista vezérkarral, már irányt adhatott volna az eseményeknek...

Ilyen és hasonló kérdésekkel foglalkozni nemcsak kegyeletes érzések kielégítése, hanem tanulságos szellemerkölcsi probléma azok számára, akik nem hisznek többé egy vak gazdasági determinizmusban, a tömegezők logikájának fatális egyirányúságában, hanem akik a történelmet alternatív lehetőségek küzdő arénájának érzik, melyek között a kivételes egyéniség, a rendkívüli intelligencia, a lelkeket formáló szervezési talentum igen lényeges pontokon válogathat s a történelmi paralelogram eredőjét más irányban képea megvonni. ...

Hogy erre a kérdésre válaszoljunk, mindenekelőtt szűkebb keretekre kell szorítani feltételeit. Mikor Szabó Ervin meghalt, szervezetét már teljesen felőrölte volt a hosszú alattomos kór. Pusztá életbenmaradása akkor már mit sem változtatott volna a helyzeten. A mi problémánknak értelme tehát csak ama további feltételezés mellett van, hogy a hős (hisz a probléma tényleg a hero-worship kategóriájába tartozik) nemcsak tovább él, de birtokában marad azoknak a szellemi és testi energiáknak, melyek felett élete utolsó évtizedében rendelkezett.

Ezen kettős feltételezés szögéből kell most már szemügyre venni a lehetőségeket. Vajon Szabó Ervin, ha életben marad erőinek normális birtokában, lehetett volna-e az a hős, aki a bolsevista tömegmozgalmat feltartóztatni s a haladás szolgálatába állítani képes lett volna?

Nyilvánvaló, hogy csakis a hős lelki és intellektuális szervezőtének ismerete adhat erre nézve felvilágosítást. Szabó Ervin hallgatólag és magabazárkózott jellem volt, aki még legbensőbb baráti körének sem engedett szívesen betekintést lelki küzdelmeibe és töprengéseibe. Mégis közel két évtized csaknem mindennapi közelségéből, azt hiszem, elég pontosan rajzolhattam meg magamnak eme nagyszabású egyéniség alapvető struktúráját. Szabó teherbírási képessége sem a munkában, sem a küzdelemben nem volt nagy. Gyakori fejfájások s egyéb letörések háborgatták. Emellett kenyérkereseti munkája energiái legjavát igénybe vette. Ez a kenyérkereső munkája különben nem volt valami kívülről ráerőszakolt, hanem életének egyik legszenvedélyesebb tevékenysége. Szabó lel-

kesén szerette könyvtárát. Még pedig két okból is. Először, mert végtelen örömet okozott neki az új könyvekkel és folyóiratokkal való foglalkozás. Szinte szerelmes ujjakkal lapozta át a legújabb irodalmat és kevés ember volt oly tájékozott a tudományos újdonságokról, mint ő. Másodszor mivel óriási jelentőséget tulajdonított egy jó és modern könyvtárorganizációnak a proletariátus szellemi felemelése szempontjából. Volt benne valami hadvezéri, amint könyvtárát vezette. Az ember érezte, hogy könyvtárorganizációs művészete neki szellem-erkölcsi bataillonok szervezése volt az osztályuralom erődítményeivel szemben.

Maradék energiáit és idejét a munkásmozgalom szellemi és erkölcsi megalapozásának szentelte. Fájdalmasan, szinte kétségbeesetten érezte a magyar munkásmozgalom hiányos szellemi és erkölcsi felkészültségét. Ezen szeretett volna mindenáron segíteni s ez a szempont adott munkásságának kiváltképpen gyakorlati szint, melyet sokan félreértettek. Sokan hajlandók voltak benne gyakorlati politikust és forradalmárt látni, holott ő mindig a Jövő ideológiai előkészítője maradt. És nem is lehetett más, mivel rendkívül szenzitív, kifejezetten arisztokratikus, a legfinomabb esztétikai nüanszokra is érzékenyen reagáló természete képtelen lett volna gyakorlati küzdelemre a szakszervezeti bürokráciával és a kávéházi törzszaklak vezérkarával szemben.

Egyéniségének eme természetes korlátjával különben ő maga sem volt teljesen tisztában. Minduntalan átsiklott a gyakorlati politikai tevékenység terére. Rengeteg időt és energiát fordított a hivatalos szocialista párt ellenzékének nemcsak elméleti vezetésére hanem gyakorlati irányítására is. Sok kellemetlen taktikai epizód, (mely a hivatalos klikket minduntalan irritálta), a Szabó Ervin ideológiai konyhájából került ki. Mégis tudatalattisága legmélyén mindig felülkerekedett eminenter elméleti és moralista természete távoltartotta őt a gyakoribb elkalandozásoktól a napi politika mezejére. A könyvtáros és az elméleti kutató mindvégig erősebb maradt benne, mint a pártpolitikus és az agitátor. Bármennyire is el volt olykor keseredve a hivatalos pártvezetőség taktikájától, vele nyílt csatába csak legritkább esetekben bocsátkozott s megelégedett azzal, hogy a szocialista ellenzék fiatalsága útján igyekezett nemcsak elméleti, de gyakorlati befolyást nyerni a párt életére és a munkásmozgalomra...

Egyéniségének ezek az alapvető vonásai aligha tehették volna Szabó Ervint alkalmassá egy tömegmozgalom megfélemezésére, kivált oly időkben, amikor az egész társadalom óriási szenvedélyek és kétségbeesések paroxizmusában vonaglott. Még az esetben sem, ha

tudományos és erkölcsi struktúrája szöges és merev ellentétben állott volna a moszkvai vallással. De a helyzet ennek éppen az ellenkezője volt. Igaz ugyan, hogy Szabó lelke néhány lényeges ponton a bolsevista szintézis merő ellentéte volt... nem volt csodálójá a hatalomnak, az erőszaknak, hanem az erkölcsi motívumok tisztelete állandóan növekedett benne. És ami a legfontosabb: gyűlölte a centralizált államot és a bürokráciát, s túlzás nélkül mondhatom, hogy e tekintetben közelebb állott Bakuninhoz és Proudhonhoz, mint Marxhoz.

Senki sem fogja tagadhatni, hogy ezek a hajlandóságok és motivációk fontos fékezők lehettek volna egy energikus gyakorlati politikus öntudatában a bolsevizmus hatalmi etikájával, amoralizmusával és államimádatával szemben. Ámde Szabó Ervin, mint már jeleztem, könyvtára elefántcsonttornyában valójában mindig távol állott a tömegektől s azok tényleges vezetőitől. Emellett szellemi szerkezetének épp említett vonásai nem alkottak lezárt egészet, hanem azokhoz – nem kisebb nyomatékkel és lendülettel – olyan szerkezeti elemek is járultak, melyek rendkívül hajlamossá teheték volna a marxizmus lenini formulázásának a befogadására.

Nem szabad feledni, hogy Szabó a szindikalizmusnak nevezett neomarxizmus egyik úttörője volt s ez a szindikalizmus később, igen lényeges pontokon, a bolsevizmus szintézisének egyik alapvető rétege lett. Az osztályharc döntő fontossága, a forradalmi mítosz hite, mint az új társadalom tulajdonképpeni kovásza, a munkásosztály speciális megváltó szerepe, melyre őt egy proletár Reinkultur kitermelésével kell előkészíteni az osztályok közötti közeledés és kompromisszum merev visszautasításával ... a bolsevista vallásnak ezek a dogmái Szabó Ervint már egy évtizeddel az orosz felfordulás előtt hevítették.

Az emberi lélek minden ismerője, azt hiszem, egyet fog érteni velem abban a feltevésben, hogy ezek a megegyezések az orosz vallással 1919-ben erősebb ható motívumokká válhattak volna Szabó lelkében, mint az előbb említett antibolsevista fékek. Közép- és Kelet-Európa ekkor romokban hevert s az általános véres káosz közepette egyetlen szervező erő, egyetlen diadalmas fejlődési tendencia látszott megjelenni: az orosz proletariátus diktatúrája, mely hatalmas anyagi eszközök s egy mindjobban megerősödő hadsereg birtokában nyíltan programjába vette a „világot megváltó” világforradalom megszervezését.

E perspektíva hatása szinte ellenállhatatlan volt mindenkire, aki a marxi materialista dialektika iskolájában nevelkedett fel, aki hitt a gazdasági fejlődés kikerülhetetlen sodrában a kommunizmus

felé, aki hitt a kapitalista állam megsemmisítésében a munkásság világforradalmi öntudata által, aki hitt a piacra termelő gazdaság kiküszöbölése lehetőségében egy mindent átfogó állami Planwirtschaft útján.

Szabó Ervin mindezeket a téziseket élete végéig hitte és vallotta. (Ezért gyűlölte olyan szokatlan hevességgel Jaurést, a békés parlamenti fejlődés, az osztályközi kooperáció és az igazságos kompromisszumok apostolát, ezért fogadta izzó lelkesedéssel Gustave Hervének a tradicionális hazát minden vonatkozásban tagadó antimilitarista ideológiáját.)

Mikor tehát az idők beteljesedni látszottak, amikor a kommunizmus hivatalos államvallássá tétetett s a felfegyverzett proletariátus kezébe vette a diktatúrát, hogy az osztályok és nemzetek nélküli világállamot megalkossa, amikor Közép- és Kelet-Európa kapitalizmusa és feudalizmusa már-már kioperálnak látszott a munkás kultúrtest egységes vérkeringéséből: ugyan micsoda más erőt és tendenciát támogathatott volna a kíméletlen proletár osztályharc és action directe egykori magyarországi apostola? Kivált oly országban, mely szervezett burzsoázia és parasztság hiányában a szervezetlen értelmiség intrikái közé került. Nem nagyon valószínű-e, hogy ebben a dilemmában elhallgattak volna Szabó Ervin moralista és anarchista skrupulusai s ő is elfogadta volna – mint annyi más jóhiszemű intellektuel – a sovány vigaszt, hogy a bolsevista diktatúra hatalmi örülete és véres terrorja csak átmeneti képlet lehet a békés kooperáció, az államtalanság és a szellemi szabadság ideális társadalma felé?

Ez a hipotézis annál valószínűbb, mivel az ellenkező álláspont a forradalmi munkássággal való fegyveres leszámolás szükségességét jelentette volna a német jobboldali szocialisták receptje szerint. Erre a szerepre sohasem vállalkozhatott volna az a Szabó Ervin, aki egy évtizeden át a proletár osztályharc, a forradalom és az együttműködés tanait hirdette a maga táborkarának a párt hivatalos álláspontjával szemben, mely a legsekélyesebb kompromisszumoktól sem riadt vissza, valahányszor a vezérkar egyéni érvényesülése volt kockán.

Hogy ez a feltevés jogosult, maguk a későbbi események igazolták. Az összes vezető szocialisták (Garami Ernő egyedüli kivételével) úgy érezték, hogy a bolsevista fordulatot vállalniok kell s hogy nem szállhatnak szembe a munkásság forradalmi elánjával.

Már pedig pl. Kunfi Zsigmond és társai sokkal kevésbé voltak merev marxisták és sokkal közelebb állottak a reálpolitika tala-

jához, mint Szabó. Közöttük, az ő múltjuk és praxisuk és a bolsevizmus között sokkal nagyobb szakadék volt, mint a Szabó múltja, szellemi szerkezete és az orosz vallás között. Miért higyjem tehát, hogy az a gátjait vesztett tömegmozgalom, mely Kunfit és társait magával sodorta, Szabó Ervint nemcsak a hüvös kriticismus állapotában hagyta volna, de benne apostoli lelkesedést és szervezési elánt ébresztett volna a bolsevizmussal szemben a „kapitalista-feudális” világrend megmentésére oly időkbén, amikor egykori tanítványai csaknem kivétel nélkül a marxista paradicsom ígéretföldjének a közeledését érezték.

Ha valaki tehát a helyzetet romantika és szentimentalizmus nélkül végiggondolja, alig juthat más eredményre, mint arra, hogy Szabó Ervin, rendkívüli szellemi és erkölcsi értékei dacára nem volt az az ember, aki más fordulatot adhatott volna a magyar fejlődésnek.

Ha Szabó Ervin életben marad, legnagyobb valószínűség szerint, mint a Károlyi kormány közoktatásügyi minisztere élte volna át az októberi forradalmat. Tudományos felkészültsége, széles népszerűsége annyira predesztinálták erre a szerepre, hogy ez a lehetőség még halála után is sokakat foglalkoztatott. Így emlékszem, hogy amikor Lovászy Márton visszavonulása után Petrovics Eleket igyekeztünk rábírní a közoktatásügyi tárca elvállalására, ő azzal utasította vissza a propozíciót, hogy a szocialista túlkövetelésekkel szemben egy polgári miniszter tehetetlen volna. És hozzátette körülbelül ezt: „Más volna a helyzet, ha Szabó Ervin élne. Akkor ő velem karöltve talán meg lehetett volna kísérelni a feladatot, az új idők közoktatásügyi politikáját lefektetni, mert ő eredményesen szembehelyezkedhetett volna a stréberekkel és az utópista túlkövetelésekkel. Nélküle az egész próbálkozás hiábavaló fiasco volna.”

Petrovics szavai, úgy érzem, helyesen mérték le a helyzet képét az októberi forradalom második fázisában. De ha a hős életben marad is, a harmadik fázis, az ugrás a sötétbe, elkerülhetetlen lett volna, mivel ezt az ugrást semmiféle marxista ideológus nem akadályozhatta volna meg...

Tudom, nem egy barátomnak fájni fog ez a kis elemzés a maga hideg kriticismusával. A hős-kultusz – még mint pusztá lehetőség is – jól esik egy reményeitől megfosztott nemzedéknek. De a rettenetes katasztrófa után, melyet átéltünk, legfőbb – talán egyetlen – erkölcsi kötelességünk maradt: kíméletlenül rámutatni a dolgok igazi összefüggéseire s nem engedni azokat meghamisítani még legendákkal sem. Szabó Ervin nem lesz kisebb, ha elutasítunk tőle egy feltételezett szerepet, mely tőle idegen lett volna. Ellenben a

magyar demokrácia ügye csak nyerhet, ha keményen a szemébe né-
künk a történelmi realitásnak.

A Stuttgart-on, New-York előtt, 1928 szeptember 15.

(Századunk 1928. okt. 529-533. old.)

KASSÁK Lajos: [... Meghalt Szabó Ervin]

...Meghalt anélkül, hogy életében dicsérettel illették volna azért a munkáért, amit elvégzett, meghalt anélkül, hogy azok, akikért dolgozott, a baráti szeretet olajával csak egyszer is megöntözték volna élete kihunyó kanóciát. Valóban magányos ember volt ő, egy a milliók közül, aki sorstársai között is magáramaradt. A vezérek elhúzódtak tőle s csak a munkásság primitív tömegei fordították felé olykor az arcukat, mint valami távoli csillag felé. A tanítók tanítója volt s a megértő barátok csak kis gyűrűkben hullámozottak körülötte. A halál pillanatáig kitartott igazságai mellett. S mikor érezte, hogy örökre távoznia kell, akkor így végrendelkezett:

„1. Pap nélkül temessenek el. 2. Könyvtáram a városi könyvtáré. Ha azt kiválogatta belőle, ami neki kell, akkor 3. a második válogatás testvéremé, jóbarátomé és barátnómé, akik egyenként vegyenek ki belőle egy-egy kötetet. A harmadik válogatás a Népszava szerkesztőségé.”

Magyarország szervezett munkássága a mély gyász érzésével tekintett Szabó Ervin ravatala felé. És mi is nagyon átérezzük, hogy kevesebben lettünk. Olyan valaki ment el közülünk, aki példakép volt, egy lépéssel mindnyájunk előtt járt, tanított bennünket és mi bizalommal tanultunk tőle. A temetési menetet, amely utolsó útjára kísérte, erősen megtűzdelték rendőrökkel és detektívekkel. Attól félhettek a hatóságok, hogy ez a kihűlt tetem föltámad és kilép a koporsójából? Holott az ő teste örökre, a szellemét pedig, ími megszállott bennünket, sem rendőrökkel, sem detektívekkel nem lehet kiűzni belőlünk.

A csepeli tölténygyári munkások a halott iránt érzett kegyeletük kifejezéséül a temetés ideje alatt tíz perces munkaszünetet tartottak.

Szabó Ervin meghalt s az ő tanítványainak az a kötelességük, hogy áldásosan éljék életüket...

(Kassák Lajos: Egy ember élete 7. köt. A Károlyi forradalom 1934. 134-135. old.)

FERENCZ László: Szabó Ervin

Még pár hónap hiányzik, hogy Szabó Ervin születésének 60-ik évfordulóját megünnepelhessük, de minden okunk és jogunk megvan arra, hogy az egész 1937-es esztendőt Szabó Ervin emlékének jegyezzük el és már most lapunk ünnepi számában útra indítsuk az új magyar mesgyéken Szabó Ervin sugárzó szellemét.

Úgy érezzük, hogy átfogó szellemére minduntalan szükségünk van, valahányszor igazolásért, támaszért, okulásért és lelkesítő példáért akarunk visszanyúlni a közelmúltba. Úgy véljük, céljaink azonosságával elsőbbségi jogot szereztünk emlékének felújítására ezen a kisebbségi területen is, ahol született, ahol szellemissége talán legtovább hatott és legmélyebb gyökeret eresztett.

Szabó Ervin egyik vezéralakja volt annak a magyar történelemben páratlan szellemi mélységű mozgalomnak, melyről Jászi Oszkár nyugodtan azt mondhatta, hogy 1848 óta az első, mely bátran kiállott a népi érdek mellé. Szabó Ervin mint a Huszadik Század című társadalomtudományi és szociálpolitikai szemle főmunkatársa és a Társadalomtudományi Társaság alelnöke, hallatlanul finom politikai érzékkel, egyéniségének személyi varázsával irányította ezt a mozgalmat a demokráciától a szocializmusig a népi érdekek egyre tökéletesebb védelméért. A jogi szemlélet korlátoltságát és a hamis tudományosság határait keresztültörve az elsők között volt, akik Magyarországon becsülethez akarták és tudták juttatni a társadalomtudományt. Forradalmi tett volt ez abban az időben Magyarországon, mint ahogy mindig merészség a társadalmi igazságok hússal-vérrel teljes valóságának lemeztelenítése. A Társadalomtudományi Társaság történelmi távlatból nézve nem véletlenül kapta nevét és feladatát. A szociológiai kutatás és a társadalmi összefüggések fölmutatása ebben az időben valóban a közvélemény megmozgatásának legkiválóbb módszere volt. Egészen mellékes kérdés, hogy öntudatosan alkalmazták-e vagy pedig csak a szellemi szükséglet ösztönös felérzése nyilvánult meg benne. A szociológia valóságos választóvíz lett, mely a magyar polgári társadalmat egy progresszív és egy reakciós részre osztotta, írta annakidején Jászi Oszkár a Huszadik Században. Valóban, a társadalomtudomány és a vele összefüggő ténykutatás sehol sem vált olyan világnézeti és politikai hadijellé, mint Magyarországon. A Társadalomtudományi Társaság szociológusai elindultak újra felfedezni Magyarországot, mint egy ismeretlen földrészt, melynek fehér pontjait az ezerholdas kiskirályságok alkották, ahol hihetetlen

létkörülmények között születnek, habarcs-levesen és szalonnán élnek, és feltűnés nélkül meghalnak a tanyák, puszták bennszülöttei.

Magyarország fölfedezése? Milyen ismerősen cseng ez a mondat! Évtizedekkel később a mai Magyarországon a nagy fölfedezőknek utódai akadtak, akik folytatják a kutató munkát vagy talán megismételni is kénytelenek, mert az eredmények a nagy országégésben elhamvadtak, feledésbe mentek. Veres Péternek „Az Alföld magyarsága”, Szabó Zoltán „Tardi helyzete”, Illyés Gyula „Puszták népe”, mi más, ha nem a szemünk előtt vonagló új, de mégis elmaradt Magyarország és a sárgöröngyök világába visszaszorított magyar nép újból felfedezése? De maradjunk itt szűkebb hazánkban, Szlovenszkon. Vajon az első komolyabb értelmiségi mozgalom nem ugyancsak a „társadalmi tény kutatás” követelményével jött-e? Sokkal bonyolultabb társadalmi adottságok közepette és fiatal fejjel, kevesebb társadalomtudományi képzettséggel a személyes adatgyűjtésnek, a közvetlen tapasztalatnak, a szociográfiának adtunk ugyan előnyt az átfogóbb szociológia helyett, de a lelki rugók ugyanazok voltak, mint Szabó Ervinnél és Jászi Oszkárnál: a társadalmi valóság felismerésén keresztül a társadalompolitikai célkitűzések felé.

A világháború és a két forradalom előtt Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Pikler Gyula és Braun Róbert munkája nyomán, egyre dúsabban szökött szárba a magyar társadalomtudomány vetése. Amikor Andrassy 1906-ban lemondott a Társadalomtudományi Társaság elnökségéről és a kormánysajtó hetekig tartó kampányt indított a Huszadik Század ellen, az egyesület s a lap megszabadult belső ellenségeitől, napirendre tűzhette az ország összes fájó szociális kérdéseit, az iskolaügytől kezdve, a földreformon folytatva az általános választójogig mindent. Társadalomtudományi Körök és Szabad Iskolák alapításával megkezdte az egész országban a tanító, agitátorikus és szervező munkát.

A politikai síkokra vonuló tudományos munka csakhamar szükségessé tette a történelmi hagyományok, elsősorban a népi és forradalmi múlt tisztázását. Csak természetes, hogy a legközelebb álló 48-as éveket kellett kiásni a nemzeti romantika ködéből és letisztítani az antiszociális történetírók mesterségesen ráhordott múmiává kövesítő patinájától. Szabó Ervin munkásságának ezen a téren legjelentősebb életműve: „A társadalmi és pártharcok a 48 – 49-es magyar forradalomban” című könyve, melyet betegen, erejének minden megfeszítésével, halála előtt három hónappal fejezett he... A nemzeti jelszavak vakító szikrázása alatt megmutatta a társadalmi ellentétek vérvörös parázslását, de főképpen föltárta a

magyar föld szociális kérdéseit, melyek véglegesen még ma sem nyertek elintézést. Ebben a felismerésben csatlakozik Szabó Ervin generációja a 48-as hagyományokhoz, ez az összekötő kapocs, mely a mai haladó magyarságot is a magyar szabadságharc emlékeihez visszatéríti. Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Táncsics, a márciusi ifjak: Szabó Ervin finom tollával élesen megrajzolt alakjaiban élnek és hatnak a szlovenszkói magyar haladó ifjúság tudatában. Az éppen lezajlott márciusi ünnepek alkalmával ez a szellemi hagyaték mozgósította fiataljainkat a ma is időszerű szabadságeszmék mellett.

Szabó Ervin érdemei a magyar munkásmozgalom és a szocializmus hatalmas szellemi rangra emelése körül ugyancsak elévülhetetlenek. Ezeket most nem akarjuk méltatni, erre lesz másutt idő és hely. Elég, ha megkíséreltük kijelölni Szabó Ervin helyét abban a megszakíthatatlan láncolatban, melyet a népi érdekekért folytatott küzdelem teremt meg korok, mozgalmak és vezető egyéniségek között. Noha Szabó Ervin és társai nem élnek a nemzet emlékezetében olyan fényesen, mint a 48 -49-es szabadságharc romantikával és a fegyverforgatás dicsfényével övezett hősei, de szellemi jelentőségük nem kisebb. Éppen ennek a fölmérése legyen a legújabb haladó generáció feladata.

Szabó Ervin Árva megyében, Szlanicán egy kis eldugott faluban született 1877 augusztus 23-án. Úgy véljük, hogy csak kötelességét teljesítené a csehszlovákiai magyar haladó tábor, ha születésének 60-ik évfordulóján szülőházát emléktáblával tenné örökre emlékezetessé.

(Magyar Nap [Moravska Ostrava] 1937. márc. 28.)

Szabó Ervin emléke

A „Magyar Nap” kezdeményezésének visszhangja

Lapunk húsvéti számában fölvetettük azt a tervet, hogy a csehszlovákiai magyarság illően emlékezzen meg nagy szülöttjének, Szabó Ervinnek tudományos és munkásmozgalmi érdemeiről. Azt javasoltuk, hogy a haladó magyar kultúrmunkások írásaikkal járuljanak hozzá, hogy ennek az igazán kiváló magyar közírónak, szociológusnak, történésznek és szocialistának életpályáját, működését méltó megvilágításba helyezték és emlékét az új magyar demokratikus mozgalmak tudományos és érzelmi fegyvertárába besorozzák. S végül a magyar társadalomhoz fordultunk, hogy születésének 60-ik évfordulójára ez év augusztusában áldozatkészségével tegye majd lehetővé, hogy Szabó Ervin szülőházát emléktáblával jelöljük meg az árvamegyei Szlanicán.

Felhívásunk örvendetes visszhangra talált Szlovenszko munkásai és haladó értelmisége körében. Már is néhány levelet kaptunk, melyek üdvözlik kezdeményezésünket és megígérik támogatásukat. Most látjuk csak, milyen mély gyökeret vert Szabó Ervin szellemisége a csehszlovákiai magyar talajban, százan és százan köszönhetik neki a magyar történelem egyik legfontosabb szakaszának, a 48-as szabadságharcnak és előzményeinek mélyreható ismeretét. Egy prágai főiskolás írja nekünk: „Szabó Ervinnek köszönhetem, hogy a 48-as magyar forradalomban mást is látok, mint a nemességnek az elnémetesítés, a Habsburg uralom elleni küzdelmét, hazafias lelkesedést és egy pár dicsőséges csatát, ő tőle tudtam meg, hogy mit jelent a nép a nemzet küzdelmeiben, ő vezetett rá, hogy a jelszavak csillogó felszíne mögött a nép szomorú sorsát és a hatalmasokkal való örök küzdelmét meglássam, ő tett engem demokratává és szocialistává.”

Igen érdekes levelet kaptunk Kelet-Szlovenszkból Szabó Ervin személyes ismerősétől és egykori munkatársától. Nagyjelentőségű lépésnek tartja, hogy a „Magyar Nap,” föl akarja eleveníteni a „Huszadik Század” és a „Társadalomtudományi Társaság” hagyományait. Nézete szerint a magyar demokratikus és haladó gondolat megújítása ezúton érhető el legjobban. Szabó Ervinnel a Társadalomtudományi Társaság rendezésein találkoztam – írja – s a vitákban első pillanatra feltűnt komoly, rendkívül alapos és széles felkészültségével, mellyel legtöbbször nézetét győzelemre segítette. Nyilvánvaló volt, hogy ő a Társadalomtudományi Társaság lelke, ő az aki, a sokféle gondolkodású, különböző világnézetű író, szociológus, művész között megtalálta azt a hangot, mely mindnyájunkat összekötötte. Nyugodtan állítható, hogy egyik vezére volt annak a szellemi mozgalomnak, melyet akkor a Huszadik Század és Társadalomtudományi Társaság jelentett...”

Hasonló levelet kaptunk Pozsonyból is a „Sarló” egyik volt tagjától. Levelében megvilágítja azt a hatást, melyet Szabó Ervin és vele kapcsolatban a Huszadik Század írásai, cikkei gyakoroltak a csehszlovákiai magyar ifjú generációra. A következőket írja: „A „Sarló” szocialistává való fejlődésében nagy szerepet játszott Szabó Ervin könyve a 48/49-es magyar forradalomról. Ez a könyv megvan minden volt sarlós könyvtárában.”

Örvendetes tényként könyvelhetjük el azt is, hogy a „Magyar Nap” kezdeményezésével párhuzamosan a Munkás Akadémia pozsonyi csoportja is programjára vette Szabó Ervin emlékének méltatását. Peéry Rezső, a jőnevű fiatal magyar esztéta tart április

másodikán előadást életéről és műveiről. Előadásáról részletes beszámolót fog közölni a „Magyar Nap.”

Szabó Ervin emigrációban élő ismerősei és munkatársai közül is néhányan megígérték a „Magyar Nap”-nak, hogy bekapcsolódnak Szabó Ervin emlékének felújításába és cikkeikkel kiegészítik ennek a nagy magyar tudósnek és szocialistának szellemi portréját.

Látva a nagy érdeklődést, mely Szabó Ervin személye iránt megnyilvánul, elhatároztuk, hasábjainkon helyünkhöz mérten közölni fogjuk lapunk barátainak Szabó Ervinre s működésére vonatkozó emlékeit, valamint a fiatalabb generáció állásfoglalását Szabó Ervin szellemi hagyatékának kérdéseire.

(Magyar Nap [Moravska Ostrava] 1937. ápr. 1.)

MADZSAR József: Szabó Ervin

Nehéz volna néhány szóval vagy néhány mondattal jellemezni Szabó Ervint és sokoldalú munkásságát. De ha mégis megkíséreljük kihámozni azt a vezető gondolatot, amely élete munkáját élete minden szakában, hibái és tévedései idején is vezette, azt mondhatnók, hogy mindig a demokratikus Magyarország megalkuvás nélküli harcosa volt, aki azonban tisztában volt avval is, hogy a munkásosztálynak kell a demokráciáért folyó harc élén járnia és ezt a harcot kell továbbvinnie azon az úton, amely végeredményben a szocializmusba torkollik. Írásaiban minduntalan visszatér a szabadság apoteózisa, de mindig tudatában volt annak, hogy az igazi szabadság csak a szocialista társadalmi berendezés gyümölcse lehet.

Kora fiatalságától korán bekövetkezett haláláig a demokráciáért és a szocializmusért harcolt Magyarországon. Mindig marxistának vallotta magát, akkor is, amikor egyik legjobb barátjával kellett szembekerülnie, annak „Marx-kérődzők és osztályharc rikkancsok”-ról írt cikke miatt. Az bizonyos, hogy Szabó Ervin egyszer az anarchizmushoz, máskor a polgári liberalizmushoz is közeledett, de akkor is mindig az utat kereste a szocializmushoz és célja a szocialista forradalom volt.

Döntő befolyással voltak fejlődésére bécsi diákévei, amelyek alatt összeköttetésbe került egy orosz forradalmi diákcsoporttal. Kapcsolatait orosz forradalmárokkal később is fenntartotta, segítségükre volt az illegális röpiratcsempészésben, amely egyidőben Magyarországon és Románián át is folyt. Magyarországra visszatérve azonnal csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz, részt vett az akkor még hetenként kétszer megjelenő Népszava szerkesztésében, Népszava-naptárat szerkesztett, de részt vett a munkásság

harcaiban is, ő írta meg a villamossztrájk idején kiadott röpiratot. Ezután sorra jelennek meg cikkei a nemzetiségi kérdéstről és a földkérdéstről és főként ez a két kérdés volt az, amely közel hozta a Huszadik Század és Társadalomtudományi Társaság embereihez. Elősegítette ezt a közeledést az is, hogy már korán ellentétbekerült a magyarországi szociáldemokrata párt vezetőségével. Szabó Ervin főként a pártvezetőség revizionista állásfoglalását bírálta és evvel ellentétben a következetes osztályharcos politikát képviselte. Egyik harci eszköze volt Marx és Engels műveinek magyar kiadása. A „Válogatott Művek”-ben olvasta Marx és Engels számos munkáját először a magyar munkásság és haladó intelligencia és ezekből ismerték meg a proletariátus forradalmi diktatúrájának jelszavát is a magyar proletárok.

Eletének döntő tévedését azonban éppen azon a ponton követte el Szabó Ervin, amikor a reformizmus, a megalkuvás, a Marx-revizió, az osztályegyütműködés, a „parlamentari kretenizmus” ellen a szindikalizmus és részben anarchizmus álláspontjáról harcolt. A szociáldemokrata párt megalkuvó politikájával szemben Szabó Ervin számára a szindikalizmus jelentette a tiszta proletárpolitikát. Antiparlamentarizmust hirdetett, alábecsülte a politikai párt szerepét a munkásmozgalomban és az osztályharc döntő szervének a gazdasági szervezeteket tekintette, amelyek a közvetlen akció (sztrájk stb.) eszközeivel igyekeznek a társadalmat alapjában megváltoztatni. Hozzájárult ennek az állásfoglalásának a kialakulásához az is, hogy ebben az időben nem volt többé olyan szoros kapcsolata a tömegekkel, mint kezdetben. A szociáldemokrata párt vezetősége mindent megtett, hogy Szabó Ervint izolálja a munkástömegektől és a munkássággal való kapcsolatait csak egyes hívei, valamint az időnként fellépő ellenzéki munkásmozgalom közvetítésével tudta fenntartani. A szociáldemokrata ellenzék vezetői tanácsért jártak hozzá; kisebb munkáscsoportokat rendszeresen oktatót, olvastatta velük Marx és Engels műveit.

Szabó Ervin azonban szindikalista elvei mellett is elkerülte az opportunistának azt a posványt, amelybe a francia szindikalisták egy része jutott. Már a háború előtti években egyre inkább közeledett az amerikai I. W. W. szervezetnek a francia szindikalistáknál sokkal inkább baloldali álláspontjához. Az I. W. W. elveit hirdette tanulóköreiben, amelyekből később nem egy vezetője került ki a háború alatti antimilitarista ifjúsági csoportoknak.

Szabó Ervin azonban szindikalista elvei mellett a háború elején hirdette, hogy a háború jó üzlet a kapitalistáknak. Igaz, hogy ez a felismerés nem mentette meg attól, hogy egy ideig polgári pa-

cifista álláspontot ne képviseljen, de később mégis a zimmerwaldi baloldallal kapcsolatban álló magyarországi csoport vezetőjévé lett. E csoport részvevői beszéltek, hogy a kiadandó antimilitarista röpiratok témáját megbeszélték Szabó Ervinnel, aki az elkészült szöveget ismét felülbírálta. És ezt a tevékenységét Szabó Ervin még akkor sem adta fel, amikor élete utolsó hónapjaiban súlyos betegsége, magas lázai már állandóan az ágyhoz kötötték.

A rendőrség természetesen nem jó szemmel nézte Szabó Ervin munkáját a háború alatt, sejtethetett valamit az antimilitarista agitációban való szerepéről, úgy hogy lakása a Ménesi úton már 1917 - 18 telén megfigyelés alatt állott. Nevetve beszélte, hogy az egyik hideg estén hazamenet a detektívet, aki nem gondolta, hogy Szabó Ervin őt ismeri, megszólította és behívta a lakásába, mondván, hogy ott melegebb van és így még jobban vigyázhat rá. Amikor pedig az antimilitarista csoportot a rendőrség letartóztatta, Szabó Ervint is kihallgatták, de nem tudtak rábizonyítani semmit. Pedig, mondja az egyik résztvevő:... „a munka Szabó Ervin tudtával és pénzbeli segítségével folyt. A magyarországi munkásmozgalomnak ez a tanítómestere volt az, aki segítségünkre volt, aki az antimilitarista agitációt tudatosan a forradalmi fejlődés irányába terelte, aki kérelhetetlenül feltárta a csődbejutott szociáldemokrácia megalkuvó politikáját és szembeállította ezzel a hamisítatlan osztályharc módszerét. Szabó Ervin volt az első, aki az Oroszországból gyéren és elferdítve érkező hírekből is meg tudta ítélni az orosz proletariátus döntő lépésének világtörténelmi jelentőségét és az antimilitarista röpiratokon keresztül állította a magyarországi proletariátus elé követendő példaként az orosz proletariátus harcát a munkás és katonatanácsok uralmáért.”

De Szabó Ervin még ebben az időben is, még életének utolsó, betegágyban töltött hónapjai alatt is, amikor olyan világosan látta a közeledő vihar előjeleit, tudta, hogy a munkásosztály harcának legjobb talaja a demokrácia. Tömöríteni szerette volna az összes demokratikus erőket, „állandóan sürgette és szocialista elvbarátait abban az irányban befolyásolta, hogy szocialisták, radikálisok, károlyisták mielőbb egy közös szervezetben tömörüljenek, melyből kormányzó szerv fog válni abban a pillanatban, amikor már a félholt militarista-oligarchikus állam megkapja az utolsó kegyelemdöfést”, írja Szabó Ervin egyik legjobb barátja, Jászi Oszkár.

Az októberi forradalmat Szabó Ervin már nem élte meg. Meghalt egy hónappal előbb, de a temetésén elhangzott beszédek már „az októberi forradalom beharangozása” volt. Bár a temetést nem a szociáldemokrata párt rendezte, amely Szabó Ervint nem tekin-

tette a maga halottjának, ott volt a munkásság, a szakszervezetek rengeteg vörösszalagos koszorúja, több gyárban a gyász jeléül néhány perces munkaszünetet tartottak, ott volt Károlyi Mihály, ott voltak a radikális intellektüelek – és „megbecsülte” a nagy forradalmár emlékét a rendőrség is – számos detektív tartotta megfigyelés alatt a temetésen résztvevőket.

Szabó Ervin úttörés és útkeresés közben tévedhetett, de őrá is illik az orosz mese, amely szerint a sasokkal mesélik, hogy a tyúkknál is alacsonyabbra ereszkednek le, de a tyúkok sohasem szállhatnak olyan magasra, mint a sasok. Hibáinak ellenére is Szabó Ervin sas volt és az is marad. Ha valóban kötelességet teljesítenek a haladás, demokrácia és szocializmus hívei, amikor összefognak, hogy megünnepeljék emlékezetét, mindnyájunknak kötelességünk lesz emlékeinkkel segíteni jövődő életrajzíróját. Élete még nem egy nemzedéknek fog szolgálni hasznos tanulságul.

(Magyar Nap [Moravska Ostrava] 1937. máj. 30.)

SCHÖPFLIN Aladár: Egy Babits-vers története

Aki Babits verseinek kötetét forgatja, annak bizvást föltűnhetik a versek egyike, melynek címe: Free Trade. Ez a két angol szó tudvalevőleg egy gazdaságpolitikai fogalmat fejez ki: az egyes államok közötti vámhatárok megszüntetését, vagyis szabad kereskedelmet. Mindenki méltán csodálkozhatik, hogy kerülhetett Babits versei közé egy ilyen cím. Hiszen mindenki tudhatja, hogy a költő soha nem érdeklődött gazdaságpolitika iránt, föl lehetett tételezni, hogy talán nem is tudja pontosan, mit jelent ez a két szó. A vers előbb a Nyugatban jelent meg, azután könyvalakban, Sziget és Tenger című kötetben. Ennek a versnek a történetét és keletkezését akarom most elmondani.

* * *

Az első világháború csúcspontja idejében, emlékezetem szerint 1917-ben egy nap estefelé együtt ültünk ketten Babits-csal a Central kávéházban. Egyszerre csak belépett a kávéházba egy közepesnél valamivel alacsonyabb termetű, kreólos arcszínű bajuszos úriember. Én már régebből ismerős voltam vele, a Társadalomtudományi Társaságban, ahol én sok előadást tartottam, – gyakrabban találkoztunk. Köszöntünk egymásnak, mire Babits halkan megkérdezte tőlem, ki ez? Megmondtam neki: Szabó Ervin, a kitűnő társadalomtudós. Babits érdeklődve nézett fel és azt mondta: szeretnék vele megismerkedni. Én erre odamentem Szabó Ervinhez, beszéltem

vele néhány szót és meghívtam, üljön asztalunkhoz. Szabó Ervin örömmel fogadta meghívásomat, mondta, hogy már rég szeretett volna a költővel megismerkedni. Így kerültek egymással ismeretségbe és egyúttal jó barátságba a költő és a szociológus. Ettől kezdve sűrűn, néha hetekig minden nap találkoztak. Meglepetve láttam, hogy bár a szellemi élet oly különböző területein élnek és dolgoznak, mennyi érintkezési pontot tudnak találni és milyen hamar beleegyeztek a beszélgetésbe. Kiderült, hogy Szabó Ervin jól van tájékozva irodalmi dolgokban is.

Babits és Szabó Ervin között meleg barátság fejlődött ki, beszélgetéseik közben kiderült, hogy a szociológia Babitsnak mégsem olyan teljesen idegen terület, érdeklődött, kérdéseket intézett barátjához, egy-egy kérdésben megmondta véleményét, sőt kérdezősködött arról is, hogy milyen könyvekből szerezhetne behatóbb tájékozottságot.

Babitsban akkor mélyen benne élt annak az üldöztetésnek a hatása, amelyekben a jobboldali politikusok, főleg Rákosi Jenő részesítették. Tudvalevőleg ennek volt az az eredménye, hogy tanári katedrájáról eltávolították, amit az ő érzékenysége nem bírt ki. Inkább nyugdíjazását kérte.

Szabó Ervin mindig is gyenge szervezetű ember volt, ebben az időben már sűrűn betegeskedett. Többfelől hallottuk róla, hogy tüdőbajban szenved. Nem tudott olyan gyakran közénk jönni a kávéházba, időnkint mi látogattuk meg őt. A Gellérthegy déli oldalán, a Ménesi úton volt a lakása egy szép villa első emeletén. Szép világos szoba volt, ablakai a világ mind a négy tája felé nyíltak.

Egy alkalommal Szabó Ervin arról beszélt, hogy ír egy kis könyvet a szabadkereskedelemről és Free Trade lesz a címe.

Elmondta, mi lesz a könyvnek a tartalma: a szabadkereskedelmet fogja felmutatni mint a népek közötti egyetértés eszközt és a béke előmozdítóját. Babits ekkor még erősen élt Húsvét előtt című versének hangulatában, a háború szenvedélyes gyűlöletében. Érdeklődését megragadta minden, amiben a béke biztosítékait vélte látni. Nagy hatással volt tehát rá Szabó Ervin előadása s mikor e könyv megjelent és Szabó Ervin hozott neki belőle egy példányt, azt rögtön a kávéházban elolvasta. S néhány nap múlva – mint ahogy azt azelőtt is nem egyszer tette – kezembe adta egy új verse kéziratát, amellyel akkor készült el. A vers címe volt: Free Trade. Nyugodtan azt lehet mondani, hogy ennek a versnek inspirálója Szabó Ervin volt.

Akkoriban néhány íróval együtt, akik mind türelmetlenül vártuk a háború befejezését, arról ábrándoztunk, hogy egy pacifista

szövetséget hozunk össze írókból, tudósokból és a szellemi élet más, velünk együtt érző embereiből. Gyakori összejöveteleket rendeztünk Babits Reviczky utcai lakásán. Ebben a már előttem is naivnak tűnő szervezkedésben részt vettek Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Karinthy Frigyes és még néhányan, akiknek nevére ma már nem tudok visszaemlékezni. Hónapokig tanakodtunk, de bizony nem tudtunk semmi komoly eredményre jutni. Akiket fölszólítottunk csatlakozásra, azoknak legnagyobb része, emlékezve arra a visszahatásra, melyet Babits Húsvét előtt című verse támasztott hivatalos részről, nem mert, vagy nem akart közénk állni. Így tehát nem jutottunk semmi eredményre, csak beszélgettünk arról, hogy miképp lehetne nekünk is valamivel hozzá járulni a háború befejezéséhez, új magyar szellemi légkör megteremtéséhez.

Akkor már egyre-másra jöttek a hírek az orosz forradalom kitöréséről. Mi, akik írók voltunk, nem tudtuk azonnal meglátni ennek az eseménynek történelmi jelentőségét, hiányosak voltak értesüléseink, a lapokban ellentmondó híreket olvashattunk róluk, nem tudtuk a forradalom előzményeit, azokat az okokat, amelyek előidézték, nem ismertük azt a mély belső forrongást, amelyet a háború hatásaképp az orosz társadalom átélt és amelynek következménye a cári uralom megdőlése volt. Szabó Ervin volt a dologról legjobban tájékozva, ő, ha szintén nem tudhatta is pontosan akkor még, mi történik Oroszországban, de sokkal jobban ismerte, mint mi az előzményeket, az oroszországi társadalmi állapotokat, ő már akkor várta a forradalom kitörését, amikor nekünk még sejtelmünk sem lehetett róla. A vele folytatott beszélgetésekből ismertük meg pontosan a japán háború utáni orosz forradalmi mozgalmakat, az 1905-ös orosz forradalom lefolyását és eredményét. Ő már tudta, hogy a háború eredménye Oroszországban nem lehet más, mint az általános elégedetlenség forradalmi kitörése. Nem merném állítani, hogy már akkor bolsevik volt, de minden esetre a szocialista mozgalom legmélyebben meggyőződött emberei közé tartozott. Az Oroszországból egyre sűrűbben érkező hírek, melyekben már napról-napra jobban kiemelkedett Lenin neve, rövidesen megérlelték benne az orosz forradalomban való hitet. Minket, Babitsot és engem ő ismertetett meg az orosz forradalmárok tanításaival, mert csak ő ismerte a kérdésnek irodalmát.

Még egy írói munkája van Babits Mihálynak, amelyet Szabó Ervin inspirációja kezdeményezett, ő tett ajánlatot egy kiadó nevében arra, hogy fordítsa le Kant: Az örök békéről szóló művét. Babitsnak nagyon megtetszett az ötlet, szívesen vállalkozott és néhány hét múlva már kész is volt a fordítás munkájával. A könyv

meg is jelent, de nem keltett valami különös feltűnést, elmerült az egyre zavarosabbá váló viszonyok áradatában.

Szabó Ervin egyre betegbb lett. Legényember volt, betegségében Madzsar József felesége, Jászi Oszkár nővére gondozta, ő kért meg minket, mikor utolsó látogatásunkat tettük a nagy betegnél, hogy csak röviden maradjunk és inkább mi beszéljünk, mert a beteg már alig tudott beszélni. Egy-két héttel később halála hírért hallottuk.

Amit itt elmondtam, nem nagy jelentőségű dolog, inkább csak epizód két kitűnő ember életében, de jónak láttam elmondani, mert ezek olyan dolgok, amelyekről rajtam kívül már senki sem tud. Följegyezni pedig már csak a szereplő személyek miatt is nem látszik előttem fölöslegesnek.

(Tovább 1947. máj. 30.)

NADLER Herbert: [Szabó Ervin egy vadásztúrán.] (Részlet a „Miért vadászunk?” című cikkből)

Amikor éppen, a kegyeletből néhai Szabó Ervinről elnevezett Fővárosi Könyvtárban készülök felelni arra kérdésre, hogy mi készített bennünket vadászni, mi Örömünk telik a vad elejtésében, egy régi emlék támad fel bennem.

Nem tudom kedves hallgatóim között van-e valaki, aki Szabó Ervint ismerte. Én nemcsak ismertem, nekem jóbarátom volt, valamint jóbarátja volt fiatal gazdatiszt koromban kenyéradó gazdámnak, Batthyány Ervinnek. Aki Szabó Ervint ismerte, alighanem csodálkozik, hogy emlékéit idézem, amikor vadászatról, arról az ösfoglalkozásról van szó, amelyhez neki valóban semmi köze sem lehetett, hiszen a szó tökéletes értelmében szobatudós, a társadalomtudomány kutatója, elméleti tudósa volt, egész életét könyvtárakban és íróasztala mellett töltötte, távol a szabad természettől és mindentől, ami a vadászattal összefügg. Bizonyára senki sem tudja, nem is gyaníthatja, hogy életében egyetlenegyszer Szabó Ervin is vadászott, illetve vadászni szeretett volna.

Negyvenkét évvel ezelőtt a vas megyei Bögötén, Batthyány Ervin birtokán vendégem volt. A jó falusi levegőtől remélte a sok szellemi munkától és állandó szobalevegőtől legyengült egészségi állapota javulását. Talán mondani sem kell, hogy nálam és környezetemben sokat hallott a vadászatról és valószínű, hogy ezért támadt egyszer az az ötlete, hogy lőne egy nyulat, hazaküldené aggódó édesanyjának és ezzel bizonyítaná be neki, hogy gyógyul; annyira gyógyul, hogy már vadászik is.

Bajos feladat volt Szabó Ervinnel, aki életében nem fogott puskát kezébe, nyulat lövetni, de megkísérlettem. Néhány hajtóval kimentünk a faluvégi akácosba, ahol mindig bőven volt nyúl, megmagyaráztam vadász jelölt tanítványomnak, hogyan kell a puskát kezelni, hogyan kell a csősínen végignézve célozni és a ravaszt a kellő pillanatban elhúzni. Aztán az erdő egyik nyiladékan elállítottam és jómagam is a hajtók sorába állva, tereltük feléje a nyulakat.

Durrant Szabó Ervinnek kölcsönadott puskám, s amikor odaértünk hozzá és érdeklődtem, sikerült-e nyulat lönie, szörnyű izgatottan, remegve, hebegve vallotta be, hogy amikor egyszerre három nyúl jött feléje, úgy vert a szíve, annyira megzavarodott, hogy nem tudta mit mivel, megfélekedezett arról, hogy célozni is kellene, csak meghúzta a ravaszt és balra lőtt, holott a nyulak tőle jobbra futottak át a tisztáson. Nem ismertem rá a mindig nyugodt, csendes, megrögzött városi könyvmolyra. Soha semmi köze sem volt a vadászathoz, mégis erőt vett rajta a vadászláz, felébredt benne és megdobogtatta szívét a zsákmányszerzés ősi szenvedélye, amikor puska volt kezében és vadat akart löni. A kísérlet nem sikerült és Szabó Ervin örökre lemondott arról a reménytelen vágyáról, hogy nyulat lőjjön, de ... talán megértette, miért vadászom...

(Nimród Vadászlap 1948. márc. 15.)

KELEN Jolán: Gyűlés egy főpapi palotában

Reggel tíz órakor esküdtem össze Kelen Józseffel a VI. kerületi anyakönyvi hivatalban, nem minden zökkenő nélkül, mert még gyakorlatlanok voltunk az „összeesküvésben”. Azután a tanúk dolgukra siettek, az ifjú pár pedig nászútra indult: az omnibusz tetején négyszer utaztunk oda vissza a Liget és az Oktogon között. Megbeszéltük, hogy este hat órakor találkozunk a Duna-parton. Ezzel az újdonsült férj, a fiatal mérnök, visszatért üzemébe, én pedig hazamentem.

Akkoriban az ilyen egyszerű, minden ünnepélyességet nélkülöző esküvő tüntetés volt a fennálló polgári szokások ellen.

Délután négykor csenget a telefon.

– Itt Józsi. Kérlek nem jöhetek hat órakor, mert üzemzavar van, ki tudja mikor szabadulok. Csak holnap találkozhatunk.

– Nagyon jó, mert értem meg az iskolából üzentek. Tanári konferencia van. Tehát holnap.

Aznap este azonban mégis csak találkoztunk. Annyira konspiráltunk, hogy egymásnak sem mondtuk meg: mind a kettőnket titkos gyűlésre hívtak.

A megbeszélés nagyon előkelő, mondhatnám főúri helyen zajlott le: dr. Giesswein Sándor pápai prelátus palotájában.

Szabó Ervin hozta össze a találkozót. Azokat hívta meg, akik forradalmi gondolkodásuknak és háborúellenes érzéseiknek már eddig is tanújelét adták. Nagyszerű ötlet volt, hogy a haladó gondolkodású és a háborút vallási okokból őszintén elítélő főpap lakását kérte erre a célra.

Nehéz diófa asztal körül, magas, gótikus faragású székeken vagy nyolc-tízen ültünk. Az asztalfőn a főpap, kövéren és jóindulatúan. Jobbján sovány kis ember, lelógó bús bajusszal, már nem fiatal, de nem is öreg: Szabó Ervin, a tudós forradalmár. Mindenki nagy tisztelettel nézett rá. Mellette hosszú, szikár, derűs ember ült, kopott zubbonyban: Mosolygó Antal, repülőgépgyári munkás. Még két-három ifjúmunkás, néhány galileista. Köztük mi, az újdonsült házások, akik az asztal alatt immár törvényesen szorongattuk egymás kezét.

Arról folyt a szó, hogy illegálisan kell fellépünk a háború ellen. Nincs más út. A cenzúra nem engedné közölni írásainkat.

Szabó Ervin beszélt.

– Minden meggyőződés annyit ér, amennyit hirdetője cselekvésével valóra vált – mondotta. Antimilitaristának lenni annyit jelent, mint tettekkel harcolni az imperialista háború ellen. Röpiratban mutassunk rá a háborús társadalom végletekig kiélezett osztályellentéteire. Konkrétan, egyszerű nyelven, meggyőző, világos érvekkel. A szociáldemokrácia „felfüggesztette az osztályharcot”. Nem úgy a burzsoázia, amely a háborús érdekek leple alatt szabadon garázdálkodik. A gyárak katonai megszállás alatt vannak. Minden munkásmegmozdulást szuronnal, golyóval fojtanak el. A katonáknak arról beszéljünk, hogy míg ők harcolnak, családjuk éheznek. A halálról, amely bőven arat. Arról, hogy az a föld, amelyet védenek, nem az övék. Arról, hogy a katonákat, a nép fiait, szembeállítják az utcára özönlő és a háború befejezését követelő gyárak népével.

Itt azért jöttünk össze – folytatta –, hogy megvitassuk az illegális munka módszereit. Nem szabad azonban lemondanunk a legális lehetőségekről sem.*

* Szabó Ervin szavait emlékezetből, 40 év távlatából adtam vissza. Biztosan emlékszem azonban tartalmára. Későbbi tudásunk, a zimmerwaldi jelszó: „Háborút a háború ellen”, különösen pedig a lenini baloldali jelszava: Osztályharcot a háború ellen Magyarországon nem volt ismeretes.

A jelenlevők* feszült figyelemmel hallgatták az okos, tanító szót. Majd Mosolygó Antal a munkásság direkt akciójáról, az általános sztrájkokról beszélt. A munkásságnak nem szabad többé műnációt gyártania, amellyel munkásteveinket lövik halomra. Súlyos szavak hangzottak el: sztrájk, szabotázs. A háborús pusztítást csak a munkásság állíthatja meg. A háború fúriáit az urak nem tudják, nem is akarják visszaparancsolni.

Azután a kigyúlt arcú fiatalok szólaltak fel. Jobb forradalmi harcban, az igazságért meghalni, mint az uralkodó osztály hazug háborújában elveszni. Mindenre készek vagyunk – mondották lelkes elszántsággal.

A pápai preláthus pedig áldását adta a fiatalság szent törekvéseire.

(Kelen Jolán: Galilei per a XX. században 1957. 9-11. old.)

HAASZ Árpád: Emlékbeszéd Szabó Ervin születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepségen**

I.

örülök, hogy mai emlékűnnepélyünkön Szabó Ervin 80 éves születésnapja alkalmából, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Vezetőségének megbízásából rámutathatok a magyar szocialista munkásmozgalom nagy történelmi alakjának, Szabó Ervinnek fejlethetetlen érdemeire.

Úgy vélem, hogy Szabó Ervin is a magyar munkásmozgalomnak azok közé a kimagasló egyéniségei közé tartozik, akiket az elmúlt években nem állítottunk oda méltó példaképpen – a munkásmozgalom és a magyar nép bennünket követő fiatalabb generációi elé: elhallgattuk, vagy legalábbis elhomályosítottuk nagy történelmi alakjukat, fejlethetetlen érdemeiket.

A Magyar Szocialista Munkáspárt egyik feladatául tűzte ki a munkásmozgalom történetének felülvizsgálását, mindenfajta egyoldalúságtól, torzítástól való megtisztítást. Amikor mai emlékűnnepünkön felelevenítik Szabó Ervin nagyszerű emlékét, pártunk e célkitűzésének szellemében cselekszenek, hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkásmozgalom fiatalabb generációi az eddiginél jobban

* Emlékezetem szerint ott voltak még: Sisa Miklós, Haász Árpád, Sugár Tivadar, Végh Dezső és mások. (Szerző pótlólagos lábjegyzete.)

** 1957. augusztus 23-án.

ismerjék mozgalmunk követésre méltó embereit, akiknek sorában Szabó Ervin kimagasló helyet foglal el.

Számomra különös megtiszteltetés Szabó Ervinnél beszélni, jó alkalom arra, hogy sok más 19-es elvtárs nevében is hangot adhassak az iránta táplált mélységes hálaérzetnek. Még többen élnek közülünk olyan elvtársak, akik az első világháború idejében irányítása és vezetése mellett tettük meg az első lépéseinket a magyar forradalmi munkásmozgalomban. Szabó Ervin működése sokban segített bennünket abban is, hogy 1918 novemberében megtaláltuk a Kommunisták Magyarországi Pártjába vezető utat, hogy többen közülünk részt vehettünk a párt megalapításában.

II.

Önök ma a Fővárosi Könyvtár újjászervezőjére és egykori nagy igazgatójára emlékeznek vissza. És ezt helyesen teszik: Szabó Ervinnek Budapest munkássága és a haladó erők művelődése terén kifejtett érdemei egymagukban is elegendők arra, hogy kimagasló helyet foglaljon el Budapest és a magyar nép kulturális fejlődésének történetében. Szabó Ervin az első nyilvános fővárosi könyvtár szervezésével, a modern társadalomtudományi könyvtár – és ezen belül a főváros tisztviselőinek és kormányzótestületeinek szakkönyvtára megalapozásával, – községpolitikai és városigazgatási speciális gyűjteményének – megszervezésével egymagában is felejthetetlen emléket szerzett a magyar közművelődésügy terén.

A vezetése alatt álló Fővárosi Könyvtár – amely most az ő nevét viseli – a világ szocialista irodalmának az elmaradt Magyarországon egy olyan gyűjteményét tartalmazhatta, amely a kulturális fejlődés magasabb fokán álló országok könyvtáraival is felvehetette a versenyt. A „Munkásképzés és munkáltató” című művében is szakadatlan tanulásra buzdítja a munkásokat, a gyári- és munkáskönyvtárak létesítését követeli és rámutat arra, hogy milyen fontos szerepe van az olvasásnak, a tanulásnak a munkásság felüdülésében, szellemi fejlődésében.

„A modern tudományok bevitele a nép legszélesebb rétegeibe..., a szocialista eszmék, a szocialista ideál szüntelen... propagálása ... a proletárság folytonos politikai nevelése... az osztályharcnak, ma is, a jövőben is mellőzhetetlen eleme” – mondja a 26 éves Szabó Ervin a szocializmusról tartott híres vitaelőadásában.

III.

Engedjék meg, hogy mégse szorítkozzam Szabó Ervin könyvtár- és kultúrpolitikai érdemeire, hanem ezen túlmenően a századelei forradalmi munkásmozgalomban való kimagasló nagy szerepére irányítsam figyelmüket.

80 évvel ezelőtt, 1877. augusztus 23-án született. 1899-ben, huszonnégy éves korában mint fiatal diák kapcsolódik be a Magyarországi Szociáldemokrata Párt munkájába. Hamarosan főmunkatársa lesz a Népszavának és a „Népszava Naptár”-nak.

Amikor tehát a Fővárosi Könyvtár szolgálatába lépett, már -5 éves munkásmozgalmi múltra tekinthetett vissza, ő vezeti a század elején az ellenzék harcát az opportunizmus hínárjába süllyedő pártvezetőséggel szemben. Elsőnek látja meg Magyarországon, hogy a Magyar Szociáldemokrata Párt, amelynek mintaképeül az időben a Német Szociáldemokrata Párt szolgált, gyorsan halad előre az osztályharc elárulásának, a marxizmustól való letérésének az útján.

Hamarosan ki is válik a Szociáldemokrata Pártból. Az opportunisták szociáldemokratizmus iránt való kérlelhetetlen gyűlölete egy másik végletbe sodorja. Szindikalista lesz. Mindebből folyik, hogy félreismeri a pártnak, mint élcsapatnak a jelentőségét a munkásosztály felszabadításáért folyó harcban. Nem ismeri fel, hogy a tömegekkel való kapcsolat fenntartása érdekében a párton belül kellett volna felvennie a harcot, ezen belül kellett volna a baloldali ellenzékot tömöríteni és irányítani. A párt szerepének lebecsülése volt életének legnagyobb tévedése. Ennek hiányát részben ösztönösen, de nem utolsó sorban az orosz forradalom tanulságai alapján megéreztük mi is, forradalmi munkások és fiatal szocialista értelmiségiek, akik az ő irányításával és segítségével alakítottuk meg első illegális csoportunkat és vettük fel a harcot az imperialista háború ellen. Ha a párt szerepe, és jelentősége akkor még nem is volt bennünk eléggé tudatos, a munkásmozgalom lefolyt évtizedei keserű tapasztalatok árán győzhettek meg erről bennünket.

Az 1956 októberi ellenforradalom, az azt megelőző és azt követő események pedig a magyar munkásmozgalom bennünket követő generációit is meggyőzték arról, hogy forradalmi marxista-leninista párt nélkül sem a tőkésuralom megdöntését, sem a szocializmus győzelmét biztosítani nem lehet.

összegezgethetetlen azonban a marxizmus-leninizmus szellemével nagy történelmi személyiségeket a ma szemüvegén keresztül értékelni, nem pedig azt nézni, hogyan is hatottak korukban,

előbbre vitték – vagy hátráltatták-e az emberi haladás, a munkásosztály felszabadításának az ügyét?

Konkrétan rá kell mutatnunk Szabó Ervin esetében is arra, hogy miért volt nagy elméleti és gyakorlati tévedései ellenére is olyan nagy befolyása egész életében a baloldali munkásmozgalomra és különösképpen ránk, egykori fiatalokra, az „antimilitarista” (később „forradalmi szocialisták”) név alatt működő baloldali csoport működésére?

Ennek jobb megértéséhez tudni kell, hogy Szabó Ervin volt a századeleji magyar munkásmozgalom baloldali erőinek egyik – az első világháború kitöréséig – csaknem minden párt- és szakszervezeti kongresszusokon, területi párt- és szakmai szervezetekben folyó harcokban – legszuggesztívebb tanácsadója, bátorítója és lelkesítője. Mintegy két évtizeden keresztül rendkívüli befolyást gyakorolt a párt- és szakszervezeti kongresszusok, a területi párt- és szakmai szervezetekben fellépő baloldali erőkre.

Egyetérthetünk Révai elvtárrsal: „Szabó Ervin úgy él az elméletileg többé-kevésbé képzett, az osztálytudat bizonyos fejlettebb fokaira eljutott munkások emlékezetében, mint a baloldali munkásmozgalom őse, mint a forradalmi szocializmus és marxizmus tanítója!”

Azért hagyhatott Szabó Ervin olyan mély és maradandó nyomot a magyar munkásmozgalomban, mert ő alkalmazta nálunk akkoriban a legharsányabban a kritika fegyverét az opportunizmus ellen.

Öntudatos életének első pillanatától kezdve egészen utolsó leheletéig közel két évtizeden keresztül a tudós mély tudásával, a kutató fáradhatatlan szorgalmával kereste annak az útját és módját, hogyan szabadulhat meg a magyar proletariátus az opportunizmus fertőző mérgeétől, bár elszakadva a tömegek szervezeteitől, keresés közben egyre inkább letér a marxizmus útjáról, – mégis az a Szabó Ervin, akinek írásaiból, mindenekelőtt a „Válogatott művekből” (Marx-Engels válogatott írásainak magyar nyelvű gyűjteményéből) a magyar munkásmozgalom generációi tanultak marxizmust. Ezért gyakorolhatott ő, aki kívül állott a munkásság tömegmozgalmán, minden szektáns vonása ellenére is olyan nagy befolyást a magyar munkásmozgalom menetére, ezért őse ő a magyar forradalmi munkásmozgalomnak.

Nagy tekintélyének tudható be az is, hogy az első világháború idején csupán tekintélye és neve sokban elősegítette a mi illegális csoportunk munkájának sikerét.

A másik oka munkánk sikerének és Szabó Ervin ránk gyakorolt hatásának abban keresendő, hogy csak úgy sugárzott belőle a magyar nép iránt való forró szeretete, a magyar munkásosztályba vetett hite. Ha elméleti pozícióiban tévedett is, végeredményben mindig hű maradt a munkásosztályhoz, a szocializmus ügyéhez. Álmának netovábbja a szocialista Magyarország volt. Sötét szemei felragyogtak, valahányszor a magyar nép szép jövőjéről beszélhetett velünk:

„Milyen szép is ez a mi Magyarországunk – mondotta – milyen nagyok a mi népünk lehetőségei, ha lerázza magáról a Habsburgok jármát és a tőkésék uralmát”. Visszatérő gondolata volt ez sok beszélgetés alkalmával, amelyet a későbbi antimilitarista csoport fiataljaival folytatott.

Nagy hazaszeretete mellett gyűlölte a sovinizmust, a magyar uralkodó osztály nemzeti elnyomó politikáját, nacionalista uszítását. Szenvedéllyel írt és beszélt az úri Magyarország elnyomása alatt élő népek és nemzetek nehéz sorsáról, a velük való szolidaritás szükségességéről, a proletár-internacionalizmus hatalmas erejéről.

Szeme előtt egy széles, a magyar nép minden rétegét átfogó háborúellenes front kialakítása lebegett. Arra tanított bennünket, hogy mindenkit, feministákat és pacifistákat, keresztényhívőket és polgári szabadgondolkozásúakat a maga módjára kell mozgósítani a háború ellen. Valamiféle „háborúellenes nemzeti front” lebegett előtte. Nem látta, hogy ez a „népi”, „nemzeti-front”-féle elgondolás utópia, ha nem áll mögötte a népi erőket összefogó forradalmi párt szervező és irányító ereje.

A háborús uszítás gyűlölete mellett rendkívül hatott ránk, fascinált bennünket az, hogy éreztük milyen mélységesen szeret bennünket és milyen sokat vár tőlünk, a forradalmi mozgalom fiataljaitól. Lehetetlen volt nem éreznünk, hogy mennyire hitt ő az ifjúság forradalmi lendületében, erejében. Az első világháború idején (ellentétben sok régi baloldali elvtárrsal) Szabó Ervin teljes segítőkészséggel állt mögöttünk. Példaképünk volt a lelkiismeretes munkában, kötelességtudásban. Legfőbb reményét a fiatal generációból toborzott új tanítványaiba helyezte; nélküle a munkások és diákok forradalmi csoportja alig férközhetett volna rövid idő alatt olyan közel a tömegekhez, ő teremtette meg a Galilei-körhöz tartozó diákok és egyéb értelmiségiek, valamint a budapesti nagyüzemekben (Csepel, az albertfalvai és mátyásföldi repülőgépgyár stb.) dolgozó „régii” szindikalista munkások és a frontról szabadságot forradalmi katonák között az első kapcsolatokat. A beavatottak mindenütt tudták, hogy a mozgalom mögött Szabó Ervin áll; az ő

tekintélye sokban hozzájárult ahhoz, hogy ez a csoport a januári nagy sztrájk és az azt követő egyéb sztrájkokban egyre növekvő befolyásra tesz szert a szociáldemokrata párt és szakszervezetek tömegei között. Reánk gyakorolt hatásának talán legfőbb titka az orosz forradalom iránt tanúsított lelkesedésében rejlett.

A csoportunkkal folytatott titkos összejöveteleken állandóan hangsúlyozta az orosz forradalom jelentőségét; arra tanított, hogy a forradalmi munkásokat az üzemekben, a fronton, a kaszárnyákban az orosz példa követésére kell buzdítani.

Kezdetben segített illegális röpirataink megszővegezésében: így pl. ellenőrizte „A Zimmerwaldhoz csatlakozó magyarországi szocialisták csoportja” és a „Katonatestvérek” című röpiratok szöveg-tervezetét, örült neki, hogy ezekben erős hangsúllyal szólítjuk fel a tömegeket az orosz munkások és katonák példájának követésére. (Az egyik röpirat, a Kerenszkij-kormányt „a forradalomban élőködő orosz burzsoá kormány”-nak nevezi és ezt, valamint a nemzetközi munkásságnak az orosz forradalom iránti cselekvő szolidaritása gyengeségét teszi felelőssé azért, hogy még tovább folyik a háború.)

Szabó Ervin a háború utolsó hónapjaiban súlyos beteg lett, illegális csoportunk már egyre kevésbé érezhette munkájában az ő segítségét és támogatását. Mozgalmunk azonban ebben az időben már Mosolygó Antal, Korvin Ottó, Sallai Imre és mások vezetésével egyre nőtt és izmosodott.

Minden elméleti tévedése és sokszor a marxizmustól eltérő pozíciója ellenére is a szocialista forradalmár lendületével állt mögöttünk, harcolt velünk –, hasonlóképpen, mint a proudhonisták és a blanquisták a párizsi kommün idejében, – mikor eljött a cselekvés órája, Szabó Ervin is rácafolva saját „elméletére”, forradalmár módjára állt ki.

Az irányítása alatt működő és vele szorosan összeforrt szindikalista munkások, a baloldali galileisták és fiatal értelmiségiek egy szűkebb csoportján kívül ösztönösen a magyar munkások tízezrei és százazerei érezték meg, hogy Szabó Ervin az övék. Ha nem is tudták mind, de érezték, hogy egész tanítása, álma, vágya a szocialista társadalom megvalósítása.

„Ami a tőkésék számára szabadság – ... az a munkásság számára szolgátság. A biztosított megélhetés a bér munkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása: ezt reméli a szocializmustól” – tanítja a fiatal Szabó Ervin. És így ír élete végén:

„Szükségesnek tartjuk a szocialista eszmények nyomatékosabb hangsúlyozását a meglevő munkásszervezeteken belül, – hogy a

munkásosztály semmiféle tevékenységében ne feledkezzék meg a végső célról...

A munkásosztály harcának végcélja nem lehet tehát más, mint a gazdasági ellentét okainak végleges megszüntetése. Ami meglesz, ha a munkásság világszerte mint egy osztály szervezkedik, a termelőerők szövetségei birtokba veszik a földet és a többi termelő eszközt és a bérrendszert megszüntetik. Ez a szocializmus...

Jól tudjuk és elismerjük, hogy e célok benne vannak a szociáldemokrata párt programjában is. De mert ez ereje és figyelme javát ma mégis a demokráciának szenteli: szükségesnek tartjuk a szociális eszménynek nyomatékosabb hangsúlyozását a meglévő munkásszervezkedésen belül, hogy a munkásosztály semmiféle tevékenységében meg ne feledkezzék végső céljáról” – írja a hagyatékában talált egyik utolsó kéziratában a halállal küzdő Szabó Ervin.

Amikor a magyar forradalom előestéjén meghalt, a budapesti nagyüzemek munkásai spontán elhatározással a gyász jeléül tízperces munkaszünettel fejezték ki tiszteletüket eltávozott nagy barátjuk iránt.

„E fájdalmas és sötét pillanatban sok ezer munkás tette le kegyelete és megbecsülése jeléül a kalapácsot és áhítatos csendben küldi ide Szabó Ervin ravatalához tisztelgő gondolatát”, „ez elhatározás spontán módon született meg lelkünkben.” (Népszava, 1918. X. 12.)

Az sem véletlen, hogy a polgári radikális Jászi Oszkár, Szabó Ervin sírja felett tartott gyászbeszédében keserűen állapította meg: „Ha Szabó Ervin tovább élt volna, a bolsevikok útját követte volna”. Később is a szociáldemokrata párt vezetői keserű szájjal többször kényszerültek hasonló megállapításokra.

Tudománytalan és meddő dolog arról vitatkozni, hogy hol végzte volna pályáját Szabó Ervin a munkásmozgalomban, ha nem ragadta volna ki olyan korán sorainkból a halál. Egy azonban bizonyos, hogy az első világháború idejében a Kommunisták Pártjának megalapítása előtt hibái és tévedései ellenére is objektíve Pártunk megalakulásának az útját egyengette.

Abban a két esztendőben (1916 nyarától 1918 nyaráig), amikor bennünket forradalmi diákokat és a forradalmi munkások egy csoportját lényegében Szabó Ervin vezetett, és amikor az ő koncepciója nyomta rá bélyegét sok tekintetben a mi illegális munkánkra, az imperialista háború elleni harc állott az előtérben. A nép széles tömegei a városban és falun le akartak számolni a háborús vérontással és egyre nagyobb undorral fordultak el a háborúra uszító vezetők-

től. Így elfordulóban voltak a jobboldali szociáldemokratáktól is, akik fékeztek bennünket a harcban, abban, hogy az orosz forradalom útjára lépjünk. Szabó Ervin lényeges kérdésekben helyes úton járt, s jó irányba vezetett bennünket!

Nagy érdemei mellett ma már egyre jobban háttérbe szorulnak téves, a marxizmus tanításától eltérő nézetei. Nem utolsósorban azért, mert azokat az elméleti tévedéseket, amelyeket Szabó Ervin a párt lebecsülésével elkövetett, a munkásság legöntudatosabb képviselői, a kommunisták már régen felszámolták. Sőt mi több, ma már, amikor az októberi ellenforradalom drágán megfizetett tanulságai-
val is gazdagodtunk, nemcsak a kommunisták, hanem a munkások széles tömegei, a nép ügyét szerető haladó emberek is tisztába kezdenek jönni azzal, hogy párt nélkül sem a szocializmus vívmányait megőrizni, sem a szocializmust építeni nem lehet.

Ma, amikor pártunk síkra száll a munkásmozgalom három élő generációjának Összeforradásáért, szeretettel gondolunk vissza Szabó Ervinre, akinek olyan nagy érdeme volt a 19-esek ma élő generációja egy részének formálásában.

Szabó Ervin élete és múltja úgy ahogy volt, a miénk. Büszkén gondolunk rá születésének 80 éves évfordulója alkalmából. Élete művét joggal sorolhatjuk a magyar munkásmozgalom legnagyobb-
rűbbjeinek művei közé, nevét pedig joggal említjük a magyar munkásmozgalom nagy történelmi alakjaiéval együtt.

(A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve (1956-1957) 1958. 3-6. old.)

RÉVAI József: Szabó Ervin

Negyven éve annak, hogy a marxizmus kimagasló magyarországi úttörője, a forradalmi magyar munkásmozgalom kiváló előharcosa, az opportunizmus, az osztály ellenséggel való megalkuvás kíméletlen bírálója, Szabó Ervin meghalt. Jelentőségét mutatja, hogy negyven évvel ezelőtt temetésének napján tíz percre megállt a munka valamennyi budapesti üzemben, bizonyoságul annak, hogy ezt a kiváló és feledhetetlen harcost, minden hibájával és tévedésével együtt, nagy szívébe zárta a magyar munkásosztály.

Szabó Ervin neve, tevékenysége és egyénisége jelképezte 4-5 évtizeddel ezelőtt az egész világ forradalmi munkásmozgalma számára a magyar munkásmozgalomnak azokat az egészséges erőit, amelyekből a szociáldemokrata opportunizmus betegségéből való kigyógyulás és a magyar munkásosztály új, forradalmi útra térése

elsősorban várható. Ezért érthető, hogy Szabó Ervin volt az egyetlen magyar marxista, akit a nagy orosz szocialista proletárforradalom győzelme után a Pétervári* Szocialista Akadémia tagjává választott. Szabó Ervin volt az egyetlen komoly magyar marxista teoretikus, aki – ha hibákkal is – legalább alkalmazni próbálta a marxizmus módszerét a magyar történelem, gazdaság és társadalom jelenségeire, s akinek elméleti munkásságát a II. Internacionálé második jelentős marxista nemzedékének (Kautsky, Plehánov, Guésde stb.) mértékével lehet mérni.

Szabó Ervin jelentős tettei, amelyekkel mindörökre beleírta nevét a magyar munkásmozgalom történetébe:

1. Marx és Engels válogatott műveinek eredetileg három kötetre tervezett, később azonban csak két kötetben végrehajtott kiadása. E két kötet kiadásában, szerkesztésében és különösen az egyes Marx – Engels művekhez Szabó Ervin által írt előszavakban és jegyzetekben sok hibát és tévedést fedezhetünk fel, különösen akkor, ha a marxizmus-leninizmus ma már világtörténelmileg kipróbált és igazolódott igazságának mértékével mérjük őket. Mégis vitathatatlan tény, hogy Szabó Ervin volt az első és egyetlen, aki a marxizmust eredetiben, megalkotói eredeti munkáinak formájában és egyben alkalmazva a magyar valóságra, igyekezett eljuttatni a magyar munkásság tömegeihez. Tény az, hogy Szabó Ervin által kiadott Válogatott Művekből a magyar munkásmozgalom egész sor nemzedéke tanult marxizmust, forradalmi elméletet, és tanulta meg belőlük, hogy a marxista elmélet korántsem azonos a mindennapi sekélyes és felszínes reformista agitációval.

2. Szabó Ervin elévülhetetlen érdeme, hogy igyekezett összefogni, mindig újra megismétlődő erőfeszítéssel egységes erővé kövacsolni a magyar szociáldemokrácia szinte példátlanul opportunistá, áruló vezetőségével szembenálló ellenzéki erőt. Szinte jelképe volt ő annak, hogy a magyar munkásmozgalomban a hivatalos szociáldemokrata pártvonallal szemben és ellen – legalább potenciálisan – léteztek forradalmi, ellenzéki törekvések, amelyek bátmilyen kedvezőtlenek voltak is számukra az erőviszonyok a párton belül, nem teszik le a fegyvert, hanem újra és újra harcba indulnak az igazi marxista gondolatokért.

3. Szabó Ervin elévülhetetlen érdeme, hogy az első világháború alatt, bár akkor már a szervezett munkástömegmozgalommal alig-alig volt igazi kapcsolata, szellemi vezére, sugalmazója, tulajdonképpen központja lett annak a mozgalomnak, amely a szociáldemokráciát a munkásmozgalommal szorosabban kötötte össze.

* Helyesen: Moszkvai.

mokrata pártvezetőséggel szemben az imperialista háború ellen fordult és forradalmi értelmiségieket és baloldali munkásokat egyaránt tömörítve soraiban, illegális szervezetet (a Forradalmi Szocialisták Szervezetét) teremtette meg az imperialista háború elleni harcra.

4. Utoljára, de nem utolsó sorban nagy érdeme Szabó Ervinnek, hogy 1911-től kezdve, mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója, a legkitűnőbb országos intézménnyé fejlesztette ezt a könyvtárat, amely nemcsak a társadalomtudomány magyarországi művelőinek volt nagyszerű munkaközpontja és fegyvertára, hanem egyben gyülekező helye és centruma volt a tanácsért, irányításért, útmutatásért mindig újra és újra Szabó Ervinhez forduló forradalmi ellenzéki erőknek.

Ugyanakkor, amikor hangsúlyozzuk és kiemeljük Szabó Ervin elévülhetetlen érdemeit a magyar munkásmozgalomban, nem lehet elhallgatni, hogy alapjában véve tragikus alak volt, akinek életműve egy nagy torzó, aki végső soron nem volt képes megfelelni azoknak a várakozásoknak, amelyeket a magyar munkásosztály legjobbjai és a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi része fűzött tevékenységéhez.

Szabó Ervin tragikus alak volt, mert ugyanakkor, amikor a marxizmusnak Magyarországon első és valóban komoly elméleti út-törője volt, aki a Válogatott Művekkel munkások és fiatal értelmiségiek ezreihez juttatta el a marxista elmélet kincseit, a szindikalizmus hamis és káros teóriájával vitte tévútra a szociáldemokrata opportunizmus ellen elsősorban cselekvésre kész, tehát a magyar munkásmozgalomnak nyilván legaktívabb, legforradalmibb elemeit. Döntő hibája itt abban állt, hogy nem értette meg a forradalmi munkáspárt szerepét, és a szociáldemokrata párt opportunistá politikájának bírálatát általában a munkáspártra, mindenféle pártra, vonatkoztatta, ahelyett, hogy mint Lenin, egy új típusú, valóban forradalmi munkáspárt előkészítésére és megalakítására törekedett volna. Nem vette észre, hogy a magyar szociáldemokrata párt politikájának döntő hibája nem a polgári demokratikus jogok túlbecsüléséből áll, hanem a polgári demokratikus forradalomról való lemondásából. Szabó Ervin jól látta és helyesen tette szóvá, hogy a magyar szociáldemokrata vezetők idegenkedése a földkérdés napi-rendre tűzésétől: behódolás az uralkodó osztályoknak; igaza volt, amikor még 1905-ben agrárprogram kidolgozását követelte a szociáldemokrata párttól, de nem tudta levonni ebből azt a következtetést, amit Lenin levont: a proletárhegemóniának, a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus szövetségének a stratégiáját.

Szabó Ervin igyekezett alkalmazni a marxizmust a magyar történelemre: nagy munkát írt az 1848-as magyar szabadságharcról, melynek leglényegesebb tétele, hogy 1848-1849 nem polgári forradalom, hanem a szokványos középnemesi felkelés volt a Habsburgok és a velük szövetséges nagybirtokos főnemesség ellen. Más szóval Szabó Ervin elvitatta, kétségbe vonta az 1848-as magyar forradalom minden polgári jellegét és vonását. Ugyanakkor nem vette észre, hogy ez az elmélet végső soron annak a szociáldemokrata opportunistusnak az igazolására vezet, amely Magyarországon a munkásosztály egyetlen feladatának a polgárság demokratikus törekvéseinek, antifeudális harcának támogatását látja.

Szabó Ervin tisztában volt vele, hogy a háború elleni harchoz elengedhetetlenül szükséges az imperializmus új jelenségeinek elméleti megértése és megmagyarázása. Ezért foglalkozott behatóan a háborús években az imperializmussal és írt róla könyvet *Imperializmus és tartós béke* címmel. De mint a felépítmény jelenségét fogta fel és értelmezte. Ez vitte őt aztán a marxizmus államelméletének hamis felfogására is, végső soron közeledve a liberalizmushoz és eltávolodva a marxizmustól.

Szabó Ervinnek két alapvető hibája volt, amely rányomta bélyegét egész életére és végzetessé vált fejlődése számára. Az egyik: hamis szindikalista elmélete, amelyről már fentebb beszéltünk. A forradalmi munkáspárt szerepének meg nem értése, a centralizáció jelentőségének lebecsülése akadályozta meg Szabó Ervint abban, hogy a szociáldemokrata párton belüli egészséges ellenzéki erők vezéréként, egyben komoly befolyásra tegyen szert a magyar munkásosztály tömegei között. Magyarországon az a szindikalista jelszó, amely a gazdasági szervezeteknek a párttól való függetlenségét követelte, nem lehetett előremutató, a munkásosztály forradalmi elemeit szervező és gyülekeztető jelszóvá. A szakszervezetek függetlensége a Párttól, amely mindenhol a revizionizmus az opportunistus követelése volt, Magyarországon kétszeresen ilyen irányban kellett, hogy hasson.

Másik alapvető hibája az volt Szabó Ervinnek, hogy 1904-ben szervetileg és személyileg szakítva a szociáldemokrata párttal, tulajdonképpen a tömegmozgalommal is szakított, kívül került a magyar munkásosztály eleven és életerős tömegmozgalmán. És ezt az elszakadást a tömegektől nem helyettesítette semmiféle próbálkozás, szindikalista és félanarchista csoportok vagy szektás egyletek létrehozására, amelyek – bármilyen aktivitással próbálta is őket Szabó Ervin cselekvő tényezőkké fejleszteni a magyar munkásmozgalomban – sorra-rendre, de gyorsan jobblétre szenderültek.

Igaz, hogy Szabó Ervin sohasem vesztette el kapcsolatát a magyar szociáldemokrata párt ellenzéki elemeivel. 1908-ban, tehát 4 évre az SZDP pártvezetőséggel való szakítás után, cselekvően támogatja Vágó Bélát, aki akkor azzal vádolta a pártvezetőséget, hogy a plurális választójog kérdésében lepaktált Andrassy Gyulával, a koalíció belügyminiszterével, 1910-ben Szabó Ervin együtt meoy Alpári Gyulával, aki a szociáldemokrata párt kongresszusán az egyik budapesti szociáldemokrata pártszervezet küldötteként indítványt terjesztett be az antimilitarista propaganda szükségességéről, 1917-ben nyilvánosan fellép a szociáldemokrata párt vezetősége ellen, amely lepaktál Vázsonyi Vilmos akkori igazságügy miniszterrel egy reakciós választójogi terv ügyében – mégis, Szabó Ervin nem tartozott szervesen a II. Internacionálénak ahhoz a baloldali szárnyához, amely az 1905-ös orosz forradalom után alakult ki, később Lenin vezetésével kezébe vette az opportunistussal való szakítás, az új Kommunista Internacionálé megalapításának ügyét.

Elszakadva a tömegmozgalomtól, Szabó Ervin 1905 után egyre szorosabb kapcsolatba jutott a polgári radikálisokkal. Jászi Oszkár irányzatával, akik, ha nem tudták is a forradalmi marxistát polgári radikálissá nevelni, mégis befolyásolták gondolkodását, ami élete végén néhány művében nyomot is hagyott. É3 mégis, a forradalmi marxista Szabó Ervin éppen élete végén találta meg újra a kapcsolatot ifjúkora nagy ideáljával, a szocialista proletárforradalomért folytatott munkával. Szabó Ervin elméleti munkájának egyik nagy fogyatékosága volt, hogy nem foglalkozott behatóan az oroszországi forradalmi mozgalom tapasztalataival és tanulásaival. De Szabó Ervin éppen azért volt nagy jellem, egész ember és igaz forradalmár, mert már halálos betegségével küszködve is fel tudott figyelni arra a világtörténelmi fordulatra, mely már az 1917-es februári orosz polgári demokratikus forradalommal előrevetette árnyékát, és amely a már halálosan beteg embert is újra forradalmi aktivitásra ösztönözte.

Az orosz forradalomról szóló első hírek hatására indul meg 1917 első hónapjaiban a „Forradalmi Szocialisták” háborúellenes mozgalma, melynek első szakasza 1918 januárjáig, a Galilei Kör feloszlásáig tartott és amely azután Korvin Ottó és Sallai Imre vezetésével Szabó Ervin szellemi irányításával és az általa nevelt forradalmi munkások részvételével az imperialista háború ellen küzdő komoly illegális szervezetté terebélyesedett. Olyan mozgalommá, amely már tudatosan az orosz bolsevik párt jelszavait és politikáját népszerűsítette a magyar munkásmozgalomban és az Oroszországgal való béke követelését összekapcsolta a magyarországi oportu-

nista pártvezetőség elleni éles harccal, valamint a magyar proletárforradalom előkészítésével. Elmondhatjuk, hogy Szabó Ervin közvetlen részvétele és elvi irányítása nélkül a „Forradalmi Szocialisták” illegálisan szervezett mozgalma nem válhatott volna azzá az erővé, amellyé a valóságban vált és ami arra vezetett, hogy Magyarországon éles harcban az áruló szociáldemokrata pártvezetőséggel, az 1918-as nagy tömegsztrájkokban megszülettek az első munkástanácsok, az orosz proletárforradalom szovjetjeinek édestestvérei. Nem Szabó Ervin tanácsai és útmutatása nélkül vagy ellenükre, hanem azok alapján folytatták a „Forradalmi Szocialisták” egész agitációjukat, és propagandájukat az orosz forradalommal való szolidaritás és az orosz szocialista forradalom népszerűsítése jegyében.

Így tért vissza a már úgyszólván haldokló Szabó Ervin élete kiindulópontjához: az orosz forradalmi munkásmozgalommal való szolidaritáshoz. Hiszen még bécsi egyetemi hallgató korában teremtett szoros kapcsolatot orosz forradalmi emigránsokkal, s amikor hazatért Magyarországra, éveken át kapcsolatban állt orosz forradalmi emigráns körökkel, segítve nekik Oroszországba csempészni az orosz emigrációs pártirodalmat.

1917-ben és 1918-ban az orosz forradalmi mozgalommal és elsősorban az orosz proletárforradalommal való szolidaritás volt a próbaköve annak, szocialista-e, marxista-e valaki, vagy árulója-e a proletárság felszabadulása ügyének. És Szabó Ervin életének sok tévelygése, hibája és vargabetűje után kiállotta ezt a próbát. Szolidaritást vállalva az orosz forradalommal, istápolva, támogatva és irányítva a „Forradalmi Szocialisták” mozgalomát Magyarországon, vált Szabó Ervin – minden hibája ellenére – a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának egyik jelentős előkészítőjévé.

Ezért kell a Magyar Kommunista Párt megalakulása 40. évfordulója előestéjén kegyelettel és szeretettel megemlékeznünk a magyar munkásmozgalomnak erről a nagy fiáról, előharcosáról és vezetőjéről.

(Népszabadság 1958. szept. 30.)

SZAKASITS Árpád: Szabó Ervinről, az emberről

A legegyszerűbb ember is milyen bonyolult talány! Hát még az olyan, a szellemi élet legmagasabb csúcsai felé törekvő, önmagával, a világgal viaskodó, az alkotás örökös lázában égő ember, mint amilyen Szabó Ervin is volt!

Koronként roppant feszültségekkel telik meg a világ. A történelem fordulóponthoz érkezik. Amint Lenin megfogalmazta: a felsők már nem tudnak – az alsók már nem akarnak a régi módon élni. Ilyen időkben; amikor a társadalmi harcok, az osztályharcok fordulópontra jutnak, megy végbe a társadalmi kiválasztódás. Különösen ilyen időkben, néha meglepően nagy számban jelentkeznek fényes szellemek, hogy a mélyben morajló hangokból, mozgásokból, törekvésekből összeszöjék a keletkezőben levő új rend vezérlobogóját, vezérszólámát, az új törvények, az új élet értelmét kifejező tanításokat, műveket, irányelveket. Egy-egy közülük a hőmpölygő idő fölé emelkedik, s az eljövendő századokra is ráveti fényét, mint néhány – hogy ne menjünk túl messzire a múltba – az enciklopédisták közül, a nagy francia forradalom gondolkodói és vezérnyi nagyságai közül és – mint Marx, Engels, Lenin és Sztálin.

Hosszú évtizedek óta zaklat az a számomra megnyugtatóan máig sem megoldott probléma, hogy a szubjektív és objektív tényezőknek milyen találkozása formálja ki azokat az embereket, akik fényes szövétnekként vezetik az emberiséget, az elnyomott osztályokat, a megalázott és megnyomorított tömegeket az új, igazságosabb, derűsebb és boldogabb élet felé vezető úton.

Még az is talány számomra – pedig több mint fél évszázada élek benn a munkásosztály harcos táborában –, hogy mi lehet az oka annak, hogy teljesen azonos társadalmi körülmények, azonos életviszonyok között élő, azonos iskolázottságú, sőt egyazon üzemben dolgozó munkások közül – akikhez egyaránt szól a felvilágosítás, a propaganda, az agitáció szava, mégis, miért mozdulnak tette, harcra, mozgalmi munkára az egész tömeghez viszonyítva – oly aránytalanul kevesen? Persze, nagy társadalmi feszültségek, súlyos gazdasági harcok, szociális földrengések idején az egész osztály megmozdul, fölmorajlik és a szolidaritás meleg érzése önti el. De különben bizony nehezen mozduló ez a kétségtelenül forradalmi tömeg, a munkásosztály is. Ezért van felbecsülhetetlen jelentősége Lenin élcsapat-elméletének, és a pártról alkotott tanításának.

A társadalmi harcoknak az egész történelmet betöltő szellemi szférájában is feltűnnek ilyen élcsapatok. Feltűnnek nálunk is, pl. a reformkorszakban is, meg a századforduló idején is. Vigasztaló és felemelő jelenség ez, ha olyan kardinális jelentőséget nem tulajdonítunk is neki, mint Szabó Ervin tette volt, bár nehéz volna vele vitába szállni, amikor az élcsapatbeli értelmiség szerepét oly nagyra értékelte, mint ezt tesszük magunk is.

Ifjúságom szép, harcos esztendőinek érzelmvilágában egész későbbi életemet is meghatározó jelentősége volt Szabó Ervinnel

való kapcsolatommak. Azért hangsúlyozom az érzelmi szférát, mert – bár értelmi kibontakozásomban is nagy szerepe volt Szabó Ervinnek – amivel ő gazdagította az életemet, az elsősorban érzelmi és erkölcsi magatartása volt a munkásmozgalomhoz. Ennek a magatartásnak csodálatos kisugárzó ereje volt azokra, akik oly szerencsések lehettek közelébe jutni ennek a kivételes embernek. Ha azt mondom: puritán volt, ezzel jellemének csak egyik alkotó elemét érintem. Hűséges volt. Szilárd és tiszta. Hűséges volt ifjúkorának nagy és tündöklő eszméjéhez, a szocializmushoz, azoknak az izgalmas és lázteli kalandoknak ellenére is, amelyeknek során átkutatni próbálta a szocializmus egész eszmevilágát.

Szilárd volt magatartásában, mert gránitnál is keményebb erkölcsi alapon állott. Csábítás, megalkuvás, hatalmi ábránd el nem érhetett hozzá.

Szellemi tisztaságát könyörtelenül őrizte – még önmagával szemben is. örökös viaskodásban élt agyveleje démonikus kísérteivel, hogy világosságát homály ne érje.

Emlékszem: Marx gazdasági tanait hüvelyeztük vagy ötven esztendővel ezelőtt az ő lelkes fiatalokból összegyűlt szemináriumában. Azt mondta nekünk: ne a betűket nézzétek, amelyek nemcsak közlik, hanem rejtik is az igazságot. Nyúljatok bátran a betűk mögé. Keressétek meg a betűk szellemét, s éreztétek át a lázat, amelynek forráságában ezek a betűkben élő gondolatok megfogantak – csak akkor ragadhatjátok meg a lényegét. Mert nem elég, ha betű szerint tudjátok és szajkózzátok az értéktöbblet definícióját, az ár és a bér, a tőke és a munka marxias pontos meghatározását, hanem kell, hogy átéljétek az egész történelmi folyamatot, amelyben az a gondolatrendszer létrejött, s az egész szellemi fejlődést, amely ezeket a fogalmakat napvilágra hozta, s megtisztította a tévedések, hazugságok és elfogultságok rájuk tapadt salakjától.

Gondolkodni tanított és kételkedni is, mert – mint mondotta – az emberiség minden nagy szellemi vívmánya javarészt a kételkedés szülötte. Az emberi értelem pedig arra való, hogy a megtalált igazságot ne merevítse mozdulatlaná. Tekintse olyan erőnek, amelyben benne rejlenek a még teljesebb igazság elemei.

Hónapok alatt sem végeztünk a könyvvel – a szemináriumában. De megtanultuk helyesen, marxista módon szemlélni a világot, s a világ tényeit. Megtanultuk, hogy minden dolgok leglényegéig kell lehatolnunk, s megtanultuk, hogy szentségként kell őriznünk az igazságra törekvés ösztönét.

És megtanultunk még valamit: a szellem nagy alkotásai iránt való lelkesedést. S hogy mily nagy dolog a szellem sóvárgása a har-

móniára; megtanultuk a szépség szeretetét, s az irtózást a kópmutatástól, a kettősségtől, az erkölcstelenségtől.

Megtanultuk-e olyan teljesen, olyan tisztán, s olyan mara-
dandóan, amint ezek Szabó Ervinben éltek? Aligha! De minden-
esetre belénk oltotta a legszebb eszményeket, elénk varázsolta a
szocializmus mélységes etikai tartalmát.

Tévedett nemegyszer az utakat és módokat illetően. Nem az én
feladatomban, hogy elemezzem nem egyszer súlyos ideológiai tévedéseit,
de hadd mondjam meg: ő maga szinte pokoli szenvedéseket élt át,
valahányszor szembekerült tévedéseivel. Mindenesetre sajnálhat-
juk, hogy nem jutott el Leninig. Pedig bizonyára ismerte Lenin
munkásságát. Nyilván nem volt már ideje elmélyedni benne. Gon-
dolkodását legutolsó éveiben etikai problémák foglalkoztatták. Eb-
be része volt annak is, hogy a szociáldemokrata mozgalomba már
nem akart tevőlegesen bekapcsolódni, mert a mozgalom súlyos té-
vedéseit szemmel tartotta, igazi forradalmi munkáspárt pedig Ma-
gyarországon azidőtájt még nem bontotta ki szárnyait. Így szellemi
tevékenysége – elszakadva a gyakorlati munkásmozgalomtól –
szükségképpen elveszítette azt a talajt, amelyen tévedéseivel szem-
bekerülhetett volna.

Elszakadt a gyakorlati mozgalomtól – ez igaz. De nem egé-
szben. Tartott ő kapcsolatokat a mozgalom fiatalabb nemzedékével.
És az idősebb korosztállyal is. Igen sokan keresték fel tanácsért,
útbaigazításért gyötrő kérdéseikkel, elégedetlenségükkel, s nem
egy ellenzéki mozgalom mögött rejlett ott az ő törekeny, lázas és
nyugtalan alakja.

– Ha jól emlékszem, 1916-ban a Szociáldemokrata Párt titkos
kongresszust tartott a MÉMOSZ falai között. A kongresszus előtt
Szabó Ervin magához hivatott. Kifejtette előttem, hogy teljesen
elhibázottnak tartja a pártvezetőség egyoldalú választójogi politi-
káját. A választójogért, persze, harcot kell vívni, mert az bizonyos
mértékben alkalmas a tömegek mozgósítására és az uralkodó osztá-
lyok nyugtalanítására, különösen, ha az általános sztrájk fegyverét
is felhasználjuk. De végzetes lehet az egész mozgalomra, ha a párt
egyedül a választójogi harcra összpontosítja a tömegek figyelmét,
mint fő harci célra. Holott a pártnak kötelessége volna úgy irányí-
tani a mozgalmat s a propagandát, hogy a végcél soha el ne homá-
lyosulhasson a dolgozó tömegek előtt. Élesebbé kellene tenni a há-
ború elleni harcot is, valamint mélyíteni és tágítani kellene a töme-
gek ideológiai nevelését. Azt tanácsolta: szervezzenek a küldöttek
fiatalabb tagjai olyan csoportot, amelyik ilyen követelésekkel lép
fel a kongresszuson és ilyen értelmű határozati javaslatot nyújt be.

Nem tartozik e megemlékezés keretébe, mi lett a sorsa ennek a határozati javaslatnak. Csak azért idéztem fel Szabó Ervinnek ezt a kezdeményezését, hogy bizonyítsam: soha nem szakadt meg egészen az eleven mozgalommal való kapcsolata.

Utolsó találkozásom 1918. év nyarán a Városháza lépcsőházában volt vele. Akkor már sokasodtak a készülő vihar előjelei, ő megérezte ezt. Sokkal jobban, mint a pártvezetőség. Beszélt erről. És szemében felvillant a fény. Különös fény volt ez. Egy érzékenyen reagáló szellem lobbanó fénye. Sirályszelleme megérezte a forradalom közeledtét. Erről beszélt lázasan és szaggatottan. Már nagyon beteg lehetett. Asztmás lihegéssel fordultak ki ajkán a szavak, de – csodálatos! – mosolygott. Én akkor láttam először ilyen mosolyt finommívú arcán. Ezt a mosolygó arcot őriztem meg róla.

Visszatekintvén negyven óv távolába, törekeny alakja eltűnik a ködben. Hiába kapok utána. Szétfoszlik. Csak egy mosoly maradt meg belőle. Szeretném hinni, hogy egy tiszta ember tiszta reményeinek derűje volt ez az elmúlás vizei felett. Érezhette, hogy elérkezett útjának végére, s roppant akarateréje sem tud többé úrrá lenni testi gyöngesége, sorvadása felett. De érezhette azt is, hogy valami megszületőben van. Hogy új élet támad, s ha ő nem is lesz már, az ami a legjobb, s legigazabb benne, tovább sarjad majd ez új élet talaján, s az ember – ember lehet végre!

Nincs terem feleleveníteni azt a légkört, amelyben élt, azt a szellemi világot, amely első lépteit igazította, azt az egész bonyolult társadalmi életet, amelyet a Habsburg-monarchia tenyésztett ki itt. A félemberekből álló világot, a csenevész polgárság satnya szellemi életét; a kicsiny szellemi szigeteket, az alispános, szolgabírák, csendőrök magyar sártengerben; a kínlódó parasztokat, a nemzetiségek fogcsikorgatását, a proletariátus lassú feltápázkodását, majd viharos jelentkezését, amelyet Ady-sirályok süvöltő dalai kísértek.

Abban a kátyús, dögre vert, mágnásdárídós országban maga a csoda volt, hogy olyan szellemek kaphattak szárnyra, mint Szabó Ervin tiszta szelleme. Azt is tudni kell, hogy Szabó Ervin, amikor elindult felénk, még ajkán hordozta a polgári szellemi élet emléiből csorduló tejcsoppet. Schopenhauer, Nietzsche, Tolsztoj írásai ragadták meg elsőnek értelmét és képzeletét. És milyen hatalmas szellemi erőfeszítésre vallott, hogy a marxizmus kiváló művelője lehetett!

Tévedései? Tudománytalan és értelmetlen az a kérdés, hogy merre vezetett volna Szabó Ervin útja, ha oly korán nem végez vele a halál. Mégis engedjék meg, hogy én, aki elég jól ismertem őt, kife-

jezzem azt a szerény véleményemet, hogy bizonyosan korrigálta volna tévedéseit. És eljutott volna a leninizmushoz, ahová sokkal szerényebb képességű tanítványai közül is annyian eljutottak.

Egy bizonyos: életével, élete példájával éppen úgy, mint tudományos munkásságával, felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar munkásmozgalomnak és azoknak a haladó erőknek, amelyek mégis, mindenek ellenére létrejöttek itt ezen a földön, és nehéz körülmények között is hatottak, s forradalmasították az agyvelőket.

Éppen ezért, Szabó Ervin emléke és műve sohasem merülhet feledésbe. Ellenkezőleg: tiszta alakja, erkölcsi és szellemi nagysága örök példakép marad, s kell is, hogy maradjon a magyar munkáosztály és minden becsületes, népéhez hű értelmiségi – az egész magyar nép számára.

(Élet és Irodalom 1958. okt. 10.)

VEDRES Márk: „A mi barátságunk is... vitatkozással kezdődött”

Szabó Ervin kortársam, rokonom, jó barátom volt. S mivel az embernek sem kortársait, sem rokonait nem áll módjában megválasztania, csak barátait, – én e három kapcsolat közül az utóbbit érzem a legjelentősebbnek.

A mi barátságunk is, mint a legtöbb igazi barátság, vitatkozással kezdődött. – Párizsból, a sok-sok csodálatos művészi élmény mellett, jócskán hoztam haza magammal az akkoriban divatos anarchista eszmékből is, s Szabó Ervinnek nem kis fáradságába került, míg megértette velem, hogy egyéni huszárvágások helyett csak is a tömegek forradalmi aktivitására és a tudományos szocializmusra támaszkodva lehet „megváltani” a világot.

Mentségemre szolgáljon, hogy a századforduló ideológiai szabadversenyében még nem volt olyan egyszerű dolog eldönteni, hogy kinek a portékája a valódi ...

Nyugodtan, szinte szenvedélymentesen, mégis hallatlanul meggyőzően érvelt. Minden mondata mögül érezni lehetett azt a hatalmas tudást, elméleti megalapozottságot, melyre gondolatmenetét felépítette.

Gyakran voltam társaságában Jászi Oszkárónál, a baloldali értelmiségiek kedvelt találkozóhelyén nem egyszer látott vendégül könyvekkel túlszűfolt budai lakásában is.

Minden pénzét könyvekre költötte. Elismert társadalomtudományi és könyvtárosi szaktekintély léteire igen szerény körülmé-

nyék között élt, csakhogy könyvgyűjtő szenvedélyét kielégítthesse. Tulajdonképpen nem is szenvedély volt ez, mert a szenvedély legtöbbször öncélú valami, hanem a tervszerűen kialakított tudományos munka elengedhetetlen része. Ha valahol megjelent egy könyv, amely a szocialisztikus elméletekkel foglalkozott, akár védte, akár támadta őket, Szabó Ervin haladéktalanul igyekezett megszerezni, elolvasni.

Tekintélyét nemcsak tudásának, hanem puritán életmódjának is köszönhette. Még kávéházba sem igen járt – ami pedig nagy szó volt abban az időben.

Ma bizonyos fokig úgy van a köztudatban, hogy Szabó Ervin egyik fő hibája volt: nem foglalkozott eleget a munkásmozgalom gyakorlati szervezésével. Nem célo, hogy őt mentegessem, s ő erre nem is szorult rá – de hangsúlyozni szeretném, hogy visszavonult-«ága szoros kapcsolatban állt gyenge szervezetével, többféle komoly betegségével.

Firenzében néhány hétig vendégem is volt, midőn külföldön próbálta kezelteni magát. Tőlünk Drezdába utazott, ahol valami tevés javulást sikerült is elérnie.

A könyvtárban csupán néhány alkalommal látogattam meg. Egyszer jelen voltam, mikor elpanaszolták neki, hogy a Népligetben felállított kölcsönzóbódéból lopják a könyveket. – Szabó Ervin elmosolyodott:

– Ha a Népligetben már lopják a könyvet, az nagy kulturális eredmény!

Puritán ember módjára élt és úgy is halt meg. Súlyos állapotán még valamit enyhített volna, ha betartja az orvosok által javasolt étrendet. De a legtöbb diétás élelmiszert akkor már csak feketézökből lehetett beszerezni. Világosan előttem van, mikor megtiltotta édesanyjának, hogy számára a feketepiacon vásároljon ... Azt mondta:

– Én nem tartok igényt semmiféle különleges elbánásra!

A külföldi munkásvezetők közül utolsó éveiben talán Jean Jaurés állt szívéhez legközelebb. Tragikus halála mélyen megrendítette.

S 1918. szeptember 30-án ő is melléje költözött, a szocialista mozgalom nagy halottainak Panteonjába...

(Könyvtáros 1959. aug. 657-658. old.)

**VARRÓ István: Szabó Ervin és a Budapesti Kereskedelmi
és Iparkamara Könyvtára**
(Részletek)

Ez a könyvtár ötven évig a hivatal üvegalmáriumában meghúzódó kicsi házi apparátus. A századfordulón mintegy varázsütésre európai viszonylatban is figyelemre méltó nyilvános közgazdasági szakkönyvtárrá válik...

Az első világháború előtti K. jelentékenyebb elnöke KOCHMEISTER Frigyes (1816-1907) gyógyárunagykereskedő volt. Jellegzetes alakja a régi vágású konzervatív pesti német nagypolgárságnak. Ez a feltörekedett szűkkörű csoport vagy már örökösként, vagy valami üzleti monopólium birtokába került bele a forradalmat követő „enrichissez-vous” korszakba. Megvagyonosodván, a kiválójbjai sem igen tanúsítottak elég érdeklődést közügyek iránt; de ha mégis, akkor hiányzott a képességük, hogy helyi, szakmai érdekeken túlmenő, országos gazdasági ügyekben állást tudtak volna foglalni, utat mutatni, vezetni...

1893-ban KOCHMEISTER, örökébe egy újabban felszínre került életrevaló csoportnak ugyancsak tipikus egyénisége lépett: LÁNCZY Leó (1852 – 1921). Viszonylag fiatalon már vezére egy friss szabású nagy banknak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, amely ha kezdettől nem is volt a legtókeerősebb, de biztosan a legleleményesebb és legvállalkozóbb. LÁNCZY országgyűlési képviselő is. Nem egy a sok közül, hanem főként gyakorlatias üzletemberpolitikus; céltudatosan szoros kapcsolatban a kormánnyal, pártvezérrel –, aki a kormánynak a saját üzleteihez szükséges jóindulatát megszolgáltatni képes volt és hajlandó is.

Az új elnök nem hangsúlyozta székfoglalójában, de úgy gondolta el, hogy a budapesti K.-t, amely eddig bérhelyiségben meghúzódó szerény „iroda” volt, mutatós, tekintélyes, lehetőleg országos fontosságú hivatalos érdekképviselési testületté kell kiépíteni. Hiszen ez csak egy vetülete volt a már jó ideje mutatkozott törekvésnek, hogy Budapestet valódi nagy- és fővárossá kell tenni. Bécs-csel versenyzővé. íme – mondották – Várpalota, Opera, Kúria; mind külön, mint a császárváros megfelelői. A pesti K.-nak is palotának kell lennie, hogy verje a bár testes, de bérkaszárnyas bécsit.

A tervező MEINIG Artúr (1853-1904) derekas munkát végzett. A komoly kőpalota ízlésben, kivitelben verte a millenniumi építkezések legtöbbjét. LÁNCZYT a létesítendő palotának csak a külseje főcsarnoka érdekelt; a többit az építészre bízta. A hivatal igényeit

MEINIG a rangidős pár officiálissal beszélte meg. A vezető titkár FRITZ Péter... szűkszavú fáradt hivatalnok, aki eleget vélt tenni kötelességének, amikor előre iktatott lajstromba fektette le, hogy hány hivatalnokának mennyi szoba elegendő. Jegyzékének utolsó pontja: „rak- és szertár, irat- és könyvtár” volt. Úgy gondolta el, hogy mind e „tárak” rozoga almáriomai egyszerűen átkerülnek régi helyükről az újba, és minden marad a régiben. Ellentétben ezzel az ócska elgondolással, dr. KREJCSI Rezső (1859-1928), a rangban második tisztviselő komoly tervvel járt. KREJCSI – hadd jegyezzem fel róla – külsejében tulajdonképpen regényes jelenség volt. Hivatalát, mint sok más, a kenyérért vállalta ugyan, dolgozva amennyit illet: mint magánember azonban lelkes műkedvelő tudós volt.

Korának avatott marxistájaként* szoros kapcsolatban állt a maroknyi hazai tudományos rokonérdeklődésűekkel, köztük a legfiatalabb, de leghetségesebb SZABÓ Ervinnel.

SZABÓ Ervin (1877-1918), akiről az alábbiakban részletesen lesz szó, az Országgyűlési Könyvtárnak volt gyakornoka. Ide volt tanára, PULSZKY Ágoston (1846-1901) juttatta be. PULSZKY volt kiválóbb tanítványaival szoros kapcsolatot tartott és őszintén érdeklődött SZABÓ sorsa iránt is.

KREJCSI Rezső nemcsak javaslatot tett az építéssel tartott értekezleten egy modern tudományos K.-i könyvtár létesítésére, hanem elgondolását bizalmas sürgősséggel közölte SZABÓVAL és egyben PULSZKY VAL is.

PULSZKY a képviselőházban, a Szabadelvű Körben sűrűn találkozott LÁNCZY-val, és nem maradt hatástalanul reá a tudós pártelnöknekilyféle beható érdeklődései, kérdései: hogy „... hallom, milyen remek az új kamarai palota ...” „... olvasom, milyen érdemleges reformokat tervezel...”, „...Gondolom, tervbe van véve egy nemzetgazdasági könyvtár is talán...?***

* Évtizedeken át, áldozatosan, híressé vált szocialista könyvtárat gyűjtött. Különlegességei közül említendők: dokumentumok a munkásmozgalom történetéről, a párizsi kommünről, 1848 -49-ről, hírlapok s egyéb nyomtatványok a nagy francia forradalom korából, MARX egy fontos műve az író sajátkezű bejegyzéseivel, pótlásaival. A gyűjtemény az 1920-as években került Prágába, majd onnan a moszkvai Marx -Engels Intézetbe. Vételára állítólag 10 000 dollár volt. Családi közlés – L. KÓHALMI Béla: Dr. Krejcsi Rezső könyvtára. Könyvtári Szle. 2. évfolyam 3. sz. 1914. márc. 15. 88-91.1. (Könyvtári séták.) [Ezt, és a cikk többi jegyzetét az eredetiből vettük át.]

** STÜRM Albertnek, a kormány főlhivatalos Bud. Tudósító szerkesztőjének (1851-1909) közlése.

Azután LÁNCZY erre az illetékes és nem közömbös helyről jövő érdeklődésre egyes részletekbe is belement, úgy téve persze, mintha ő is gondolt volna egy létesítendő könyvtárra, PULSZKY diplomatikusan még azt is beleszötte a beszélgetésbe, hogy ha nincs már valakije, akkor figyelmébe ajánlana egy fiatal parlamenti könyvtárost, volt jeles tanítványát, aki bizonyára elsőrendű elgondolásokkal tudna neki szolgálatára lenni.

Nos, ez elég volt ahhoz, hogy LÁNCZY magáévá tegye a könyvtár létesítésének gondolatát, és magához kéresse SZABÓ Ervint. Minthogy a komoly, kimért ifjú tudósféle az emberismerő bankvezérre benyomást tett, a maga hirtelen-határozó módján mindjárt föl is szólította, tegyen javaslatokat egy közgazdasági könyvtár létesítésére. SZABÓ, akit a feladat nem ért váratlanul, egy-kettőre kész írott tervvel tért vissza ez ügyre.

Részletes előterjesztésének vezéreszméi ezek voltak:

A K. nemcsak pest – bécsi, de európai viszonylatban is magas színvonalú nyilvános közgazdasági szakkönyvtárat létesít.

A gyűjtemény nemzetközi anyaga, osztályozási rendszere, elhelyezése, használata, az olvasók útbaigazítása, a kutatók kényelme és vonzása tekintetében a legújabb és legcélszerűbb elveket és gyakorlatot követi.

A könyv- és folyóirat-alapanyag hazai és külföldi könyvárusi és antikvár beszerzése és kötése előre meg nem határozott keretű hitelt igényel:

a jövőbeli beszerzések költségvetése úgy lesz megállapítható, hogy a könyvtár eredeti színvonala állandósulhasson;

az első szervezés és berendezés időtartalmára rendkívüli személynzet szükséges. A végleges személyzetről szervezeti és költségvetési gondoskodás lesz szükséges.

LÁNCZY a SZABÓ testes memorandumát megnézetlen félretéve kérte, hogy inkább mondja el neki tervét. Figyelmesen meghallgatva, ennyit felelt rá: „rendben van! Csináljon mindent a legjobb belátása szerint! Csak egyet szeretnék még: ha a megnyitásra kiadhatnánk a könyvtárnak egy díszes katalógusát is.”

SZABÓNAK erre viszont két megjegyzése volt: a katalógus, ha a könyvtár szabályosan gyarapodik, már megjelenésekor sem lehet teljes. No meg oly költséges is, ha felmerül a kérdés, nem volna-e jobb annak előállítási áráért is inkább könyvet vásárolni?

LÁNCZY jóindulatú mosollyal így zárta le a tárgyalást: „Állapodjunk meg abban, hogy a könyvek kerülhetnek annyiba, amennyibe. Így aztán katalógus kiadásának nem lesz akadálya...”

Ami pedig a könyvjegyzékre vonatkozó szakszerűségi aggályt illeti, azt nem osztom. A katalógus célja elsősorban nem tudományos, hanem főleg elegáns propaganda, emelni fogja a Kamara presztízsét. Ha pedig elévül, adhatnánk ki újat is. Tessék talán a nyomdába adásnál mindjárt szólni is a FALK-nak,* hagyja állva a „Satzot” minden esetre!

SZABÓ Ervin vasakaratóval, munkabírásával, gyakorlatiasságával mesés gyorsan és tökéletesen teljesítette vállalt feladatát. Pedig még tetézte dolgát, hogy a könyvtártervezésben járatlan építészek is mindenben kezére kellett járnia.

Legfontosabb teendője volt a négy nyelvű szakirodalom áttanulmányozása és javának kiválogatása, megfelelő osztályozási rendszernek a gyűjteményéhez alkalmazása.

Egy, az országban úgyszólván ismeretlen könyvtártípus megalkotása is szaporította munkáját. Olyan könyvtárat képzelt el, amely kényelmes otthoniasságával, könnyűvé tett használhatóságával ne csak kielégítse, de vonzza is, ösztönözze is igénybevevőit. Ezt a célt szolgálta volna a tetszetősen komoly és egyben intim berendezés. Pl. célszerűen tervezett olvasó- és munkaasztalok, rézsútállásra emelkedő lappal, karos munkaszékek, futószőnyeges paroketta, belső ruhatár és mosdó.

Újítás kívánt lenni a könyvtárnak gondosan kitervelt tájékoztató (reference) szolgálata, másfelől a könyvek oly módon való elhelyezése, hogy az olvasó egyszerű útbaigazításra maga találhatja meg könnyen a polcon azt, amire szüksége van.

Ennek az elgondolásnak a lényegéhez tartozott a különválasztása a magasabbrendű könyvtárosi munkának – könyvismeret, útbaigazítás – a mechanikus segédmunkálatoktól. Annak a közkönyvtári visszásságnak lehető kiküszöbölésére gondolt, hogy a könyvtárosi munkát rásózták majd mindig tanulatlan, hol ügyeskedő, hol fontoskodó és akárhányszor zsarnokoskodó „könyvtár-szolgákra”.**

* FALK Zsigmond (1831 – 1913) egy ideig a K. alelnöke, 1868 óta igazgatója a Pesti Könyvnyomda rt.-nek, amelyben LÁNOZY vállalata érdekelve volt. A K. kiadványai LÁNOZY idejében rendkívül felszaporodtak és mind ebben a nyomdában készültek. SZABÓ Ervin és HIBSCH Lipót Franklin társulati nyomdaigazgató (1841 - 1920) közlése.

** Velem esett meg például, hogy egyetemi koromban első közkönyvtárunkban Emilé Zola-nak a naturalista regényről szóló tanulmányát kérve, azzal a szemüveg-főlötti megrovással kaptam vissza kívánságomat: „Itt nem lesznek Zolák olvasva.”

SZABÓ kezdő korától fogva érdeklődött a könyvtárügynek nemcsak tudományos, hanem mindennemű más gyakorlati vonatkozása iránt is. Sokágú nemzetközi kapcsolatot tartott fenn a bibliográfus világgal, a nemzetközi könyvtárossággal.*

Az első könyvtári szakember volt talán Magyarországon, aki jól ismerte, teljesen értékelte a népkönyvtárak szociális munkájának részletkérdéseit. Ezért fordult főleg Észak-Amerika felé, ahol a népkönyvtárak és a könyvtári tömegkiszolgálás akkor a legmagasabb fokot érték el.

A K.-i könyvtár létesítésekor legelőször nyervén szabad kezét, nemcsak az amerikai DEWEY-féle „tizedes” könyvtári osztályozású rendszert vette át, hanem egy sor amerikai könyvtártechnikai újítást is átültetett. Itt csak az állványszerkezetet és a polcberendezést említem. Mindezeketöbben az akkor legfejlettebb, részben szabadalmazott amerikai típusokat használta fel. A gyártással és felszereléssel ezeknek a tüzetes rajzai és mintái alapján a Schlick-Nicholson-gyárat bízták meg.

Az eredeti, teljesen vasszerkezetű, fémlemezes könyvtárpolcberendezés emeleteskarzatos volt, és csak a két egymásba nyíló teremnek falait követte; a nagyobbik teremben kettősen azaz másfél

* SZABÓnak szoros kapcsolatai voltak USA-beli intézményekkel, szakemberekkel. Levelezésben állt többek közt Melvil DEWEY-val (1851-1931) a „decimái” osztályozás kezdeményezőjével. E rendszert továbbfejlesztve, SZABÓ 1911-ben módosító javaslatokat terjesztett a brüsszeli nemzetközi könyvtári kongresszus elé. Ez összekötéseit akkor is igénybe vette, amikor Budapest tanácsa a megfelelő helyiség nélkül szűkölködő Városi Nyilvános Könyvtár számára új épület létesítését határozta el és javasolta a közgyűlésnek. A megtervezés érdekében igénybevette szakkörök LAJTA Béla építész (1875 – 1920) SZABÓ ajánlására messzemenően támogatták. (L. Emlékirat Községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten, 1910.) BRAUN Róbert (1879 – 1937), SZABÓ-nak éveken át könyvtári jobbkeze, említette, mi előnyt jelentettek amerikai útjában SZABÓ ajánlásai. De USA-beli szakkörök is igénybevétek az ő bibliográfiai s egyéb tájékoztató szolgálatait. Néha oly mérvben, hogy kénytelen volt egy-két hívét segítségül hívni. Emlékezetemben maradt az American Lőre Society nemzetközi cigány bibliográfia ja, amelynek hasábos levonata azzal érkezett, „pillantson bele” hibátlan-e magyar vonatkozásaiban? Az este SZABÓ felejtethetlen kesernyös mosolyával kérdez: „érdekelnek-e a cigányok?”, Gyanútlanul igent biccentvén, már kezembe nyomta a vaskos csomót azzal, hogy akkor én „pillantsak bele” helyette. Cigánykedvelésemet – mint-hogy a levonat a dús magyar irodalomnak csak töredékét tartalmazta – sok óras. munkám bánta. Amidőn ezt a régi elfelejtett furcsaságot vagy harminc évvel utóbb nyomtatásban viszontláttam Chicagóban – mégpedig az említett egyesület elnökének: Mr. HAMILLnak házában – mélán olvastam előszavában nevemet „ama kiváló európai cigánykutató tudósok” sorában, „akiknek e mű megalkotásában oroszlánrészü volt...” SZABÓ ezt a kissé mókás utólagos beiktatást előttem elhallgatta – és ez volt mosolygó végbúcsúja tőlem...

utcásan. Az egyik, kisebb, szabadon maradt teremközép olvasóhelyiség, a másik pedig könyvtári munkahelyiség céljait szolgálta.

Mellékesen: az épület palotaszerű elgondolásával járt a nagyobbik teremnek oly tágasra tervezése, hogy noha túlméretezett munkaasztalokat raktak belé, még mindig kongott volna az ürességtől, ha az építész utólag terjedelmes bőr-körpamlagot nem helyez a közepére – túlméretezett mennyezet – csillárral e kerevet fölött.*

Ez persze némiképp ellenkezett a szándékolt amerikaias műszaki gyakorlatiassággal (functionalism), már csak azért is, mert a pamlagnak nem volt egyéb létjoga, hacsak nem a terem közepén levő fűtőtest-nyílás elburkolása. Ami pedig a csillározást illeti, a világítótest nem világította meg eléggé a könyvespolcokat; ezért pótlólag huzalos kézi villanylámpákat kellett beszerezni, amelyek akkori kezdetlegességükben ugyancsak nem voltak kielégítőek.

Tökéletleneknek és majdnem feleslegesnek bizonyultak az újfajta polcok is. Különlegességük az lett volna, hogy a könyvek magassági méreteihez képest és helytakarítás végett legyenek könnyen elhelyezhetők és könyvestül átemelhetők. Ennek a célnak az illető rugósszerkezet nem tüzetes kigyártása és a tökéletlen zománcozás folytán nem feleltek meg.

Az ugyancsak amerikai rendszerű, akkoriban újszerű, cédulakatalógusfiókok és az ezeket magukbafoglaló szekrényberendezések utángyártását szabadalmi leírás és rajzok nyomán a THÉK-gyár vállalta. Ez tovább adta a FEIWEL szaccégnek – kinek, minek hibájából, nem tudni, – de a fiókok akadoztak, később sem sikerült ezeket tökéletesen rendbehozni.**

Ki tudja, mi lett volna a könyvtárból, ha SZABÓ kezében marad! Ámde ő eleve átmeneti munkának tekintette és alighogy elkészült vele, átvette a Fővárosi Könyvtárat.”***

* A könyvtár külföldi alkalmi látogatói a pamlagot és a szőnyeget hajlamosan voltak holmi „keleties tünet”-nek minősíteni. Prof. B. HARMsNAK, a kiélt Weltwirtschaftl. Institut igazgatójának és Prof. Stefan BAUERnek (Zürich) közlése.

** Az új székházba költözés alkalmából a rangosabb tisztviselők akkoriban divatos, ún. amerikai irodabútorot óhajtottak. SZABÓ figyelmét nem kerülte el, hogy a régi helyiségbeli lim-lom közt néhány szép régi mestermunka is akadt. Kései empire íróasztal, pulpitus, álló fogas, karszék, iratpolc és óbécisi írókészlet. Ezeket a könyvtárosi szögletbe mentette. Hivatalbalépésemtől végig örömmel telt bennük: úgy mint VALERO első k. elnök mesteri könyvmatos arcképében is.

*** A sors játéka, hogy a SZABÓ szívéhez nőtt Fővárosi Könyvtárt, amelyet ő modernül – célszerű vasbeton – üvegépületben óhajtott volna látni, a KÁROLY-kaszárnya rozoga szállójából a szegényes Reáltanodába kerüljön, majd végül barokkos grófi lakban kössön ki. És hogy a Könyvtárat is, a WEINCHEIM-palotát is ugyancsak MEINIG tervezte.

LÁNCZY a kamarai könyvtárban először és utoljára akkor pillantott be, amikor a K. 1900. november 11-én, „ötvenéves fennállásának és újonnan épített székháza felavatásának megünneplése alkalmából díszülést” tartott. Formális köszönetet mondott mindazoknak, akik közreműködtek ebben az alkotásban és SZABÓval többet nem találkozott, a továbbiakban a könyvtárat az Irodára bízva...

A SZABÓ-féle könyvtárrendezés kiterjeszkedett az osztrák és külföldi kamarák, rokonintézmények gazdasági, szabad érdekképviseleti testületek időszaki kiadványainak összegyűjtésére, nyilvántartására is. Az említett díszes könyvtárkatalógus,* valamint német évi jelentés fejében nemcsak rokontestületek, hanem bel- és külföldi szakiskolák, szakkönyvtárak, sőt közhatóságok is szívesen küldték kiadványaikat. Minthogy azonban ez a csereszolgálat állandó gondos nyilvántartással, levelezéssel, szállítási teendővel, és így költséggel járt, SZABÓ Ervin távozása után hovatovább jelentéktelenné zsugorodott, a terjedelmes szakgyűjtemény holt teherré lett.

A párhuzamosan kibővült Újság-Archívum, amelynek munkája részben ebben a teremben, részben három emeleti szobában folyt, a könyvtár mögött udvari félalag-sorban egyesült.

Elindulásakor a könyvtárat teljes nyilvánosságúnak tervezték. Ehhez képest – minthogy a bőséges publicitás a LÁNCZY-féle k-i politikának tartozéka volt, a napi sajtó rendszeresen hozta, hogy „a Kamarai nyilvános könyvtár nyitva hétköznap..” De e kommuniké nem sokáig ment ki, és a könyvtár nyilvánossága végleg feledésbe ment. Ami tehát a könyvtár általános használatát illeti (1908-1938), annyi bizonyos, hogy az utcáról, mondjuk a nagyközönség köréből, senki a lábát oda be nem tette.

A könyvtár vezetését SZABÓ Ervintől VÁGÓ József mellékfoglalkozásként vette át. ő a K. rangban negyedik, de legtevékenyebb tisztviselője volt, aki munkaideje túlterheltsége folytán figyelmét csak a beszerzésekre fordította, a többi teendőket egy segédhivatali alkalmazottra bízta. ..

Amikor a K. hivatásos könyvtárszemélyzetet volt kénytelen szerződtetni, nem akadt szakképzett, gyakorlott jelentkező, így SZABÓ kilátásba helyezett jóindulatát és a rendelkezésre álló, bevált

* A korlátolt példányszámban előállított díszmű hamar elfogyott. A gyarapodásokkal állandóan kiegészített kéziratok várták az utánnomást LÁNCZY visszavonulásáig. Majd kiderítetlen módon eltűntek. A katalógus könyvészeti ritkaságá vált.

közszégi könyvtárapparátust kellett igénybe venni. SZABÓ állandó testi gyengesége és nyomasztó elfoglaltsága mellett is kézbe tartotta a gondjaira bízottak bedolgozását*... .

(Magyar Könyvszemle 1960. ápr. – jún. 183 – 193. old.)

JEMNITZ János: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon 1914 előtt (Részletek)

A magyar politikai élet megfigyelői, a munkásmozgalom aktív résztvevői, sőt a szindikalizmus magyar úttörői is egyetértettek abban, hogy a magyar anarcho-szindikalista mozgalom néhány év erőfejtése után elhalt. Az elhalás folyamatát nyomon kísérhetjük a rendőrség évi jelentéseiben, a szociáldemokrata párt képviselőinek és sajtójának reagálásaiban, de talán elsősorban a magyar anarcho-szindikalista mozgalom két legjelentősebb irodalmi képviselőjének: Szabó Ervinnek és Batthyány Ervin grófnak írásaiban és levelezésében.

A magyar szindikalista mozgalom szárnybontása és hanyatlása néhány év alatt ment végbe. 1904-re, későbbi vezetőinek írásaiban, levelezésében már kijegedcesedtek a szindikalista platform alapkövetelései. Igen hamar világossá vált, hogy – a francia fejlődésnek megfelelően – nálunk is két szárny lép fel egyidejűleg a szociáldemokrata irányvonal ellen. A szindikalista-marxista, amelyet Szabó Ervin képvisel, és az anarchista, amelynek gr. Batthyány Ervin a hangadója...

* Kivételes meggyőző és rábíró ereje többeket – néha engem is – fokozott tevékenységre sarkallt. Így vállaltam – kissé közérdekből, főleg kedvéért – csomó bibliográfiai és szakirodalmi munkát. Pl. a Magyar társadalomtudományi bibliográfiát (1909-1912) összeszedni a K-i és a Városi Könyvtár anyagából. Kezdeményezésére társasán rendeztük sajtó alá Harkányi Ede (1879 – 1909) Magyarország története 1790-1848 című csonkán hátrahagyott – művének kéziratát. Bár nálam járatosabb jeles historikus volt, engem kért, hogy a mintegy négyötödében kész munkát egészítsem ki a szerző feljegyzéseiből, forrásjegyzékéből, ő maga a nyomtatattatás hálátlanabb, időtráblóbb robotját vállalta. Kérésemre átnézte ugyan munkámat, jó tanácsokat is adva, de az előszót úgy szövegezte meg (a Társadalomtudományi Társaság könyvkiadó bizottsága nevében), hogy én egyedül szerepeltem benne, mint a posthumus munka befejezője, sajtó alá rendezője. A kiadás háborús okokból eltolódott, majd lehetetlenült, mert a nyomda az évekig állva hagyott szedést szétosztotta. A nálam maradt egyetlen revidéalt és betördelt korrektúra levonat, kivándorlásom után – egyéb Budapesten raktározott kéziratokkal együtt – elveszett. Köztük voltak; Csapó-Politzer Zsigmondnak – a régi magyar szocialistának (1852-1928) – feljegyzései, levelei, a Wodianer bankár-cégnek – főleg arisztokrata ügyfeleire vonatkozó – üzleti papírjai; Szende Pál (1879- 1934) vartüzérszti harcéri naplója stb.

... A magyar anarcho-szindikalizmus legszembetűnőbb sajátossága: bár elméleti képviselői már 1904-ben világosan látták, hogy elképzeléseik milyen pontokon térnek el a szociáldemokrácia politikai irányvonalától, kezdetben tartózkodtak az eltérések kiélezésétől és inkább abban bíztak, hogy követeléseiket ismertethetik a szociáldemokrata mozgalmon belül. Tudták, hogy a szakadás előbb-utóbb be fog következni, de ezt ők maguk nem siettették. Batthyány írja ezzel kapcsolatban Szabó Ervinnek 1906 februárjában: „Én is azt hiszem, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz a krach a szoc. dem. (Eredetiben így – J. J.) párt és közöttünk és szintén azt hiszem, hogy ezt, ameddig lehet, el kell kerülnünk. Vigyázok is, hogy írásaimmal ne jussak egyenes összeütközésbe velük.”*

Az összeütközés azonban mégis bekövetkezett. Megkezdődött a nyílt eszmei harc a szociáldemokrácia és az anarcho-szindikalizmus magyar hívei között. A szociáldemokrata vezetőknek reagálniuk kellett és reagáltak is Szabó Ervin és Batthyány tevékenységére. E küzdelem néhány évig tartott, de lényegében mindvégig pusztán elméleti síkon folyt. A szindikalizmusnak Magyarországon 1914 előtt sosem voltak munkástömegei. Mint eszmei irányzat azért maradhatott fenn ennyi ideig tényezőként, mert kedvező személyi, anyagi, külső és belső politikai feltételek átmenetileg ellensúlyozhatták azokat a körülményeket, amelyek végeredményben Magyarországon ezt az igyekezetet eleve kudarcra ítélték.

E feltételek között kell említenünk, hogy Magyarország elméletileg legjobban képzett szocialistája, Szabó Ervin 1904-től a szindikalizmusban látta a munkásmozgalom jövőjét, hogy gr. Batthyány Ervin anyagi támogatása biztosította az anarcho-szindikalista eszmék terjesztését, amiben ő maga is tevékenyen részt vett. A magyar belpolitikai válság átmenetileg megerősítette a szociáldemokrata párton belüli ellenzékét, másfelől pedig a magyar „forradalmi szocialisták” mögött ott állt a francia szakszervezeti mozgalom százazreinek tömegereje, harci tapasztalatainak varázsa és elméleti képviselőinek tekintélye.

Magyarországon az anarcho-szindikalizmusnak, mint tömegmozgalomnak azonban nem voltak meg a létfeltételei. Ezt, mint mondtunk, felismerték és részben elemezték már a résztvevők, a kortársak és az utókor egyaránt. Ezeket az okokat legtömörebben, legplasztikusabban Révai József foglalta össze: „Egy országban, ahol a szakszervezeti mozgalom szinte helyettesítette a pártmozgal-

* PI Archívum. 507/30. b/40.

nat és ahol a baloldali ellenzék a munkáspártnak a szakszervezeti mindenhatóság alól való emancipációját követelte, nem sok keresnivalója lehetett a szindikalizmusnak, hisz a szakszervezeti bürokrácia megette a kenyerét ... de a szindikalizmusnak nem lehetett azért sem talaja, mert a magyar munkásságnak a magyar állam építményében levő rengeteg félféudális maradvány miatt nem igen volt alkalma parlamentáris illúziókkal teleszívni magát, így tehát kiábrándulnia sem igen kellett belőlük. Ezért nem akadt vevője a szindikalista portékának és Szabó Ervin, aki a szociáldemokrácián „belül fellépő baloldali ellenzéki mozgalmakba nem tudott és nem akart belekapcsolódni, tömegbázis nélkül maradt.”*...

A mozgalom csődbejutásának dátumánál egy pillanatra meg kell állnunk. A különböző értékelések egybehangzóan 1910-ben állapítják meg az időpontot. Az újabb magyar feldolgozó irodalomban a kudarcot Szabó Ervin visszavonulásával jelzik, Szabó Ervin oikkeinek, valamint a szindikalista kiáltványnak hatástalanságával magyarázzák. Ez az okfejtés nagyjában-egészében helytálló. Csupán ki kell egészíteni, és nemzetközi összefüggéseibe beállítani. Nem tarthatjuk ugyanis véletlennek, hogy ugyanekkor pattant ki a francia szindikalizmus válsága is. E válság a vezetésben bekövetkezett változásokban is kifejezésre jutott, de mögötte a szindikalizmus perspektívájával kapcsolatos éles véleményeltérések bújtak meg. Nem pusztán arról van szó, hogy a Szabó Ervinek által bálványozott francia forradalmi CGT nem tudta programját a gyakorlatba átültetni, hogy súlyos vereségeket szenvedett a sztrájkharcokban. A lényeg az, hogy a vezetés teljesen elbizonytalanodott, a mélypontjai különféleképpen kereste a kivezető utat, az imperializmus, a trösztképződés és a háború veszélye új feladatok elé állította a francia szakszervezeteket. A felvetődő újabb és újabb problémák kiélezték a belső nézeteltéréseket, a CGT önvizsgálatba merült, saját megújulása kötötte le erejét, hogy aztán kiadhassa a jelszót a tömegek felrázására, harcbavetésére.

A nemzetközi politikai helyzetben és a nyugati, főleg a francia munkásmozgalomban tehát mélyreható változások következtek be, amelyeknek elkerülhetetlenül hatniuk kellett Szabó Ervinre és a magyar anarcho-szindikalizmus sorsára. A magyar csődöt tekinthetjük primer tényezőnek, de ezt ki kell egészíteni az anarcho-szindikalizmus francia válságával. És ami e kettős válság másik oldala: Szabó Ervin elismerte, hogy „Magyarországnak még jó néhány közbenső stációt kell megjárnia, amíg a szociális forradalomra éretté

* Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra 1949. 57. old.

válik”, amiből levonja az egyenes következtetést: „a szociális forradalom szellemi előharcosai egyelőre aligha fognak tömegeket mozgatni”* – vagyis a mozgalom a vezetését jóidőre átengedte a szociáldemokráciának. Nemzetközi viszonylatban a francia szindikalisták ugyan nem mondtak le vezetési igényükről, de a gyakorlatban befolyásuk csökkent, míg a szocialistáké nőtt...

Az anarcho-szindikalizmus feltűnése Magyarországon

E téma teljes történelmi kibontására ez a cikk nem vállalkozik. Viszont megkísérlő a mozgalom körvonalait felvázolni, ami lépést jelenthet előre a további részletkutatások felé.

Az első kérdés, ami itt felmerül, az hogy mióta voltak Magyarországon szindikalisták? A kezdőpontot meghatározni persze igen nehéz. Kétségtelen, hogy a magyar irányzat központi alakja Szabó Ervin. Szabó Ervint illetően az általános felfogás az, hogy életpályájának 1907 utáni szakasza tekinthető igazán szindikalistának, bár a szindikalista nyomok kimutathatók nála korábban is.** Egyesek e cezúrát korábbra, 1905-re teszik.*** Úgy érezzük azonban, hogy Szabó Ervin írásai és levelezése már korábban is szindikalista hatást tükröznek. A Szabó Ervin Válogatott írásai elé írt bevezető tanulmány helyesen húzza alá, hogy ebben nagy szerepe lehetett Szabó Ervin 1904 végi párizsi tartózkodásának, Hubert Lagardellel és másokkal történt találkozásának. Levelezése ennél sokkal többre enged azonban következtetni. Hubert Lagardelle első számunkra hozzáférhető levelét Szabó „elvtársnak” írta 1904. november 1-én, találkozásuk előtt. A második (december 30-án kelt) levél megszólítása „Kedves Szabóm” („Mon cher Szabó”).****

Itt nem pusztán egy tartós barátság megalapozásáról van szó. Nem személyes rokonszenv, hanem az elvek egyezése hozta a két embert közel egymáshoz. Ezt bizonyítják a levél következő sorai: „Élénk örömmel fogadtam baráti levelét és nagyon köszönöm azt az ígéretét, hogy rendszeresen levelezni fog velünk.” Lagardelle ugyanitt aláhúzza: a francia szocialista mozgalomban észrevették, hogy „többen vannak a *mi tendenciánk* mellett”, mint gondolták. Majd Kautskyról megállapítja, hogy „nem fogja fel a szocializmus válságának igazi okait”, főként amiatt, mert nem mer szakítani a

* Szabó Ervin válogatott írásai. Kossuth 1958. 332. old.

** Szabó Ervin válogatott írásai. Kossuth 1958. 9-12. old.

*** Gedő András: Szabó Ervin és a marxista filozófia. „Párttörténeti Közlemények”, 1957. 1. sz.

**** PI Archivum. 507/27/1 és 507/27/2.

parlamentarizmussal. Ezután igen fontos sorok következnek: „Egyébként nem számít sokat, ha kiközösítenek. Valószínűleg ez az egyetlen eszköz, hogy a nyugtalan szellemeket rávegyük, hogy ebben az órában minket olvassanak.” Majd kijelenti: „Tudatában vagyok egyébként a hatalmas nehézségeknek, amelyek eszméink előtt állnak.”*

A párizsi látogatást tehát határkönek kell elfogadnunk. A levél alapján túl színtelen a Szabó Ervin Válogatott írásai bevezetőjének az a meghatározása, hogy „saját szindikalista tendenciái ekkortól kezdenek erőteljesen kibontakozni”. Mert igaz ugyan, hogy ezután új fázis kezdődik Szabó Ervin életében, de a barátság** és a levélváltás már bizonyos kialakult koncepciót is regisztrál, aminek alapján megállapíthatjuk, hogy Szabó Ervin nem 1905 és 1907 között, hanem 1902 és 1905 között vált szindikalistává.

Ez a folyamat természetesen nem egy nap alatt ment végbe, és lehetséges, hogy Szabó Ervin még ekkor bízott abban, hogy a szociáldemokráciát meg lehet szabadítani a reformizmustól és a dogmatizmustól. Ennek a folyamatnak, amelynek részletes vizsgá-

* PI Archívum. 507/27/20.

** A fegyverbarátság a következő években még inkább elmélyült. Lagardelle 1905 januárjában közölte Szabó Ervinnel, hogy cikket készül írni a jelenkori szocializmusról és ehhez szeretné megkapni Szabó Ervinnek azt az írását, amely a Marx-Engels Válogatott Művei előszavaként jelent meg. Más e témába vágó művét is szívesen fogadná. (PI Archívum. 507/27/3.) Ugyanebben a levélben részletesen ismerteti Szabó Ervinnel a francia szocialista mozgalom belső helyzetét, leírja fenntartásait az éppen végbemenő pártegyesüléssel szemben. Egy hónappal később, a tanulmány elolvasása után biztosítja Szabó Ervint, hogy „teljes ez”! (c'est tout a fait eh) az ő nézetei is „a szocializmus értelmezését illetően” (PI Archívum 507/27/4.). A barátság később sem szakadt meg. Lagardelle 1907 őszén, írja Szabó Ervinnek: „Az eszmék és pártok általános felbomlása idején nekünk erősen kell tartani magunkat ... még szorosabbra kell fogni kapcsolatainkat.” (PI Archívum 507/27/27.) 1908-ban Szabó Ervin ismét Párizsba utazott, ahol Sorellel és Berthtel is találkozott. 1911-12-ben igen élénk levelezést folytatnak és Szabó Ervin szervezte meg 1912-ben H. Lagardelle magyarországi látogatását, előadásainak megtartását. Lagardelle Budapesten a Társadalomtudományi Társaság rendezésében tartott előadását A demokrácia aktuális problémái Franciaországban címmel. Az előadás szövegét a „Huszadik Század” két folytatásban közölte. ..

** ... Szabó Ervin egyébként kapcsolatba került más francia anarcho-szindikalistákkal is. Így P. Delesalle-tól szerzett be könyveket, B. Kricsevszkij kérte fel cikk írására a szindikalista „Revolution” számára (PI Archívum. 507/20/13 - 14-15.). Hasonlóképpen cikket kért tőle P. Monatte, a CGT fél havonként megjelenő folyóiratának, a „La Vie Ouvrière”-nek a szerkesztője is: „Mi azt szeretnénk, ha külföldi elvtársaink abban segítenének, hogy az ő országukban végbemenő munkásmozgalmat értetnék meg velünk. Itt nagyon tudatlanok vagyunk a német és osztrák munkásmozgalmat illetően ... ezeket a cikkeket nyújtva, ön tényleges szolgálatot tesz nekünk.” (PI Archívum. 507/28/47.)

latára itt nem vállalkozunk, kezdeti fázisa kétségtelenül a „szocializmus válsága”, amikor Szabó Ervinben tudatosodott a reformizmus és a forradalmi irányzat szétválása, s láthatóan a forradalmi irányzatban bízott. Az ortodoxok érvelései azonban nem nyugtatták meg sem a múltra (az I. Internacionálé történetére), sem a jelenre nézve. Szabó Ervin a szocializmus válságának mélyebb okait kutatta, s eljutott a szindikalizmushoz.

A párhuzam szembetűnő Szabó Ervin és Lagardelle fejlődése között. Szabó Ervin a „Husadik Század” hasábjain 1904-ben mutatott rá, hogy a szociáldemokrácia parlamenti taktikája elkerülhetetlenül váltja ki a reformizmus-revizionizmus tendenciáját. Ugyanakkor hitet tett amellett, hogy „a munkásosztály a kapitalista gazdasági rend kebelében kezdi megalkotni gazdasági és társadalmi helyzetének sajátosságából kinövő csíráit a jövő gazdasági és társadalmi szervezési formáinak, amelyek, bár nem mindig az osztálytudatos proletárságnak alkotásai, maguktól – éppen az objektív tények erejével – ébresztik fel új milliókban a kapitalista renddel való ellentétes tudatot – az osztálytudatot”.*

Szabó Ervin tehát már franciaországi útja előtt kifejezésre juttatta antiparlamentarizmusát, hitét, hogy a gazdasági szervezetek azok, amelyek a proletariátust össze tudják fogni és amelyek a szocializmus csíráinak letéteményesei, a jövő társadalmának kikovácsolói. Megannyi fundamentuma a szindikalizmusnak.** És nem tekinthetjük véletlennek, hogy ebben a tanulmányában Szabó Ervin már ismételten a „Mouvement Socialiste” eredményeire hivatkozik.

Mit képviselt ekkor ez a folyóirat? Ezt legjobban a főszerkesztő, Hubert Lagardelle foglalta össze előszavában, amely a lap 1899-1904 közötti történetét elemzi. A lap annak idején – mint kifejti – a reformista, parlamenti és kormány-szocializmus elleni harcra alakult – amely ez idő tájt Millerand-t támadta – s még nem szabadult meg illúzióitól, ő és eszmetársai egyrészt azt hitték, hogy Jaurés küzdelme a Dreyfus-perben felfrissítheti a szocializmust,

* Szabó Ervin válogatott írásai. 113. old.

** Meg kell jegyezni, hogy Szabó Ervin ebben az időben egy másik vonalon is fogékonyabbá vált az anarcho-szindikalista eszmék iránt. A pártvezetőséggel szembeni ellenzékiisége arra ösztönözte, hogy a pártélet kérdéseire, a pártdemokrácia problémáira rendkívül érzékenyen és hevesen reagáljon, részben R. Michels felfogásához hasonlóan. Vagyis amikor Szabó Ervin intézményes biztosítékokat követelt a mozgalomban a vezetők minimális, a tömegek maximális jogkörének, a decentralizációnak, autonómiának szavatolására, akkor az ellenzéki fellépésen túl útkeresésében itt is megmutatkoztak a rokonvonások a „tekintélyeket” ostromló új nemzetközi irányzatával. („Világosság”, 1904.)

másfelől pedig, hogy a szervezeti egységgel elejét lehet venni a reformizmusnak. Később meggyőződtek tévedéseikről, rájöttek, hogy éppen Jaurés irányzatából születik meg a reformizmus.*

Miként Szabó Ervin életében, Lagardelle-ében is bekövetkezett az első törés. Szakított Jaurés-szel és teljes szívvel csatlakozott Guesde-hez: „Azt hitték, hogy a szocializmus növekvő szétbomlásának úgy lehet véget vetni, hogy mindazon heterogén elemekből, amelyek magukat szocialistáknak tartják, egy egységes nagy pártot teremtenek, amelynek meg kell védenie az elveket ... Ez a folyóirat nagy, fiatalos lendülettel vett részt ebben az egységesítő mozgalomban ... nem kérdeztük egymástól, hogy ezek a lényegében ellentétes erők hogyan fognak egységes erővé összeforni, sem azt, hogy a forradalmi szocialisták és az államszocialisták hogyan fogják egymást megérteni. Az eredmény ismeretes.”**

Az új guesdista párt elhatárolta magát a miniszterializmustól, de a párton belül új ellentétek léptek fel. Mint Lagardelle írja, ők el akartak szakadni a dogmáktól, az új feltételekhez akarták igazítani a szocializmust, és ugyanakkor közelebb akartak kerülni az igazi munkásmozgalomhoz. Felfigyeltek a közben nagy tekintélyre szert tett CGT-re és elismerték, hogy annak „szuverén akciója sokkal hatásosabb volt, mint a mi forradalmi szocialista akciónk, amely sokszor ellentmondásos és a parlamenti szükségletek rabja volt.”***

Lagardelle cikkének befejező részében – amely nem sokkal Szabó párizsi útja előtt látott napvilágot – pálcát tört a guesdista párt, sőt az Internacionálé amszterdami kongresszusa felett is, amely nem hatol eléggé a problémák helyére és hitet tesz a CGT, az antiparlamentarizmus, az általános sztrájk szindikalista magyarázata mellett.

Az idézett sorok azt mutatják, hogy Lagardelle és Szabó Ervin egyaránt fejlődésének harmadik szakaszába lépett. Először a reformizmussal szakítottak, majd pedig a Kautsky – Guesde típusú ortodoxiával és mindketten a szindikalizmus felé fordultak. Sőt, közös bennük az is, hogy szindikalista gondolataikat a szocialista szervezeti keretek között terjesztik, és bár elvileg élesen elhatárolják magukat, a szervezeti szakítást nem nagyon szorgalmazzák. Ez az utóbbi vonás természetesen jobban kiütközött Szabó Ervinnél, aki mögött nem álltak tömegek, mint Lagardelle esetében. De a szimptóma azonos és a személyes barátság a hasonló meggyőződést bizonyította

* „Le Mouvement Socialiste”, 1904. október. 3. old.

** Uo. 4. old.

*** Uo. 6. old.

Az anarcho-szindikalizmus mint szervezett irányzat Magyarországon

... A szellemi zászlóbontás Szabó Ervin cikkével már 1904-ben megkezdődött. Ezt a tudományos világban még inkább meggyorsította 1905-ös Jászi-ellenes polémiájával (Marx-kérődzők és osztályharc-rikkancsok), ahol már nyíltan lándzsát tört a szindikalizmus mellett.*

Ugyanebben az irányban hatott részben a Szabó szerkesztette Marx-Engels válogatott I. kötetének megjelenése. 1905-ig tehát az egyik és fő gyűjtőpont Szabó Ervin volt, de ő pusztán cikkeivel küzdött, amelyeknek csak korlátozott hatása lehetett, hiszen ezek főként a „Huszadik Század” értelmiségi olvasóihoz jutottak el.**

A másik gyűjtőpont gr. Batthyány Ervin körül alakult ki. Ugyancsak 1904-ben, a Társadalomtudományi Társaság által szervezett vitán, a négy korszakos szellemi irányzat között helyet biztosítottak az anarchizmusnak is. Az anarchista felfogást Schmitt Jenő, Batthyány Ervin és Migray József képviselte...

... Később Batthyány illúziói valamelyest megtisztultak és közelebb került a tényleges mozgalomhoz. Rendszeresen írt cikkeket az 1905-ben megjelent „Világszabadság”-ba, amelyet anyagilag is támogatott,*** majd az ő pénzén és az ő szellemi vezetésével alapították meg 1906-ban a szombathelyi szociáldemokrata pártszervezet lapját, a „Testvériség”-et...

... 1906 július elején a „Népszava” reagált Batthyány cikkeire és a „Testvériség” szindikalista-anarchista irányvonalára. Batthyányt a támadás, de méginkább annak éles, személyeskedő jellege meglepetésként érte. Szabó Ervinnek írt levelében megjegyzi: nem tudja milyen álláspontot foglalnak majd el a szombathelyi munká-

* Szabó Ervin válogatott írásai. 229 – 244. old.

** Ezen túl Szabó Ervinnek a munkások kis részére lehetett csak közvetlen hatása, akik eljártak a szemináriumokra, a Szabad Iskolába. Ezek viszont tovább adták Szabó Ervin nézeteit. (Kassák Lajos visszaemlékezése.) Jelentősebb volt a kapcsolata a fiatal szocialista értelmiségiekkel, egyetemi hallgatókkal. Fiatal barátai, „tanítványai” szervezik meg a Szocialista Diákok Szervezetét, akik állandóan igénylik a „mester” támogatását. E szervezkedés témája nem tartozik ide, itt csak annyiban említjük, amennyiben jellemzőnek tarthatjuk, hogy a Szocialista Diákok Könyvtára sorozatban Szabó Ervin írása mellett megjelent az anarchista G. Herron, S. Faure és P. Kropotkin egy-egy rövid munkája.

*** Külön tanulmány tárgya lehetne annak kimutatása, hogy a magyar agrárszegénység mozgalmában mekkora volt a paraszti anarchizmus szellemi befolyása. Ismeretes, hogy a Várkonyi István-féle Független Szocialista Pártban az anarchista hatás erősen érződött...

sok; ha a támadást nem utasítják vissza, akkor ő és Nádler Herbert otthagyják a lapot.*

Budapestről Weltner Jakab utazott el Szombathelyre, hogy megtörje Batthyány ottani hegemóniáját. Ez azonban nem sikerült neki teljesen. A vita során kompromisszumot kötöttek. Weltnernek annyit sikerült elérnie, hogy Batthyány nem írt több vezércikket a lapnak. A lap irányvonalában törés állott be. Átmenetileg a lapot Szabó Ervin szűkebb környezetének egyik tagja, Mérő Gyula vette át, aki néhány számban közömbös cikkeket és fordításokat, külföldi szemléket közölt, majd augusztusban feltűntek azok a markáns Mérő vezércikkek, amelyek Szabó Ervin fiatal tanítványainak gondolatmenetét tükrözik.

Mérő megkísérelte a lapot a szociáldemokrata párt baloldali, harcosabb eszközetet szorgalmazó, szabadszájú ellenzékévé tenni.**

Az elviség és a harcoság megtartását és a szociáldemokrata irányvonallal való megbékélést kereső kísérlet nem sikerült.

A lapot a központi pártvezetőséghez hű elemek vették át, akik ha nem is indítottak kampányt Batthyány és a „forradalmi szocializmus” nézetei ellen, de nem is képviselték azokat. A „Testvériség” kísérlete elbukott, minden maradandó hatás nélkül.

Batthyány azonban nyomban hozzákezdett egy új lap megszervezéséhez. Vállalta annak anyagi terheit és irányát Kropotkin - J. Grave és CGT irányvonala alapján jelölte ki. (Batthyáynak nem tűnt fel a belső ellentmondás, illetve ő maga lehetőknek tartotta az eltéréseken való felülemelkedést.) Szabó Ervinnek megírta, hogy a párttal többé nem lehet együttmenni, „ha az ember szocialista”, és egyben kifejezi reményét, hogy a földmunkásmozgalomban támogatásra találnak majd – Csizmadia Sándor személyében.***

1907 februárjában jelent meg a „Társadalmi Forradalom”, Batthyány teljes lendülettel belevetette magát a lap megteremtésének, megírásának munkájába. Mindjárt az első lépéseknél, a parlamentarizmus megítélése kérdésében, szakításra került sor közte és Mérő között. Batthyány anarchizmusa Mérő forradalmi ellenzéki koncepciójával került szembe. Batthyány vezetésével azonban a lap mégis megjelent, de már március 8-án Szabó Ervinnek írt levele elárulja a lap legfőbb gyengéjét: mesterséges voltát: „Hogy veszik-e és főképp, hogy olvassák-e a lapot, azt nem tudom.”****

* PI Archívum. 507/30. b/54.

** „Testvériség”, 1906. augusztus 25.

*** PI Archívum. 507/30. c/58.

**** PI Archívum. 507/30. c/60.

Batthyány egyébként e viharos kezdeti időben Londonba utazott, s a lap szerkesztési munkáját megbízottai vezették ...

... Újra és újra kéri Szabót, hogy nyújtson teljes támogatást a lap irányításában. Hiszen – írja – „minden (eredetiben aláhúzva. – J. J.) fontos kérdésben egyetértünk”* Batthyáynak azonban ezúttal egy újabb, teljesen alaptalan tévhite bukkant fel és foszlott szét. Nem sokkal később ugyanis kipattant az elvi különbség Batthyány anarchizmusa és Szabó Ervin szindikalizmusa között. Szabó Ervin bírálata elveinek rendszerezésére készítette. 1907 őszétől 1908 januárjáig folyik a levélvita, amely az eltéréseket természetesen nem tudta elsimítani...**

... Mint Szabó Ervinnek megírta, egyetlen távlatot látott maga előtt, amelynek révén még hasznosíthatja ismereteit „a szocialista-anarchizmus” számára; ez pedig a propaganda, fordítás, a bögötei iskola fejlesztése. Batthyány Ervin 4 – 5 éves kitérő után visszatért (vagy zuhant) oda, ahol 1905 előtt volt: az elméleti anarchizmus propagandájának mezejére. Szindikalista színezetet csak gyakorlati sajtótevékenysége idején kapott, amikor valamilyest érintkezésbe került a munkásmozgalommal. Mikor ez a kapcsolat megszakadt, a szindikalista hatás is megszűnt. Batthyány Ervin ezzel kikapcsolódott a munkásmozgalomból...

... 1909-ben új szint hozott Bellér Ignác tevékenysége, aki a vasas szakszervezetben indított igen energikus harcot a szakszervezeti vezetők és a szociáldemokrácia ellen. Kampányt szerveztek a szakszervezeti pártadó megfizetése ellen, és a szervező munka, úgy látszik, elsősorban a szociáldemokrácia elleni támadásban merült ki...

... A változás 1910-ben következett be. Ekkor Isskuljev Krszta (Szabó Ervin barátja) csatlakozásával a csoport belső erőviszonyai eltolódtak. Isskuljev Krsztával együtt a szociáldemokrata párt szerb szervezetéből kizárt más szindikalisták is beléptek a csoportba, „fellépésükkel megbolygatták a csoportban az egyetértést s a csoportnak azon részével, amely inkább a szindikalizmus, mint az elméleti anarchizmus felé hajlott, március havában megalakították a szindikalista propaganda csoportot. Ez a csoport magához vonta a különböző nevek alatt alakított jelentéktelen asztaltársaságokat, a magyarországi forradalmi szocialisták mozgalmát kifejezetten szindikalista irányba terelte s a Krausz Károly által propagált elméleti anarchizmust szűkebb térre szorította.***

* PI Archívum. 507/30. c/63.

** PI Archívum. 507/30. c/64-65.

*** A magyarországi szociálistikus munkásmozgalmak az 1910. évben. Bp. 1911. 381. old.

... 1910 áprilisában ez a csoport adta ki „A szindikalizmus” címmel Szabó Ervin által írt kiáltványt, amely a félévvel ezelőtti anarchista hangvételt teljesen kiszorítva, a modern európai szindikalizmus alaptételeit és követeléseit visszhangozta. Megállapítja, hogy a munkásság saját gazdasági szervezeteiben és azokban a mindennapos küzdelmekben, amelyet e szervezetek irányítanak, szereshetnek csak meg azt a tudást, akaratot és szervezethez, amellyel a kapitalizmust megszüntethetik.

Nem tilt el kategorikusan a választójogi küzdelemtől, de Szabó Ervin, a szerző, ebben a kiáltványban fejti ki legtömörebben elképzelését, a szindikalista platform magyarországi két szakaszos alkalmazását: „Azt sem mondjuk, hogy amikor a polgárság nyilvánvalóan képtelen ezt a munkát egyedül végrehajtani, a munkások ne vállalják annak részét. Ám csináljanak politikai pártot, és harcoljanak az általános választójogért. És aki jobban lelkesedik a demokráciáért, mint a szocializmusért: ám vigye erejét a politikai mozgalomba...

... A csalódások, a pénzzavar ismét közelebb hozták a két csoportot egymáshoz. Ezt megkönnyítette, hogy – amint láthattuk – az anarchisták figyelembe vehessék Malatesta útmutatásait, hogy „a munkások nagy tömegeit kell eszméink számára meghódítanunk”* és eszerint ők is közeledni próbáltak a magyar szindikalistákhoz. Másfelől viszont a türelmetlenség és a csalódás érzése a szindikalistákból ismét olyan hangokat csalhatott elő, mint amelyeket Bellértől hallhattunk. A lap a II. Internacionálé 1910-es koppenhágai kongresszusát ismertetve, az egész nemzetközi szociáldemokráciát mindenestül a negatív oldalra írja, nem talál abban semmi pozitív elemet. A cikk szerint a szociáldemokratáknak egyetlen gondjuk az, hogy miként „akaszthatják meg jobban a tömegek cselekvési akaratát, hogyan tolhatják ki a végtelen jövőben, vagy egyenesen, hogyan küszöbölhetnek ki a társadalmi forradalmat”... **

... A két szekta együttműködése azonban a mozgalom apálya jegyében született meg. A rendőrségi jelentés szerint az antimilitarista propaganda alábbhagyott, sokan kikapcsolódtak a mozgalomból, az anarchisták az első félévben csak elméleti előadásaikra korlátozták tevékenységüket. Az év őszén pedig Isszkuljev Krsztát és barátait szindikalista nézeteik miatt a szociáldemokraták kizárták a Délszláv Munkások önképző Egyletéből. A csalódás, a hanyatlás nyilvánvaló. A pillanatnyi helyzet reménytelenségét jól

* A Társadalmi Forradalom, 1910. február 25.

** Társadalmi Forradalom, 1910. szeptember 15.

tükrözi Szabó Ervin írása a lap december 24-i számában: „Nem lehet arról kétség, hogy Magyarországon ma és még sok időre mindenféle más kérdés sokkal aktuálisabb, mint a társadalmi forradalom... s így a társadalmi mozgalmak terén még jó sokáig bő aratása lesz itten mindenféle reformátornak: radikálisoknak, demokratáknak, szociáldemokratáknak, de a szociális forradalom szellemi előharcosai egyelőre aligha fognak tömegeket megmozgatni.”*

Ezek után Szabó Ervin szerint a szindikalisták csak azt tehetik, hogy a „a kézzelfogható reáliákon túl gondoskodnak arról, ami nélkül semmiféle nagy ügyet győzelemre vinni nem lehet: egy messze nagy célért való lelkesedésről, és ezért a nagy célért minden áldozatra kész érzésről”... * *

Vagyis a szindikalizmus egyetlen jelentős hazai alakja, Szabó Ervin 1910 végén letett a szervezett mozgalom reményéről, megelégedett már azzal is, hogy ennek segítségével megpróbálják harcosabbá tenni a ma munkásmozgalmát.

A szervezett mozgalom agóniája gyorsnak bizonyult. A vég előtt a két szekta ellentétei ismét kiújultak. Ezt bizonyítja, hogy a „Társadalmi Forradalom”-ban Hargitai István tollából cikk jelent meg, amely Szabó Ervin Munka és Tőke c. könyvét anarchista szempontból támadta, mert Szabó nem szögezi le, hogy minden bajnak egyedüli oka az állam, az uralom.***

1911 őszétől, miután az újság már nem tartotta össze a két szektát, az anarchisták ritkábban jártak a közös összejövetelekre, majd szervezeti székhelyüket is áthelyezve, minden kapcsolatot megszakítottak a szindikalistákkal. Az egyes csoportok ülésein a rendőrségi jelentés szerint 10-15 ember vett részt.****

... A szindikalista csoportra súlyos csapás volt vezetőjének, Isskruljev Krsztjának 1913-ban bekövetkezett halála. Ekkor a szekta irányítását Bellér Ignác***** vette át. összejöveteleiken leginkább a szociáldemokrata irányvonalat támadták, de újabb akciókat nem kezdeményeztek. Az anarchisták tevékenysége hasonlóképpen csak

* Szabó Ervin válogatott írásai. 332. old.

** Uo. 333. old.

*** „Társadalmi Forradalom”, 1911. július 16.

**** A magyarországi szociálistikus munkásmozgalmak az 1912. évben. Bp. 1913. 463. old.

***** Bellér Ignác ebben az időben a kazánfűtők szabad szervezetét vezette, amelyben mintegy 80-100 kazánfűtő tömörült a főváros egész területéről, túlnyomórészt segéd munkások. (Mitterer Gyula visszaemlékezése.)

heti összejöveteleikre, és ezeken elméleti előadások tartására korlátozódott* ...

... 1911-12-ben Lagardelle és Szabó Ervin levelezése egyre színtelenebbé válik, előbbi már nem tudja Szabót kedvező hírekkel, perspektívákkal vigasztalni. A „Vie Ouvrière”, a „Mouvement Socialiste” és a többi szindikalista lap is azt kutatja, hogyan kerülhetnének ki a hullámvölgyből...

... Miként a szociáldemokrata pártoknak és a II. Internacionálénak a szindikalizmusnak is szembe kellett néznie a háború lehetőségével, sőt vitássá vált, hogy mekkora szerepet kapjon ez a szindikátusok propagandájában, szervezkedésében. Minden cseppfolyóssá vált: nem látták, hogy a militarizmus, a kartellek milyen új harci módszereket követelnek, milyen legyen az új helyzetben a szocialista párt és a szindikátusok viszonya, hogyan kell értékelni Jaurés szerepét, aki elsősorban szorgalmazta a szövetséget (a guesdisták ellenében). Ezek a korszak munkásmozgalmának életbevágó kérdései voltak. És Szabó Ervinnek látnia kellett, hogy a mozgalom volt vezérkara nem ad egységes feleletet...

... Batthyány Ervin, Szabó Ervin és a magyar mozgalom kapcsolódása a harcból tehát nem pusztán a magyar erőviszonyok következménye, hanem összefügg a francia mozgalom válságával is. Nemcsak azért tűnt el nagy erőfeszítések után a két szekta, mert doktriner és talajtalan volt; bár Magyarországon ez volt a döntő, hiszen itt szóhoz, történeti szerephez sem jutottak. A szindikalizmus azonban ott is elbukott a vizsgán, ahol a lehetőséggel élhetett volna. Arra jó volt, hogy a munkásságot megszervezze, a tőke ellen harcba vigye és olyan eredményeket érjen el, amelyeket a századfordulón sem a guesdista doktrinárság, sem a jaurési blokk-politika nem tudott volna kivívni. A modern imperializmus gazdasági és politikai viszonyai között, a háború előestéjén a szindikalizmus válságba jutott, alkotóelemeire bomlott, csődöt mondott..

Szabó Ervin szindikalizmusa

... Szabó Ervin a marxizmus iskoláját járta ki és amikor beleütközött a munkásmozgalomnak a századforduló táján kezdődő válságába, hamarosan ott találjuk a szindikalizmus táborában, amelyet 1914-ig nem is hagyott el. E tényezők következtében alakja kevésbé „érdekes”, mint a kétfajta elemekből összerakott, pályájában

* A magyarországi szociálistikus munkásmozgalom az 1913. évben. Bp. 1914. 567. old.

sok törést szenvedő Batthyányé. Ha azonban a két ember gondolatának mélységét, az általuk feldolgozott anyag bőségét, az érintett témák széles skáláját, a magyar munkásmozgalomra, a szocializmus gondolatának hazai elterjedésére gyakorolt hatását tekintjük, akkor Szabó Ervin személye olyannyira „érdekes” lesz, hogy szinte a párhuzamot is jogosulatlanak érezzük. Szabó Ervin szellemi fölényével egyébként Batthyány is tisztában volt, ezért fordult minden esetben hozzá tanácsért, és ennek tudatában írja, hogy szerinte Szabó Ervin az, aki egyáltalán képes arra, hogy Magyarországon „megmagyarázza az embereknek, mi a szocializmus.”*

Szabó Ervin 1903-tól kezdve csak három erőt látott a nemzetközi munkásmozgalomban: a reformizmust, az ortodox marxizmust és a szindikalizmust. Fel kell róni neki, hogy nem látta meg a bolsevikok feltűnését a történelem porondján, sőt a német baloldalt, Luxemburgot és Mehringet sem különbözteti meg lényegében az ortodox irányzattól. Mindezért hibáztatni kell, de egész gondolatrendszerét csak úgy érthetjük meg, ha ezt a felfogást tudomásul vesszük.

Szabó Ervinnek ez a szemlélete (amely egyébként teljesen egybevág francia elvbarátainak felfogásával) egyenesen következett szindikalizmusából. Mint Lagardelle-ék, ő is látta, hogy új történelmi helyzet, új korszak van kibontakozóban, amikor tovább kell menni a dolgok elemzésében, harci fegyverek felkutatásában, és hogy erre a II. Internacionáléban uralkodó német ortodoxia nem képes. Sőt, nemcsak továbbhaladni nem tud, hanem a mozgalmat elszínteleníti, osztályharcos tartalmát kiöli. A reformistákról tudta és hirdette, hogy egyes tételeik ellenére végeredményben rendkívül káros hatással vannak a munkásság küzdelmeire. Szabó Ervin mindkét csoporttól elfordult, és mint olyan ember, aki egész életét a szocializmus ügyének szenteli, nagy érzelmi és intellektuális felháborodással veti ezeknek szemére, hogy elárulták az igazi marxizmust: „Mindig harcolni kell a marxizmus e kiforgatása ellen, nemcsak azért, mert ez a tudományos igazság, hanem mert a tradíciók és autoritások még nagyhatalmak az emberek lelkiületén és nem kell eltérni, hogy a munkásszocializmus ellenfelei felhasználhassák a meghamisított Marxot mint fegyvert, az államszocializmusért vívott harcban.”**

(Párttörténeti Közlemények 1961. No. 1. 129-176 old.)

* PI Archívum. 507/30. c/7.

** Szabó Ervin: La fonction du parti socialiste. „Le Mouvement Socialiste”. 1910. január 7. old. (Franciaul.)

LITVÁN György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levélhagyatéka tükrében

Mind gyakrabban idézzük a szocializmus nagy magyar tanítójának emlékét, alakját. Valljuk meg mégis, hogy közvéleményünkben igen halvány kép él Szabó Ervinről. Művei közül – láthatóan – csak az általa teremtett és nagygyá növelt könyvtárban élt tovább: nevét ezzel kapcsolják össze a legtöbben. Holott a század két első évtizedében ez a név nálunk a tudományos szocializmust reprezentálta és viselőjének értelme, műveltsége, erkölcsi tisztasága nem kis mértékben járult hozzá a marxista gondolat térhódításához Magyarországon.

i Fokozottan áll ez a külföldre. A magyar munkásmozgalom és szocializmus 1918-ig terjedő korszakának tulajdonképpen két nemzetközileg ismert és elismert embere volt: Frankel Leó és Szabó Ervin.

Szabó nemzetközi tekintélye elsősorban tudományos munkásságán nyugodott. A szocializmusnak a külföld számára sokáig ő volt a magyar tudósa. Cikkei, könyvbírálatai rendszerint több nyelven jelentek meg, s állandó munkatársa volt egy sor tekintélyes szocialista, illetve szociológiai folyóiratnak (Die Neue Zeit, Dokumente des Sozialismus, Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Le Mouvement Socialiste stb.). Tudományos hírneve kétségtelenül növelte a magyar szocialista mozgalom nemzetközi tekintélyét is.

E nyomtatásban megjelent művek azonban éppen csak sejteni engedik – azt is hézagosan –, milyen elvtársi, baráti szálak fűzték őt a külföld szocialistáihoz. Nemzetközi kapcsolatainak széles és sokszínű szövevényére csak újabban és csak azáltal derült fény, hogy hosszú hányódás után előkerült, Kőhalmi Béla professzor szívességéből közkinccsé lett és a Párttörténeti Intézetben feldolgozást nyert Szabó Ervin levelesládájának tartalma: az 1899 és 1911 között hozzá intézett leveleknek több mint kétezer darabból álló gyűjteménye.

Ennek az egészében hallatlanul érdekes és értékes, szinte teljességében publikálásra érdemes hagyatéknak mintegy negyedöt teszik ki a külföldi szocialisták, haladó értelmiségiek, – barátok által írt levelek. Íróik között van, hogy csak a legismertebb neveket említsük, Victor Adler, Eduárd Bernstein, Enrico Ferri, Sámuel Gompers, Camille Huysmans, Kari Kautsky, Hubert Lagardelle, Franz Mehring, Georgij Plehánov, Georges Sorel, Filippo Turati, Edouard Vaillant. Csaknem száz különböző személy levelei, a leg-

különfélébb tudományos, politikai, mozgalmi, személyi kérdésekről, Európa csaknem minden országából, de Amerikából, Szibériából és Japánból is.

Sem lehetősége, sem értelme nincs itt annak, hogy e sokszálú, sokoldalú kapcsolatokat a maguk teljességében s minden részletében ismertetni próbáljuk. De igyekszünk vázlatosan jellemezni e kapcsolatok fő irányait és kiválasztani a legfontosabb, legérdekesebb dokumentumokat.

1. Német és osztrák szociáldemokraták (Kautsky, Mehring, Bernstein, Adler, Austerlitz, Kari Grünberg stb.). A velük folytatott levelezés – és érintkezés – tárgyát túlnyomórészt tudományos kérdések, illetve különböző cikkek, kiadványok megjelenésével kapcsolatos problémák alkotják. Mindebből ma az a legértékesebb, ami a Szabó Ervin-szerkesztette első magyar nyelvű Marx-Engels-válogatásra vonatkozik. Felvilágosításokért fordult Mehringhez és Plehánovhoz is, de tervét egészében és részleteiben Kautskyval beszélte meg, akit erre nyilván a legilletékesebbnek tartott s akihez már sok éves szellemi kapcsolat, félig-meddig barátság is fűzte. A Kautsky iránti – leveleiből is érezhető – nagy tisztelet azonban a legkevésbé sem akadályozta Szabót abban, hogy a „szocialista pápa” tanácsaiból csak azokat fogadja meg, amelyek az-ő meggyőződése szerint is megfeleltek a magyar Marx-Engels-kiadás követelményeinek. Kautskynál viszont levélről-levéltre követhető, hogyan nő megbecsülése e 24-26 éves fiatalember iránt. (Külön szerencse, hogy ez a levélváltás kétoldalúan, csaknem hiánytalanul rendelkezésre áll.)

2. Francia és olasz szindikalisták (Georges Sorel, Hubert Lagardelle, Roberto Michels, Paulo Orano). Ha az első csoporttal főleg az 1905 előtti, magát még félig-meddig ortodox marxistának, mindenesetre szociáldemokratának valló Szabó Ervin levelezett, úgy e másodikkal már a szociáldemokráciából kiábrándult és a szindikalizmusban kiutat, megváltást remélő fáradtabb harcos keresi a kapcsolatot, főként 1907 után. Levelezésük azonban ritkán érinti a lényegbevágó kérdéseket, inkább irodalmi vonatkozásokra, rövid híradásokra szorítkozik.

3. Amerikai szakszervezeti vezetők (Sámuel Gompers, George Herron). Hozzájuk fűződő kapcsolata meglehetősen laza, mégis említésre méltó, mert a szindikalistává lett Szabó Ervin különös figyelmet fordít a legfejlettebb tőkés országok szakszervezeti mozgalmára, mint a politikától és az értelmiségi vezetéstől mentes, „tiszta” munkás-tömegmozgalomra. Bennük látja a jövőt, a mozgalom új-útjainak előkészítőit. Gompersszel és Herronnal való levelezését ki-

egészítik az Amerikában élő magyar szocialisták (Bolgár Elek, Bárd Imre, Pór Ödön) igen rendszeres és alapos beszámolóit az amerikai munkásmozgalomról és szindikalizmusról.

4. Orosz szocialisták. Részletesebben kell szólni Szabó Ervin e legérdekesebb és eddig teljesen ismeretlen kapcsolatairól: nem csupán azért, mert a vele levelezésben álló külföldi szocialisták között az oroszok voltak többségben, hanem mert ilyen irányú kapcsolataival ő kétségtelenül egyedül állt az akkori magyar munkásmozgalomban. E kérdésről mindeddig egyedül Jászi Oszkár tett említést*, aki Szabó Ervin szocialistává fejlődésében elhatározó szerepet tulajdonít néhány orosz forradalmár hatásának, kikkel Szabó bécsi egyetemi évein ismerkedett meg.

Klacsko és Tyeplov, akiket Jászi is megnevez, valóban Szabó legközelebbi barátai voltak az oroszok közül, és nyilván ők ismertették meg fiatal magyar barátjukat az emigráns orosz szocialisták egész csoportjával.

Szemjon Ljovics Klacsko bécsi otthona a századforduló éveiben valóságos központja volt a Bécsben élő vagy ott átutazó orosz-szocialistáknak, ő maga, mint leveleiből kiderül, pártkereteken kívül állott ekkor, és csak az első orosz forradalom idején lépett be az Osztrák Szociáldemokrata Pártba. Mindamellettt igen széles ismerettséggel rendelkezett az orosz és az osztrák szocialisták köreiből egyaránt. Jó barátságot tartott a budapesti Pollacsek (Polányi) családdal, Szabó Ervin rokonaival is, ahol az anya szintén orosz származású volt. Szabó ezen a réven került kapcsolatba és barátságba vele.

Pavel Fjodorovics Tyeplovot, a forradalmár orosz diákot a bécsi egyetemen és Klacskoéknál ismerhette meg Szabó Ervin. Tyeplov később egyik vezetője lett az Orosz Szociáldemokraták Szövetségének (Szajuz Ruszkih Szociáldemokratov) s B. Kricsev-szkijjal együtt szerkesztője a Rabocseje Gyelo c. lapnak. 1900-ban illegálisan Oroszországba utazott, ahol elfogták és szibériai száműzetésre ítélték. Irkutzkából, Vilnyujszból írja leveleit Szabónak és Klacskoéknak – közben vezető szerepet visz egy nagy fogolylázaságban –, végre az 1905 októberi cári manifesztrum után szabadul.

A kettejükhez fűződő barátság már önmagában is nagy befolyással lehetett volna Szabó Ervin szocialista fejlődésére, a magyar szociáldemokráciától élesen eltérő álláspontjának, magatartásának

* Ld. Szabó Ervin és életmunkája c. bevezetését Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48 – 49-es magyar forradalomban c. könyvéhez. Bpest. é. n. Népszava, 13-14.1.

kialakulására. De az elmondottak csupán a kiindulópontot jelentik orosz kapcsolatainak terén.

Tyeplov elfogatása után, ennek főként Párizsban élő elvtársai kapcsolatot keresnek Szabóval, aki ezután 1901-től 1905-ig csaknem folyamatosan részt vesz az orosz szocialista emigráció egyik legfontosabb tevékenységében: a pártirodalom eljuttatásában - illegális úton – Oroszországba.

Sajnos, e tevékenység vizsgálatánál egyelőre csaknem kizárólag a levelekre támaszkodhatunk. De ebből is megállapítható a következő vázlatos kép, melyet az orosz munkásmozgalom történetének ismert adatai teljesen igazolnak.

1901 és 1902 folyamán a már említett Orosz Szociáldemokraták Szövetsége* nevében I. Peszkin és V. P. Ivánsin irányítják Budapestre a pártirodalmat tartalmazó ládákat. Szabó a titkos küldeményeket Brassóba továbbítja, ahonnan Zemek József, Némethy és Grolinger szociáldemokrata munkások Romániába, Ploestibe és Azugába juttatták azokat, Josif Nadejde és C. Popescu román szociáldemokratákhoz. A román -orosz határon történő átjuttatás megszervezésére Marian Konopka („Matvej elvtárs”) utazott Budapestten keresztül Romániába s később Odesszába szökve minden jel szerint ő vette át az érkező „csomagokat”.

1903-ban több hónapon át Bernből indult ki a „könyvtranszport”, dr. Ch. Sitlovskij látható irányításával; Szabó különböző lemergi címekre küldi a szállítmányokat, onnan jutnak azután Oroszországba.

Végül 1904-1905-ben, az orosz forradalom előestéjén és kezdetén ismét fellendül s az addigiaknál jóval nagyobb mértékben folyik a munka. Úgy látszik, Szabó két irányból kapta s két irányba küldte ez időben a könyveket. Egyrészt Genf és Lemberg közt közvetített D. Hilkovtól A. M. Rotsteinhez, valószínűleg a Sitlovskij-féle szállítmányok folytatásaként. Másrészt – Milorad Popovics

* E Szövetséget a Plehánov által vezetett „A Munka Felszabadítása” csoport hívta életre. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt 1898-as alakuló kongresszusa megbízta a párt külföldi képviselőjével. 1900 áprilisában azonban Plehánov és hívei kiváltak a Szövetségből, minthogy abban az ökonomisták jutottak többségre. A Szövetségi így lényegében azonosult a Rabocseje Gyelo csoportjával. „Éppen ezért – írja ugyanaz év végén Lenin – bár egyáltalán nem tagadjuk, hogy a Rabocseje Gyelo-nak, amely sokat fáradozott az irodalom kiadásán és terjesztésének (az eredetiben: szállításának – L. Gy.) a megszervezésén, vannak érdemei – nem vagyunk hajlandók a kettészakadt szervezet két része közül egyiket sem pártunk külföldi képviselőjének elismerni. A következő pártkongresszus határozatáig ezt a kérdést érintetlenül kell hagynunk.” (Szakadás az Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségében. Lenin Művei, Bpest. 1953. 4. köt. 393-394.1.)

szerb szocialista felkérésére – Plehánovéktól származó pártirodalmat is továbbított Románia felé. (E kétféle irodalom összecserélésére utal Rotstein egyik levele s kissé komikus bonyodalmat sejtet.)

Említésre méltó, hogy ebben a munkában egy ideig tanítványai: László Jenő és Ladányi Ármin helyettesítették a betegsége miatt távollevő Szabó Ervint. (László már korábban, 1903-ban is segítségére lehetett, legalábbis erre mutat néhány Szabóhoz írott levele.) Részt vett a munkában Knaller brassói szociáldemokrata párttitkár is.*

Látnivaló, hogy az orosz kapcsolatok egyben kapcsolatba hozták Szabó Ervint jónéhány román, szerb és lengyel szocialistával. S a „könyvtranszportok” nem egyedüli tárgyai voltak érintkezésüknek. Szinte mindennapos volt, hogy különböző nemzetiségű forradalmárok magyarországi utazásához, letelepedéséhez stb. Szabó segítségét kérték, nyilván, mint az egyetlen olyan ismert magyar szocialistáét, akiről tudták, hogy kötelességének tartja habozás nélkül segítségükre sietni. És természetesen nem nélkülözték e kapcsolatok a tudományos vonatkozásokat sem, sőt, az 1905-ös orosz forradalom veresége után ezeké lett a szinte kizárólagos szerep. Tyeplov, Sitlovszkij, Rjazanov (a moszkvai Marx-Engels Intézet későbbi igazgatója), sőt egyizben Plehánov, különfajta anyagokért is fordultak hozzá, főként a magyar agrármozgalmakra vonatkozóan. Hírek, tapasztalatok, cikkek cseréjével és kölcsönös közlésével ekkor indult meg a közeledés, bár még kezdetleges formában, ez egymásra utalt szomszédos országok szocialistái között.

E kapcsolatok részleteinek kiderítéséhez még további alapos kutatásra lenne szükség, magyar, orosz és román részről. Felmerül ugyanis mindenekelőtt az a kérdés: kik voltak, az orosz szociáldemokráciának melyik frakciójához, irányzatához tartoztak a Szabó Ervinnel kapcsolatban állók? Tyeplovról és társairól tudjuk, hogy ökonomisták voltak. Sitlovszkij az eszer párt külföldi bizottságának volt tagja, Hilkov és Rotstein nyilván ugyancsak eszerek lehettek. Plehánov és Akszelrod pedig ez időben már a mensevikek vezéreinek számítottak. Olyan tehát, aki az Iszkra-csoporthoz, illetve, 1903 után, a bolsevikokhoz tartozott volna, nem volt közöttük; legfeljebb olyan, aki később lett bolsevikká (Rakovszkij, Rjazanov). Bizonyos, hogy Kljacsko és Tyeplov révén ezekhez megvolt a kapcsolata, másokhoz pedig nem volt meg. Figyelembe kell venni az akkori orosz pártviszonyok bonyolultságát, különösen 1903 előtti tisztá-

* Ld.: László Jenő 1903. júl. 19-i, 1905. febr. 10. és 11-i, febr. 7., 17. és márc. 13-i leveleit.

zatlanságát. Hiszen maga Lenin is az elismerés hangján szól – mint idéztük – az ökonomistáknak éppen arról a tevékenységéről, amit Szabó is elősegített. (Tegyük hozzá, hogy Lenin ezt az ökonomizmus elleni éles harcok idején írta.)

Mindezekon túl azonban mérlegre kell tennünk azt a különös tény, hogy az orosz ügyekben igazán tájékozott Szabó Ervin cikkeiben sem foglalkozott soha, később sem, a bolsevikokkal; Lenin nevét is csupán kétszer írta le.*

S ebben talán éppen az játszhatott szerepet, hogy mozgalmi nevelői, példaképei és az orosz ügyekben informátorai orosz, de nem bolsevik szocialisták voltak. Tőlük tanulta, hogy az eszmék erejét és az ezekért küzdő harcosok egyéni kezdeményezését, önfeláldozását, hősiességét becsülje legtöbbször a mozgalomban. Tőlük hallhatta először a parlamentarizmus és mindenfajta „etatizmus” teljes tagadását. Egyszóval tőlük meríthette – bizonyára nem természetellenére – mindazokat az anarchizmus felé hajló vonásokat és nézeteket, amelyek nemcsak a német típusú szociáldemokráciával fordították szembe, hanem idegenkedést váltottak ki belőle az „ultra-centralizálók” hírében álló bolsevikok iránt is. (Igen valószínű, hogy ebben szervezeti kérdések játszották a főszerepet.)

Így vezetett útja a szindikalizmushoz, majd tovább, a liberalizmus közelébe, miközben mindvégig megőrizte „orosz” forradalmár hevét és hitét. Kétségtelen tehát – és ez áll nemcsak az oroszokra, de nemzetközi kapcsolatainak egészére –, hogy kapcsolatai és nézetei (s mindkettő fejlődése) kölcsönhatásban, végeredményben pedig összhangban voltak.

Aligha tévedünk azonban, ha azt gondoljuk, hogy amikor 1918-ban, közvetlenül halála előtt, egyetlen magyar tagjául választotta őt a moszkvai Szocialista Akadémia**, akkor e keveseknek kijutó megtiszteltetésben benne volt nemcsak tudományos munkásságának, de az orosz szocialistákkal végzett egykori közös tevékenységének emléke és elismerése is.

Nemzetközi kapcsolatainak e vázlatos ismertetése is, úgy véljük élesen megvilágít egy eddig homályban maradt vonást Szabó Ervin egyéniségében. Ez pedig gondolkodásának, cselekvésének, egész lényének mély internacionalizmusa.

Még szembetűnőbb ez a vonás, ha e tekintetben összehasonlítjuk őt a korabeli magyar szociáldemokrácia legtöbb vezetőjével.

* Ld.: Tévtanok a szindikalizmus körül c. Vas- és Fémmunkások Lapja, 1909. nov. 11. és Marx c. tanulmányát. Huszadik Század, 1918. I. 280-286.1.

** A Szocialista Akadémia 1918. júniusában alakult a marxizmus tudományos művelésére. 1936-ig állt fenn, 1923 után Kommunista Akadémia néven.

Ezeknél a nemzetköziség többnyire ünnepi szónoklatok frázisvirága, a gyengébbek horizontja nem terjed túl az ország határain, a jobbaké pedig a német – osztrák szociáldemokrácia „övezetén” (területileg és eszmeileg egyaránt.) Szabó Ervin számára az internacionalizmus mindennapos valóság. Állandó, izgatott figyelemmel kíséri a nemzetközi munkásmozgalom minden moccanását, változását. Érdeklődése, ismeretei és ismeretségei nemcsak „szélességében” múlják felül a pártvezetőkét, hanem „mélységben” is, mert átfogják a munkásmozgalom úgyszólván valamennyi típusát és irányzatát. Orosz kapcsolatai pedig bizonyosságul szolgálnak arra, hogy eszméit ezen a téren is kész volt tettekre váltani.

(Történelmi Szemle 1964. 26 – 30. old.)

SINKÓ Ervin: A nagy nevelő (Részletek)

... „Valóban, kevés tény tette sok ember számára nehezebben elviselhetővé a közéletet, mint a fennen hirdetett elméletek és a gyakorlati valóság azon meg nem egyezése, amely a mai politikai élet legjellegzetesebb tüneténye. Olyan általános jelenség ez, annyira egyező tulajdonsága minden pártmozgalomnak, hogy lehetetlen abban véletlent látnunk, avagy azt az emberek rosszaságára és gyöngeségére visszavezetnünk. Nyilván a politikai párt lényegében rejlő okok működnek itten, olyanok tehát, amelyek hatása alól a munkáspártok sem vonhatják ki magukat.”

Az idézet Szabó Ervinnek Marx A gothai program kritikája című műve magyar kiadásához írt előszavából való. Ebben a valamásszerű, ugyanakkor útmutató megállapításában kifejezte azt az egész életét meghatározó központi követelményt is, melynek jegyében lett egy egész nemzedék tanítója és nevelője. Annak, amit reálpolitikának neveztek, épp annak vetett szemére a teljes irrealitást. A politika megszűnik forradalmi lenni, ha elsikkad eszmei és erkölcsi tartalma. Erre tanított akkor is, amikor egymagában vagy csak néhányadmagával szállt szembe az akkori Magyarország és az akkori Európa munkáspártjainak látszólag győzelmet győzelemre halmozó politikájával. És amire akkor tanított, és a magatartás, amire nevelt, nem kevésbé időszerű ma sem, mint akkor volt.

Igen, ma sem volt kevésbé időszerű. Néhány évvel ezelőtt az egyik vajdasági s méghozzá magyar diákoknak tartott előadásomon, a szocializmus jugoszláv koncepciójáról szólva megemlítettem, hogy annak szellemét, forradalmi tartalmát és erkölcsi célkitűzéseit, sőt

bizonyos konkrét formáit is már a század elején senki világosabban nem anticipálta, mint Szabó Ervin. És amint ezt a nevet kimondtam, éreznem kellett, hogy ez a név hallgatóságomnak semmit sem jelent. Üresen kongott a fülükben.

Nem az ő hibájuk. Honnan tudhatnának Szabó Ervinről, amikor senki nem akadt, aki csak kísérletet is tett volna arra, hogy felhívja figyelmüket a nemcsak Magyarország, nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchia munkásmozgalmának, hanem a forradalmi marxista gondolatrendszernek európai méretekben is egyik legeredetibb, gondolati és cselekvésbeli következetességben személy szerint is példaadó, nagy tudására és harcos propagátorára, aki minden igazságot a gyakorlat kritériumának vetett alá, és jelszavak, sémák helyett mindig az eleven emberből indult ki, és az eleven emberre apellált. Könyveinek, röplapjainak, cikkeinek különleges varázsa abban rejlik, hogy nyoma sincs bennük a korabeli vásári agitációs módszereknek; az olvasó úgy érzi, hogy megtisztelik, mert mint egyenrangú kap bebocsátást egy kivételesen emberies, tekintélyektől meg nem vesztegethető, önmagával szemben igényes, szenvedélyesen őszinte intellektusnak az intim gondolat-műhelyében. Nem olyan értelemben szubjektív, hogy önmagáról beszél. Jellemző rá, hogy az 1911-ben megjelent A tőke és a munka harca című művének előszavában – maga a mű egyébként gyönyörű példája annak, hogyan lehet nem „leereszkedve”, hanem magas színvonalon népszerűsítő szándékkal írni – harmadik személyben szólva magáról, sorolja fel a következő adatokat: 1877-ben született, az egyetemet Budapesten és Bécsben végezte, a képviselőház könyvtárában szerzett könyvtári gyakorlatot, majd a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárát szervezte meg, s 1904 óta a Fővárosi Könyvtár vezetője. Megemlíti azt is, hogy 1899 óta vesz részt a magyar munkásmozgalmában; egy ideig a Népszava főmunkatársa volt, majd a Népszavaneptár szerkesztője, s hogy névtelenül és álneven sok riportot írt; végül röviden megjegyzi: „Legújabbban nem vesz aktívan részt a mozgalomban, mert mélyreható elméleti különbségek választják el a ma uralkodó iránytól.”

Szubjektivitásának teljes hatalma nem akkor bontakozik ki, ha személyéről, hanem ha a nagy ügyről van szó, s ezért amikor az emberi életfeltételek és viszonyok megváltoztatásának és kritikus megismerésének szükségességét hangoztatja és módját keresi - írásait olvasva – mintha egy viaskodó, nemes türelmetlenségtől hevülő ember egyetlen monológjának volnánk a tanúi. S a monológ intenzitása, természetszerűen, erkölcsi és esztétikai pátozával is éppenúgy elragad, mint gondolati gazdaságával. Néhány sorban az

imperializmus korának bámulatos, mindenki számára érthető ábrázolását tudja nyújtani:

„Micsoda félelmes, de egyben milyen grandiózus tudat, hogy akiknek életét tegnap a falu formálta, ma az ország determinálja, azoknak holnap már a világ másik sarkától diktálják, mit egyenek és mennyit, mit öltsenek föl és milyet! Berlinben szabják meg vasúton járjon-e az arab sivatag beduinja és New Yorkban döntik el, petróleummal világítson-e Kiskőrös szabad polgára, avagy villanással. Milyen új uralmi viszonyok, új szolgáltatások, új uraságok, új kapcsolatok!” (A tőke és a munka harca, 1913.)

Szabó Ervin előre látta a hatalmas német és a többi európai szociáldemokrata párt 1914-ben valóban bekövetkezett, elkerülhetetlen erkölcsi és politikai összeomlását, de ugyanakkor ezeket a szociáldemokrata pártokat bírálva jutott el a szocializmus jugoszláv szellemének anticipációjáig, amikor azt hirdette, hogy nem elég „a szocializmus nagy céljait, nagy eszméit” propagálni, hanem „az is kell, hogy akiket már megnyertünk, hogy a tömegek meggyőződésükről mindennapos cselekvésükkel tudatosan bizonyosságot tegyenek; mert csakis így válhatnak a mindennapos élet gyakorlatában ama célok és eszmények mintegy természetünké, emberi lényünk meghatározóivá.”

S nyomban e követelés után felveti a kérdést:

„Miképp lehetséges ez? Lehetséges-e olyan pártban, mely a katonai szervezet elveit átlántálva pártkáplárok és pártközlegények uralmi szervezetére alapítja a pártszervezetet? Lehetséges-e olyan pártban, melyben . a vezérek kiadják a parancsot, a közlegények engedelmesen és vakon mennek, ahová parancsolják őket? . A szocializmusnak *nem katonákat* kell nevelni. A szocializmusnak *főlkelőkre* van szüksége, *önkéntes harcosokra*, akik tudják, miért harcolnak, és tudják, miért harcolnak *úgy, ahogy harcolnak*. Ezért a pártban minden új kérdést a legszabadabban meg kell vitatni... *minden ügyben minél több elvtárs kezdeményező, tanácsoló, ellenőrző, bíráló közreműködését biztosítani*... Sohase feledjük, hogy a szocializmus szabad emberek társasága kell, hogy legyen... A szabadság ezen szellemének ápolása mellett módot kell ... nyújtani, hogy a párttagok szabad közreműködése a pártéletnek lehetőleg minden nyilvánulásában tényleg, gyakorlatilag érvényesülhessen. *Intézményileg* kell biztosítani, hogy pártunk semmiféle akciója a vezető kisebbség kizárólagos, önkényes intézkedésének kiszolgáltatva ne legyen. Ez pedig úgy lehetséges, hogy a centralizálást, a központosítást csak oly ügyekre terjesztjük ki, amelyek valóban

országos érdekűek... minden nem országos ügyet megfelelő helyi szervek föladatavá teszünk.”

Ez az idézet (a dőlt betűs szöveg Sz. E. kiemelése) Szabó Ervin 1905 márciusában megjelent *Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot*¹, című füzetéből való. Mióta ezeket a sorokat leírta, majdnem hatvan év telt el, és a problémák, amelyeket fölvetett, ma is központi legvitatottabb kérdései nemcsak a nemzetközi munkásmozgalomnak, hanem a szocializmust építő országok egész sorának is.

A hazafiság és a nemzetköziség viszonyáról vallott nézetei, a szocializmusnak az államhoz való viszonyáról szóló tanításai s a háború idején hangoztatott követelése, hogy a hazafiasság jelszavát fel kell váltani a következetes antimilitarista harccal is, nyilván nem egyeztethetők össze a hivatalos pártfegyelem követelményeivel. S mégis, ha valakire, akkor Szabó Ervinre is vonatkozik az, amit Rosa Luxemburg mondott Kari Liebknechtről: Liebknecht 1914. december 2-án a német birodalmi országgyűlésen a száznál több képviselőt számláló szociáldemokrata képviselő s a birodalmi gyűlés valamennyi többi képviselői közül egyes-egyedül szavazott a második hadi hitel ellen: „ő volt az – írja Luxemburg –, aki a fegyelemnek megfelelően cselekedett, a többiek pedig azok voltak, akik a hadi állapot oltalma alatt megszegték a fegyelmet.”

Szabó Ervin csak a nemzetközi szolidaritás diktálta fegyelmet tartotta kötelezőnek. Azt a fegyelmet, melyet a forradalmárnak a forradalmi elmélethez való hűség, a cselekvő hűség – ha látszólag egyedül marad is –, a saját embersége diktál épp akkor, amikor körülötte minden a dühöngő sovíniszta bestialitás dicsőítésétől hangos.

Szabó Ervin nem érte be azzal, hogy a háborúért lelkesedőknek, a vérszagtól megmámorosodottnak és az alkalmazkodó s annál hangosabban kardcsörtető gyáváknak demonstratív odakiáltása azt a bizonyos non possumus-t. Egy volt azok közül a kivételes nagyok közül, akik nemcsak a maguk személyében szegültek ellene a dühöngő hazafiságnak, hanem értett hozzá, hogy látszólag visszavonult könyvtárosként, a Fővárosi Könyvtár igazgatói szobájából illegálisan szervezze az antimilitarista munkásságot és értelmiséget, elsősorban a Galilei-körben csoportosuló diákságot, azt a magyar élcsapatot, mely ember akart és tudott maradni az embertelenségben. Akik velem együtt akkor voltak fiatalok, s maguk is már katonaként voltak bevonva a szörnyű hadigépezetbe, sose fogják elfelejteni, hogy mit jelentett, ha egy-egy kis csoportban valaki az akkor már nagybeteg Szabó Ervin egy-egy üzenetével, tanácsával

vagy éppen azzal a hírral jelent meg, hogy Szabó Ervin helyesli egy-egy vállalkozásunkat. Mert mind többen voltak, akiknek az akkori Magyarországon Szabó Ervin jelentette a mértékadó fórumot, s akiknek nagy, szorongó kérdése az volt: mit gondol, mit mond, mit helyesel, mit tanácsol az a betegágyához kötött, a hivatalos munkaspártból kiközösített s mégis – mind többen tudtuk – csak látószólag magányos ember?

Szabó Ervin soha, semmiféle körülmények között nem ismerte el, hogy adódhat olyan helyzet, mely joggal megkövetelhetné a sacrificio deli' intelletto-t. Ezért volt egy személyben tanító és példaadó nevelő.

Ezt nem a kegyelet nevében kell hangsúlyozni. Az élők nem tartoznak a halottaknak. A halott megszűnt, nincs többé, semmire sem tart igényt. Az élők azonban épp önmaguknak tartoznak azzal, hogy őrizzék és ápolják azt, ami a művében túlélte a halottat. S művön nemcsak gondolatok és könyvek, hanem ugyanannyira a cselekedetek és az egész személyes magatartást illető szellem nagyszerű egysége is értendő. Magunknak tartozunk azzal, hogy Szabó Ervin alakjának emlékét és ma is élő művét egész nagyságában magunkévá tegyük; nála világosabban aligha fedi fel valaki a mai szemek előtt azt a múltat, amelynek kínjaiból és harcaiból a jelen született, a közvetlen múlt ismerete nélkül pedig nem igen lehet eligazodni a jelen kérdéseiben; Szabó Ervintől van mit tanulni, de nemcsak ismereteket, hanem azt a magatartást is, mely a nagy forradalmi gondolatokból következő individuális méltóság erkölcsi tudata is...

(Híd [NoviSad] 1964. nov. 1384-1389. old.)

DÉNES Zsófia: A könyvtárőr

Ma ötven éve még benn ült az üvegszobában. Üvegfalakkal körülrzárt, fülkénél nagyobb terület volt az ő dolgozószobája, ahol íróasztala előtt ült és olvasott vagy írt. Időnként fölemelte fejét, s az átlátszó falon át végignézett a nagy szobán, ahol a mi íróasztalos padjaink sorakoztak. Ott olvastunk, jegyeztünk, tanultunk. És ő némaságában is vigyázott reánk, de ha eléje álltunk, akkor magyarul és tanított.

Mert ő, Szabó Ervin, ötven évvel ezelőtt még nem volt fogalom, mint manapság – az igazi magyar és nemzetközi kultúrkönyvtár fogalma – de húsból és vérből való ember.

Bizony, még fiatal ember, egyszerű ember, és nagy puritánságában vonzó és közvetlen. Nem fitogtatta, hogy nagy tudós. Pedig

az volt általános műveltségében is, amelyben felölelt nyelveket, világirodalmat, s a velük járó könyvtártudományt és filológiát, de leginkább kimagaslott sajátos szakterületén, a társadalomtudományban – azaz a marxizmusban –, amely Magyarországon a század eleje óta tört utat magának.

Szabó Ervin a század beköszöntése óta fordította, kommentálta és tanította élőszóban és írásban Marx műveit, de beérte azzal, hogy az épp kialakuló fővárosi könyvtárnak ő legyen első „custos”-a, vagyis könyvtárőre és még egyetlen központi olvasótermének felváltás nélküli felügyelője. Tudta, hogy mit csinál. Felért az egy katedrával.

Talán egy kissé magasabb férfi volt, mint akit általánosítással úgy rubrikázunk, hogy termete: alacsony. Ennél már csak azért is magasabbnak látszott, mert nagyon vékony és nyúlánk alakja volt. Testetlen test, örök sötét öltözet, fekete haj és fekete szemüveg. Arcbőre is sötétszínű és szemüvege mélyen leért orcájába, mintha az lett volna szándéka, hogy minél többet eltakarjon. De nem volt ez elzárkózás, hanem beteg szeme kívánta meg a biztosított homályt.

De amikor szemben állt az ember Szabó Ervinnel, akkor a sötét szemüveg mégis áttetszővé lett. Éberén figyelte a külvilágot. A teljes arcnak pedig mily jóindulatú volt a kifejezése.

Gimnazista lány koromban ismerkedtem meg vele. Nagyobb öcsém nem tanult jól, anyám bukástól féltette és keresve keresett korrepetitort, aki átsegítse a lecketanulás nehézségein. Arra is emlékszem, Waldbauer József zeneakadémiai professzor ajánlotta anyámnak az egyetemi diák Szabó Ervint. Így járt ő néhány évig hozzánk. Apám dolgozószobája – délutánonként gazdátlan terület – lett a nagydiák és kisdíák magányos szigete, ahová nekem tilos volt belépnem. De én időnkint megszegtem ezt a tilalmat, mert érdekelt az a néhány szó, amelyet Szabó Ervinnel sebtében válthatam. Már akkor észre kellett vennem, hogy egészen kivételesen művelt és hogy sokat tanulhatnék tőle.

Azután másfelé sodort bennünket az élet. És egyszerre csak – így emlékszem – 1915-ben rám szólt valaki hátam mögül a Fővárosi Könyvtárban:

– Mit olvas, Zsuka?

Ez az ostoba becenév akkor ragadt reám, amikor beszélni tanultam. Az anyám-kiejtette „Zsófi”-a nevet egyéves szám kettéharapta, hogy egyáltalán gügyögjön valamit. Így lettem családomnak „Zsuka”. Ki szólít így az idegen könyvtárban, ahová most

jöttem először és ahol körülöttem leginkább csak egyetemi ifjúság ül? Felnéztem Lassalle leveleiből.

Szabó Ervin elmosolyodott.

– Társadalomtudomány? Ne ezzel kezdje! Ideküldöm az al-tisztta Marx és Engels életrajzát és a Kapital-t. Ha kiolvasta, jöjjön majd be hozzám, megbeszéljük. Olvasom a cikkeit, magának érde-mes, hogy képezze magát. És fontos, hogy megismerje a szocializmus irodalmát.

Nem egészen négy évet adott még neki a sors, hogy tanítvá-nyokat neveljen. Nagyfokú cukorbaja volt, de a betegségével, a diétával nem törődött, arra nem ért rá. Csak a munkája kötötte le, tudományának adta erejét, idejét, teljes magánéletét. Én az üveg-falon át mindvégig néztem és láttam, mennyire elfogy, ellobban az a törékeny, másokért élő ember. Kereste eszménye megvalósítását, a minden emberfiának megadott jobsorsot.

Ebbe roppant bele negyvenegy éves korában. Három hónappal volt idősebb Adynál. Ezidén, augusztus 22-én volna kilencven éves.

Már a mi októberi forradalmunkat sem érte meg. Egy hónappal az őszirózsás forradalom előtt temették el. Szocialista barátai - munkások – emelték koporsóját vállukra, Károlyi Mihály és Bárczy István főpolgármester haladt a gyászolók élén. Kis temetés volt, mégis – a legnagyobb. A csepeli munkások az összes hadigyárban tíz percre letették a szerszámukat, hogy kegyeletüket küldjék neki. Ahogy az a kis könyvtár is igen nagy könyvtár volt és az a kicsi - vékony férfi – nagy ember, amilyenel ritkán találkozunk az élet-ben.

(Élet és Irodalom 1967. aug. 9.)

E kötet számára írott kortársi emlékezések

[VADÁSZ Elemér levele]

Révész Ferencz Úrnak,
a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár
Igazgatójának

Budapest, VIII.
Szabó Ervin tér 1.

Tisztelt Igazgató Úr!

örömmel vettem Szabó Ervin emlékalbum kiadásának hírért. Egyéniségének megfelelő jellemzését és széleskörű működésének méltatását régóta nélkülözzük.

F. hó 4-én hozzám intézett megtisztelő levelére közölnöm kell, hogy annak idején szakmai elfoglaltságomban, – sajnos nem voltam Sz. E. személyes ismerőse, csak írásainak, közleményeinek rendszeres olvasója és tanulmányozója. Ezek nagy mértékben segítették ösztönös materialista szemléletemnek iskolázott szocialista tudattá alakulását.

Autodidakta szaktudományi tanulmányaim küzdelmes irodalmi terheltsége mellett, társadalom szemléleti, filozófiai világnézeti kérdésekben csak magyar nyelvű munkákra szorítkozva, Sz. E. szűkebb környezetéhez tartozó barátaim útján rendszeresen értesülhettem Sz. E. engem érdeklő jelentős tevékenységéről.

Emlékkönyvben közlésre érdemes mondani valóm alig lehet. Egyik névtelen tag voltam Sz. E. híveinek sokaságából és eszméinek gyarló követéséből.

Budapest, 1967. szept. 11.

Kiváló tisztelettel
Dr. h. c. Vadász Elemér sk.
akadémikus

BENEDEK Marcell: A személytelen barát

Zavarba hozott az a megtisztelő felszólítás, hogy írjam meg személyes emlékeimet Szabó Ervinről. Vannak-e róla személyes emlékeim?

Nem egyszer jártam könyvtári dolgozósobájában, legsürgősebben akkor, amikor páholyom, 25 éves fennállás emlékére, épületet emelt egy könyvtárfiók számára. (Az épület az Almássy téren állt, amíg, nem tudom, miért, le nem bontották.)

Minden beszélgetésünk barátságos és meleg volt, hiszen egyforma lelkesedéssel álltunk mind a ketten a könyv szolgálatában és szociális meggyőződésünk sem állt túlságosan messze egymástól. Most ébredek csak annak a tudatára, hogy kapcsolatunk mégis egészen személytelen volt. Tiszteltem benne a könyvtár fáradhatatlan szervezőjét, a társadalomtudomány bátor művelőjét s talán ő is megbecsült engem, de magánéletünk sohasem került szóba. Csak közösségi vonatkozásban ismertük egymás érzelmeit és gondolatvilágát. Ezért őrzöm emlékezetemben úgy, mint személytelen barátot.

[1968. október]

VÁRNAI Zseni: Szabó Ervin a proletárköltésze

Nem feladatom itt Szabó Ervin tudományos munkásságát, írásait méltatni, enyém csupán az emlékezés, az ő élő alakjának a visszaidézése, ahogy megnyilatkozott előttem költői pályafutásom kezdetén.

1914. Ennek a sorsdöntő évnek a tavaszán jelent meg első verseskönyvem. Címe: Katonafiarnak. Címlapját Bíró Mihály rajzolta. Az első világháború kitörésének évében voltunk és ez a rajz tépettruhájú fiatal nőt ábrázolt, amint fölemelt karral dobja magát a fegyverek elé, mintha vétót kiáltana:

„Ne lójj fiam!...”

A könyvhöz Révész Béla írt bevezetőt és ezzel elindultam viharos költői pályafutásom felé.

Szabó Ervint akkor még csupán a műveiből ismertem.

Első könyvemet nagy elismerés fogadta. Szabó Ervin is foglalkozott vele a Nyugat 1914 május 1-i számában.

Proletárköltészet (Várnai Zseni verseskönyve alkalmából) címen, Szabó Ervin ebben az írásában költészetemmel kapcsolatban fejtegette ki elveit a proletárköltészeztől általában. A Népszavában

Bresztovszky Ernő válaszol Szabó Ervin cikkére és ebből nagy sajtóvita kerekedett.

Szabó Ervin további cikkei május 17-én, majd 31-én jelentek meg, akkor már a Népszava hasábjain.

Komoly vihart kavart ez az elvi vita azokban a napokban, - akkor még nem tört ki az első világháború, amely elvonta volna a figyelmet a művészet kérdéseiről. A hozzászólások tömege érkezett a lapokhoz és hozzám rengeteg levél. A könyvemet ezalatt elkapkodták.

Szabó Ervint személyesen még mindig nem ismertem, de ezek után élıszóval akartam köszönetet mondani neki.

A Fővárosi Könyvtárban kerestem föl, ott fogadott a dolgozószobájában.

Mikor beléptem hozzá, elém jött és megszorította a kezemet. Mosolygott és pár közvetlen, kedves szóval oldotta föl elfogódottságomat. Aztán hellyel kínálta. Tudta, hogy miért jöttem, de elhárította a köszönetet.

– Már régebben foglalkoztat a proletárköltészet problémája – mondta –. A maga verseskönyve most jó alkalmat adott, hogy ezeket a gondolataimat megfogalmazzam. Egyébként nem szoktam költészetéről kritikát írni.

Azután olvasmányaim felől érdeklődött. Fontos könyvekre hívta föl a figyelmemet. Biztatott, hogy tanuljak és, hogy írjak.

– A legegyszerűbb gondolat, a primer mondanivaló is költészté emelkedik, ha ihletett költő írja, ha a költő teljesen azonosulni tud tárgyával. De még sok minden kell hozzá. A nyelv zenéje, kifejezőereje, ritmikái hullámozása és mindehhez a meggyőződés ereje. Csak így lehet a nép nevében szólni és ezt keresem én a mai proletárköltészetben.

Aztán másfelé terelte a szót. Életem, gondjaim, anyagi helyzetem felől érdeklődött. Nem szívesen beszéltem róla, de olyan meleg, biztató hangon kérdezősködött, hogy éreztem, nem pusztán udvariasság ez. Így hát elmondtam neki, hogy Pestújhelyről járok be naponta a Munkásbetegsegélyző Pénztárhoz. Ott dolgozom, mint rapidíjas. Költő férjem állás nélkül van, kisfiúnkra az anyám vigyáz ... ez minden. És a versek.

Komolyan nézett rám és azt mondta:

– Nem jó ez így ... valamit tenni kell ... majd gondolkodom. Beszélek Kunfival. Szeretnék segíteni magukon.

Biztató mosollyal búcsúzott tőlem, de arca fáradtnak látszott, – mintha lázas is lett volna.

Később, amikor a Kereskedelmi Kamara archívumába kerültem Kunfi Zsigmond jóvoltából, sejtettem, hogy ebben az ő keze is benne van. Hiszen mielőtt a Fővárosi Könyvtár igazgatója lett volna, Szabó Ervin a Kamara könyvtárát vezette. Vágó József pedig a Kamarafőtktára neki is, Kunfinak is jó barátja volt. Így javult meg a sorsom, így lett belőlem segédarchivárius Mikes Lajos mellett egy időre. Amikor aztán a történelem másfelé terelte életem útját, Szabó Ervin már nem élt.

1916-ban, amikor Gracchusok Anyja című, második verseskötetem megjelent, tiszteletem jeléül elküldtem Szabó Ervinnek.

Alig pár nap múltán levél érkezett tőle. A borítékban, amelyet a Kamarához címzett, a névjegye volt. Néhány kedves, kézzel írt szóval köszönte meg a könyvet.

Ezt a névjegyet csodálatos módon sikerült megmentenem a dúlt évtizedek során, amikor sokszor földel se volt a fejem fölött. Mindenem szanaszét szóródott, írásaim nagyrésze eltűnt, megsemmisült zúzdában, bombazáporban, ádáz idők fürgetegében. De Szabó Ervin névjegye a kezeírásával előkerült, itt van és most átnyújtom a megőrző múzeumnak, legyen mindenkié.

Évtizedekkel később, 1943 szeptember 5-en, amikor már ki sem lehetett mondani a „Katonafiának” címet és az én nevemet s már csak a nyilas újságok, a Harc és az Egyedül Vagyunk írta ki támadásaiban, – egy cikk jelent meg a Népszavában ezzel a címmel: „Szabó Ervin a proletárköltészetéről”. Különös érzéssel olvastam akkor ezt az írást, amely szép és egyben oly ijesztő volt számomra. Szétzilált irataim tömegéből ez is valahogy előkerült, és most, Szabó Ervinre emlékezve idézhetek is belőle:

„Kevesen emlékeznek már arra, hogy volt egy alkalom, amikor Szabó Ervin az irodalom egyik alapvető kérdésével foglalkozott. A Nyugat 1914 májusi számában cikket írt Várnai Zseni akkoriban megjelent verseskötetéről...”

Szabó Ervin állásfoglalása minden más bírálatnál többet jelentett nekem költői pályafutásom kezdetén és büszke vagyok rá ma is.

[1967. november]

GÁRDOS Mariska: Az emberről, akire felnéztünk

Úgy mondják, hogy az ifjúkori emlékek és élmények sokáig elkísérnek bennünket, különösen akkor, ha azok nemes gondolatok és tettek hordozói.

A századforduló idején sokan verődünk össze, fiatalok és idősebbek, a szocialista gondolat tanulmányozására és propagálására. Miről is volt szó? Magasabbrendű társadalom létrehozásáról, szabadságról, jogról, emberibb életéről. Az akkoriban egyedüli munkaspárthoz, a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz csatlakoztunk anélkül azonban, hogy otthonra leltünk volna.

Egyes szakszervezetek haladó vezetői nyújtottak segítséget nekünk, adtak hajlékot, ahol összejöveteleinket megtarthattuk. A fedezék bizony elkelt, hiszen a megbeszélések, viták csak titokban folyhattak. A magyar királyi csendőrség, rendőrség, katonaság kíméletlenül lesújtott mindenhova, ahol „négy-öt magyar összehajolt.” De tartani kellett a szociáldemokrata párt vezetőitől is, akik nem igen szívlelhetők a „doktor elvtársakat”. Ennek az volt az oka, hogy a jobbra kispolgári szemléletű értelmiségiek állandóan szembekerültek a forradalmi álláspontot képviselő proletárokkal. A szociáldemokrata párt hivatalos megalakulása óta ez a helyzet lassanként megváltozott. Egyre több olyan értelmiségi jött a pártba, aki a forradalmi megoldás híve volt.

Törekvésünk odairányult, hogy a szocializmus szellemét a maga valóságában megismertessük és elfogadtassuk az egyre növekvő számú hallgatósággal, amely mind sűrűbben látogatta tanító és szórazótató jellegű összejöveteleinket. Különböző csoportokat alakítottunk, politikai szemináriumokat vezettünk, melyek retorikai tanfolyam elnevezéssel működtek. Belföldi, vagy külföldi eseményekkel kapcsolatban vitaesteket szerveztünk. De nem hiányzott rendezvényeinkből a humor sem és helyet kapott a helyesírási tanfolyam, valamint a szép magyar beszéd oktatása is.

A szerencsés véletlen hozzásegített minket ahhoz, hogy ismer-tethetjük az említett összejövetelek egyikének részvevőit. Egy kartonlapnyi emlék az egész, de történelmi vonatkozásban súlya szinte kötetekre menő. Aki félig-meddig is ismeri a magyar munkásmozgalom fejlődését, az meg tudja állapítani az alant következő névsor minden egyes tagjának munkásmozgalmi tevékenységét, tekintélyét.

A Király utca – ma Majakovszkij utca – tizenkettes számú házában székelt a Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegylete. Akkoriban a szakszervezeteket szakegyleteknek nevezték. Én több szakegyletnek voltam alapító tagja, így a szóbanforgónak is. Ez a szakegylet szívesen bocsátotta rendelkezésünkre nagytermét. Az emléklap története is ehhez fűződik. Az egyre jobban ránknehezedő politikai viszonyok szükségessé tették, hogy összejöveteleinket tréfás műsorokkal leplezzük. Megalapítottuk te-

hát a Pick és Nick vidám társaságot. Az első esztendő elteltével engem mint a társaság szervezőjét, elnökét az alábbi elismerő oklevéllel tiszteltek meg:

„Budapest, 1905. január 7-én.

A világhírű Pick és Nick cég egyévi fennállása ünnepén, kitűnő cégvezetőjének, Gárdos Mariskának állítottuk ki ezt az okmányt szeretettel:

Mérő Gyula, Szécsi Egon, Izsák Lajos, Rónai Zoltán, László Jenő, Forgács Dezső, Gonda Béla, Dániel Arnold, Balassa Jenő, Alpári Gyula, Madarász Emil, Vágó József, Armand Manteau, Schwarcz Béni, Vágó Géza, Vágó Béla, Szerdahelyi Sándor, Szabó Ervin, Messinger Géza, Paul Engelmann, Messinger Aranka, Loviz (Ladányi) Szeréna, Buchinger Manó”.*

Most pedig vessünk egy pillantást Szabó Ervin nem mindennapi egyéniségére, valamint munkásmozgalmi szerepére, melynek jelentősége halálának ötvenedik évfordulóján sem fakult meg. Szabó Ervin magaválasztotta útjának helyességét semmi sem igazolja jobban, mint az a körülmény, hogy munkásságának férfi korszakában a szociáldemokrata párt részéről távolról sem részesült olyan megbecsülésben, mint ahogyan azt megérdemelte volna. Az azóta eltelt évtizedek azonban rehabilitálták politikai elgondolásait és tudományos forradalmi meggyőződését, amit röviddel halála után már azok is elismertek, akik szocialista munkásságának első szakaszában szemben állottak vele. Így a Szociáldemokrata Párt kiadásában megjelent Társadalmi Lexikon teljes elismeréssel adózik Szabó Ervin munkásságának és képességeinek. Többek között így ír:

„Nagyműveltségű ember, kiváló tudós és író, a legtisztább jellem, egyik éleselméjű kutatója és gondolkozója, egyetlen valóban önálló magyar munkása volt a szocializmus tudományának.”

Szabó Ervin szocialista tekintélyét nem csorbították az ellene itt-ott elhangzott bírálatok, ő maga lelkiismeretesen revidálta írásait, előadásainak anyagát. A munkások rajongásig szerették, tisztelték és bíztak tanításaiban.

A Népszabadság nemrégén számolt be arról, hogy Szabó Ervin közvetlen hatására és szellemi irányításával formálódott harcos tevőleges erővé a háború utolsó évében a forradalmi szocialisták csoportja. Szabó Ervin ezirányú tevékenységének szerepe Magyarországon közismerten óriási volt, az sem véletlen, hogy a forradalmi párt megteremtésében végül is oly sok tanítványa részt vállalt.

* A Pick és Nick eredeti kartonlapját átadtam a Párttörténeti Intézetnek.

Mi, akkori fiatalok neveztük el őt – 1903 körül – az embernek, akire felnéztünk. S ez nem volt pusztába kiáltott szó. Szabó Ervin nemcsak szóval, megnyerő rokonszenves előadási készségével, hatalmas tudásával, hanem tollával is megnyert mindenkit. Rendkívüli tehetsége azonban ezzel nem merült ki. Mint a könyv barátját s a népkönyvtárak szervezőjét világszerte ismerték és nemcsak nagyra tartották Szabó Ervin tudását, hanem sok világhírű könyvtárban vendégül látták. Szelleme, mint az igazi tudósnál, mindenkit lebilincsel. Tanítványai – közénk tartoztam én is – rajongásig szerették. Sokat és szépet tanultunk tőle. Jómagam egy-egy mondatát, megállapítását sok évtizedes munkásmozgalmi tevékenységemben is megőriztem, tovább adtam.

Íme egyik mondata:

„Szocialista előadó sohase igyekezzék tévútra vezetni hallgatóságát. A munkásoknak mindig csak az igazat szabad mondani, még akkor is, ha az nem egészen kellemes.”

Más: „Szocialistának sohasem szabad eltántorodnia a forradalmi megoldástól.”

Szabó elvtárs előadásaiban mindenkor különös hangsúllyal idézte a szolidaritás szükségességét s unszolta hallgatóságát, hogy egymást kézenfogva, jóban-rosszban tartsanak ki a szervezett munkások, parasztok és alkalmazottak egymásért és az ügyért magáért.

Szabó Ervinben nemcsak a jó tanítót szerettem, de a jó barátot is becsültem. Emlékszem, amikor nem sokkal halála előtt megjelent novellás kötetemet ajánlással elküldtem neki, valósággal megindítottak kesernyés sorai, amelyekkel megköszönte figyelmemet. Azt írta: „Lehetséges, hogy énram még gondol valaki? Mondhatom ez nagyon-nagyon jólesett, szívemből köszönöm...”*

Ennek a sokrétű, csodálatos küldetésű életnek ajtaja fájdalmasan korán becsapódott. Szabó Ervin 41 évet élt.

Szabó Ervint 1918. október 2-án temették. Soha nem múltó hálával és szeretettel gondolok rá, mint jó tanítóra és igaz baráttra. A magyar szocialista ifjúság első lépéseit a századforduló után a marxi elmélet vonalán ő egyengette nem mindennapi szeretettel. Törékeny, beteges fizikuma ellenére a tanítás sohasem fárasztotta. Milyen magasra értékelte Szabó Ervin munkáját és harcát, a szindi-

* Ez a levél, mint sok egyéb értékes emlékem, áldozatul esett valamelyik Horthy-korszakbeli házkutatásnak.

kalizmussal kötött frigye ellenére is a Tanácsköztársaság, igazolja az a döntés, mely már a proletárdiktatúra első napjaiban megszületett. A Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy ama érdemek elismeréséül, melyeket Szabó Ervin a marxizmus tudományos művelésével és a magyar proletariátus szocialista öntudatának fejlesztése körül szerzett, Szabó Ervin elaggott, özvegy anyjának járadékot állapít meg. Egyúttal a kormányzat elhatározta, hogy Szabó Ervin munkáit a proletár állam tulajdonának tekinti. Megbízta a közoktatásügyi népbiztosságot, hogy Szabó Ervin hátrahagyott műveinek összegyűjtéséről és kiadásáról minél előbb gondoskodjék. De arról is történt intézkedés, hogy Szabó Ervinnek művészi síremlék állíttassék. Ez az elhatározás azt jelentette, hogy a forradalom lerója kegyeletét aziránt, akinek egész élete a forradalom eljövételét szolgálta, akinek minden szívdobbanása, tette, szava és írása az osztályharcot és az osztályharc forradalmiságának megővését tartotta legfőbb irányelvének.

A temetés megható ünnepélyességgel zajlott le. A koporsót elborították a vörös szegfűk és sűrű sorokban álltak körül a proletárok, akik a temetés idejére abbahagyták munkájukat. Zokogás töltötte be a hatalmas térséget s mindenkinek a szíve megtelt fájdalommal. A szocializmus nagy halottjára a sírásók rágörgették az anyaföldet, amelyért kevesen hoztak olyan sok áldozatot, mint Szabó Ervin.

[1967. november]

[DIENES Lajos Dienes Valériához intézett leveléből]

Cambridge, Mass. USA

Dec. 11. 1967.

Kedves Vali, sokszor az eszemben van a leveled, de sajnos nagyon kevéssel tudok hozzájárulni a Szabó Ervin életrajzához. – 1906 őszétől sokat voltam együtt vele és Alice-al, együtt töltöttük a vasárnapokat a hegyekben, néha meglátogatni barátokat. – Közös munkát sohasem csináltunk. – Ami összekötött: elsősorban egyéni szimpátia, megértés és sok hasonlóság az élet szemléletben. – Nekem érdekes és hasznos volt egy valamivel idősebb ember barátsága, aki nem az elvont tudással, hanem direkt részvétellel próbált beavatkozni az emberek dolgaiba. Részletekre, hogy mivel hatott rám és befolyásolt, nem tudok emlékezni. – Egy beszélgetés emléke maradt meg bennem, 1917-ből, amikor otthon, szabadságon voltam a katonai szolgálatból. – Az én véleményem az volt, hogy az angol liberálisok, Lloyd George és az amerikai Wilson biztosítják, hogy

valami jó is fog a háborúból kijönni. – Ervin azt mondta, hogy az a tény, hogy ez a két ember politikai vezető szerepre jutott, hogy ők megszerezték a hatalmat, kétségessé teszi, hogy bármit lehet tőlük várni. – Úgy látszik most, hogy neki volt igaza... – Mielőtt meghalt, 18 őszén, megint otthon voltam. – Kis Marosával, aki hat éves volt, átmentünk a Gellért-hegyen hozzá. – A nyitott teraszon feküdt. Vele volt Alice, a gyerek az egyik sarokban ült. Az egész látogatás úgy maradt az emlékemben, mint az ismétlése Socrates halálának.

KÓHALMI Béla: Szabó Ervin egy tanítványának emlékeiből

1.

Hogyan lehetett protekció nélkül könyvtáros valaki a régi Fővárosi Könyvtárban?

1902. augusztus 1-én, érettségi után két hónappal a fővárosi „József fiúárvaházból”, ahol 12 évig nevelkedtem, egyenesen a Központi Városháza egyik hivatalának íróasztalához ültettek le. Napidíjas lettem. Nagy dolog volt ez, mert akkoriban napidíjasi kinevezéshez is, főpolgármester, polgármester, vagy befolyásos városatya protekciója kellett. Nekem a „főváros neveltjének” ölembé hullott ez az állás, mégis boldogtalan voltam.

Könyvtári szolgálatra törekedtem. A magam programja szerint készültem is erre a pályára. Meghallgattam a szociológusok előadásait és vitáit, elolvastam tanulmányaikat a Huszadik Században, könyveiket és broszúráikat is, azonkívül mindent, ami a tudományos munka technikájáról és a könyvtárakról hozzáférhető volt. Mellékesen „mezei jogász” voltam. Pikler Gyula jogbölcseleti és Földes Béla közgazdaságtani előadásait jónéhányszor meghallgattam.

A Városháza közelében a Deák téren ezidőtájt (emlékezetem szerint 1902-1904 körül) nyílt meg a Társadalomtudományi Olvasókör, igen szerény berendezéssel, száznál több külföldi szociológiai, munkásmozgalmi és közgazdasági folyóirattal.

Többet jelentettek számomra mégis az Olvasókör gazdája, a Társadalomtudományi Társaság vitasorozatai. Különösen „A társadalmi fejlődés iránya” című előadásorozat. 1904-ben, ennek keretében Szabó Ervin előadása a „Szocializmus”-ról s a hozzáfűződő szenvedélyes hangú vita. Visszhangja a sajtóban is nagy volt és érdeklődést keltett a Társaságtól távol álló körökben is. Új és

meglepő volt számomra az is, hogy a közönség soraiban munkások is voltak. A szociológia ez időben divatos lett. A Társaság és az általa megszervezett Társadalomtudományok Szabad Iskolája lett velem együtt sok – az iskolában és főiskolákon tanult hivatalos tudományos nézeteket és elveket revideáló fiatalok igazi szellemi otthona.

1906. július 1-én a Társadalomtudományi Társaság tevékenységét támogató Budapesti Napló bejelentette, hogy Madzsar József szerkesztésében naponként Szabadgondolat címen mellékletet ad. A melléklet munkatársai szinte kivétel nélkül a Társaság ismertebb tagjai voltak: a szerkesztőn kívül *Harkányi Ede*, *Fáber Oszkár*, *Dániel Arnold*. Később *Jászi Oszkár*, a Társadalomtudományi Társaság titkára vette át a szerkesztést. 1906. augusztusától kezdve küldtem ide be cikkeimet. Az 1906. szept. 21-én megjelent harmadik (kezdőbetűimmal jelzett) Hit és tudomány c. cikkem alatt a lap alján találtam a következő szerkesztői üzenetet: „K. B. Budapest. Köszönjük a szép és érdekes cikket és örülnénk, ha valamelyik nap este 6 – 7 óra között felkeresne bennünket a szerkesztőségben, hogy személyesen is megismerkedhessünk önnel.”

A szerkesztőségben Jászi Oszkár fogadott igen kedvesen és meghívott: jöjjenek el rendszeresen a Huszadik Század szerkesztőségi összejöveteleire, a Modern Kávéházba (az Erzsébet híd közelében), ahol minden kedden összejönnek a lap munkatársai. Felbátorított ez a fogadtatás és mindjárt előadtam kérésemet: Szeretném, ha az igazgatási szolgálatból áthelyeznének a Fővárosi Könyvtárba. Jászi megígérte, hogy addig is, míg Szabó Ervin külföldről hazajön, megbeszéljem kérésemet Wildner Ödön főjegyzővel, a Nietzsche-fordítóval, a Társaság tagjával. Első találkozásom Szabó Ervinnel – emlékeztem szerint csak 1907-ben következett be. Megértően fogadta kérésemet, írásaimból ismert már. Áthelyeztetésem mégis csak 1909-ben következett be.

2.

A könyvtár megfiatalítása

Visszatekintve ezekre az évekre, úgy látom: éppen jókor érkeztem. Szabó Ervin hosszabb betegségéből felépülve, munkaereje teljében tért vissza a Fővárosi Könyvtár akkori otthonába, a Városháza első emeletére, s nekilátott – a jórészt magaválasztotta munkatársi gárdával terveit megvalósításához Meg akarta mutatni és meg is mutatta, hogy abban a barátságtalan helyiségben, a valamikori kaszárnyában is lehet új módszerekkel ízelítőt adni arról, milyen is lehetne kellemesebb környezetben egy nyugat-európai színvonalú

nyilvános tudományos szakkönyvtár. Jó kézikönyvekkel és gazdag folyóiratállománnyal várta az olvasót egy takarosan berendezett, vasárnap délelőtt is nyitva álló olvasóterem.

A belső könyvtári munka dandárjának csak járulékos része volt a régi könyvanyag átszűrése, az ósdi módszerek és eszközök elvetése: a nagyformájú kézzel írott katalóguscédulák helyébe gépen sokszorosított nemzetközi méretű kartonok, kartotékok stb. és a régi szakrendszer helyébe a Tizedes osztályozás bevezetése.

Fő gondja volt a könyvállomány és folyóirattár teljes felújítása, a megtartható régi anyag mellé a modern társadalomtudományok, a közgazdaságtan régi és új klasszikusai munkáinak, a várospolitikai irodalmának és e tudományterületek reprezentatív folyóiratai régi évfolyamainak beszerzése, a Budapest Gyűjtemény nagyvonalú kiépítése.

A könyvtár dotációját 1910-től kezdve bőkezűen emeli a Tanács. Milyen izgalmas volt a külföldről érkezett könyvcsomagok felbontása. Európa valamennyi országának neves antikvárusával közvetlen kapcsolatban álltunk.

A szép kiállítású, gyakran illusztrált katalógusok átböngészése, a nemzeti bibliográfiák számainak átnézése szinte naponta a megkívánt adag izgalommal ajándékozott meg. A házirend szerint a beérkezett friss folyóiratszámok átnézése is hasonló örömeket kínált. Az olvasókkal, kutatókkal érintkező könyvtárosoknak sorrend szerint naponta az asztalára kerültek gyors átnézés céljából a frissen érkezett folyóiratok.

1914 május 1-én – pontosan az egy év előtt kitűzött napon – beköltöztünk a gróf Károlyi utcai iskola első emeleti helyiségébe, vadonatúj cédulakatalógusunkkal (betűrendes, decimális és földrajzival). Az olvasóterem jóval nagyobb, – szabadon használható kézikönyvtárral volt felszerelve, a folyóiratolvasó is gazdagabb választékkal nyílt meg. Az olvasótermek és az ügyeletes könyvtáros szobája között volt a katalógusszoba, a hatalmas új kartotékkal: az olvasók szabadon használhatták ezt is.

Itt volt a kölcsönzőpult is. A szomszéd szobában az ügyeletes könyvtáros asztala mellett ülve, az üveges ajtón át figyelemmel kísérhette a könyvtár forgalmát. A kölcsönzést lebonyolító könyvtári dolgozó minden kutatót, aki bonyolultabb problémákkal jelentkezett, az ügyeletes könyvtároshoz kalauzolt, akit mi referenzkönyvtárosnak neveztünk. Ennek a szolgáltatnak jó híre volt már városházi életünk éveiben is. Üres kézzel soha, vagy nagyon ritkán távozott el tőlünk kutató (városházi tanácsjegyző, vagy fogalmazó).

És mi számontartottuk kívánságaikat, érdeklődési körüket távozásuk után is.

Mai könyvtárosaink számára mindez nem új már, de az első világháború előtt, sőt még az utána következő negyedszázad alatt, a Káplány Géza vezette Technológiai Könyvtáron kívül nem volt a fővárosban olyan intézmény, szerv, amely a szolgáltatnak ezt a módját rendszeresen ellátta volna. A témafigyelő szolgálat csecsemőkorát élte. Világítsa meg ezt egy még a városközi időkben való eset.

Jóval az első világháború előtt, a kisszármási földgazdálkodásokról szóló lapjelentések után történt. Ismeretes, hogy az Egyesült Államokban már a századforduló idejében kutattak földgáz után és távvezetékét is készítették. Az említett újsághírek után egy amerikai érdeklődés, amelyhez később egy német is csatlakozott, kutatási engedély ügyében tárgyalást kezdett a kormánnyal. Az érdeklődő külföldieknek a kormány a polgármester tudtával a Fővárosi Könyvtárat is figyelmébe ajánlotta a fellelhető forrásanyag felkutatása és összeállítása céljából. A könyvtár vállalta és teljesítette ezt a feladatot: gazdag forrásanyagot gyűjtött össze és foglalt jelentésébe. Természetesen nyers állapotban, értékelő megjegyzések nélkül. Az elkövetkező hivatalos tárgyalások eredménye az lett, hogy a Dunántúlon meginduló próbafúrásokra egy amerikai érdeklődés, a Duna-Tisza közén végzendőkre egy német érdeklődés kapott engedélyt a kormánytól. A könyvtárnak ezt a szolgáltatását hivatalos titokként kellett kezelni. A forráskutató brigád vezetője *Braun Róbert* volt.

3.

Szabó Ervin a világháború első két évében (1914-1915.)

Ha Szabó Ervin nem egész 42 évéből húszat tanuló évnél számítunk be, – bár az alkotó évek közé kell sorolnunk legalább két „tanuló évet” is – az, amit az ő életművének kell tekintenünk, megdöbbentően nagy. Nagy, nemcsak műveinek száma, maradandó értékei folytán, nagy azért, mert ezektől el nem választható közéleti munkája, munkásmozgalmi tevékenysége, tanító munkája diákok és munkások körében, a Társadalomtudományi Társaságban és ennek Szabad Iskolájában kifejtett irányító tevékenysége, aktív részvétele könyvtárosok országos tanácskozásain, szétágazó publicisztikai munkássága. Új csapásokon jár két nagy vállalkozása,

a jegyzetes, magyarázatos Marx-Engels válogatás (befejezetlen két kötetével is hatalmas torzó), az 1848-49-es forradalom párt-és osztály harcairól írt posthumus munkája, a tervezett új nagy Városi Könyvtár ügyében éveken át kifejtett tervező, meggyőző, alapozó jellegű könyvtári szakirodalmi munkássága és nem utolsó sorban illegális mozgalmi munkája, kezdve az 1902-ben „Die ungarische Freiheit” címen névtelenül megjelent brosúrájával. Ezt az életművet sem kötet – sem lapszámban kifejezni nem lehet. Különösen nem, ha még hozzá vesszük, – mert hozzá kell vennünk – életműve remekét, a Fővárosi Könyvtárat.

A felszabadulás utáni évtizedekben nem az életmű gondozásának feladata került előtérbe. A halott tudóssal vitakoztak egy-egy műve felett, mintha úgy vélték volna: ennyi is elég a művek és a nagy halott emlékének életbentartásához.

Egyedül könyvtári, könyvtárpolitikai tevékenységének írott, nyomtatott és ránk hagyományozott módszereinek gondozásáról mondhatjuk el, hogy hozzá méltóan történt gondozása. Tanulmányok, emlékezések, egy gyűjteményes kötet és egy minden tiszteletünket kiérdemlő nagy monográfia, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története, Remete László munkája bizonyítja ezt. „Válogatott írásai”-nak 1958-ban kiadott kötete sok fontos írását nem fogadhatta be.

Az, amire a következőkben kísérletet teszek, ami talán nem haladja meg erőmet: bevilágítani kívánok Szabó Ervin utolsó éveibe. Előzményeit csak nagy vonásokban jelzem.

1913-ban, a nyári szünet alatt utoljára összeülő fővárosi közgyűlés nem fogadta el a Tisza Kálmán (ma: Köztársaság) téren felépítendő nagy Városi Könyvtár és közművelődési palota tervét. Vázsonyi Vilmos így adta ki a jelszót a szavazás előtt: a demokrata többségnek: „*Nem adunk könyvtár palotát és Szabad Iskolát a radikálisoknak?*” Egy dédelgetett gondolattól és kedves tervtől kellett elbúcsúznia Szabó Ervinnek és munkatársainak. Egy év múlva éneklő katonák meneteltek a háborúba. A szép terv – még ha elfogadták volna is a demokraták – mindenképpen elsüllyedt volna. Az első hetek, hónapok „megrendítő intellektuális és morális izgalmai”, még sokáig ránehezedtek hangulatunkra, hiszen egy előttünk ismeretlen atmoszférába kerültünk, de a csüggedtség, levertség nem lett úrrá Szabó Ervin töretlen munkakedvén. Néhányan mundérba öltöztek munkatársaink köréből; néhányan nem tértek vissza. A néma ajakról ez a meg nem fogalmazott jelszó volt leolvasható: úgy dolgozni, mintha nem volna háború, de ha lehet, jobban! Kész-

seggel vállaltuk a – városháza hivatalában némi megrökönyödést keltő esti 9 óráig tartó kétműszakos közönségszolgálatot.

Egy téli kései délutánon Nizsinszkijt, a nálunk rekedt világ-hírű orosz táncművészt és feleségét kalauzolták be hozzám. Az ifjú feleség: Pulszky Romola balerina, Márkus Emmának a Nemzeti Színház nagy művésznőjének lánya volt. Kosztümtörténeti műveket kértek és kaptak. Ez sem hiányozhatott a főváros könyvtárából. Attól fogva gyakran látogattak el hozzánk. Megértettük, hogy a könyv illusztrációi csak szorosan egymáshoz simuló fejekkel tanulmányozhatók. Nem zavartuk őket ebben.

A háború második évében, amikor kialakult a háború következményeihez igazodó hátországi élet, Szabó Ervin újra elővehette régebben programba vett nagy lélegzetű „Társadalmi- és pártharcok az 1848/49-es szabadságharcban” című munkáját. A nagy könyvtár propagandájának ügye lekerült a válláról s a mértéktelen ember-pazarlással járó háború nyomasztó közhangulatában jól esett beletemetkezni a nagy munkába. A nagyba s a kicsinyekbe is, a napi követelmények szolgálatában is állni, mert ezeket sem hanyagolta el. A „kicsinyeken” értve aktuális kérdésekkel foglalkozó tanulmányait, vitacikkeit, publicisztikai írásait. A világesemények által felvetett kérdésekről nem kevesebb, mint négy hozzá közelálló folyóiratban jelennek meg írásai.

Előszörban a „Huszadik Század”-ban. Itt jelenik meg 1915-ben, kibővítetten füzetalakban külön is, sőt német nyelven is „*Gazdasági szervezet és háború*”^{*} c. tanulmánya. Ezt a tanulmányát átfűti az a fajta izgalom, amikor a tudósnak olyan ellentmondások napvilágon történő elemzésére nyílik alkalma „amelyek a társadalom minden osztályának, minden tagjának érdeklődésére számíthatnak”. Amikor eleddig csak a tudósok kis köre által megvitatott összefüggések tisztázása adott alkalmat arra, hogy – a háborúval együttjáró korlátozott szólásszabadság ellenére – vakmerő végkövetkeztéseknek is hangot adjon. Hogy amit higgadt és támadhatatlan közgazdasági érveléssel megállapít, preludiuma lehessen egy később esedékes antimilitarista kampánynak.

A sajtót, – a tudományos folyóiratokat is – éberem figyelték a háború alatt: ennél világosabban kifejezni a szándékot, aligha lehetett. Egy belső parancs szavára hallgatni: ez vezette a tollát. Bármilyen történik is körülötte ... a kockázat vállalásának ez volt a kezdete.

^{*} A Huszadik Század könyvtára, 56. sz.

A háború felvetette problémákat két másik oldalról is megvizsgálta. A Városi Szemlében (Bárczy István és Harrer Ferenc folyóiratában) „A háború és a városok” c. tanulmányát azzal kezdi, hogy „a nagy világháború hatodik hónapjában szinte értetlenül tekintünk vissza az augusztusi első hetekre... amikor az ijedelem oly súllyal nehezedett a lelkekre és a gazdaság egész üzemét oly tökéletesen megbénította, hogy ... igen kevesen voltak, akik remélték hogy a háború befejezése előtt a gazdasági élet valamelyest normális rendje helyreálljon.” És hogy ezt a híven jellemzett hazai helyzetet megértse a második világháborút is átélte ma nemzedéke, mindjárt idézzük azt a leleplezés számba menő hengegő közleményt volt német szövetségesünk egyik legjelentősebb lapjából, a Frankfurter Zeitung 1914. aug. 1. reggeli számából, amely a háború előestéjén jelent meg: ez pedig így szólt: „a háború bizonyosságának pillanatában gondosan mérlegelt pénzügyi rendszabályok rendszere fog hatályba lépni, amelyek alkalmasak arra, hogy a hitel- és pénzhíányt, amennyire az egyáltalán lehetséges, megakadályozzák.” Ilyen precizitással csak olyan hatalom készülhetett fel, amelynek kedvére volt az öt kontinensre kiterjedő háború kirobbantása. Politikai tartalmát az idézett cikknek Szabó Ervin ekkor nem aknázhatta ki. Ezt a fővárosi vezetésű városi politikai folyóiratában nem tehetette meg. Ezúttal tehát azt vizsgálta meg, hogy Budapest férfi népességében mily számmal és aránnyal szerepelnek a hadköteles korosztályok.

A világháború szülte társadalmi jelenségeket Szabó Ervin még egy harmadik nézőpont: az európai kultúrközösség szempontjából is megvizsgálta és ezzel a tanulmányával e sorok írójának folyóiratát, a Könyvtári Szemlét tisztelte meg.*

Európa joggal közösnek tartott kultúrértékeit nemcsak végveszéllyel fenyegette a világháború, de ezekből igen sok pótolhatatlant meg is semmisített.

Féltette azoknak a kapcsolatoknak a megszakadását is, amelyek a tudomány és irodalom alkotóit és ezek közönségét egyetlen nagy családban egyesítették.

Igen sok nemzetközi tudományos egyesületben csak századunk húszas éveinek közepén állt helyre a megkívánható együttműködés. A jeget az 1924-iki csikágói nagyszabású német könyvkiállítás törte meg. A kapcsolatok folyamatos normalizálása néhány tudomány területén a genfi Népszövetség Cooperation Intellectuelle des Asso-

* Szabó Ervin. Az európai kultúrközösség a háború után. = Könyvtári Szemle 1915. 1-3. sz. p. 1 -10.

ciations Scientifiques c. szervezete kezdeményére ugyancsak a húszas évek végén kezdődött el.

Ha még megemlíjtük vitacikkeit a proletárköltészetéről a Nyugatban és a Népszavában: a harmadik háborús év harcképességének és munkaerejének teljességében mutatja be Szabó Ervint, a minden nap elutasíthatatlan új feladatával birkózó tudóst. Ám ez a bizakodás a szellem erejében – amely a legjobbakban mindig párosul az erkölcsi erővel, – lényének legigazibb vonását ragyogtatja fel.

4.

Az „Irodalmi úr” terve

Töretlen maradt a munkakedve Szabó Ervinnek a háború utolsó három évében is. Megnyugtató és felvillanyozó hatású is volt ez számunkra. Jól érezte magát a Károlyi utcai új otthonban. Egyetlen elejtett szava sem árulta el, hogy még fáj (hiszen fájnia kellett), hogy kárbaveszett átgondolt, nagyvonalú propagandamunkája a tervezett nagy könyvtárpalota érdekében. Közéleti élénkségének, a felmerült tudományos és ideológiai kérdések megvitatásában való részvételén kívül bizonyítéka volt az a rugalmasság is, ahogyan régi munkatársaival egyik napról a másikra mozgásba hozta a sebesültek olvasmányait, a lövészárkokban álló harcok idején unatkozó katonáink hasznos könyvekkel való ellátásának gépezetét. Plakátokon kértük az itthonmaradtakat könyvadományok felajánlására. Igyekeztünk tartalmilag értékes könyveket a frontra juttatni. Az akció lebonyolítását Enyvvári Jenőre bízta.

Ám jutott vállalkozó kedvéből többre is, ha nem is teljes sikerrel. A Fővárosi Könyvtár a nyugati könyvkereskedelemmel jól ápolt összeköttetései következtében a háború kitörése utáni hónapokban még fenn tudta tartani kapcsolatait. 1915 elején például egy hágai könyvkereskedő útján jutottunk hozzá az angol és francia frissen sült kurrens bibliográfiákhoz és ezekből – ha vázlatosan is – meg lehetett konstruálni a két ántánt ország háború alatti könyvkiadásának képét, sőt a két nép háborús mentalitását, szellemi arculatát is az adatok alapján. E bibliográfiák nyomán írtam meg szemnyitó tanulságokkal is szolgáló áttekintésemet a „Könyvtári Szemle” 1915. jan. – márciusi számában. Ez a szándék, de maga ez amúfaj is megnyerte Szabó Ervin tetszését. Tetszett Szabó Ervinnek ez a műfaj, már a Szemlékben való *korábbi* jelentkezésekor is. Ismeretes, hogy a Könyvtári Szemle indulásakor, 1913-ban, nyomban harcot indított az akkoriban a Könyvkereskedők Egyesülete

által gondozott hivatalos kurrens magyar könyvészet teljessége érdekében. Azt követeltük, hogy könyvészetük dolgozza fel a könyvkereskedelmi forgalomba *nem kerülő* fontos, új könyvtermést is. Az Egyesület vezetősége húzódozott ettől. Érveink támogatására tehát kiadónkkal egyetértve arra vállalkoztunk, hogy a köteles példányokban részesülő Központi Statisztikai Hivatal előzékenysé-
gét kihasználva megmutatjuk, hogy lehet teljesebb, gazdagabb tá-
jékoztató kurrens magyar könyvészetet is csinálni. Ezt a kurrens
teljesebb könyvészetet melléletként a Könyvtári Szemléhez csa-
toltuk, s hogy jelentkezése ünnepélyesebb legyen, Szabó Ervin ötle-
téből *Schöpflin* Aladárt kértük fel arra, hogy a könyvészet első
füzetének bevezetőjeképpen írjon áttekintést „*Futólagos szemle
1914 karácsonyi könyvpiaca felett*” címen. A további könyvészetek
elé már én írtam meg egy-egy hónap új magyar könyvtermése fe-
letti szemléimet. A Könyvkereskedők Egyesületének elnöke -
az Egyesület presztízsét féltve – hamar megelégette azt a tünte-
tést, így felajánlotta a könyvtár bibliográfusainak, Pikler Blanká-
nak és nekem, hogy vegyük át az egyesületi bibliográfia szerkeszté-
sét a Statisztikai Hivatal anyagával bővítve és közöljük ezt a Cor-
vinában. Szent lett a béke! Az Egyesület Évkönyve, amely az évi
termést összefoglalta, 1914-től kezdve 1917-ig bezárólag a mi szer-
kesztésünkben jelent meg. A „teljes” könyvészet ügye megoldódott,
de elmaradtak az olvasmányosan megírt „futólagos szemlék”. A
könyvpropagandának erről a formájáról Szabó Ervin nem akart
lemondani. 1915 végén azt javasolta a Szemle kiadójának, Lantos
Adolfnak, adjon ki a Könyvtári Szemlét beolvastva új folyóiratot
„Irodalmi ör” címen új és régi, fontos könyvekkel, köztük nélkü-
lözhetetlen kézikönyvekkel foglalkozó, olvasmányosan megírt cik-
kekkel, mert a Könyvtári Szemle témaköre és egész világa túlsá-
gosan is gazdag ahhoz, hogy emellett még a hasznos új és a ritka
könyvekkel is érdemük szerint foglalkozhassak. Úgy gondolta: a
könyvtárügynek is használ, ha a lap – alcíme szerint „könyvtári és
kritikai szemle” formájában – az irodalom barátainak nagy táborát
is megbarátkoztatja a könyvtárak problémáival.

A terv megszületett, Schöpflin Aladárnak is tetszett, a kiadó-
nak is, akinek virágzó antikváriuma volt. Tetszett a múlt század
40-es éveiből való patinás cím is, amelyet Frankenburg Adolf „Élet-
képek” c. folyóiratának melléklete viselt. Engem fellelkesített a
terv. Úgy éreztem, hogy Szabó Ervin az általában „lekezelt” könyv-
tárost rangban a tudományos publicisztikát művelők mellé kívánja
emelni. Azonkívül az se volt kicsiség, hogy nevem, mint szerkesztőé,
ott lett volna Schöpflin Aladár és Szabó Ervin neve mellett.

A terv azonban terv maradt; a háborús papírinség sorvasztotta el. Hiszen még a napilapok rotációs papírját sem tudtuk kellően biztosítani. Új lap indítását pedig éppen ennek ürügyén egyáltalában nem engedélyezték.

[1968. január]

PÓRNÉ, VÁRADI Irma: Róla emlékezni

Most, mikor a veszteség okozta fájdalmat már fél évszázad enyhítette, nagy megnyugvás tölti el szívemet, hogy ilyen emberek is voltak, s nekem is volt némi közöm hozzájuk.

Rendkívül szuggesztív egyéniségére jellemző a következő bonmot:

„A könyvtárban senkinek sincs személyes ügye, csak egy nagy személyes ügy van: Szabó.” Hogy kitől eredt, már nem emlékszem. Talán Köhalmtól, talán Dienestől.

Viszont Szabó Ervinnek csak egy nagy személyes ügye volt: a könyvtár. Nem hivatal volt ez számára, hanem kultúrforradalmi misszió, s ennek szolgálatába állította mind a tudományt, mind a művészetet.

„Múzsák fia” volt, s „tudósoknak elseje”. A tudásról nyilatkozzanak a tudósok. Hozzám a múzsák állnak közelebb, s Szabó Ervinhez még közelebb álltak.

Hallatlan nagy szépirodalmi műveltsége volt. Tudományos művei egyes fejezeteinek mottóit is kedvenc szépíróitól vette. Szentül hitt abban, hogy a „kiművelt emberfők” nem oldhatnak meg semmit a lélek kiművelése nélkül. Hitte, hogy a tudományos törvények dogmákká merevednek fantázia nélkül. Hitte, hogy a tudomány, az irodalom, a művészet minden válfajának szintézisén alapuló kultúrpolitika visz a tökéletes társadalom felé. Magánéletében számos író és művész szerepel intim barátai sorában.

Hivatalba lépésével a könyvtár megelevenedett. A sinecurák hűvös, exkluzív légkörét lázas tevékenység váltotta fel. Gépek kattogtak, céljuk felé törekvő emberek jártak-keltek, vitatkoztak, dolgoztak. Tudományszomjas vendégek jöttek belföldről, külföldről.

S aki ezt a gépezetet elindította, s a nagy nehézségek ellenére európai szinten kimagasló kultúrcentrummá fejlesztette, ennek a dolgozószobája mindaddig, amíg a Károlyi utcában nem költöztek, - a Központi Városháza udvarára nyílt, ahol a kocsisok a lovakat abrakoltatták, s a felhangzó nyerítés zavarta munkájában. Basch Imre a nagy tréfacsináló, aki később letette az orvostudományi

doktorátust, majd a Margitszigeti Szanatórium igazgató főorvosa lett, buzgó tréninggel gyakorolta magát a nyírásban, míg oly tökélyre vitte, hogy egy napon odaállhatott Szabó Ervin ajtaja elé, s nyírni kezdett. A hatás tökéletes volt, hűsleges titkárnöje Prückler Ilka közlése szerint Szabó Ervin, nem is sejtve, hogy a hang honnan jön, nagyon bosszankodott..

Miért mondtam ezt el? Nem a humor kedvéért, hanem azért, mert ez a kis anekdota (fontos láncszeme a mindenkori történetírásnak) élesen rávilágít Szabó Ervin puritán egyéniségére, aki mindenre és mindenkire gondolt, csak önmagára nem. Szerény fizetéséből még áldozott a könyvtárra, ha a költségvetésbe be nem illeszthető beszerzésekről volt szó. (PI. tornafelszerelést vásárolt a könyvtárban délutánonként önkéntes munkát végző tisztviselőknek). Mikor a háború alatt nagy betegen feküdt, ez a morálszeni (ha jól emlékszem Kaffka Margit nevezte el így) nem engedett meg semmiféle élelmiszerbeszerzést „feketén”.

Vezetése alatt a könyvtár a demokratikus munkaközösség mintája lett. Az iskolai végzettséggel kapcsolatos státusok közötti hierarchiát áthidalta; sem munkakör szempontjából, sem egyéb vonalon nem tett különbséget középiskolai érettségivel vagy főiskolai végzettséggel rendelkező tisztviselők között. Tekintetbe vette azt, hogy az utóbbinak elvégzése a kapitalista világban az anyagi, az osztály helyzettől függött. Kötelezővé tette mindenki számára a könyvtárnak járó folyóiratok tanulmányozását s az azokról való referátumot. Különösen nagy gondot fordított a csak hat elemivel, vagy négy polgárral rendelkező gyakornokok képzésére, és külön nevelő tanárt adott nekik dr. Braun Róbert személyében.

Univerzális látóképességével, ellentétben a merev teoretikusokkal a munkásosztály sohasem mint elvont fogalom élt benne, hanem meglátta azt, – lenini vonás – hogy a tömeg egyedekből áll. Mint nagy intellektus az írástudók történelmi felelőségének tudatában, mint szív-ember segítőkészséggel és részvétellel fordult az egyszerű emberek felé. Az altsztek ügyes-bajos dolgaikban hozzá fordultak, nyomorúságos fizetésüket segélyek kieszközölésével pótolta. Sohasem vette őket igénybe személyes szolgálatra, ami az akkori közhivatalokban ritkaság volt. Az arra rászoruló tisztviselőknek is kieszközölte segélyeket, jómagam is éreztem jószágos, segítő kezét.

A hivatalból hazafelé menet a Kecskeméti utca sarkán álló vak újságárustól vásárolta meg naponta „Az Est”-et. Egy alkalommal az útja más irányba vitte, de inkább kerülőt tett, hogy ezt a hűség-szolgálatot el ne mulassza.

A kultúrforradalmi harc alapbázisát a fiókkönyvtári hálózat

kiépítésében látta. Mindenki, aki abban az időben fiókkönyvtárban dolgozott, tanúja lehetett annak, milyen kinyilatkoztatás volt a jó könyv azok számára, akikhez mindaddig nem jutott el.

Mint minden kimagasló, nemes és nagy célra törekvő egyéniség, maga köré tudott tömöríteni egy lelkes munkatársi gárdát. Művész volt abban, hogy egyéni kapcsolatot tudott létesíteni velük, s ez volt az a serkentő motor, hogy munkaképességük maximumát állítsák a közös cél szolgálatába. Ma azt mondanók, hogy felszínre hozta a rejtett tartalékokat.

Sohasem a főnök állt szemben a beosztottal, hanem a tanár a tanítvánnyal. A legideálisabb törtenelemalakító nexus a bibliai idők „Mesterétől és tanítványaitól” egészen napjainkig. (Gondoljunk az amerikai egyetemekre, ahol tanárok és tanítványok közösen harcolnak a „hójják” ellen.)

Mikor Szabó Ervin emlékét idézve elém tolulnak azok a csendes dialógusok dolgozószobájában, munka átadásánál, munka átvételénél, szinte félve írok róluk, mert esetleg dicsekvésnek látszanak, holott meg vagyok győződve arról, hogy minden munkatársa, bizonyára még nagyobb mértékben, őriz ilyen kedves emlékeket. Azért sem hallgathatom el őket, mert élénk fényt vetnek arra, milyen kiváló pedagógus volt Szabó Ervin! A tanítvány elhivatottságának tudatosítása, az önbizalom növelése, ezt a pedagógiai elvet száz százalékban érvényesítette.

Dobogó szívvel nyújtottam át neki első negyedévi jelentésemet az 1914-ben megnyílt Százados úti fiókkönyvtárról, amelynek vezetésével megbízott. Bírálata ez volt: „Sajtókész kézirat”, meg kell jelennie a Városi Szemlében!” Ami persze meg is történt, „Egy városi fiókkönyvtár kezdetei” cím alatt. Különösen a befejező passzus tetszett neki: „Míg a nagy tudományos könyvtárak a nyitvatartás idejének kibővítésével nem állnak a közönség rendelkezésére, míg minden kerületnek nem lesz fiókkönyvtára, addig zsúfoltság lesz, s nem fejthet ki eredményes működést egy fiók sem. A fiókkönyvtár működésének milyenségét a könyvtárügy összessége determinálja, s ennek fejlesztése az, amelyre mindannyiunknak törekedni kell.” Ugyanis ebben az időben sajtótámadás érte Szabó Ervint a 2. sz. fiók zsúfoltságával kapcsolatban. Másnap átadta nekem „A tőke és a munka harca” c. könyvét a következő dedikációval: „Váradi Irmának, jóban és rosszban mindig barátomnak”. Más alkalommal megajándékozott „Imperializmus és tartós béke” c. könyvével, ezzel a dedikációval: „Váradi kollégának, teljes tisztelettel, a szerző”. Sajnos a világegés folyamán ezek a kedves emlékek elvesztek.

Hasonló mozaik: Mikor a Szabad Lyceumban „A háború és a béke regényei” címmel előadásom kéziratát átnyújtottam neki, a bíráló ismét ez volt: „Sajtókész kézirat” és kapcsolatot létesítve az „Uránia” c. folyóirat kitűnő szerkesztőjével dr. Szász Károllyal, ott megjelentette.

Szigorúan megkövetelte a dolgozóktól a munkát, de átsillant rajta a humor iránti érzék, ami a melegszívű emberek jellemzője. Néhány példa: Szabó Ervin magának tartotta fenn a fiókokba küldendő könyvek beszerzésének jóváhagyását, messzemenően figyelembe véve a fiókvezetők igénylését. Egy alkalommal a vezetésem alatt álló Százados úti fiókba irányítandó szállítmánnyal kapcsolatban – nevetve mondták vissza kollégáim – jegyezte meg: „Pofonütöm azt a Váradit, ha még egyszer panaszkodik, hogy nem kap elég könyvet.” Legközelebbi találkozásunk alkalmával ezt mondtam a hallatlanul udvarias Szabó Ervinnek: Hallottam, direktor úr, milyen népiesen fejezte ki magát velem kapcsolatban.

Belgiumi tanulmányútjáról visszatérve, Bruges egyik városrészletét ábrázoló rézkarcolt hozott nekem, s azzal adta át, hogy bekatalogizáljam. Bekatalogizáltam annak rendje és módja szerint. (Kép, tárgy, keret stb.), úgy kezelve mint egy sorozatot (Timeo danaos et dona ferentes, 1.) Másnap megajándékozott egy nagyon szép férfi Toula-órával, mondván, hogy elhozta a sorozat 2. számát. Ugyanis akkoriban vettem egy órát, de becsaptak vele, nem működött, s ezen nagyon bosszankodtam.

Belgiumból való visszatérését a következő módon ünnepeltük meg. Egy kis bábszínházat vásároltam, s hozzá ún. matricák levonására szolgáló, színes alakokat ábrázoló íveket.

Ezekből vágtuk ki a bábukat. A kis színház ormán a magyar és a belga zászló lengett. A függönyön ez a felírás volt: Decimális játék, kiskorú könyvtárosok számára, a Dewey-féle decimális rendszer gyors és könnyű megtanulására. Ez célzás volt Dienesre, a „Benjámint”-ra, akit „a gyerek”-nek neveztünk. A kivágott bábuk decimális beosztásában a könyvtár összes osztályozó tisztviselői részt vettek. így pl. egy menyasszonyt ábrázoló bábút a házasságnak megfelelő decimális számjellel láttak el, Madzsar a színpadi felhőtlen kék eget így osztotta be: Aviatika Magyarországon. Szabó Ervin íróasztala és munkaasztala tele volt talapzatukon álló bábukkal. A tisztalelkű emberek spontán örömeivel örült ennek. Le sem engedte bontani mindaddig, míg át nem telefonálta Wildner tanácsnokot, aki szintén nagyon élvezte ezt a könyvtári színjátékot. Ő volt az, aki a könyvtári szakvizsgán feltette a bűbajos buktató kérdést: Mi nagyobb érték: egy vadonatúj bibliofil könyv vagy egy

agyonolvasott, elnyűtt könyv? Wildner, ez a nagy kultúrájú, finomlelkű ember, hathatósan támogatta Szabó Ervint kulturális elgondolásai megvalósításában.

Egy alkalommal csínytevésből, azaz inkább, hogy kollegáimat mulattassam, egy csomó verset mondtam be a diktafonba, melybe Szabó Ervin szokta diktálni a titkárnője által gépelendő leveleit. Főleg dr. Braun Róbertné, aki iskolatársam volt, együtt érettségiztünk, s akivel összekötött a nosztalgia az iskolapad után, nagyon élvezte ezt. Azután lejátszottuk a bemondottakat, gramofon módra. Szabó Ervin véletlenül éppen felénk jött. Kicsit megijedtünk, de nem haragudott, sőt meg volt elégedve a műsor összeállításával; Ady és más modern költők versei szerepeltek benne, köztük, egy pajzán Wedekind-szonon, „Der Mohm.” Megértő volt, mint a jó tanár, aki néha cinkosa is a tanítvány csínytevésének, ha az nem szolgál rossz célt, csak egy kis szórakozást.

A karácsony megünneplése a hivatalokban a burzsoá világban rendszerint így zajlott le: a tisztviselők legjobb ruháikba öltöztek és bevonultak a főnök, a „vezér” szobájába, átnyújtották neki keserves fillérjeikből, azaz inkább koronákból vásárolt értékes ajándékukat, s egy főnöki kézsorítással meggazdagodva távoztak. Mi így ünnepeltünk: Karácsonyfát állítottunk fel, s azt a decimális beosztást jelző színes nyelvekből készült füzérekkel, gemkapcsokkal „lovassokkal”* s más irodai kellékekkel díszítettük s a leleményesek és művészi érzékűek jóvoltából, a fa igen jól hatott. Úgy álltunk körül, mint egy szerető család, Szabó Ervin, a családfő, rendkívül meghatódott és hálás volt. Érezte a feléje áradó szeretetet. A karácsonyfadíszek között szerepelt egy kis fehér kartonlapra rajzolt vasaló, mint Pikler Blanka ajándéka, ezzel a felírással: Arcsimitó vasaló az igazgató úr részére, használatba veendő reggeli körútja előtt. Ugyanis Szabó Ervin reggeli körútján valóban szokatlanul szigorú arcot öltött. Az volt az elve, hogy a kezdés igen fontos munkamozzanat, a pihenés óráit jól ki kell használni, mert akkor a legproduktívabb a munka. Ellenségei azzal vádolták, hogy a Taylor-rendszert alkalmazza a szellemi munkásokra is. Ez nem volt igaz, s onnan eredt, hogy forradalmi újításnak számított az, hogy valaki közhivatalban számonkéri a munkateljesítményt. Annyi azonban tény, hogy bizonyos tudományos szempontokat érvényesített a munkamódszerekkel kapcsolatban.

De ebbe a látszólag idillikus légkörbe zordonan, fenyegetően bele-belesüvített a történelem.

* Irattámaszok.

A munkásság minden megmozdulására a könyvtár pozitív módon reagált. Ilyen alkalmakkor a központ és intézményei a szolidaritás jeléül zárva maradtak. A Százados úti fiókkönyvtár melletti városi házban a Szabó Ervin által szerzett lakásban laktam, s az egyik ilyen nagy munkástüntetés alkalmával a kölcsönzést szüneteltetve, a könyvtár helyiségét megnyitottam a gyerekek számára, hogy menedékük legyen a tüntetésben résztvevő szülők távollétében. Szabó Ervintől ezért nagy dicséretet kaptam: beírta a látogatásai során tett észrevételeit tartalmazó fióknaplóba. S az Internacionálé, mely Szabó Ervinnek a tisztviselők részére részben a saját lakásán, részben Madzsaréknál rendezett zsúrján elhangzott, lényegesen különbözött a szalonszocialisták gesztusától; a jelenlevők többségének elkötelezettsége a forradalmi cselekvésre izzott benne. A Tanácsköztársaság eleste után, az egyik ellenforradalmi érzelmű tisztviselő, aki maga is részt vett a zsúrokon, az Internacionálé énekletét vádként hozta fel az egyik kommunista fegyelmi ügyében.

A Szerbia elleni démarche napján senki sem ült munkaasztalához, a tisztviselők megvitatták, megtárgyalták az eseményt, s Szabó Ervin, aki reggeli körútját végezte, fültnúja volt annak, mikor az egyik, közismerten jobboldali érzelmű tisztviselő, ragyogó arccal, lelkes hangon kérdezi: „Olvasták a démarche szövegét?” Szabó Ervin arca megvetést, megdöbbenést, mély szomorúságot árult el, s szó nélkül továbbment.

Szabó Ervin, aki nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy bepillantson munkatársai eszmei világába, s azon a napon, amikor hírül vettük, hogy Adler Frigyes agyonlőtte gróf Stürghk osztrák miniszterelnököt, megilletődve, felajzva ezt kérdezte tőlem: Na kisasszony, ön is megtette volna? Erre, világosan emlékszem ezt feleltem: Ha más tette volna, kevesebb erkölcsi tartalommal, annak a cselekedetnek sem önmaga, sem a köz számára nem lett volna értéke – s ez helyeslésével találkozott. Hozzá kell tennem, hogy Szabó Ervinről köztudott volt, hogy ellensége minden anarchista merényletnek, de Adler Frigyes esetében a bűnös háború hadigépezetének megbénítására irányuló hősiességét látott.

Bár halálos kór pusztította már őt, utolsó erejével is küzdött a háború ellen.

Boldog vagyok, hogy az utóbbi időben már alig esik szó Szabó Ervin „tévedéseiről”. Bármilyen szerénytelenségnek is látszik, de nem hallgathatom el, hogy véleményem szerint tudománytalan dolog, visszamenőleg „tévedésben”, marasztalni el azt, aki szindikalista volt, de ugyanakkor minden baloldali mozgalmat támoga-

tott, s az első világháború idején történelmi jelentőségű antimilitarista tevékenységet fejtett ki.

A marxizmus fényénél látható ugyan a vezető fonál, s a végcél sem téveszthető el, de az útvesztők létezésének tagadása veszélyes utópia volna. Az emberiség története a világirodalom legérdekesebb, váratlan fordulatokban bővelkedő, legizgalmasabb regénye, s kontáram az, ahol már az első lapokból ki lehet találni a továbbiakat.

Többször és többen felvetették a kérdést, vajon Szabó Ervin csatlakozott volna-e a Tanácsköztársasághoz? Ha a felelet csak majdnem egyhangú igen, ennek oka egyes-egyedül Szabó Ervin szerénységében keresendő, aki mondhatnám antagonistája volt a demagógnak. A tőke és a munka harca c. könyvének befejező passzusában, noha ez a könyv harcos kiállítás a szocializmus mellett, megható szerénységgel csak ennyit mond a szocializmus megvalósulásáról: „hiszünk és bízunk”. Nem vállalta az augur szerepét, aki a tömegek fölé emelteti magát. De akik a könyvtár izzó légkörében éltek, mely mint egy szeizmográf fogta fel a robbanásig feszült bel- és külpolitikai ellentétek kitöréseit, baloldaliak és jobboldaliak egyaránt meg voltak győződve arról, hogy Szabó Ervin a forradalmat készíti elő és várja. Véletlen-e, hogy intencióit legjobban megértő munkatársai, Dienes, Kózhalmi, Pikler Blanka, Braun Róbert, Madzsar – s magam is – habozás nélkül a Tanácsköztársaság mellé álltak?

A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosságának első ténykedései között szerepelt Szabó Ervin „A tőke és a munkaharca” c. könyvének kiadása. Révai József klasszikus előszavában ezt írja: „Szabó Ervin ízig-vérig forradalmár volt”, s nem elítéli, hanem inkább magyarázza Szabó Ervin szindikalizmusát. Meggyőződésének ad kifejezést, hogy ugyanúgy, mint a magyarországi szindikalisták kis csoportja, ő is csatlakozott volna a kommunista párt forradalmi akciójához, s ezt mondja: „Szabó Ervinnel is találkoztunk volna a forradalmi cselekvésben. Ezért valljuk magunkénak.” Ebből az elgondolásból született már előzőleg a Tanácsköztársaság Szabó Ervin emlékének szentelt dekrétuma.

S az a „krisztusi etika”, mely Révai szerint fontos lelki tényező volt forradalmi állásfoglalásában, nem állította volna-e a szinte védtelen, elárult proletariátus tiszta és igaz ügye mellé, az ellene gálád módon összefogó burzsoá túlerővel szemben? Elképzelhető-e, hogy elefántcsonttoronyba vonult volna, mikor az volt a helyzet: aki nincs velem, ellenem van? Vagy elképzelhető-e, hogy Kajafás és Pilátus mellé állt volna?

1916-ban Szabó Ervin orosz tanfolyamot szervezett a könyvtár tisztviselői részére. Két hadifogoly tartotta, az egyiket Charitonnak (vagy Haritonnak) hívták, a másiknak a nevére nem emlékszem. Az érintkezés a hadifoglyokkal rendkívül szívélyes volt. (A legjobb eredményt Dienes érte el, főleg a kiejtés terén). Nem volt-e jövőbe mutató cselekedet ez a tanfolyam az első világháború kellős közepén, a legvadabb háborús uszítások idején? Nem volt-e jövőbe mutató optimizmus a Szovjet felé?

Balzac halála közeledtét érezvén, ezt kérdezte a pulzusát megtapogató orvostól: Docteur! Aurais-je encore le temps d'écrire un livre?... Én is azt kérdem a sorstól, lesz-e még annyi időm, hogy megírjak egy könyvet –, Szabó Ervin életregényét?...

[1968. január]

SIMAINÉ, MADZSAR Lili: Mozaikok

Gyermekkoromban ádáz harcot folytattam Ervin bácsival May Károlyért. Ő mételynek tartotta Winnetout és a többi May-könyveket az ifjúság számára, ál-romantikája, földrajzi és néprajzi tévedései miatt, utálta bennük a rengeteg öldöklést. Térképen magyarázta el nekem a földrajzi lehetetlenségeket, sőt összeszámoltatta velem az egyik kötetben a legyilkoltak számát. Nem tudtuk egymást meggyőzni: Ervin bácsi nem túrta meg az ifjúsági könyvtárakban May Károly könyveit, nekem viszont egyik legszebb emlékem maradt „Winnetou, a vörös gentleman”, négy kötetben.

A másik író, akinek ifjúsági műveit nem szívlelhette, az Wilhelm Busch volt. Nem bírta a durva német humort, az emberekkel, állatokkal történő folytonos kegyetlenkedéseket, ő, aki minden könyvet tiszteletben tartott, egyszer zsebkésével vágott ki egy történetet egyik Busch-könyvemből, melyet még a többinél is durvábbnak talált. Ebben megegyezett az ízlésünk: én sem szerettem Buscht, főleg mivel gót betűkkel volt nyomva.

A magyar írók közül különösen Tömörkényt tartotta nagyra. Sokra értékelte kitűnő magyar stílusát és komoly mondanivalóját. Mint saját könyvtárában, mint a Fővárosi Könyvtár minden egyes fiókjában meg voltak összes művei... Pedig abban a korban bizony még kevesen értékelték Tömörkényt.

Örökké kedves emlékem marad az az eset, amikor az első világháború alatt elhozta hozzánk Karinthy „Tanár úr kérem”-ét, mely

éppen akkor jelent meg. Első szótól az utolsóig hangosan felolvasta nekünk és közben úgy nevetett, hogy a könnye is kicsordult. Ez volt talán az egyetlen alkalom, amikor szívből láttam nevetni.

Mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója szigorú, szinte azt lehetne mondani, túl pedáns rendet tartott. A tisztviselők munkaideje akkoriban 8 órakor kezdődött. Ervin bácsi 8 óra után 5 perccel elindult az első emeleti szobájából és a pincétől a padlásig végigjárta az épületet. Ellenőrizte a portást és a telefon működését, a takarító-nőket és a porszívókat, minden helyiség rendjét és tisztaságát. Megkövetelte, hogy minden tisztviselő a helyén legyen, sőt a ceruzáknak is meghegyezve kellett feküdniük az íróasztalokon... Megszabta? a megszólításokat is: mindenkit vezetékneven („asszony”, „kisasszony” vagy „úr” hozzáadásával) kellett szólítani. A könyvtárban nem léteztek „Icukák” és „Pityukák”. Elrendelte, hogy az ajtó előtt nem szabad egymást tessékelní, előreengedni: az lép be elsőnek, aki előbb ért oda, tekintet nélkül arra, hogy nő-e vagy férfi. Ez mind talán kicsinyesnek hangzik, viszont valószínűleg éppen ez a szigor képezte az alapját annak, hogy a Fővárosi Könyvtár gyorsan, hibátlanul és a legnagyobb körültekintéssel szolgálta ki olvasóközönségét.

Üldözött minden szabálytalanságot. Egyszer bejött a szobámba és a kezébe vett egy könyvet, melyet a könyvtárból kölcsönöztem ki, de a kölcsönzési ideje már lejárt.

„Hol az intőcédulád?” kérdezte.

Nem volt. A szegény tisztviselő valószínűleg nem akart az aligazgató lányának intőcédulát küldeni. Ervin bácsi éktelen hagra gerjedt:

„Mindegy, hogy ki nem viszi idejére vissza a könyvet! Ilyennek nem szabad előfordulnia a Fővárosi Könyvtárban.”

Nem is történt meg többet.

Egy más alkalommal valami kirándulást szerettem volna megbeszélni az egyik tisztviselővel. Felhívtam a könyvtárt, de a portás, aki kis koromtól ismert, felvilágosított, hogy az illető elment valahová. (Akkoriban a portás kapcsolta a mellékállomásokat.) Ezt elmeséltem otthon, véletlenül Ervin bácsi jelenlétében. Ervin bácsi dühbe gurult:

A portásnak az a kötelessége, hogy kapcsolja a kórt mellékállomást, nem pedig, hogy információkat adjon! Kapcsolnia kellett volna, majd ott megmondják, hogy az illető benne van-e vagy sem!”

Nemcsak a könyvek tartalmát ismerte, de bibliofil értéküket, megjelenésük körülményeit is.

Nézegette egyszer könyveimet. Végül kihúzott egy 1840-ben megjelent Uhland-kötetet, melyet dédanyámtól örököltem.

„Ez a legértékesebb könyved. Tudod, miért?”

Természetesen nem tudtam, hiszen voltak annál régebbi könyveim is. És persze gyerekfejjel úgy képzeltem, hogy minél régebbi egy könyv, annál értékesebb.

„Ezt a könyvet a német cenzúra miatt Párizsban adták ki. Abban az időben Németországban ezek a versek túl forradalminak számítottak.”

Még a könyvtár tisztviselőitől is megkövetelte, hogyha nem is olvasták, legalább ismerjék a tartalmát, tudjanak minden könyvről.

Az első világháború alatt divatos könyv volt Jerusalemban: „A szent skarabeus” című műve. A prostituáltokról szólt és így egy fél évszázaddal ezelőtt fél pornográf könyvnek számított.

A következő jelenetnek szemtanúja voltam, mert éppen könyvet cseréltem a Királyi Pál utcai könyvtárfiókban.

Ervin bácsi váratlanul bejött ellenőrzésre. Átnézte a kikölcsönzött könyvek céduláit és megállapította, hogy „A szent skarabeus”-t a tisztviselő egy 16 éves lánykának kölcsönözte ki. Ervin bácsi azonnal személyesen átvette a tisztviselő munkáját, annak viszont el kellett mennie a lányka szüleihez, bocsánatot kérni tévedéséért és visszahozni a könyvet.

A Fővárosi Könyvtár hivatalnokai közé mindig igyekezett nemcsak magyarokat, hanem más nemzetiségűeket is felvenni. Így került Kristits, mint szerb, Cherestiesiu Viktor mint román nemzetiségű a könyvtárba. Sőt 1917-ben két hadifogoly orosz tisztet szabadított ki a fogolytáborból és vett maga mellé munkatársnak. Sajnos a nevüket nem tudom, csak arra emlékszem, hogy a 17-es szilvesztert nálunk, Madzsaréknál töltötték. Akkor érkeztek az első autentikus hírek az orosz októberi forradalom győzelméről. Mivel ez időben az egyetlen forradalmi dal, melyet mindenki ismert, a Marseillaise volt, ezt énekelte éjfélkor az egész társaság.

Nem szerette az élettől elvonatkoztatott, poros, száraz tudományos műveket. A könyvespolcomon sorakozott a Magyar Tudományos Akadémia néhány kiadványa, az asztalon pedig a „Tolnai Világlapja” hevert. (A Tolnai Világlapja abban az időben a legnagyobb példányszámban megjelenő képes hetilap volt). Ervin bácsi hozzám fordult:

„Tudod-e, hogy Tolnai Simon többet tett a magyar népművelésért, mint az egész Tudományos Akadémia?”

Csodálkozva bámultam rá, mert akkor még igen tiszteltem a hétpróbás tudósokat. Ervin bácsi azonnal elmagyarázta:

„Az Akadémia kiadványai nem terjesztik a kultúrát. Száraz szobatudósok művei, melyek legfeljebb néhány szakembert érdekelnek. Tolnai Simon viszont összevásárolja a jó írók előzőleg már másutt megjelent írásait és így olcsón jót tud nyújtani a széles néprétegeknek, melyeknek a Tolnai Világlapja többnyire az egyetlen olvasmánya. Figyeld meg, a szépirodalmi részben sohasem találsz ponyvát.”

Utolsó betegsége alatt, mely 1918 július elejétől szeptember 30-ig tartott, két ember volt, aki bármikor bemehetett hozzá: Varga Jenő és Babits Mihály.

De nagyon szerette maga körül a fiatalokat, ezért három hónapon keresztül hetenként két délutánt kellett a betegágy mellett töltenünk. Ervin bácsi igen szép lakásban lakott a Ménesi út 19 alatt, a Schulek villában. Ott is halt meg. Nála gyűltünk össze: Christianus Janka (Kőhalmi Béláné), Christianus Mária (Juhász Vilmosné), Marton Anna (Halasi Béláné), Kom ját Aladár (aki nem tudom miért, mint Babits „fia” szerepelt), Kőhalmi Béla és Cheresiesiu Viktor. Még egy héttel a halála előtt is ott teáztunk nála. Minden érdekelte, amiről beszéltünk és élénken belefolyt vitáinkba.

1917 karácsonyára a Károli-féle Bibliát kaptam tőle, a következő ajánlással:

Lilinek,

Máté, X. 34; XVI, 26; XXII, 39

1917 Karácsony

Ervin bácsi

A megjelölt idézetek a következők:

Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak e földre: nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem fegyvert.

Mert mit használ valakinek, ha mind e világot megnyeri is, ha az ő lelke megbüntettetik? Vagy micsoda váltságot adhat akárki is az ő lelkéért?

A második pedig hasonló ehhez: Szeressed felebarátodat mint ten magadat.

[Kosice, 1968. január]

DUCZYNSKA Iona: Mesterünk: Szabó Ervin

A sors különös játéka képpen dzsentri származásom révén találkoztam Szabó Ervinnel, egy magyarországi nagynéném Fejér megyei birtokán. Ez a nagynéném mindig a „kor eszméivel” incselkedett, magától értetődően tisztos távolságból és az ezerholdas életbázis legmemevebb megőrzésével. Angol gyermeknevelés, feminizmus, vegetarizmus, Dalcroze-tánc, szocializmus angol módra á la William Morris, a „Nyugat”, a „Modern Könyvtár” járta az első világháború előtt. Utána pedig a turáni fajelmélet.

Ide, a Bicske melletti Ó-Barok pusztára várnak pesti vendégeket egy szép vasárnapi délelőttön, 1915 nyárközepén. Ez nem a rendes vasárnapi vendégjárás, mikor a szomszédos földbirtokos család jön Felcsutról vagy a csinos fiatal rendőrtiszt Pestről, Sztankai. A család férfi-, jobban mondva fiútagjai közt csöndes borzongásberzenkedés érzik. De hiába, itt a mama diktál, az erélyes *blaus-trumpf*-mátriárka, a mindenkori korrallal haladó. A pipázó nagyszatalán fekszik a „Herceg, hátha megjön a tél is,” az „Illés szekerén” a „Szeretném ha szeretnének,” minden, minden ami modern és magyar.

Olvastuk fennhangon, nem is egyszer

Te nagy város, csupán öt percig
Álljon ürítetlen a bor
Dús asztalán dús nábobidnak,
Mert valahol talán utolsót
Álmodik a nyomor.

Szavak sok más szép szó között. Hogy emberavatókká is válhatnának, elkötelező sorssá, a házaiknak talán soha se jutott az eszükbe. A falon kardok keresztben, családi címerek. Barnult festmények Bókássy ősokeket ábrázolnak. Egy modern, magyaros festmény, Nagy Sándoré, ezüstfehéren táncra lépve idealizálja az unokatestvéreket.

Hozzám, a nincstelen fiatal rokonlányhoz kedves a család, kedves a ház is. A nagynéném nevelne, formálna, ha csak tudna. Korán elhalt édesapám mását látja bennem – lengyel ivadék volt, forrongó szellemű, ateista, tudós, ideál-anarchista. Csak az Ég hát a megmondhatója, hogy mi fő a fejemben. Apám emléke és hátrahagyott könyvtára volt eddig az életem egyetlen vezérfonala. Tizenyolc éves voltam, szabadgondolkodó, természettudományokra

éhes, féltitkon szocialista. A marxista irodalmat alig ismertem. A nagy orosz írókat annál jobban.

Az elmúlt évben, tizenhét évesen, itt a bárki kastélyban zokogtam át azt a nyáréjszakát. A háború kitört. A nemzetközi szocializmus – vélt világom, az Internacionálé – kártyavárként dőlt le. Nagynéném felment Pestre, hozott nekem „Népszava”-t. „Magad is láthatod, kislányom, bolondság volt az egész. A népek ráleltek önmagukra, megtalálták a lelküket...” A könnyek csak egyre sűrűbben folytak.

A két nyár közötti évet makacs-magányban éltem át. Most, 1915-ben, érettségi után, gondolatban már a műegyetemen jártam, Zürichben. Abban a Zürichben, ahonnan ki tudja milyen csoda indulhat még útnak.

*

Megjött a hintó Bicskéről, meghozta a vendégeket. Mind a ház mögé sereglettünk, ahová a „hall” nyílt. Alacsony termetű, fehérbe öltözött, átszellemülten kedves arcú asszony szállt ki, Madzsarné Jászi Alice, a Dalcroze tornatanárnője, akinél az unokatestvérem járt tornaóra és egy búsbajuszú, mély tekintetű, törékeny alkatú férfi, Szabó Ervin, a budapesti Városi Könyvtár igazgatója.

Az exotikus vendégek látogatása is nagyjában úgy telt el, ahogyan vasárnapi látogatások szoktak. Ebéd után fekete a pipázóban, azután séta. A vendégeknek mindent megmutattak, a kastélyt – valójában hosszan elnyúló L-alakú udvarház volt – a kertet, konyhakertet, szérűt, a völgyes, dombos határból idesejlő ezer holdat. A kertaljában rom is volt, kerek talmi kis toronyrom, amibe a falusi kőművesmester gondosan cementbevájta megépítésének az évét, 1905-öt.

Jobban emlékszem arra a bajuszalatti mosolyra, amivel Szabó Ervin, a minden irányba hajolni kész dzsentri lelkületet felmérte és elkönnyvelte, mint magára a vasárnapi beszélgetés menetére. Csak a boldog bizonyosságra emlékszem, ami elfogott. Szabó Ervin volt az első szocialista, akivel életemben találkoztam, az első eleven bizonyítéka annak, hogy nem álomvilágban élek és gondolkodom. „Most láttad a másik Magyarországot, kislányom”, mondta a nagynéném oktatóan. Azt igen – gondoltam – és annál sokkal többet.

Nagy örömmre Madzsarné meghívott, hogy látogassam meg Ménesi úti lakásán. Ezt meg is tettem, mielőtt elindultam volna Zürichbe.

Röviddel később, szeptember közepén elutaztam és beiratkoztam az Eidgenössische Technische Hochschule-ra. Első zürichi emlékem egy vasárnapi szerény munkásfelvonulás, amelynek az élén kézzel írott plakátot vittek: „Krieg dem Kriege” (Háborút a háború ellen). Egy apró fatáblán, amit a menetben vitt valaki, az állt: „Die Internationale ist tot. Es lebe die Internationale” (Az Internacionálé meghalt. Éljen az Internacionálé). Egy „Die Internationale” című néhány oldalas kiadványt árultak a menetben, amely egy nemzetközi szocialista értekezletet ismertetett, amit a különböző hadviselő államokból összejött háborúellenes, ellenzéki szocialisták tartottak meg szeptemberben a berni hegyek között egy Zimmerwald nevű kis helységben...

*

Mikor másfél évvel később, 1917. március 14-én Petrogradban kitört a forradalom, úgy hatott mint mikor a föld megindul. Beléptünk az új korbá.

Vagy elpusztítja a háború ezt a forradalmat, vagy a forradalom legyűri a háborút – ez volt a zimmerwaldi márciusi felhívás alaphangja. És remény csak úgy van, ha a Központi Hatalmakban is megindul a forradalmi folyamat, ha a munkásság, minden hadviselő országon belül a saját burzsoáziája ellen a saját kormánya ellen fordulva, kikényszeríti a bókét.

Szinte lázban égtem. Haza kell mennem. Most rajtunk áll, most nálunk dől el minden. Haza kell mennem, gondoltam, elvinni a hírért, hogy minden országban vannak szocialisták, akik a saját burzsoáziájuk ellen fordulnak. Be kell kapcsolódní a munkásmozgalomba, segíteni, hogy a tömegek a háború ellen forduljanak. A zimmerwaldi Nemzetközi Szocialista Bizottsággal kapcsolatba kerülve márciusi kiáltványukkal ellátva indultam el.

Éppen húsz éves lettem. Mozgalmi tapasztalatom semmi, az egészségem rossz, elméleti felkészültségem a szegénynél szegényebb. De tudom mire van szükség, gondoltam. És Szabó Ervin majd útbaigazít.

*

1917 április második felében érkeztem vissza Budapestre. Pici bőrönddel a kezemben – ebben később a szedéshez való ólombetűk álltak – tartottam egyenest a Ménesi út 8 számú ház felé, akár az alvajáró. Madzsarék se nem igen csodálkoztak a váratlan vendégen, se nem kérdezték, hanem szeretettel fogadtak be az otthonukba. A családommal minden kapcsolatot kerültem.

Ugyanebben a Ménesi úti villában lakott egy kicsi lakásban Szabó Ervin édesanyja, Lujza néni. Kicsi volt, még mindig nagyon szép, életerős és igen öreg. A könyvtárból hazamenet Szabó Ervin, aki szintén valahol a Ménesi úton lakott, mindennap bejött a 8-as házba. Akkor már súlyosan cukorbeteg volt és Lujza néni készítette el az ételét. Azután be szokott jönni Madzsarékhoz, néha pár percre, néha félóra.

Itt, Madzsarék nappalijában folytak le eleinte a beszélgetéseink, amik gyakran Szabó Ervin szomorú megállapításával végződtek, hogy „nehéz bekapcsolódní a munkásmozgalomba.”

A szociáldemokrata pártbürokráciát szinte személy szerint gyűlölte. Meg is mutatta egyszer, egy május eleji kiránduláson „a Jakabok”-at. Madzsarék társasága kirándult a budai hegyekbe. Egy napsütötte lankán ültünk a fűben, sok ibolya volt és tavaszi szél. Kis fejmozdulattal nézett Ervin hátrafelé, „itt az egész pártvezetőség”, mondta, akár csak azt mondaná, hogy hirtelen elsötétült a nap. És ott ültek, valóban, pokrócokon, testesen, hangosan és jóízűen falatozva, sörözgetve.

Néhány napi gondolkodás után Szabó Ervin mégis elküldött (talán inkább csak hogy kóstolót kapjak) a „Nőmunkás” szerkesztőségébe és összehozott a Szociáldemokrata Párt egyik értelmiségi vezetőjével, Rónai Zoltánnal. De egyik zsákutcából a másikba kerültem, a „tömegekhez vezető utat”, a „mozgalomba való bekapcsolódást” nem leltem semmi módon és az eleinte olyan világosnak tetsző feladat mind valótlanabb színben tűnt fel.

Ezekben a hetekben sokszor és behatóan beszéltem Szabó Ervinnel. A nehézség nagyrészt abban állt, hogy ő a mozgalmi praxisban olyan erősen hajlott a szindikalista és anarcho-szindikalista képletekre, hogy alapjában nem hitt a politikai tömegmozgalomban, az utcai tüntetések hasznosságában. De az elméleti elgondolásaiban, amennyire azokat követni tudtam – akkor készült az „Imperializmus és tartós béke” c. előadás – sem találtam meg a remélt útmutatást. A fiatal fülnek van valami csodálatos képessége arra, hogy ne halljon, ne „fogjon” mást, mint ami előre formálva él a tudatban és rezeg abban a felvevő fülben. Ami ott lakozhatott, valahogyan más volt, egy forradalomban vajúzó orosz munkásság, egy Csepelről kihömpölygő lázadó tömeg. .. Álom és illúzió, álom és illúzió.

Egy emberöltővel később Révai József adja meg mély elemzését Szabó Ervin egész személyiségét és gondolatvilágát domináló ellentéteknek. Megmutatja, hogy a forradalmi szindikalista útja hogyan vezetett el a liberalizmushoz, azért, mert a tömegmozgalomtól elszakadt. De azt is, hogy Szabó Ervin, még a munkásosztály

történelmi céljaitól elválva is a munkásosztállyal érez. „Ezért buzdítja 1917-ben a háborúellenes, antimilitarista csoport munkáját. Ő nem hisz az előreívó útnak, de a szíve azokkal van, akik ezen az úton járnak.”

Egyelőre még nem járnak. Távolról sem, senki sem. 1917 tavasza, nyara az úttalan utak ideje volt, a meddő próbálkozások, belső vajúdások, az izoláltság, a tehetetlenség ideje. Kiutat itt nem igen nyitottak a későbbi beszélgetések sem, akármilyen őszinték és behatóak is voltak. Már egy ideje nem a Madzsarék nappalijában folytak ezek a beszélgetések, még kevésbé Szabó Ervin lakásán vagy éppenséggel a könyvtárban, hanem vagy estefelé a budai utcákon járva, főleg a Fehérvári út környékén, vagy vasárnap fényes nappal a Farkasréti temetőben. Ez lett végül is a „szokott hely”. A konspiráció törvényei Szabó Ervin szemében szinte sérthetetlenek voltak, csak végső esetben tekintett el tőlük. Soha sem beszélt senki előtt, a legközelebbi barátai előtt sem olyanról, ami nem tartozott szorosán rájuk. Valószínűnek tartom, hogy nem volt Magyarországon a századelőn olyan forradalmi mozzanat – tettben vagy gondolatban – aminek a szálai nem az ő kezében futottak volna össze. A pedáns könyvtáros, az óramutató szerint dolgozó szobatudós – akiről tudtuk, hogy reggel 6-tól 8-ig írja meg a napi penzumot a 48/49-es forradalmi és pártharcok történetéből, erélyes soraival szürke ívpapíron – valódi letéteményese volt minden kő-sza forradalmi reménynek és elgondolásnak, személyes barátja a magyar munkásmozgalom sok háttérbe szorított harcos emberének. Ezeket gondosan távol tartotta egymástól, a konspiráció elve és gyakorlata szerint, egészen addig, amíg 1917 szeptemberében az induló zimmerwaldi mozgalom első nekilendülésében le nem fektette a célirányt.

De nem volna teljes ez a visszatekintés a májusi nehéz napok nélkül. A munkásságtól való végzetes izoláltságban Adler Frigyes önfeláldozó cselekedete mérhetetlen kihatással volt a forradalmi érzésű ifjúságra. Nyilvánvaló volt, hogy Adler is az úttalanság és izoláltság kétségbeesésében cselekedett, de az is, hogy gróf Stürgghk miniszterelnök agyonlövésével kipattant az első szikra. Az Adler iránt érzett tiszteletünk alig ismert határt. A bírósági tárgyalás folyamatban volt és május 19-én végződött halálos ítélettel. Magyarországon szinte örvényszerűen sodorta a forradalmi érzésű fiatalokat a Tisza-merénylet gondolata felé. Én sem voltam kivétel, annál is inkább, mert Szabó Ervin gondolatvilágában nagyobb helyét láttam az egyéni akciónak, mint az „előrevívó útnak”. Kivételes talán csak ennek az elvetélt akciónak a drámai sűrítése volt, az

alig több mint egy nap alatti lepergése: az elhatározás, amiről csak Szabó Ervin tudott; a kínálkozó fegyver (céllövőnek gyakorolt voltam); látogatás a Fővárosi Könyvtár igazgatói szobájában, kezefogni; látogatás az Anker közben, jobban megismerkedni a galileistákkal; a különkiadás, amivel Darvas Simon berontott a Körbe - „Tisza megbukott!”

Gyalog mentem végig az alkonyodó körúton, gyalog a hídon át, föl a Ménesi útra, be a Madzsarék nappalijába. Négyen voltunk, szinte agyonnyomott a hallgatás. Tisza letűnt, most szemben állunk hát a szimbólumtól mentes, az anonimitásba merült hatalommal, a háború sebezhetetlen szörnyű masinájával. Az életeket összébb fonja a szorongás, mégis mindegyik egyedül van, tehetetlenségben. Valahogyan visszalopom Madzsar Józsi browningját az íróasztalfiókjába. Tudta-e vajon, hogy hiányzott, soha sem tudom meg. Akkor se szól ha tudja: ilyen ember volt, igaz forradalmár. Csak mikor egy percre egyedül maradunk a szobában, szólok Ervinhez: „Amikor meghallottad...” Csöndesen szól, az emberi átérzés teljességével: „Sajnálalak.”

Vereségben, összetörésben hagytam el május végén Budapestet és elmentem vidékre. Szabó Ervin kért, hogy valami hasznos munkát végezzek a nyár folyamán, fordítsak. Velem adta Emilé Vandervelede „Le collectivisme” c. művét. Soha sem tudtam eldönteni, hogy a könyvtáros szolt-e belőle, vagy az enciklopédikus látkörű szocialista, a szocializmus minden arculatát kutató, vagy inkább csak a csillapítót nyújtó emberföltő jóbarát. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar Vanderveledeből nem sok lett.

Ha ismerem Lenin mondását, hogy a forradalmárnak néha álmodni is kell tudnia, mint ahogy nem ismertem, talán gyorsabban megy újra a kezdés. így eltartott augusztus végéig amíg, teljes magányban egy badacsonyi présházban elkezdtem átgondolni, vagy ha úgy tetszik, megálmodni, hogy mi lehetne a szerepe egy egészen kis diákcsoportnak, ha sikerül a Galilei-körből megnyerni csak 4-5 diáktársamat, akik elfogadnák a zimmerwaldi alapot és *mindenáron* megteremténék a gyári munkássággal az egyenes kapcsolatot.

*

És valóban, 1917 szeptember elején a Galilei-körben összeállt egy igen szűk csoport, eleinte 3-4 diák, de később se több mint 7-8, akik elfogadták a zimmerwaldi platformot és az üzemi munkássággal kapcsolatot kerestek. Majdnem mind vezetőségi tagok voltak, és elhatározásukkal a Galilei-kör egész múltjával, mélyen gyökerező idealista, pacifista nézeteivel és a pusztán kulturális

forradalomra irányított indoktrinációjával helyezkedtek szembe az elmúlt hónapok döntő hatása alatt. Nemzedékük, a Galilei-körbe tömörült proletár és kispolgári diákság nem volt felkészülve a politikai feladatokra, amik forradalomban új tartalmat, új osztály-alapokat adnak a nemzetnek. És a Galilei-kör vezetői nem „hoztak magukkal” kétezer ifjút – csak közvetetten, a példájuk erejével pótolhatták az elmúlt évek politikai mulasztását.

Hogy személy szerint pontosan ki mikor kapcsolódott be a csoportba, igen nehéz volna emlékezetből megmondani, de október elejére a diákcsoport kialakult és később se sokat változott. Kétségtelen, hogy Haász Árpád, Sugár Tivadar és Sisa Miklós (a kör akkori elnöke) az elsők között voltak. Igen korán csatlakoztak a tizennyolc éves Csillag László, Lantos Albert és Darvas Simon. Kezdetől fogva egyetlen kérdés emésztett bennünket: hogyan kapcsolódunk össze a hadiüzemek munkásságával. Semminemű üzemi összeköttetése nem volt senkinek.

A kör egyik vezetőségi tagjának, Sugár Tivadarnak voltak szakszervezeti összeköttetései, sokat járt a szakszervezetbe előadni. Haász, Sisa és én elmentünk meghallgatni. A cipőfelsőrészkészítőknél adott elő, még pedig az antimilitarizmusról. Gustave Hervé „Leur patrie”-jára támaszkodó előadás volt, jobban mondva lán-goló szónoklat, amit a cipőfelsőrészkészítők lelkesen hallgattak meg. Sugárt behívtuk a csoportba, aminek hamarosan a legaktívabb tagja lett, de az üzemekkel való kapcsolathoz nem jutottunk közelebb.

Szeptember vége felé újra összejöttem Szabó Ervinnel, most már a csoport nevében. A helyzet egészen más mint az előző hónapokban volt. Nem politikai útbaigazításért és nem célirányért fordulunk Szabó Ervinhez, pontosan tudjuk, hogy mit akarunk: kihozni a municions gyárak munkásait az utcára, politikai tüntetéseket, szolidaritást az Oroszországban vajúdó munkásforradalommal, amit júliusban vérbefojtottak, a tömegek olyan megmozdulását, hogy az imperialista frontokon innen és túl érződjék annak a hatása. Szabó Ervintől várjuk a konkrét segítséget, kapcsolatot forradalmi érzésű üzemi munkásokkal... Újra a Fehérvári út menti kis utcákban járva beszélünk. (Az utókor nyelvén szólva: hat héttel a Bolsevik Forradalom előtt.) A Fehérvári úton valami építkezés folyik, fel van dülva az utca kövezete. Félkomolyan odamosolyogva mondja Szabó Ervin: „hogy a lépteink nyoma se maradjon meg. ...” Azután kitervezzük a csoporttal való összejövetelét.

A tömegmozgalmi, politikai elgondolás, amit a csoport célirányául és inspirációjául a zimmerwaldi felhívásból vett, csak Szabó Ervinnel való tudatos ellentétben fejlődhetett ki. De mire kiérett,

akkorra Szabó Ervintől jött az a mozgalmi segítség, amely nélkül ez a csoport nem tudott volna eljutni a cselekvésig és föltétlenül elvetél.

Ez a segítség kettős volt és mind a két részében Szabó Ervin nagyon egyéni életútjának a tárházából való. Az első rész egy szervezeti elv volt, a létező párt- és szakszervezeti bürokrácia teljes és minden fokozaton való megkerülése, hogy ne tudják elejét venni a megmozdulásnak a rendőrséggel való összejátszás útján. A munkáságnak minden üzemben adott, tradicionálisan létező bizalmi embe-reit, akik az üzemi ügyes-bajos dolgokkal foglalkoznak, de nem részei a szakszervezeti bürokráciának, kell egymással egy szervvé összefogni, a szakszervezetek feje fölött. Végül is *ezen a szervezési elgondoláson múltott minden*. Ez lett a mozgalom emeltyűje. A segítség másik része azokban a baráti kapcsolatokban rejtett, amik Szabó Ervint mindennemű ideális-anarchista, anarcho-szindikalista és szindikalista magyarországi megmozdulás hordozójával összefűzték. Végül is elhatározta, hogy összehoz bennünket egy régi, meghitt barátjával, Bellér Ignáccal, a kazánfűtők független szakszervezetének az elnökével.

Ezen az emlékezetes összejövetelen október elején – az egyetlen volt ami Szabó Ervin lakásán folyt le – Sugár Tivadar, Haász Árpád és én képviseltük a csoportot. „Meg akarják mutatnia fiatalok, hogy mit tudnak,” mondta Szabó Ervin Bellérnek úgyszólván magyarázatul. És nekünk úgy tűnt, hogy az öregek Összenéztek, kis iróniával. Három hónappal később Bellér Ignác a főkapitányságon elárulta a rendőrségnek a diákcsoport tagjait. Jutalmul szabadult. Előzetesen azonban már kiépültek az üzemi kapcsolatok – ebben Bellérnek elsőrangú érdeme volt – a mozgalom megindult és incidensek nem állíhatták meg. Az első csoport lebukása után a januári sztrájk idején, a második, a Korvin Ottók és Sallai Imréc csoportja vette át és vitte tovább a munkát.

Az első értekezletet amelyen a bizalmi férfiakkal találkoztunk, már 1917 október vége felé tartottuk meg. Lehattunk vagy tizenöt-en és egy városligeti kocsmában, a Trieszti Nőben jöttünk össze. Bellér meghívta néhány régi barátját, köztük Végh Dezsőt és Mosolygó Antalt, akik mind a ketten régi szindikalisták voltak. Mosolygó, aki a Mátyásföldi Repülőgépgyár főbizalmija volt, viszont elhozta magával a Weisz Manfréd-gyár főbizalmiját, österreicher Sándort, és még egy fiatal csepeli bizalmi Suller Bélát, österreicher pedig az Erzsóbetfalvi Fegyvergyárnak egy fontos bizalmi férfit hozta magával, akinek a nevére sajnos nem emlékszem, és még vagy féltucat megbízható csepeli és fegyvergyári elv-

társat. Mosolygót – aki sokat olvasott, igen művelt ember volt – itt és minden más alkalommal két 15-16 éves mázolótanonc kíséerte, Robb Géza és Korpos Árpád, akiket Mosolygó vég nélküli odaadással oktatott és nevelt. Rajtuk kívül a Galilei-körből a csoportunk tagjai voltak jelen. Az értekezletet Bellér nyitotta meg és vezette. Én ismertettem a zimmerwaldi Nemzetközi Szocialista Bizottság március 20-i felhívását* melyet április havában hoztam Zürichből Budapestre. Az elmúlt hónapok érlelő hatása alatt a manifesztum politikai gondolköre – amiben Lenin hatása már döntően érvényesült – magával ragadta a bizalmiakat. Utánam Sugár beszélt, gyűjtő hatással. Az a felismerés, hogy más hadviselő országok munkásmozgalmában vannak olyan szocialisták, akik fellépnek a háború ellen, az államhatalommal egy húron pendülő hivatalos szociáldemokrata pártvezetőségek ellen, a legmélyebb benyomást tette a bizalmiakra. Ezen az értekezleten mindenki átélte, hogy a nemzetköziség gondolata élő valósággá lesz minden ország szocialistáinak a saját hadviselésük elleni cselekedeteiben. A zimmerwaldi felhívás ismertetése után Mosolygó Antal szólalt fel az ő csendes, eltökélt módján. Mindenben hozzájárult a mondottakhoz és már át is tért a közvetlen feladatokra. A galileista elvtársak fogalmazzanak meg egy röpiratot, amiben a felhívás alap gondolatai rövidebben lennének elmondva. Ezt a röpiratot adjuk ki a „Zimmerwaldhoz csatlakozott magyarországi szocialisták csoportja” nevében, és ezt a megnevezést minden további akciókban is viseljük. Ehhez az értekezlet egyhangúan hozzájárult. A röpirat saját üzemeikben való terjesztését a jelenlevő bizalmiak vállalták.

Hosszabb tanácskozás után az értekezlet elhatározta, hogy azonnal hozzáfog egy utcai tüntetés megszervezéséhez és bizalmi értekezletet hív össze, ahová mindenki hozza el magával megbízhatónak ismert társait. Ez a szélesebb kör fogja majd a tüntetést minden részletében előkészíteni. Mikor elkészöntünk, Mosolygó Sugárhoz fordult és meghívta, jöjjön ki egy este Mátýásföldre az üzemi

* A felhívás lényegbevágó mondatai a következők: „Eljött a történelmi pillanat, amiben minden ország proletariátusának választania kell, a háború mellé áll-e vagy a forradalom mellé.” – „A forradalom öli-e meg a háborút, vagy a háború a forradalmat? Ennek a kérdésnek a megoldása az európai proletariátus magatartásán múlik...” „Ha mindenképp fölötte Németország és Ausztria – Magyarország munkásosztálya fel nem lázad... példátlan bünt követ el egy egész osztály a saját sorsa ellen.” „... a harc, amely az orosz burzsoázia és az orosz proletariátus között folyik, egyben a háború és a béke közötti harc is.” A manifesztum ezekkel a szavakkal végződik: „Lázadjatok fel forradalmi tömegharcban kenyérért, szabadságért, bókéért! Le az osztálybékével! Le a háborúval! Éljen a proletariátus nemzetközi akciója! Éljen az orosz és a nemzetközi szocialista forradalom!”

elvtársak előtt beszélni. „És jöjjön ki az elvtársnő is,” mondta hozzám fordulva. Megbeszéltük, melyik este megyünk ki. A világ forgott körülöttünk, úgy örültünk...

*

Ez volt az induló lépése annak a mozgalomnak, amiben a galileista diákcsoport szerepe abból állt, hogy a zimmerwaldi baloldal által megfogalmazott politikai célkitűzést a magyar munkások aktivistái elé terjesztette és összeműködésüket megnyerte.

Ez a célkitűzés a forradalmi defetizmus elvén alapult és első közvetett kihatása volt a magyar fejlődésre a Bolsevik Pártnak.

A szervezkedés hatásossága azonban mindenképpen Szabó Ervinnek volt köszönhető. Egyrészt mozgalmi kapcsolatainak, másrészt azoknak a szervezési elgondolásainak, amik erre a helyzetre tényleg ráillettek. Az orosz illegális mozgalom konspiratív tradícióinak ifjúkori benyomásai eleven emlékként éltek Szabó Ervinben és mélyen befolyásolták. Még bécsi egyetemista éveiben talált atyai barátira Sámuel Klatcskoban, aki mint az orosz forradalom pártokon felüli „nagykövete” élt Bécsben, nagy szerényen. Klatcsko jó polgári jövedelmét a következő időkben is a mozgalomnak szentelte, segínyt, útlevelet osztva ki a fel-felbukkanó elvtársaknak, lettek legyen bolsevik, bundista, szociálforradalmár, mensevik vagy egyéb pártiak. Itt, a belvederegassei Klatcsko-otthonban járta ki Ervin a konspiráció magas iskoláját. Rajta keresztül szűrődtek át valamenynyire mihozzánk is az illegális mozgalom és a konspiráció elvei.

Az államhatalommal életre-halálra szövetkezett szociáldemokrata és szakszervezeti bürokrácia közvetlenebb veszélyt jelentett egy háborúellenes munkásmegmozdulás számára, mint a tájékozatlan rendőrségi közegek. Az új mozgalom szerveinek illegalitásba kellett kifejlődniük, nemcsak az államhatalommal szemben, de a szociáldemokrata pártbürokráciával szemben is. Szabó Ervin útmutatása abban állott, hogy csakis a forradalmi érzésű bizalmi férfiak közvetlen összefogása, a párt- és a szakszervezeti bürokrácia minden fokon való megkerülésével vezethet célhoz. Ennek a szervezeti elvnek a kihatása tette a mozgalmat olyan ellenállóképessé, hogy üzemi támpontjait a háború folyamán nem lehetett többé megsemmisíteni.

Tanítómesterünk volt Szabó Ervin, a forradalomnak ez a tudós furcsa szentje és tisztaszívű embere. Ügy szerettük, hogy ami rejtélyes maradt körülötte, abba belenyugodni nem lehetett. A harmincas években így tépelődik Révai:

„Szabó Ervin hiányzott Zimmerwaldból, nem volt ott Kienthalban és írásai között nincs semmi nyoma annak, hogy állást foglalt volna a forradalmi szocializmusnak ezekhez a nemzetközi értekezleteihez, amelyeken az 1914-18-as világháború alatt megtörtént a szakítás, nemcsak a jobboldallal, hanem a Kautsky-féle centrummal is. Szabó Ervinnek volt összekötötése egy kis magyar diákcsoporttal, amelynek egyik-másik tagját (Duczynska Ilonát) bizonyos laza kapcsok fűzték Zimmerwaldhoz.” Azután folytatja, ahogyan csak a remény diktál: „Lehetséges, hogy Szabó Ervin, aki a háttérből erős befolyást gyakorolt erre az antimilitarista propagandát folytató csoportra, a csoporton belül nyilatkozott az orosz munkásmozgalomhoz és a zimmerwaldi baloldalhoz való viszonyáról.”

Csakhogy valójában éppen ezt vonakodott Szabó Ervin megtenni, az őt annyira jellemző nekibúsult következetességgel.

Révai nálunk húszéveseknél fiatalabb volt, és 1917-ben még nem volt benn a mozgalmunkba. Mint kívülálló ír Szabó Ervin befolyásáról, mikor leírja, hogy „a háttérből mozgatta, irányította, ápolta, nevelte ezt a háborúellenes antimilitarista mozgalmat, mely egy magyar szocialista munkáscsoport (Mosolygó) és egy baloldali szocialista diákcsoport (Duczynska, Sugár stb.) együttműködése és összeolvadása révén jött létre, Szabó Ervin szellemi apaságával és vezetésével. Ennek a mozgalomnak komoly része volt az 1918-as nagy háborúellenes tömegsztrájk előkészítésében és ily módon ez a mozgalom egyik forrása annak a folyónak, amellyé a magyarországi baloldali munkásmozgalom különböző áramlatai, az 1918-as forradalom győzelme után, kommunista párttá egyesültek.”

De az, ami a baloldali munkáscsoport különböző áramlatainak az embereit, a régi szindikalistákat, anarcho-szindikalistákat, ellenzéki szociáldemokratákat 1917 őszén elkapta és akcióba tömörítette, az a zimmerwaldi baloldal politikai elgondolása volt. Ezt a gondolatvilágot képviselte január után a mozgalomban Sallai és Korvin, ez képesítette a magyar munkásság egy részét 1918. októbere után, hogy a kommunista pártnak üzemi bázist nyújtson.

De valóság lesz a legendából a „második garnitúrában”, Korvinok csoportjában, ami már mintaszerű az illegális szervezkedésben, ezt már semmilyen rendőrhajtsza nem tudta megsemmisíteni, mind végig működik. Ezt Szabó Ervin most már valóban „a háttérből mozgatja, irányítja, ápolja és neveli.” Megbeszéli velük a rölapokat, átolvassa a szövegeket, cselekvő vezetőjük lesz – ugyanakkor, amikor egyben, az utolsó megjelent cikkében, minden kételetyét kimondja.

Csak a legnagyobbaknak adatik meg, hogy a hit, hogy a kétely, meg a tett összhangja válják az életük vezérszólamává. Így él Szabó Ervin, mikor már a halál környékezi.

*

A hadbíróóság tárgyalótermében, Mérő Gyula elvtársunktól és védőügyvédünktől hallottuk Szabó Ervin halálhírét.

Az istenek is szerették: mikor meghalt még fiatal volt a kor.

[Wien, 1968. január 15.]

KÁLMÁN József: Szabó Ervinre emlékezem...

Emlékezetem szerint 1912-ben lettem a régi Fővárosi Könyvtár szellemi munkatársa. Jó sorsom szerencsésen vetett ide. Szabó Ervin neve és tudományos híre vonzott. A könyvtár helyisége és felszerelése szájalmas, sőt ijesztő képet mutatott. A Városháza legfelsőbb emeletén helyezkedett el. Ablakai a mai Tanács körútra homályoskodtak. Sem felosztása, sem felszerelése nem emlékeztetett könyvtári szolgálatra, olvasói szükségletek kielégítésére.

1914 májusában átköltözés a Károlyi utcába. A helyiség (volt elhanyagolt iskola) látványa cseppet sem ígérő. Külseje, belseje nem könyvtári igényekhez szabott. A vezető és munkatársai lankadatlanul keresték a legcélszerűbb, a legeredményesebb s a leghasznosabb eszközöket akadályok lebontására. Bámulatos kitarításuk csodákat ugyan nem varázsolt elő, de annyit sikerült elérniök, hogy a könyvtár állományának gyarapodásával szaporodott a látogatottsága. Akkoriban szorgalmunkat magángyűjtők hagyatékaiknak szűrése, szelektálása tette próbára. Porban, penészen, sárguló, molyrágta példányok között babrálgattunk, mégis buzgón s reménykedően, hogy valami érdemlegeset fedezünk fel. Kaptunk e célból külön helyiséget is: a Sándor utcában, a régi Parlament s az abban székelő központi egyetem történelmi fakultásának egyik üres termét.

A Károlyi utcai könyvtár hátsó traktusának ablakai egy üres „grundra” nyíltak. Azokon át bámultuk virgonc bakák, újonnan bevonultatott újoncok idomítását, gyakorlatoztatását.

Nos fűrgé, éber szemek kipécézték a tömegből Kunfi Zsigmod, Pogány József és mások személyét. – De a céltudatos munka nem fagyhatott be. A könyvtár egyre inkább majdnem szocialista, ám mindenképpen szociológiai jelleget öltött. A tudományos műhely-

nek a szocializmus szolgálatába állítása, az anyag főként szociológiai természetének kidomborítása lett Szabó Ervin tudatos programja. A lékör is kedvezett. A társadalomtudományok kultiválása szinte divattá erősödött.

Az új rezsimnek üdítőbb hangjait két kitűnő ember pandította meg. Bárczy István polgármester és Wildner Ödön, mint kultúr-tanácsnok. Ez utóbbi a Társadalomtudományi Társaság munkájában is tevékenyen vett részt.

Kár, hogy tekintélyükből nem futotta új, céljához illő, modern új könyvtárépület megépítésének kierőszakolására.

Ady Endre és Szabó Ervin kortársak voltak s életük ívelése kevés híján egybeesik. Egyazon évben született mindkettő s eltávozásuk időpontja csekély pár hónap kivételével ugyancsak egyezett. Szándéuk, célkitűzésük, akaratuk, szenvedélyük azonos volt: önkéntes szolgálata a szépnak, az igazságnak, a humánumnak. S aktívak és harcosak mindketten, ki-ki a maga módján. Ady heves, szenvedélyes extrovertált, Szabó Ervin ellenben nyugodt, megfontolt, azaz befelé fordult, magát kereső, tépelődő egyéniség, aki ... De innen indítható el annak a vizsgálata, hogyan vált a falusi, kispolgári, felső-tótvidéki családból származó és értelmiségi öndíjtású Szabó Ervinből tudatos, öntudatos, sőt tudományosan alaposan képzett szocialista.

Impressziók, egy-két megnyilatkozás s néhány adat talán kikerekíthetik, teljesebbé vázolhatják.

Ellentmondó temperamentumuk ellenére, érdemes volna az Ady-Szabó Ervin párhuzamot nem esztétikai, de társadalompolitikai, szociális vonalon kibontakoztatni. Kortársakként egyképpen felismerték és hangosan, bátran hirdették az ember társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedésének, megnevelésének szükségességét és megteremtését, mint olyan feltételeket, amelyekre a szabad, független, gondolkodó kultúrember joggal számíthat.

Adyra alighanem illik a szó: mágus, próféta, látnok. Szabó Ervinre? Mai szabású tudós. Kutató, kísérletező, kereső, elemző, atomizáló. Aki, ha megtalálta a hasznos, pontos részeket, utóbb egybe is képes forrasztani azokat.

Szabó Ervin a materializmus jelentőségének marxista elemzése folyamán tágított annak történelmi keretein s benne az egyéniségnek, a szubjektívizmusnak, az idealisztikus törekvéseknek nagyobb szerepet biztosított, amiért a dogmatikában zárkóztak sok vonatkozásban el is ítélték. Ennek egyébként embernevelési, tehát didaktikai vonásai is fontosak. Az ember szabadságát tudományos

képzettsége arányában képes megszerezni. De vajon annak megőrzéséhez elégséges-e a nagyobb felkészültség? Ő úgy látja, hogy az egyik feltétel, a harci készség. Goethe és Voltaire is majdnem hasonlóképpen vall. A harc az életért, a valamivé válásért elkerülhetetlen. Es ime, Szabó Ervin, az ember e sodró, kavargó, egyre mozgó, egyre problematikus világban? Eszmék és személyiség képletei az egyén tudatos, világos, individuális szemlélete, emberközi kapcsolatok kiépítése, egyedi képességeink humánus megnyilatkoztatása, az anyagi tényezők hangsúlyozott arányai és viszonylatai ... mindezek nem utópisztikusán ható elképzelések, de maga az élő, ható valóság. Az érdeklődés, a kíváncsiság. .. Szabó Ervintől ez faragott tömör, korrekt szocialistát. A tudatosodás s egyben a szerénység. A kiegyensúlyozottság s a tudásban fogódzó biztonságérzet. Nála az út a következő pályán ível fölfelé: az eredet – nehéz kezdeti évek, nem nyomor ugyan, de sok nélkülözés, kispolgári családból való elindulás, intellektuális pályára felkészülés, gimnázium, jogi egyetem s egyéb szellemi orientáció, az érzékeny lelkű, mozgékony észjárású ifjút kíváncsi érdeklődése minden irányban, külön azonban az emberi kapcsolatok s főként az öntudatos élők viszonylatai, szabadságuk, függetlenségük és önállóságuk megbecsülése s mindennek az elemzése az igazi okoknak felkutatása a társadalmi szemlélet, majd a szocializmus megismeréséhez utóbb hirdetéséhez.

Szabó Ervint reális energiák fűtötték. Az akarás szívóssága kiegyensúlyozottá csiszolta, érett szellemi munkássá növelte ezt a gránitszilárd, megingathatatlan szellemet. Miért és hogyan lett Szabó Ervin önmagához hű szocialista? Nem a szólamok, hanem a ténykedések tették azzá, amiknek a lényege: az ember felszabadítása. A kritikus elmével megáldott, a gondolkodás készségével gazdagított, babonás befolyásoktól megtisztított Ember ténykedései.

Ilyennek ismertem meg, leplezetlenül, kendőzetlenül bontakozott ki. Kéretlenül is hivalkodás nélkül, tisztán.

A szociális emberré tökéletesedés és ennek a folyamatnak előmozdítása volt legfőbb törekvése, a programja Szabó Ervinnek. És ennek elérése érdekében elvetette a sematikus jelzéseket, a me-revséget, a ridegséget, az egyoldalúságot, az elfogultságot. A materialisztikus történeti felfogás nem tagadja az egyéni invenció lehetőségét ...” mondja egyhelyütt. Fel kell vetni Szabó Ervin tevékenységének helyes értékelése szempontjából, hogy ennek volt-e művészi tendenciája és eredete? Ez a pedagógus működésének igazolásául is jelentős szempont.

Szabó Ervin a vezető, a könyvtáros, az igazgató

Van itt egy rosszcsengésű kifejezés: a főnök, mely sokakban undort, másokban illetlen félelmet, megint másokban hamis, kétszínű tiszteletet ébreszt. Szabó Ervin nem volt „a főnök”.

A kapcsolat közte és munkatársai között a józan és igazságos páter familias hivatottságát példázta, az együttdolgozás, az együttélés és együttérzés morálja az egyenrangúságon, az egyenértékűségén, az egyenlőségen alapult.

Emberközlemből, emberi méretekkal porciózta ki igazságosan az illő szerepeket, a tisztas feladatokat, ökonomikus embergazdálkodása ritka humánus tehetségeket revelált. Megállapítható a munkatársak remek névsorán végigtekintve, hogy azok kultúremberek voltak.

Az érintkezés... a kapcsolat... a munka... Ezt a magam esetével óhajtánám hitelesen példázni. Belépésem időpontja nem sokkal haladta meg egyetemi tanulmányaim befejezését. Lelkes reménykedéssel indultam meg életpályám ismeretlen, nem várt meglepetései felé. Esztétikával foglalkoztam folyamatosan. Riedl Frigyesnek lehettem tanítványa, és tragikus sorsú, kiváló barátja, Péterfi Jenő impresszionált felette erősen.

Néhányan mi, fiatalok, akik íróként geráltuk magunkat, akkortájt egy vékony kis kötetet adtunk ki, a saját költségünkön. A cím is kellő hangosságával kérkedett: Új Magyar írók! Ebben a füzetben két esszémét közölték. Az egyiknek címe: Horror vacui a művészetben. A füzet „véletlenül” állandóan a zsebemben kujtorgott. Szabó Ervinnek meg az volt a szép szokása, hogy közötünk, a dolgozók között fel-alá sétálgatott. Én meg ilyen alkalmat ragadtam meg, s megszólítván őt, szemtelenül a kezébe nyomtam tákolmányunkat azzal a kéréssel, olvassa el, mondjon róla őszinte kritikát. Hamiskásan mosolygott a szemüvegét kissé lesüllyesztvén. Belelapozgatott, aztán zsebrevágta. „No majd meglátom, hogy mit tehetek az érdekében.” S már arra gondolt, miképpen mondja majd ki figyelmes, érzékenységet nem sértő, s alaposan indokolt kritikáját. Mikor legközelebb elcsípett, megveregette barátságosan vállamat s szólott ímígyen: „No, fiatalember! nem kell elcsüggedni. Elolvastam az írást s nem tartom igazságnak azt, amit mond s ahogyan leírja. Azt tanácsolom, hogy a gondolatait ne a szellem-tudományok bűvös, misztikus ámbraillatába mártsa, ne a féktelen Pegazuson lovagló álmokképek mítoszait fejtegesse, hanem vágjon neki a szilárdabb, megbízhatóbb talajnak, az igazi életnek, a kendőzetlen életnek.”

Sem fölé-, sem alárendeltség kapcsolata nem állott fenn. Sem főnök, sem mester, hanem jóságos tanító volt. Volt érzéke a jó munkatársak (Madzsar József, Braun Róbert, Dienes László) megválasztásához s munkásságát programszerűen rendszerezte tudományos alapvetéssel, ötletező, tervező, alkotó, teremtő egyénisége a szervezés száraz, sematikus műveletétől sem irtózott. A rendszerezés, a rendtartás szükséges voltát hangsúlyozta.

Akkor még idegenül állottunk szemben az automatizálás kiegészítetét nyitogató rendszerétől, ő megértette volna és gyakorlatilag is továbbfejlesztette volna az elektronika s az auditív-vizuális műszerek használatának hasznosságát a könyvtárak szolgálatában.

Szabó Ervin, a tudós

Illyés Gyula ezt írja: „Olvass, művelődj, ha nem értesz meg valamit elsőre, megérted negyedszerre, vagy ötödszörre, s aztán neki bátran! Ragyog a világ, merj belenézni a ragyogásba, merülj el benne mérészen. Merj támaszkodni arra, amit látsz, tapasztalsz, megélsz, gondolsz. Valahogy így szemlélhette Szabó Ervin is perspektivikus látószögből a tárgyakat, az embereket, a lüktető élettempót. Csodálatos, hogy e gyenge fizikimú ember mekkora energiaforrással rendelkezett, amelyet fölerősített megingathatatlan hite a szocializmusban.

Nem formálok jogot arra, hogy Szabó Ervin tudományos rangját s az ideológus szocialista felkészültségének értékkokát biztonságga megállapítsam. Gsak tanúnak jelentkezem a perben, amely még nem dőlt el, Szabó Ervin helyét a tudományos szocializmus megértésében pontosan és elfogulatlanul kijelölni megtisztelő feladatként reánk vár.

Kezdem azzal, hogy szindikalista felfogását ostorozták keményen és kíméletlenül. Ez az egyoldalú elemzés csak kis részben igazolódott. Egyébként is csak rövid ideig tartó kilengés s főként a fizikai munkásság gazdasági küzdelmeinek igazolását szolgálta.

A munkamódszer kidolgozása egészíti ki a rendszert, a szemléletet teljessé és ebből állott Szabó Ervin tudományos munkálkodásának motorja, az ő főerősége.

Néhányan meg azért bírálták, hogy átadta magát a lavrovi elmélet szubjektív benyomásainak. Régi fogas kérdés: az egyén szerepének, jelentőségének, történelmi befolyásának a meghatározása. Lavrov s nyomában Szabó Ervin így magyarázzák ezt: „... gazdasági föltételek alapjai a társadalmi fejlődésnek: de ezen fejlődésen formált eszméknek teremtő szerepük van a további fej-

lődésben, s e teremtés alanyai, az eszmék hordozói, a célt kitűző és ennek irányában tudatosan cselekvő emberek.” Amihez Szabó Ervin hozzáfűzi: „Lavrov bizonyára tudta, miért mondja azt. Engels rövidre fogja a tételt, így: „... die Menschen machen ihre Geschichte selbst.”

S további különleges megállapítása: „Az én véleményem szerint Lavrov kiegészítését adja a marxizmusnak... [Marx és Engels] a cselekvő embernek szerepét éppenséggel nem kicsinyelték, de az elméletben majdnem teljesen negligálták, a materialisztikus történetelméletnek nemcsak individuál pszichológiáját, hanem tömegpszichológiáját is kiépíteni nem törekedtek.”

S itt fel kell figyelni Szabó Ervin sajátos munkastílusára. Jellemző rá, hogy nem akadémikus szentenciákra, hanem a szigorú tudományos ellentmondásokat is közbeiktató korrelációkra építi fel tételeit. Ilyen ellentmondásos felbuzdulás ez is: „... Szükséges továbbá hangsúlyozni, hogy fölötte meddő dolog – amint azt újabb könyvében Jászi Oszkár barátom is kifejezte – a materializmusnak és idealizmusnak folytonos szembeállítás... ez mesterséges különválasztás, melyre a monizmus mellett semmi szükség. Anyag nincs erő (szellem, idea) nélkül, erő nincs anyag nélkül.”

Munkastílusának jellegzetessége: az anyaggyűjtésre koncentrált legelőbb. Természetesen nem válogatás nélkül, hanem a szelektálás iránytűjével. A jó könyvtáros magatartásával oktatta, nevelte az eredményes olvasásra, a szellemi értékek gyűjtésére azt, aki erre alkalmas volt. Tehát modern pedagógust is képviselte, akinek a fő teendője a gyermek, az ember képességeinek a felismerése és támogatása. A cél pedig az elme, a tisztánlátás felébresztése, sokirányú érdeklődés kiváltása és elevenen tartása. Alapos kutatói tevékenységre serkentés. Az ismeretanyag tervszerű gyűjtése és elrendezése.

Szabó Ervin, a szocialista

Nem lehet benne különválasztani a könyvtárost, a tudóst, a marxistát a szocialistától? E funkciók összefüggnek. Mint tudós szocialista s mint szocialista tudós egyképpen arra törekedett, hogy aktív; cselekvő tényezőként fejtsen ki hatást. Nem volt párttag, de számos jelentős progresszív intézmény megalapításában, majd vezetésében döntő szerepet játszott. Gondolok itt elsősorban a Társadalomtudományi Társaságra és kiadványaira, a Galilei-körre, s nem utoljára a könyvtár tervszerű, céltudatos kiépítésére. Annyi feladatot és munkát vállalt, hogy szinte hihetetlen, hogyan maradhatott elég ideje gyenge egészségi állapotát figyelembevéve, akkora

tudományos felkészültségre szert tenni s ezt az alapos tudáskészletet elrendezni, feldolgozni, rendszerbe foglalni s így adni tovább írásban és szóban. A Huszadik Században, e kitűnő tudományos folyóiratban megjelent cikkei, jegyzetei, kritikái ugyancsak marandó értékűek. Jelentős számban keresték fel s kérték ki tanácsait fizikai munkások, vezetője lett jónéhány munkásnak, akik a különböző szervezetekben juttatták kifejezésre nézeteit s ezek nem mindenkor azonosultak a hivatalos vezetők felfogásával. Ezek az ellentétek elvi szempontokat tartalmaztak. A felelősség problematikája döntő faktora volt magatartása kialakításában.

Szocialista tudatában elevenen élt a meggyőződés, hogy nem a szó, nem a szólam, de csak a tett, a cselekvés, a magatartás bizonyít.

Ilyen ízü munkaterület számára a tudományos irodalmi működés, így a Szocializmusról szóló írása, mely előadásnak készült s később nyomtatásban is megjelent. Ugyancsak jellegzetes A materialista történetfelfogást tárgyaló munkácska. A társadalmi és párt-harcok a 48-49-es magyar forradalomban kötete a negyvennyolcas forradalomról új szempontokat vetít ránk. A pompás forrásmunkának kínálkozó kétkötetes Marx és Engels művei című összeállítást különös gondossággal szerkesztette. A legtöbb cikkhez maga írt tisztázó bevezetőt. Remeklő jegyzetei különvéleményként is értelmezhetők. Ilyen a taylorizmusról vallott fölfogása, vagy a Pártfegyelem és egyéni szabadság kérdésében lejegyzett önvallomása.

A történeti materializmusról szóló írásában ilyeneket mond: „... rideg egyoldalúsággal van kidomborítva a gazdasági erők autokráciája”, vagy ez: „Marx és Engels lényeges pontokban korrigálták a filozófiai materializmust...”

Munkamódszere: a szintézis keresése. A tényeket alapjkkal, a valóságot az igazsággal, a szavakat a tartalmukkal, az embert a céltudatossággal egyesíteni. Egy mondattal: a nemes célokat tiszta eszközökkel.

Ezekon az utakon jutott el a homo sapienstől a homo socialison keresztül a Homo Creatorig. Ez főként teremtő, alkotó erőt jelent.

Epilógus

Mit alkotott, mit hagyott ránk, mire tanított bennünket ez a negyvenegy éves korában meghalt pompás ember. Hagyatékát a nem éppen teljes bibliográfiai feldolgozás örökíti meg, de ez is számos oldalt foglal el. S milyen sokoldalú, sokirányú érdeklődésről, kutató, tervező műveletről ad számot. És a szocialista irodalom terén kifej-

tett nagyszabású munkáját becsülöm a legtöbbre könyvtártervezési és szervezői tevékenysége mellett. Mindenekelőtt a módszerességért.

Magam az iránta érzett tiszteletemet és megbecsülésemet igyekeztem kifejezésre juttatni.

1945 első hónapjaiban egy Szabó Ervin Tudományos Akadémia megalapítását indítványoztam. A javaslatot a megjelentek nagy lelkesedéssel fogadták.

A terv sajnos hamvába fűlt.

1946-ban eljártam a főváros illetékes ügyosztályán (VI.) s kérttem, hogy Szabó Ervin elhanyagolt sírját a Farkasréti temetőben rendezzék illő módon. A tanácsnok készségesen vállalkozott rá. A földi maradványokat a temető bejáratával szemközt helyezték el s impozáns síma fedőlappal látták el. Az emlékeztetőn sokan megjelentek. Ries István, Szakasits Árpád és mások. Néhány év múltán a hamvakat a Kerepesi úti Panteonba helyezték át.

Ezután mint törvényhatósági bizottsági tag, a főváros közgyűlésén javaslatot terjesztettem be, mely határozatra emelkedett. Az első követelés az volt, nevezzék el ismét Szabó Ervinről a Fővárosi Könyvtárat. Amit végre is hajtottak. A második és harmadik pontban kértem, hogy a könyvtár előtti teret nevezzék el róla. Ez is megtörtént. Csak a harmadik pontban szerepelt javaslat, illetőleg határozat, hogy a téren állítsanak szobrot Szabó Ervinnek, sikkadt el, egyelőre csak egy művészi dombormű helyettesíti az épület falán a tervezett szobrot...

Több mint ötven év távlatából igyekeztem Szabó Ervin személyét, egyéniségét még élő impresszióim sugalmazásából fölvezetni, szuggesztív személyisége és hatása alól ma sem tudok mentesülni. S hadd kiáltssak fel Shakespearerel, aki ezt Július Caesarra vonatkoztatta: This was a man.

Bizony! Szabó Ervin talpig ember volt!

[1968. február]

[DARVAS Simon levele]

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest.

Kedves Remete Doktor,

Megtisztelő feladat, hogy az Emlékalbumban hozzájárulhatok Szabó Ervin kivételes emberi nagyságának, csodálatos tudósi felkészültségének és providenciális előrelátásának felvázolásához.

Szabó Ervinnel hatvan évvel ezelőtt találkoztam először. Szabó Ervin mindössze harminc éves volt akkor, de olyan tisztelet és tekintély övezte személyét, ami ily fiatal korban szinte elképzelhetetlen. Sokszor merült fel bennem azóta is a kérdés, hogy Szabó Ervin volt-e valamikor is fiatal?

Ezen az első találkozásunkkor 16 éves középiskolai diák voltam, de részt vettem már az ifjúmunkás-mozgalomban, akiknek az Óvoda utcában egy kis földszintes házban volt a helyiségük, együtt a Nőmunkás Szakszervezettel. A kis háznak jóméretű kertje volt, hatalmas lombos fákkal, amelyek alatt nyári esténként összegyűlekeztek azok a fiatalok, akiket akkor Szabó Ervin csoportjának tartottak. Akik kritikus szemmel nézték és bírálták a szociáldemokrata vezetőknek legtöbbször opportunistá politikáját. Idejárt esténként Alpári Gyula, Mérő Gyula, Tarczai Lajos, Vágó Béla, Szerdahelyi Sándor, akik időnként szembekerültek a hivatalos pártvezetőséggel, ideológusuk Szabó Ervin volt. ő maga sohasem jött el az Összejövetelekre. Idejárt a szindikalista Mígray József, az anarchista Bornemissza Jenő, egy püspök öccse, aki később középiskolai tanár lett. És idejárt egy francia laptudósító, aki intimebb barátságba került Szabó Ervinnel, Armand Manteau, a szindikalista „Mouvement Socialiste” munkatársa.

Ennek a francia újságírónak titkárává szegődtem és így őt kértem meg, hogy Szabó Ervinnél juttasson be az 1906-ban alakul Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájának hallgatói közé. Az eredeti elgondolás az volt, hogy minden szakszervezet bizonyos számú hallgatót küldhet ki, de így lettem én Szabó Ervin jóvoltából az egyetlen nem szakszervezeti hallgató és így duzzadt fel az eredetileg 240-re tervezett hallgatószám 241-re.

Szabó Ervin ugyanakkor megkért, hogy időnként keressem fel és mondjam el tapasztalataimat az előadásokkal kapcsolatban. Emlékszem mily lelkesen és felhevültén mentem el pár hét múlva, hogy beszámoljak, milyen feszült érdeklődéssel hallgatták a munkások egy gimnáziumi tanár csillagászati előadásait és mikor Szálai Károly tanár befejezte hat előadását Copernicus mondájának idézésével: „kutattam az eget, kutattam a földet, de istennek nyomára nem akadtam”, a munkáshallgatószám mint egy ember ugrott fel helyéről és percekig hangosan ünnepelte az előadót. Referátumom elmondásával elkéstem, mert Szabó Ervin asztalán ott voltak már a jobboldali és klerikális lapok, melyek óriási botránnyá igyekeztek fel-fújni az előadást és a gimnáziumi tanár azonnali elmozdítását követelték.

Mikor 1915-ben a Galilei-kör egyik vezetője lettem, a korábbi

ismeretség lehetővé tette számomra, hogy minden problémánkat illetően kikérhessem Szabó Ervin tanácsát. Azt kérte csupán, hogy soha ne jöjjünk kettőnél többen a könyvtárba. Rendszeresen dr. Rudas Zoltán és én kerestük fel. Mégis el kell mondanom egy incidenst, ami akkor történt, mikor a Kör antimilitarista és illegális akcióit megindította, mert ez volt az egyetlen út, hogy befolyásunkat éreztessük a dolgozó tömegeknél, akikhez kapcsolataink akkor már ki voltak építve. Egy alkalommal többen mentünk el. Hatan. Szabó Ervin a megszokott lehalkított hangján beszólt hozzánk. De volt köztünk egy ifjú tagunk, aki hangosan vitába szállt. Szabó Ervin, aki hivatali szobájában fogadott, mely körül volt véve más hivatali helyiségekkel, miket csak vékony fal választott el, hallgatta egy ideig a gesztikuláló és hangos barátunkat, majd még jobban lehalkított hangon így fordult hozzám:

– Kedves fiatal barátom, egy forradalmárnak a legelső kötelessége, hogy suttogó hangon beszéljen...

Tegyem még hozzá: barátunk nem fogadta meg a tanácsot, pedig így sorsa talán jobb fordulatot vett volna.

Szabó Ervint ismerni: ennek az erjedő forradalmi korszaknak inspiráló nagy adománya volt.

Dr. Darvas Simon (London)

[1968. március]

DIENES Valéria: Szabó Ervin

emléke messze múltamban él. A konkrétumok az idő ráömlésével lassan lehullottak róla, csak egy-két fényfolt maradt meg belőlük. De maga az ember, úgy amint életünk közös éveiben megismertem, a maga eredeti, akkori színével most is élő valóság bennem. Mégsem tudok történelmi érdekességéhez semmivel se hozzájárulni. Amit most leírok, az erről az emlékeim közt élő Ervinről szól. Ez az emlék-ember belülről jobban látható, mint kívülről, és az apró jeleket, amelyek kívülről színezik, csak annak a belső embernek megvilágítására valók, akit emlékezésem tartogat ... és talán nemcsak tartogatja, hanem alakítja is. Mert minden embernek története van bennünk. De Ervin mégis a régi arccal, a régi baráti pillantással néz rám, és szinte elsüllyed közöttünk a félszázados messzeség.

*

* *

Ervin vonzó egyéniség volt. Pedig sem a külseje nem volt különösen megkapó, sem viselkedésében nem volt semmi első tekintetre szimpátia-keltő. Most úgy látom, hogy ez természetes tartó-

ködés volt nála; nem élt benne a mutatkozás vágya, elég volt önmagának, megtalálta ott életfeltételeit és munkaindítékait. Külső igénytelensége belső tevékenységet takart. Tudtam róla, hogy sokáig erején felül dolgozott, amikor a Népszavát szerkesztette, hogy ez napi tizennégy órát jelentett számára és, hogy ez a munkaidégkimerülésbe sodorta.

Ervint akkor szerette meg az ember, ha gyakran együtt volt vele. A rövid találkozások színtelenségét valami egyre jobban megértő melegség váltotta fel. Úgy kellett felfedezni. Többször a szemébe nézni, hogy felismerjük a tekintetéből elősugárzó embert, aki belülről égett. Valami volt ez azokból az egymást-felismerésekből, amelyek még különböző „táborokban” küzdő egyéneket is szellemi rokonokká egyesítenek. Ez persze nem volt mindjárt tudatos felfedezés, hanem inkább rejtett érlelődés; emlékszem a pillanatra, amikor észrevettem ezt a rokonságot.

Ebben a személyes kapcsolódásban nem volt semmi a nő és a férfi témából; egészen úgy volt nekem rokonszenves, mintha egyműiek volnánk, és éreztem, hogy ő is úgy nézett vissza rám. Akadálytalan nyíltság vált barátságunk alaphangjává. Egyszer mint saját véleményét fejtette ki nekem, hogy a szellemi munka és a szexuális élet azonos energia-tartályból táplálkozik és hogy ezzel a kapcsolattal mindkét oldalon lehet visszaélni a másik oldal rovására, egészen a szélsőségekig. Azt azonban természetesnek tartotta, hogy egy szép másnemű emberpéldány láttára felébredjen a férfiban a férfi és a nőben a nő.

Vidám vasárnapokon folyt ez a barátkozás, amikor vele, Jászi Oszkárrel és Dienes Pállal végigkószáltuk a budai hegyeket hétről-hétre megújuló programok szerint. Ha a hét folyamán nem találkoztunk Madzsar Józsiék szalonjában, akkor vasárnap reggel Ervin és Oszkár beállítottak az Üllői út 16/b alatti Csiky-lakásban bérelt hónapos szobánkba és ott döntöttük el, hogy a héten hova megyünk.

Ervint meleg barátság fűzte Oszkárhoz: emberileg és nem politikailag tartoztak össze. Alapjában és szándékuk szerint egyfélélt akartak: embert, társadalmat, országot menteni; csak más kereteket és módszereket gondoltak hozzá. Oszkár húga, Alisz, a maga közvetlen női meglátásai révén sokat tudott mesélni ennek a két embernek a barátságáról, és az ő szavain át értettem meg sok mindent Ervintől, amit egyébként talán meg se pillantottam volna. Alisz rajongott Ervinért, és az ezoterikus női szeretet szemüvegén át oly mélyen látott bele Ervin egyéniségébe, hogy senki, talán még Ervin édesanyja se tudhatott olyan hű képet rajzolni fiáról, mint Alisz.

Születőben levő világot jártunk. A társadalom-megújító vállalkozások nem differenciálódtak oly élesen, mint később. Mindnyájan tudtuk, hogy valami mást akarunk, mint ami van, de annyi gondolat futott felénk, annyi minden válaszolt rájuk bennünk és annyiféleképpen osztazkodott az álom és a valóság bennük, hogy a fiatalság fejlődő buzgalmában sok minden megfér egymás mellett, így a mi vasárnapi sétáinkon Oszkár polgári radikalizmusa még testvérileg lépdelhetett Ervin öntudatos szindikalizmusa mellett, hiszen mindkettőben az volt az egyre sürgetőbb gondolat, hogy sok van itt az útból tenni való, hogy ezt nem kell restül elhallgatni és nemcsak beszélni, de mozdulni, tenni is kell.

Ervin és Oszkáré gondolati kettősségében, mi Pállal, egész alkatonkkal és belső világunkkal, nagyon otthon találtuk magunkat. Fiatal és még annyiféleképpen megújítható gondolataink az ő eszméikkel egymásra harmonizálódtak, következményeikben még körvonalazatlanul, még csak a jövőben teljesülendő egységükben. Mi Pállal a gondolat partjain álltunk; érdekelték bennünket ezek a valóságba avatkozó emberek, de mi nem akartunk átevezni a cselekvés mezejére. Az én doktorátusom episztemológia volt, Pálé függvénytan, játszadoztunk a gondolattal és próbáltunk olyasmit keresni, amit még nem gondoltak el. Ugyanolyan szenvedély volt ez bennünk, mint bennük a cselekvés.

Ez a kettősség állandó témafelületet teremtett. (Erről már beszéltem az Irodalmi Múzeum első számában.) Ervin álláspontja természetesen az volt, hogy nem kell megvárni, míg a gondolat magától érleli meg a tettet, hanem cselekedni kell; az elmélet nem önmagáért van, csak a valóság kedvéért érdekes, amelyhez hozzányúl. Ha egyszer elgondoltad, mit lehet tenni, akkor be is kell avatkozni. Ezt a témát Ervin sokszor előhozta, sőt egyszer egy írásomban talált is egy mondatot (a Huszadik Században megjelent egyik tanulmányom első mondatát) és odatartotta elé: „Látod, magad is ezt írod!” – mondta diadalmasan. Nem is tudtam kibeszélni magamat belőle, mert a mondat lényege az volt, hogy az egész ember a cselekvő ember.

Az ilyen együttgondolkodás még a felmerülő ellentétek mellett is, vagy talán éppen azoknál fogva, nagyon összeforraszt, bizonyára mindazért, ami bennük dialektikusan születik. „Csapatszellem” ez, bajtársi állapot; éreztünk is ilyesmit, bár az ő harcos magatartásukhoz képest mi csendes gondolkodók voltunk és maradtunk (legalább is még Ervin életében).

Ervin lényéből a speciális céloknál egyetemesebb erő sugárzott, amely éltette és irányította munkáját. Ugyanez az erő élt

bennünk is; benne a valóság, bennünk az elmélet felé. Közös élményünk volt, hogy hittünk az igazságban. Abban, hogy az embermentés vágya legyőzhetetlen. Mert világos, hogy valami hiba van körülöttünk, valamit másképp kellene csinálni, s ettől megújulnánk.

Nagyon reálishan adja vissza ezt a megújulni akarást, ezt a homályból való kitekintést az a Kernstock-féle arckép, amelyet sokszor néztem Madzsaf Józsiék lakásán. Ervin kedves, egyszerű vonásai sötétben körvonalazódnak. Ilyen sötétben érezte ő magát és korának társadalmát, az akkori jelent. Gondterhelt volt az emberek miatt, az emberekért, és próbálta, akarta, hogy az ő jövőbe néző arca a környező sötétnek derengő fényfoltja legyen. Mindez nem mint valami érzelmi állapot, vagy szentimentális filantropizmus élt benne, hanem mint folytonosan sarkalló tetterő, az emberi maximumig ... ezért is égett el olyan korán.

Minden szenvedély emészt, és ma, a többé-kevésbé már kristályosodott formák között, nehéz elképzelni azt a nyugtalan, kereső, hullámzó közérzetet, amelynek visszaverődései az akkori fiatal haladó nemzedéket munkára szólították. Ervin is többet dolgozott, mint amennyit megbírt és óvatosan kellett bánnia erőivel. Pál, aki a matematikai kutatás élő szervének tekintette magát, és nem lehetett a munkában megállítani, – szintén pihenésre szorult. Vasárnapi kvartettjeinknek az vetett véget, hogy Pállal a déli tengerpartra kellett mennünk. Már túl voltunk Taorminan, Siracusan és Máltán, mikor Ervin utánunk jött. A tuniszi kikötőben vártuk a tengercsatornán besikló hajót, s ma is látom Ervint, amint a fedélzetül zsebkendőjét lobogtatja felénk. Együtt akarta tölteni velünk a szellemi munkásnak oly nehezen elviselhető kötelező semmittevés heteit.

De Tuniszban megállíthatatlanul esett az eső. Sirokkó járt a Földközi tenger felett, amelynek siró, jajgató éneklését már Máltában hallottuk. A napsugárra vágó két férfi ilyen időjárás mellett nem elégedett meg a tuniszi látnivalókkal, a holmijaikkal teleaggatott skatulyákban ücsörgő boltosok tarkaságával, a rejtélyes háremlátogatásokkal és Karthágó romjaival. Mondták a tunisziak, hogy Biszkrán, a második oázison, ahova még vonaton el lehet jutni, az eső ismeretlen jelenség; mindig süt a nap, mert az Atlaszról reggelente induló fellegek az oázis felett szertefoszlanak. Különben Biszkrára egyetlen háza sem maradna meg, mert mind égetetlen vályogból van. A férfiakat a napsugár reménye fellelkesítette és elhárítottuk, hogy hátralevő heteinket ott töltsük.

Felültünk a harminc kilométeres sebességgel haladó északafrikai „expresszre”, amelynek kocsjában Ervinnel mi még csak fel tudtunk állni, de Pál már nagyon nehezen. Együtt élveztük a buja növényzettel borított szakadék mélyén láthatatlanul zúgó Constantine folyót és az El Kantaránál egyszerre szétnyíló színpadát a Szaharának. Biszkrában a szintén égetetlen vályogból épült ilyen nevű hotelben szálltunk meg, s minthogy ez már december közepe felé történt, saharai karácsonyunk lett. Ezen a sivatagot szárító napfényben fürdő oázison, ahol a félmillió pálmán kívül csak egyetlen szomjazó lombospark szomorkodott és ahol néger kunyhók, nomád sátrak és arab vályogházak békés szimbiózisban éltek, fájdalom, nem tudtunk Ervinnek sok örömet szerezni. Szembaja kiújult, és napjainak egyre nagyobb részét kellett lehomályosított szobában töltenie.

Karácsonyra kapott Alisztól a postán egy felékesített parányi fenyőfát. Ott álltam mellette, amikor a halvány selyempapírt bontogatta és szabadította ki a fácskát. Lassúak és emlékezők voltak mozgulatai. Megilletődött az arca. Láttam rajta, mennyire érzi, hogy abból a kis fából milyen szeretet árad feléje. Felállította a fácskát az asztalra. Levél volt mellette, s amint kibontotta, elfordítottam a szemem. Ismertem Aliszt. Úgy éreztem, hogy mellettünk áll. Szinte messziről hallottam Ervin halk, szomorú hangját: „Lásd, én itt nem kaptam mást, mint egy óriási nagy sárga semmit.” – Úgy hangzott, hogy Alisznak mondja, nem nekem.

Ez a nyomott hangulat ülte meg Ervint a biszkrai napokban később is, a napfelől meleg, árnyékfelől hideg reggeleken, az alattunk levő szoba talajában gyökerező pálma széles levelei alatt. Ez a pálma, amelyet a köréje épült ház ölelt, jó szimbóluma volt az emberalkotta kereteken túlnövő életnek, de talán annak is, hogy az ember akkor is szolgálatába állítja az életet, ha az művei fölé emelkedik. Ezeken a reggeleken a két férfi, szinte dacolva a pihenés kötelezettségével, az orvosi paranccsal, nem állhatta meg, hogy az oázis ébredésével ébredő gondolataikat ki ne cseréljék és ne folytassák ezt az életszükségletté vált tevékenységet akkor is, mikor Ervin szemének kímélésére később a lehomályosított szobába kellett vonulnunk. Amikor a nap leáldozóban volt, ismét sétákra indultunk. Etettünk kis antilopot, amely röfögve köszönte meg a kosztot, megismerkedtünk franciául beszélő arabokkal, akik elmondták, hogy nagyon sokba kerül a házaset, mert négy feleségnél kevesebbet nem érdemes tartani, vásárolgattunk egy hindu boltosnál, akitől Ervin is vett és hozott haza ítéleti apróságokat. A legszebb volt, amikor a búcsúzó nap európai szem számára elképzelhetetlen,

pompázó színekbe öltöztette a nyugati eget, mi pedig köszöntöttük e felhődíszlet alatt a szerályba hazatérő karavánokat, a lepakolásnál elégedetlenül bőgő tevéket, a fehérvörmönös, turbános arabokat...

Budapest pedig hazavárt bennünket.

* * *

Párizsi éveim távolságot iktattak közénk.

Közösségünk nem szakadt meg, de találkozásaink ritkábbak lettek. Mikor első tanulmányi útunkról Pállal hazajöttünk, véletlenül az utcán találkoztunk először. Erről a viszontlátásról nagyon élénk emlékem van. Látom, amint állunk négyen az Üllői úton Ervinnel és Oszkárral, és némi szorongással mondom nekik: „Gyerekek, én nem írhatok többé nektek, mert nem vagyok többé sem pozitívista, sem spenceriánus, a gondolkodásom teljesen átalakult ott a College de Francé 8-as termében, a bergsoni filozófia hatása alatt. Már csak ezzel az új énemmel tudok írni.”

Ilyesmit mondhattam. Nem tudom pontosan, melyikük szólalt meg és először mit mondtak. Sem arra, hogy én hogyan folytattam tovább. Csak Ervin méltatlankodó szavai hangzanak még fülemben:

– Ne bánts meg bennünket ezzel a feltételezéssel. Te a mi írónk vagy, és tovább is írod nekünk azt, amit gondolsz, úgy amint gondold. Hol legyen gondolatszabadság, ha nem nálunk?...

Hosszabban is beszéltek, és sokáig álltunk ott az utcán. Az volt a lényege beszédünknek, hogy a Huszadik Századot minden világ-felfogás érdeklí s hogy bármit írnék is, majd válaszol rá, aki másképp gondolkozik. A Huszadik Század a haladó élet orgánuma és nem akar dogmatizálni.

Ez a beszélgetés még szorosabban egybekapcsolt bennünket, tanúskodnak róla a Huszadik Század azidei példányai. Ervinnek ez az élénk válasza arról tesz bizonyosságot, hogy szellemi alkatának leghatározottabb vonása – saját meggyőződésének rendíthetleisége mellett – a mások gondolataival szemben benne élő türelem volt. Minden társalgásából kiviláglott, hogy már akkor élt benne az általánosságban csak napjaink során megnyilatkozó „párbeszéd” szelleme, amelynek nincsenek mindenkire nézve kötelező formulái, hanem tiszteli a gondolat munkásait.

Minden egyéb értéke mellett talán ezért becsültem Ervint a legjobban. Harmonikus, kiegyensúlyozott lénye még testvéri együtt-léteinkben is tiszteletet keltett, és a messze idők távolában ma is úgy él bennem az alakja, mint az ideális ember, aki a társadalom-mentő

szeretet munkásának tekintette magát, és azzal a tudattal nézek vissza rá, hogy barátsága múltam legnagyobb értékei közé tartozik.

[Budapest, 1968. március

Armand MANTEAU: Emlékek

Nagyon fiatal voltam még, amikor Párizsból Budapestre vetődve közeli kapcsolatba kerültem Szabó Ervinnel. Eleinte nem tudtam felmérni a hatását, amelyet rám, gondolkozásomra gyakorolt. Az életről, a munkásmozgalomról alkotott véleményünk igen hasonlós volt. Én magam még a francia fővárosban csatlakoztam a szocialistákhoz, részt vettem gyűléseken, a közös szórakozásokon, ahol már a század legelején lelkesen fűjtük a Marseillaise mellett az Internacionálét és a Syndicale című gyűjtő hangú dalt. Szabó Ervinnek akkor még hírért sem hallottam, de már a szindikalistákkal éreztem együtt. Sokan voltunk Franciaországban, akik úgy láttuk, hogy a mozgalom fő színtere a CGT, a szakszervezet; az elsődleges harci eszköz: küzdelem a bérek emeléséért. A szocializmus még kezdeti lépéseit tette Franciaországban, de amikor már bekapcsolódhatott a választási küzdelembe, a mozgalom ugyanolyan eszközökkel dolgozott, mint a polgári pártok. A verseny hevében a szocialisták is elvesztették a mértéket, akaratlanul megindult a rálicitálás és ez sokunknak nem tetszett. Én az anarchistákhoz sodródtam, mert azok élesen bírálták a szocialista módszereket. Észrevettem az anarchisták zavarosságát, de lelkesedésük magával ragadott, ők az „elvtárs” megszólítással éltek, míg a szocialisták polgártársnak címeztek mindenkit. A Boulanger-ügy, a Dreyfus-ügy, a Zola-ügy időszaka volt ez, már észrevehető a világháborús készülődés és az anarchisták a militarizmus elleni harcot tették főfeladatukká.

1904 körül jutottam Budapestre, itt mint a Berlitz nyelviskola által küldött francia tanár kerestem kenyeremet. Ennek kapcsán ismertem meg Szabó Ervint, aki Jászi Oszkárral együtt vett részt a tanfolyamokon, hogy már meglevő tudását elmélyítse. Az órák alatt nyílt alkalmunk hosszas beszélgetésekre a francia irodalomról, a francia szellemi, társadalmi áramlatokról, Szabó Ervin rendkívül intenzív érdeklődést tanúsított a francia szellem iránt, oly annyira, hogy néha ellenfelei élcelődtek ezen. Szabó Ervin révén hamarosan megismertem a magyar szociáldemokrata mozgalom sok nevéssé lett személyiségét, akikkel baráti összejöveteleken, kávéházakban, vendéglőkben, főleg pedig szakszervezetekben találkoztam. Egy ilyen együttlét alkalmával fordítottam le Bresztovszky

Ernövel az Internacionálé szövegét, én tanítottam be a dallamot. Szabó Ervin nagyon sikerültnek találta a fordítást, szerinte a magyar szöveg hangsúlya, ritmusa jól megfelelt a franciának, amely persze főként Bresztovszky érdeme volt, hiszen én éppenszak törtem a magyar nyelvet. Mi rövidesen a nyilvánosság előtt is énekel-tük az indulót, különböző ünnepélyeken, felvonulásokon, sőt május elsején is. Az Internacionálé fordításánál Alpári Gyula is jelen volt és talán őt ragadta meg leginkább a dal. Alpári racionális, ugyanak-or impulzív jellem volt, valósággal toporzékolt örömeben, úgy verte ki lábával a dal taktusát.

A politikai nézetek azonossága is szerepet játszott benne, hogy Szabó Ervin meghívott a vezetése alatti könyvtárba, amelyet ő szociológiai gyűjteménnyé alakított és ott a szocialista műveket propagálta. Számomra nagy élmény volt, hogy a könyvtár tagja lehettem, itt mellőzték a formalitásokat a beiratkozásnál és az első olyan gyűjtemény volt ez, ahol a könyvek egy részét az olvasó szabadon használhatta. Jellemző apróság és a maga idején gyökeresen új dolog: Szabó Ervin a telefon használatát is lehetővé tette az olvasók számára.

Szabó Ervin magához is meghívott. Otthona lakás és munkahely volt egyszerre, ugyanakkor könyvtárféle is. Megvoltak nála a szocialista munkák, szépirodalmiak, jelentős részben francia bellet-risztika, a könyveken kívül szobrok, Rodin, Zola és Balzac mására emlékezem.

Hosszas, néha egész délutánokat betöltő beszélgetések folytak közöttünk ezen a lakáson. Nem titkolta, hogy elutasítja a hivatalos magyar szociáldemokráciát. Emlékszem rá, hogy élénken érdeklő-dött a francia Pellontier törekvései iránt. Pellontier előbb Guésde követője volt, majd anarchista lett. Magyarországon akkor nagyon homályos képzetek voltak elterjedve az anarchizmusról, amelynek csak terrorista válfaja volt általánosan ismert. Franciaországban viszont elég széles táboruk volt, kiterjedt sajtójuk. (Pere Reinard, Anarchie, Temps Nouveau). A század elején ott George Sorel igye-kezett összeötvözni az anarchizmust és a szindikalizmust, amely szé-lesebb fórumhoz jutott Lagardelle Mouvement Socialiste című folyó-iratában. Én mint a Temps Nouveau budapesti tudósítója is mű-ködtem és egyidejűleg dolgoztam a Mouvement Socialisteba, amely nemsokára Szabó Ervin több tanulmányát, cikkét is közölte. Szabó Ervin világnézeti beállítottságának megfelelően tőlem függetlenül keresett és talált kapcsolatot az általa igen nagyra becsült Lagar-dellehez. Lagardelle később Budapestre is eljött és sokat tanácsko-zott Szabó Ervinnel a mozgalom sorsáról, irányításáról. Nézeteik

a német reformista szociáldemokrácia magyarországi szellemi monopóliumának negatív megítélésében is teljesen egyeztek.

Szubjektív jellegű, de talán Szabó Ervin pedagógiai hatásának megismerése szempontjából nem egészen érdektelen emlék: tanári munkásságom mellett olthatatlan vágy élt bennem a publikációs szereplés iránt. Sokat írtam, ezért kevés időm maradt a magánéletre, nőkkel nem foglalkoztam. Szabó Ervin többször is igyekezett rábeszélni arra, hogy keressem a koromhoz illő lányok társaságát, udvaroljak. Egyéni szimpátia volt-e, olyan szándék vezette őt, hogy megmentsen a magányosságtól, hozzásegítsen az élet örömeinek élvezéséhez, vagy jellemformáló céllal tette-e? – nem tudok erre határozott választ adni.

Annyi bizonyos, hogy egész életét megnehezítő tüdőbetegsége ellenére Szabó Ervin nem volt egyoldalú ember, szerette a sétákat, a természetet, a túrákat, általában a sportot. Feltűnik előttem a kép, amint Szabó Ervin Jászi Oszkárral korcsolyázik. A törekeny alkatú Szabó Ervin könnyedén vette a köröket, „bognikat”, mellette nehézkesen mozgott a testesebb Jászi. Szabónak köszönhetem, hogy én is megtanultam korcsolyázni.

A nőtársaságot is kedvelte. A kultúrált, gondolataik kifejezésére, mások megértésére is képes nők vonzották. Barátság kötötte őt egy időben Erdős Renéehez és a Nyugat című folyóirat néhány nőírójához is. Említésre érdemesnek érzem, hogy szóljak itt a Polányi-család által erősen támogatott „Női Lyceum”-ról. Igen valószínűnek tartom, hogy azt Szabó Ervin közvetlen, vagy közvetett ösztönzésére alapították. Az Andrássy úton működő Női Lyceumot mint annak francia tanára ismertem meg közelebről. Az intézmény vezetőjéhez, Polányi Cecilhez, Szabó Ervin ajánlott be engem, bár lehet, hogy Madzsar József, Jászi Oszkár és Rónai Zoltán támogatásának is része volt alkalmaztatásomban. Figyelemre méltó a Lyceum Cecil által kidolgozott társadalomtudományi kurzusa, melynek bevezetésében Polányi Cecil leánya és fia, Strickerné Polányi Laura, illetve Polányi Károly is igen aktívan részt vettek. A Lyceumnak kétségtelenül fontos szerepe volt a progresszív eszmék nők közötti terjesztésében. Ez az intézmény egy kissé a Társadalomtudományi Társaság fiókjának számított.

Úgy érzem e helyen kell elmondanom, amit Szabóról, mint az édesanyja iránt gyengéd, figyelmes emberről tudok. Szabó Ervin édesanyja szülő volt az olyan gyermek mellett, aki „két végén égette a gyertyát”, azaz gyenge fizikuma ellenére nem kímélte önmagát a munkában, a szocializmusért folytatott harcában. Nem könnyű feladat volt a pénzügyek iránt életében közömbös Szabó

Ervinről gondoskodni, őt ellátni, de édesanyja kitűnően helyállt. Úgy gondoskodott fiáról, mint szerető anya, hitves, vagy leánytestvér nagy feladatokra hivatott hozzátartozóról, mint ahogyan Renan leánytestvére a francia tudósról. Nem kis fáradságába került az anyának, hogy rávegye fiát (és engem) az uzsonna elfogyasztására, amikor Szabó Ervinnel késő estébe nyúló délutánokon valamilyen cikk megírásába, vagy szerkesztésébe merültünk a Mouvement Socialiste, vagy a Chronique Syndicaliste számára. Az édesanyának része volt Szabó Ervin ruházatának rendben tartásában is, hiszen Szabó Ervin, bár ügyelt rá, hogy külseje, öltözködése kifogás alá ne essék, általánosságban keveset törődött a külsőségekkel. Szabó Ervin került a mozgalomban akkor egyeseknél dívó különbségeket, mint amilyenekkel Tarczai Lajos élt, aki felvonulásokon felkötötte karját, mintha sebesült lenne, vagy Migray József, aki duzzadó irattáskával járkált és azt mondta: Batthyány Ervin, Schmitt Jenő kéziratait viszi, szocialista festők, Kernstok, vagy mások vázlatait (egyszer leejtette Migray a táskát, amiből krumpli, káposzta gurult elő kéziratok helyett).

Szabó Ervinről őrzött emlékeim között különösen élénken maradtak bennem Hunfalvy utcai otthonában szerzett impresszióim. Elmélyült elmélkedésre, írásra alkalmas hely volt ez, távol az utcák lármájától. A munkahelyiség legszembeötlőbb dísz a már említett magánkönyvtár. A könyvek csaknem kivétel nélkül kötve voltak, de meglátszott, hogy nem dekoratív célokat szolgálnak, hanem munkaeszközök. Nem is volt ez igazán magángyűjtemény, hanem inkább olyan könyvtár, amelyet Szabó Ervin kezelt és kollegák, barátok futólagos ismerősök is szabadon használhatták. E ponton szinte kommunisztikus viszonyokat teremtett Szabó Ervin, ha látogatójában valamelyes érdeklődést látott egy könyv iránt, ön-maga ajánlotta kölcsönzésre, sőt nem ritkán ajándékként. Valószínűleg nem sokan éltek vissza bőkezűségével, hiszen könnyen széthordták volna a könyvtárat. A gyűjteményt állandóan rendben tartotta, bár gyakran az asztalra, székekre is jutottak könyvek. A kötetésre nagy gondot fordított, ezt saját költségén végeztette, noha szerény jövedelme volt. Emlékszem esetekre, amikor a lakására hozott könyvekért fizetett a könyvkötőnek. Ezt annál inkább kell hangsúlyozni, mert akkoriban divat volt, hogy miniszteriális tisztviselők, közhivatalnokok közpénzen köttették a főként „szobadíszének szánt könyveket, ám a határtalanul puritán Szabó Ervinél ilyen eljárás elképzelhetetlen volt. Könyvtára gyarapításánál szemmel tartotta a modern szellemi áramlatokat, többek között ennek is szerepe lehetett páratlanul széleskörű tájékozottságában.

Nemcsak én, de valamennyi francia, akinek alkalma volt vele beszélgetni, csodálattal adóztunk annak, ahogyan a francia munkásmozgalom akkor különösen tarka képet mutató áramlataiban eligazodott. Kevés francia akadt, aki oly jól megkülönböztette a „communard”-okat a proudhonistákat, a kollektivistákat, sorelistákat, anarchistákat a guésdistáktól, marxistáktól, a „libertaire”-éktől, köztársasági-, radikális szocialistáktól stb. És Szabó Ervinnél nem valamilyen lexikális tájékozottságról volt szó, hanem arról, hogy tisztán látta ez irányzatok társadalmi helyét, törekvéseit és ítélni tudott róluk.

Említésre érdemes vitatkozó módszere; nézeteit soha nem lepelte, a diplomáciai ügyeskedés, tartalmatlan udvariaskodás távol állott tőle, logikája erejével, szellemi fölényével mégis képes volt - néha anélkül, hogy partnere észrevette volna -, elfogadtatni helyesnek tartott álláspontját. Még ellenségeivel folytatott vita alkalmával sem volt nála észrevehető személyes motívum, antipátia, akár ösztönös ellenszenv, vagy presztízisének féltése, a kisebbségi érzésktől fűtött ember hiúsága, alantas szándék. A professzoros fölényeskedés is távol állott tőle. A vita, a harc eredményét a szocialista gondolat győzelme szempontjából mérlegelte. Nem tartotta magát tévedhetetlennek, ő, a meggyőződéses marxista, Pascalnak is tanítványa volt, tisztán látta, hogy egy-egy igazság érvényessége időtől és tértől is függ.

Nem álltam és valószínűleg ma sem állok egyedül azzal a nézetemmel, hogy nagyon sokan Szabó Ervinben láttuk megtestesülni a holnap emberét, a szocialista embert. Modern apostolféleként tiszteltük őt, aki azonban vallásos dogmák helyett az emberiség jövőjébe vetett hit apostola volt számunkra, akkori fiatalok számára.

[1968. március]

- Remete László fordítása -

[LUKÁCS György levele]

A Szabó Ervin Könyvtár Igazgatóságának

Tisztelt Elvtársak!

Megtisztelő felszólításuknak, hogy írjam meg emlékeimet Szabó Ervinről, csak nagyon habozva tehetek eleget. Részben a körülmények, de valószínűleg elsősorban karakterem akkori fejlettségi foka idézték elő, hogy azzal a három idősebb kortársammal, akinek személyisége és műve legdöntőbben hatott fejlődésemre, alig

alakult ki személyes kapcsolat. Vonatkozik ez Ady Endrére, Bartók Bélára és Szabó Ervinre.

Szabó Ervint a Társadalomtudományi Társaságban ismertem meg. Persze ez az ismeretség abból állott, hogy én tiszteltem őt és ő természetszerűleg, különösen eleinte, alig vett tudomást létezéséről. Néha a Társaság ülésein találkoztunk, néha priváthelyeken (egyszer az ő lakásán is), legtöbbször a Fővárosi Könyvtárban, ahol bibliográfiai tanácskérés végett kerestem fel. A dolog természeténél fogva elsősorban szocialista irodalomról volt szó. Ez iránti érdeklődésem meglehetősen korai, és főleg a modern drámáról írott könyvem előkészítése és megírása vezetett oda, hogy Marx műveit tanulmányozzam. Itt a Szabó Ervin-féle válogatott kiadásnak fontos szerepe van, hiszen ezen keresztül került kezembe a „Gothai program bírálata”. Megpróbáltam a kortárs szociáldemokrata teoretikusokat is olvasni, de Kautsky egyenesen visszataszító benyomást tett rám és akkoriban se Plehanov, se Mehring nem inspirált. Szabó Ervin, akihez tanácsért fordultam, hogy ebből a problémakörből még mit olvassak, a francia szindikalistákat ajánlotta nekem. Itt megemlítette Soréit is, persze bizonyos szkeptikus fenntartásokkal. Az én szellemi fejlődésemre azonban éppen neki volt a legnagyobb hatása. Pozitíven, amennyiben fokozta ellenszenvemet a marxista elmélet minden revíziós vagy opportunistá interpretációjával szemben; negatíven, amennyiben a pusztán közvetlen osztályharcot mitizáló pártfelfogás eluralkodott elméleti beállítottságomon. (Még 1919-ben az „Egység okmányaiban” közölt cikkem is ezt az irányzatot juttatja kifejezésre.)

Közelebbi viszony köztünk később sem alakult ki. Csak annyit említhetek, hogy Szabó Ervin 1915-ben vagy 16-ban egyszer meghívott Babits Mihállyal, Balázs Bélával és Gábor Andorral együtt, hogy a magyar írók esetleges háborúellenes fellépéséről tanácskozzunk. Az összejövetelnek nem volt folytatása. 1917 -18-ban néhányszor összejöttünk, hogy az akkor alakult Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának működését összhangba hozzuk a Társadalomtudományi Társaság párhuzamos rendezvényeivel. Szabó Ervin törekvéseinket bizonyos rokonszenvvel kísérte.

Ez minden, amit Szabó Ervinnel való személyes kapcsolataimról mondhatok. Sorel hatása akkori világképemre, e hatásnak túlhaladása már nagyon messze elvezetne ettől a kérdéstől.

Kommunista üdvözléssel
Lukács György sk.
Budapest, 1968. március 19.

HALÁSZ Miklós: Szabó Ervin elnököl

1914 szeptemberében jöttem vidékről Budapestre jogot hall*
gatni.

Már középiskolás koromban érdekelték a szocialista mozgal-
mak, előfizetője voltam a Szabadgondolatnak, a Társadalmi Porra-
dalomnak s olvasója a Huszadik Száznak.

Egy barátom elvitt a „Szindikalista Propaganda Csoport” egyik
összejövetelére, amelyen Szabó Ervin elnökölt, akinek „Szindikaliz-
mus és szociáldemokrácia” című kiadványa nagy hatást tett rám.
Talán egy tucatnyi ember ült egy vendéglő különtermének asztalai
körül, amely a Dohány vagy Wesselényi utcában lehetett. Szabó
Ervin egy hosszabb asztal közepén ült a bejárattal szemközt. En-
gem Madách Imrére emlékeztetett lelógó bajuszával, magas hom-
lokával. Sokat köhögött, gyakran fújta az orrát, mialatt egy Bellér
nevezetű munkás erélyes és világos beszámolót mondott, melyet
Szabó néhányszor megszakított, kevés szóval aláhúзва a szónok
néhány kijelentését. Azt hittem azért nem beszélt bővebben, mert
meg van fázva, csak a barátom világosított fel, hogy Szabó Ervin
nem jó szónok, mégis rendkívül szuggesztív egyéniség.

Másodszor a Galilei Körben (vagy a Társadalomtudományi
Társaságban) láttam őt elnökölni. Lagardelle, a jól ismert francia
szindikalista vezér tartott előadást a francia szindikalizmusról, mely
akkor sokak számára, akik csalódtunk a szociáldemokráciában, ki-
vezető útnak tűnt.

Nagy közönség előtt Polányi Adolf üdvözölte a francia előadót
kitűnő franciasággal, de hirtelen elakadt s ahelyett, hogy egy for-
dulattal kivágta volna magát a zavarból, egyre kínosabb hatást tett,
makacsul hallgatott, csak magas gallérját gyúrte tönkre a halánté-
káról már patakokban csorgó izzadság.

Szabó Ervin észrevette, hogy baj van, de egy ideig habozott,
hogy közbelépjen-e. Feszengett, köhögött, vörösre fújta az orrát,
végül aztán oly természetesen, mintha ez így lett volna a program-
ban, átvette a szót s átadta Lagardelle-nek. A közönség nagy része
talán észre sem vette, mi történt.

Engem az anarchizmus jobban érdekelt, mint a szindikalizmus,
de Szabó Ervintől reméltem útbaigazítást és nem ismertem senkit,
akitől ez inkább lett volna várható az akkori Magyarországon.

(New York City 423 West 120th Street)
(Budapest, 1968. augusztusában)

Függelék

JEGYZETEK

Az oroszokért. Szabó Ervin anonim cikkének szerzőségét mindenekelőtt magának Szabó Ervinnek az akaratlan útmutatásával sikerült azonosítani. A Népszava 1901. évfolyamának január-júliusi kötetét ugyanis a beléje ragasztott ex libris szerint Szabó Ervin magánkönyvtárából örökölte a Föv. Szabó Ervin Könyvtár központja. Ebben a kolligatumban számos olyan ugyancsak anonim cikket találunk színes ceruzával bekeretézve, amelyekről más források alapján az első nagyszabású Szabó Ervin bibliográfia összeállítója, Litván György „Szabó Ervin válogatott írásai” című 1958-as könyvében mutatta ki először, hogy azok Szabó Ervintől valók. A szóbanforgó Népszava kötetben viszont további névtelen cikkek, közöttük „Az oroszokért” című is színessel van bejelölve. Szabó Ervin szerzősége mellett szól az a körülmény is, hogy ezidőtájt írott két másik hasonló tárgyú írása szerzőségét is korábban azonosították („Hogyan lesz az ember Oroszországban forradalmárrá?” és „Masse oder Individuum.”) E tényeken túlmenően ma már ismeretes, hogy 1899-től milyen szoros szálak fűzték őt az orosz forradalmi mozgalmakhoz (erre utalt Jászi Oszkár e kötetben kivonatossan hozott 1921-es életrajzi esszéje és Litván Györgynek e gyűjteményben szereplő írása is.)

Művészet. „Az Oroszokért” című cikkhez hasonlóan ezt az írást is színessel jelölte be Szabó Ervin az előző jegyzetben leírt saját Népszava gyűjteményében.

Tömeg vagy egyén. Az eredeti cím: Masse oder Individuum. A cikk szövegének jelentős része egyezik a „Megöltek egy minisztert” című vezércikkkel (Népszava, 1902. márc. 19.)

Az olasz pártkongresszus. A riportsorozatot „Saját tudósítónk” jelzéssel közölte a Népszava. Szabó Ervin szerzőségére vallanak a helyszüke miatt csak rövidítve közölt sorozat első darabjának bevezető részei, amelyben esztendőkkal a német – osztrák – magyar szociáldemokrácia egyértelmű bírálata előtt már kritikával illette a magyar mozgalom egyoldalúan német orientációját. Ennél az állásfoglalásnál nyomatékosabb érv: Szabó Ervin 1902 szeptember 6-án Imolában, a kongresszus színhelyén tartózkodott, mert a Föv. Szabó Ervin Könyvtár közparkjában található olasz munkát, Arturo Frizzi „II ciarlatano” című könyvét a szerző e példányon dedikálta Imolában Szabó Ervinnek („Offro al caro compagno Ervin Szabó, Imola, 6 – 7 – 1902. Arturo Frizzi”).

Testvérharc. Szontágh Ernő álnéven jelent meg, ugyanúgy, mint Szabó Ervin közismert írása, a „Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot?” (1905.) című röpirata.

A politika aszkétái. Szabó Ervin a Huszadik Század szeptemberi számában közölte a Marx-Engels válogatás megjelenés előtt álló 2. kötetében „A gothai program kritikájá”-hoz írt bevezetőjét. A folyóirat következő számában (1909. okt. 307-312. old.) látott napvilágot Leopold Lajos „A politika aszkétái” című bírálata, amely Szabó Ervinnek A gothai program... -hoz írt bevezetése nézeteit bírálta. Erre következett Szabó Ervin itt hozott válasza.

1848-1917. Az 1917-es februári orosz forradalom hatásától félve a központi hatalmak kormányai sietve látszatreformokat fgértek. Május 23-án megbukott gróf Tisza István miniszterelnök is, helyébe „választójogi” kormány lépett. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nagy reményeket fűzött a változásokhoz. Szabó Ervin ebben a légkörben emelte fel figyelmeztető szavát.

A konzervatív és progresszív idealizmus. 1918 elején rendezte meg a fenti címen a Társadalomtudományi Társaság az anketot, amelyet Fogarasi Béla referátuma nyitott meg és ahhoz Szabó Ervin mellett Lukács György, Jászi Oszkár, Csizik Béla, Fülep Károly, Schlésinger Károly és Varjas Sándor szóltak hozzá. Tudomásunk szerint ez alkalommal szerepelt utoljára a szélesebb nyilvánosság előtt Szabó Ervin. A vita teljes anyagát a Huszadik Század 1918. évf. első három száma lehozta.

A Szocialista Munkások Propaganda Csoportja alapelvei. A kézirat szövegét bő kommentár kíséretében közölte a Vörös Újság 1919. ápr. 2-i száma.

Rudas Zoltán: Szabó Ervin. Az 1918-ban Lenin kezdeményezésére létesített moszkvai Szocialista Társadalomtudományi Akadémiáról 1. bővebben Lenin művei 27. köt. (Bp. Szikra, 1952.) 409-410. és 603. old.

A szerkesztőség felkérésére Lakos Katalin, aki 1968 májustól augusztusig Moszkvában végzett kutatómunkát, a moszkvai Akadémiára vonatkozóan is értékes, nálunk eddig ismeretlen adatokat tárt fel. A szerkesztőség köszönetét e helyen is tolmácsolva adjuk közre Lakos Katalin alábbi jegyzetét:

„Az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet könyvtárában (Moszkva) őrzött egykorú sajtópéldányok alapján sikerült az alábbi adatokat össze állítani: 1.) Az Izvesztijja 1918. aug. 9. sz.-a (4. old.) ad hírt a Társadalomtudományok Szocialista Akadémiája alakuló üléséről, amelyen többek között az egyes szakosztályok (irodalmi-művészeti, pénzügyi, jogi-politikai stb.) felállításáról határoztak. A társadalmi-történeti osztály tagjai között szerepeltek Bogdanov, Boncs-Brujevics, Pokrovszkij, Radek, Krupszkaja, Szytyeklov, Rjazanov stb. Majd a külföldi jelölteket nevezték meg, közöttük „a magyar nemzetiségű” Szabó-t. Az Izvesztijja szept. 1. sz.-a 4. old.-án már Szverdlov elnök aláírásával az oroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Elnöksége rendeletének szövegét közli, amely jóváhagyta a fent említett jelöltek névsorát, tehát Szabó Ervin taggá választását és mellettük Rakovszkijt, Buharint, Reinsert, Larint, Lunacsarszkijt is taggá minősítette. Szabó Ervinen kívül a külföldi tiszteleti tagok közé választották még Romáin Roland-t, Y. Sirolát, Rosa Luxemburgot, Warskyt, Kari Liebknechtet, Clara Zetkint, Mehringet, Kautskyt, Hilferdinget, Ottó Bauert, Priedrich Adlert, Pannekoekot, H. Roland Holst-ot, Hermán Gortert, Charles Rappoportot, Longuet-t, Serratit. Ugyanebben a gyűjteményben találtam rá a párizsi „La Vérité” c. lap 1918. okt. 27-i sz.-a 1. old.-án Ch. R. [Charles Rappoport] „En Russie” c. cikkére. Rappoport, Szabó Ervinhez hasonlóan anarcho-szindikalista orientációjú, következetesen háborúellenes beállítottságú tudós, elismerően méltatta a bolsevik Akadémia őt és a hozzá hasonlóan nem bolsevik tudósokat is kitüntető gesztusát, kifejezte reményét, hogy ez az Akadémia kivételeesen nem válik tudományos mandarinok semmittevő gyülekeztetvéé és tagságának összeállításából ítélve teret ad a bolsevik állásponttól eltérő nézetek kifejezésének is.”

Móra Ferenc részvétele. 1. erről bővebben Remete László cikkét a Tiszatáj 1956. évf. 124-125. old.-ain.

Szabó Ervin sírjánál. A temetés részletes leírását 1. Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (1966.) 180-185. old.

Kunfi Zsigmond: Szabó Ervin. A Szabó Ervin okt. 2-i temetésén elmondott beszéd cenzúrázott szövege a Népszava 1918. okt. 3-i sz.-ban jelent meg. A polgári demokratikus forradalom győzelme (1918. okt. 31.) után vált lehetővé a kötetben idézett teljes szöveg közlése.

(Reporter): Szabó Ervin és akik eltemették. Az Új Nemzedéket, amelyben az írás megjelent, az a Milotay István indította, aki a zsidó nagytőke szolgálatában kezdte pályafutását, de ekkoriban (1918-ban) már a klérus tollnokaként működött (később mint fasiszta, végül nyilas uszítóként vált hírhedtté). Az idézett cikk ellenforradalmi célzattal bírálja a szociáldemokrata vezetőséget, ugyanakkor azonban számos találó észrevételt tesz. Tárgyilag téves az a megállapítása, amely szerint Kunfi Zsigmond marasztalta el a szociáldemokrata pártvezetőség részéről durva hangon az őket bíráló Szabó Ervint. A Népszava 1918 március 26-i és 29-i számában megjelent ilyen megnyilatkozások szerzője csaknem bizonyosan Garami Ernő volt.

Halasi Béla: Szabó Ervin. A nagyterjedelmű méltatást lerövidítettük. Olyan részeket hagytunk ki, amelyek a szerző egyéni nézeteit képviselték, illetve amelyek mondanivalóját kevésbé lényegesnek éreztük.

Révai József: Szabó Ervin. A névtelenül megjelent cikk szövege részben egyezik Révai Józsefnek Szabó Ervin ekkor újra kiadott „A tőke és a munka harca” című művéhez írott bevezetésével.

Sallai Imre: Korvin Ottóról. A Korvin Ottó mártírhalálának első évfordulójára írott emlékezésből csak a Szabó Ervinnel kapcsolatos részt hoztuk.

Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája. A nagyterjedelmű színes és sok értékes adatot tartalmazó írást sajnos helyszűke miatt csak rövidítve közölhettük. Főként Jászi egyéni nézeteit képviselő, illetve kommunista ellenes kitételeit tartalmazó passzusokat hagytunk el.

Jászi Oszkár: Ha Szabó Ervin nem hal meg... L. az előző jegyzetet.

Ferencz László: Szabó Ervin. Szerző néhány megállapítása, így az a nézete, mely szerint Szabó Ervin „Társadalmi és pártharcok. ..” című műve hibátlan lenne, legalábbis erősen vitatható.

Nadler Herbert [Szabó Ervin egy vadásztúrán.] A vadász szaklapban megjelent cikknek csak a Szabó Ervinre vonatkozó bevezető részét hoztuk.

Varró István: Szabó Ervin és a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára. A hosszú tanulmányból elhagytuk azokat a részleteket, amelyek nem kapcsolódnak Szabó Ervin tevékenységéhez.

Jemnitz János: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon. A terjedelmes tanulmányt a szerző jóváhagyásával rövidítettük.

Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai. A tanulmány a Szabó Ervin levelezéséből választott szöveggyűjtemény bevezetéseként jelent meg.

Sinkó Ermn: A nagy nevelő. A némileg rövidített emlékezésben szerző ismételten hangoztatta azt a semmivel sem indokolt tételét, amely szerint a Jugoszláv Népköztársaságban testesülnének meg Szabó Ervin nézetei.

Várnai Zseni: Szabó Ervin a proletárköltészetéről. A kérdésről 1. Pándi Pál tudományos alapossgággal írott tanulmányát: Irodalomtörténet 1951. évf. 64-79. old.

KIEGÉSZÍTÉSEK KORÁBBAN MEGJELENT SZABÓ ERVIN BIBLIOGRÁFIÁKHOZ

1958-ban a Kossuth Könyvkiadó által közrebocsátott „Szabó Ervin válogatott írásai” című kötet 483-504. oldalain jelent meg az első igényesebb Szabó Ervin-bibliográfia. Ez egyrészt azokra a Kőhalmi Béla professzor birtokában levő kolligátumokra épült, amelyekbe még maga Szabó Ervin köttette saját publikációit (önálló kiadványokat, cikkeket stb.) A nagyszabású összeállítás másik alapját a Párttörténeti Intézet Könyvtára adatai szolgáltatták, végül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársai, köztük e sorok írója is nyújtott kiegészítéseket. E forrásokra hivatkozva állapította meg az 1958-as bibliográfia bevezetője, hogy az akkori összeállítás „megközelítően teljesnek tekinthető, ha nem számítjuk azokat a névtelenül írt pár soros híreket és közleményeket, amelyeket – munkatársainak tanúsága szerint – tömegével küldött legkülönbözőbb bel- és külföldi lapoknak.” Az összeállítás valóban imponálóan gazdag volt: 342 tételben sorolta fel Szabó Ervin nyomtatásban megjelent műveit, valamint az időszaki sajtóban közölt tanulmányait, cikkeit stb. Ezek kiegészítéseként 76 tételben a Szabó Ervinre vonatkozó gazdag irodalomból adott mutatót. Az utóbbi jegyzék a hozzátartozó bevezető sorok szerint már nem tartott igényt a teljességre, és a Szabó Ervin műveiről írott recenziók, kritikák közlését teljesen mellőzte.*

A jelen kiadványhoz végzett kutatásaimnak már a kezdetén lépten-nyomon beleütköztem olyan Szabó Ervin írásokba, amelyekről a fenti címgyűjtemény nem tudott, noha túlnyomórészt nem névtelenül közölt pár soros hírekről, hanem az ismert „Sz”, „sz.”, „sz. e.”, „Szontagh Ernő” stb. Szabó Ervin szignókkal, vagy éppen teljes aláírással ellátott közleményekről van szó. Ezek a találatok nyomban meggyőztek róla, hogy az 1958-as összeállítás első része is hiányos és arra ösztönzött, hogy most már valóban teljességre tö-

* 1959-ben adta ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Szabó Ervin könyvtár-tudományi és művelődésügyi cikkeinek gyűjteményét, amely a 607-617. oldalakon szintén hozott egy szerény bibliográfiát, de semmivel sem gazdagította a az előző évit.

rekvően egészítsem ki Szabó Ervin életében (1918-ig) megjelent műveinek bibliográfiáját.

Be kell vallani: ez a vállalkozás sem sikerült. Nem csekély erőfeszítés eredményeként (a Népszava, a Közgazdasági Szemle, a Dokumente des Sozialismus, a Volksbildungsarchiv, a Zentralblatt für Bibliothekswesen és számos más folyóirat, napilap egyes évfolyamainak, sorozatainak átfésülése után) előkerült ugyan félszáz eddig feledésben volt adat az eredetileg 342 tételes címgyjűtemény bővítéséül, de az a kötet lezárása és nyomdába adása után is tovább folytatott pásztázás csupán arról győzött meg: ezek után is messzire vagyunk attól, hogy az 1958-as és a jelenlegi bibliográfia összegezésével befejezettek minősítsük a kutatást. Kortársi utalások szerint Szabó Ervin maga is megkésve és meglepetéssel értesült néha arról, hogy egy-egy írását messzi a határokon túl lefordították, közreadták, valószínű tehát, hogy a külföldi sajtóban is, köztük olyan lapokban, amelyek Magyarországon nem találhatóak, rejtőznek még ismeretlen Szabó Ervin publikációk.

Meggyőződésem, hogy e fogyatékoságok ellenére is kötelességem volt megragadni az alkalmat, hogy a már egybegyűlt újabb anyagot közkinccsé tegyük. Erre figyelmeztetett az évről-évre növekvő érdeklődés, amely Szabó Ervin és műve iránt írók, kutatók és a közönség részéről jelentkezik.

Meg kell jegyezmem: a Szabó Ervin műveinek bibliográfiáját kiegészítő alábbi jegyzékben a szerzői hitelesség igazolása érdekében tüntettem fel az aláírást vagy szignót, ahol ez szerepelt és néhány olyan jelentősebb cikket is felvettem, amelyek ugyan minden szignó nélkül láttak napvilágot, de Szabó Ervin szerzőségét más úton azonosítottam.*

Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznom kell: a Népszavában és másutt megjelent több olyan írást, amely valószínűleg Szabó Ervin tolla alól került ki, de a tényt megnyugtató módon nem tudtam igazolni önmagamnak, nem foglaltam a jegyzékbe. Mellőztem néhány Szabó Ervin aláírásával megjelent kisebb közlés felvételét is, pl. a

* A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár örökölte Szabó Ervin magánkönyvtárát, benne a Népszava néhány bekötött évfolyamát. Ezekbe a egykori tulajdonos jelölte meg színes ceruzával több saját cikkét, köztük az 1958-as bibliográfiában szereplőket is, vagy vetítette ki a borító belső oldalán egyes írásainak adatait. Az 1902. szept.-ben megjelent „Az olasz pártkongresszus” című riportsorozatának nemcsak a stílusazonosság, hanem egyéb forrásadat is nyomra vezetett: egy Arturo Frizzi nevű olasz szerző 1902 szeptemberében Imolában, a kongresszus színhelyén dedikálta Szabó Ervinnek Il ciarlatano című könyvét, amely Szabó Ervin hagyatékából fennmaradt. A dedikáció bejegyzésének helye és időpontja jelzi, hogy Szabó Ervin volt a Népszava Imolába kiküldött „saját tudósító”-ja.

Népszava hasábjain a munkásokhoz intézett mentegetődzését amiatt, hogy betegsége folytán a Marx-Engels válogatás eredetileg füzetekben közrebocsátott egyes darabjai késve jelentek meg. Ugyanígy kihagytam a bibliográfiából a munkássajtóban megjelent néhány soros Szabó Ervin-idézetek forrásadatait, mint amilyen például az első kommunista lapban, a Vörös Újságban is napvilágot látott. Másfelől pontosabb forrásmegjelöléssel hoztam újra olyan adatot, mint a Grazer Tagespost 1913-as évfolyamának cikke, amely objektív okok miatt hiányosan szerepelt az 1958-as összeállításban.

Szabó Ervin eddig feledésben volt írásai bibliográfiájának alábbi kiegészítésénél is nagyobb nehézséget jelent a műveiről írott recenziók, kritikák lelőhelyeinek összeállítása, ezért az első nekilendülés után e ponton még a megközelítő teljességről is le kellett mondani. Itt is az időhiány állt útjába a további reményeket keltő nyomozásnak. Ezúttal is felmerült a kérdés: vajon halasszuk el az összegyűlt, de roppant hézagos címanyag publikálását, vagy éljünk az alkalommal és vegyük bele a kötetbe. Úgy hisszük, helyesebb volt az utóbbi megoldást választani, mert a Szabó Ervin kutatók számára bizonyára segítséget ad ez a szerény felsorolás is, mely olykor a kiadványai körül keletkezett vitákba, viharokba, néha alantas vádaskodások, rágalmak szövevényébe is bepillantani segít.

Fogyatékosnak éreztük a harmadik, a Szabó Ervinről szóló írásokról adott bibliográfiai kiegészítést is, de a fenti meggondolások alapján ezt is közöljük. Ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy különösen az elmúlt évtizedben jelentek meg a századelővel foglalkozó olyan monográfiák, sőt szépirodalmi feldolgozások is, amelyekben bőségesen, vagy periférikusan szó esik Szabó Ervinről (pl. Tömöry Mártának a Galilei Kör történetével, Fukász Györgynek a Jászi-féle polgári radikalizmussal, Horváth Zoltánnak a „Magyar századforduló”-val, Dolmányos Istvánnak az 1901 – 1904-es magyar parlamenti harcokkal, e sorok írójának a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetével foglalkozó monográfiája, vagy Máté György, Major Ottó, Dénes Zsófia stb. szépirodalmi feldolgozásai). -Az ilyen típusú munkákra nem utaltunk címjegyzékünk harmadik részében.

Általában törekedtünk arra, hogy az 1958-ban megjelent bibliográfia hézagainak lehető csökkentésén kívül kiegészítsük azt az 1958 óta megjelent újabb termés válogatott jegyzékével is.

1968. június 14.
Remete László

1. Szabó Ervin írások

- sz.: Vádak a mai társadalom ellen. = Népszava 1899. okt. 21.
- Közgazdasági irodalom. = Közgazdasági Szemle 1900-1903. 1900-as évf.-ban: 490-500., 647-060., 733-740., 813-820., 892-800., 971-976. old.; 1901-évf.-ban: 70-74., 153-108., 239-248., 320-328., 399-407., 478-488., 557-508., 639-648., 721-728., 801-808., 877-888. old., 1902-évf.-ban: 66-84., 152-160., 241-248., 321-332., 397-408., 473-492., 561-572., 630-652., 801-812., 881-892., 963-972. old.; 1903-as évf.-ban: 84-96. 230-248., 322-332., 403-410., 480-492. old.]
- _sz.: Hazug jelszavak. – Népszava 1900. jan. 23. 1. old.
- _sz.: Proletár-gyermekek pusztulása. – Népszava 1900. febr. 27. 1. old.
- sz.: Mi lesz a szociális reformokkal? = Népszava 1900. márc. 6. I. old.
- sz.: Korrupció. = Népszava 1900. márc. 13. 1-2. old.
- sz.: Márciusi napok. = Népszava 1900. márc. 15. 1. old.
- sz.: Satnyul a nép. – Népszava 1900. márc. 29. 1-2. old.
- sz.: A legújabb komédia. – Népszava 1900. ápr. 10. 1 – 2. old.
- sz.: Szolidaritás! = Népszava. 1900. máj. 31. 1. old.
- Az oroszokért. – Népszava 19-01. ápr. 30. 2. old.
- Maupassant: A kikötő. [Sz. E. Ford? és jegyzete.] = Népszava, 1901. aug. 8. 2 – 4 old.
- Az olasz földművelők ébredése. – Népszava 1901. okt. 31. 3. old.
- Művészet. = Népszava 1901. dec 21. 2-3. old.
- Rövidített decimális táblázat. = Közgazdasági Szemle 1902. 238-240. old.
- Az orosz forradalom. – Népszava 1902. márc. 22. 1-2. old.
- Megöltek egy minisztert. = Népszava 1902. ápr. 19. 1. old.
- S.: A pesti hűtlenségi pör. – Népszava 1902. máj. 1. 2-5. old.
- Sz.: Hogyan jön létre a kapitalizmus? = Népszava 1902. máj. 8. 3-4. old.
- Sz.: Köztársaság és szocializmus. – Népszava 1902. máj. 10. 1-2. old.
- Az Erzsébet-akadémia. – Népszava 1902. jun. 24. 1-2. old.
- Sz.: Kereszténység és szocializmus. – Népszava 1902. júl. 15. 1-2. old.
- sz.: A szocializmus és az emberi természet. = Népszava 1902. aug. 20. 2. old., aug. 30. 1-2. old., szept. 2. 1-2. old., szept. 6. 1-2. old., szept. 10. 1-2. old., szept. 20. 1-2. old.
- Az olasz pártkongresszus. – Népszava 1902. szept. 11., 3-4. old., szept. 13. 2-4. old., szept. 10. 3-4. old., szept. 20. 3 – 4. old.
- Ünneprontók? = Népszava 1902. okt. 4. 3 – 4. old.
- Marx tana az osztályharcról és tőke-fejlődésről. = Népszava 1902. nov. 25. 2 -3. old.
- e. sz.: Csizmadia Sándor: Küzdelem. Újabb versek. (Alexander,Csizmadia. Kamnf. Neuere Gedichte.) Buchsehmuck von Alex Nagy. Budapest, Verlag der Népszava – Buchhandlung. 1903. – Dokumente des Sozialismus 1903. 112- il f. old. (Könyvismertetés)
- sz.: Szocialista Diákok Könyvtára. 2. füzet: A diákokhoz! Budapest 1903... – Dokimiente des Sozialismus 1903. 450. oid. (Könyvismertetés.)
- Szontágh Ernő: Testvérharc. = Ácsok Szaklapja 1905. ápr. 1-2. old.

- Sz. E.: Társadalomtudományi bibliográfia. (Kritische Blatter für die gesamten Sozialwissenschaften...)= Huszadik Század 1907. (1.) 563-504. old.
(Könyvismertetés.)
- sz.-: Apró hírek. = Városi Szemle 1908. 62. old.
- sz.-: Az állami tisztviselők községi adómentessége ellen. = Városi Szemle 1908. 130. old.
- sz.-: Az alkoholizmus elleni harc községi üzemekben. – Városi Szemle 1908. 131. old.
- sz.-: Községi üzemek és adók. – Városi Szemle 1908. 309. old. [Angol városokkal kapcsolatos.]
- sz.-: Tejtörvény Angliában. = Városi Szemle 1908. 640. old.
- Dr. Szabó Ervin előadó zárszava. = A .szabadtanítás Pécsen 1907-ben tartott Kongresszusának naplója. Bp., 1908. 424 – 425. old.
- Szabó Ervin: Neue und alte Biblio theken. = Grazer Tagespost 1910. No 242. 3. Sept.
- sz.-: Angol nagyvárosok bevételei 1905/6. években. = Városi Szemle 1911. 310. old.
- [Szabó Ervin szerk.]: A Fővárosi Könyvtár osztályozása. (Átdolgozott decimális klasszifikáció). Bevezetések... Közös alosztások. Ált. munkák. Bölcsélet. Vallás. Egyház. 1-2. füz. Bp., Háziny. 1912. [1. füz. 3-4. old.: Sz. E. előszava.]
- Szabó Ervin: Neue und alte Bibliofileken. Tagespost. Graz. Nr. 242. vom 3. September 1910. = Volksbildungarschiv Bd 3. 1913. 207. old. [A cikk ismertetése.]
- Szabó Ervin: Levél a szerkesztőhöz. = Magyar Könyvszemle 1913. 287. old.
- [Szabó Ervin levele.] = Pesti Hírlap 1913. aug. 26. [Válasz a Föv. Könyvtárt ért támadásra.]
- [Szabó Ervin levele.] = Világ 1913. aug. 26. [Válasz a Föv. Könyvtárt ért támadásra.]
- [Szabó Ervin levele.] = Budapesti Hírlap 1914. febr. 21. [Válasz a Föv. Könyvtárt ért támadásokra.]
- [Szabó Ervin levele a Fővárosi Könyvtár Almássy-téri fiókjának megnyitásáról.] = Magyar Könyvszemle 1914. 195-196. old.
- Könyvtárakról és könyvgyűjtésről. Előadás a szfv. továbbképző szabadiskolán, leánytanulók számára. 1916. ápr. [Utalás a Föv. Könyvtár Értesítője 1917. évf. 49. old.-on Az előadás szövege nem áll rendelkezésére.]
- A Városi Könyvtár fejlődése és helye a budapesti könyvtárügyben. Előadás a könyvtár gyakorlati részére. 1916. május. [Utalás a Föv. Könyvtár Értesítője 1917. évf. 49. old.-on. Az előadás szövege nem áll rendelkezésre.]
- Szabó Ervin: Köztisztviselők és munkások. – Nyugat 1917. (2.) 731 – 735. old.
- Szabó Ervin: Ungarn. = Zentralblatt für Bibliothekswesen 1918. 229-230. old.
- Szabó Ervin: Bevezetés. = Marx K.: Szabadkereskedelelem és védővám. Függl.: Engels Fr. cikke uarról. Ford. Szabados Sándor. Bev. -. Bp., 1919. SzKMP (Komin. Kvt.) [Újra kiadás.]
- Szabó Ervin: Zsidókérdés Magyarországon. = Szocializmus 1946. 244-251. old. [Válasz a Huszadik Század körkérdésére. Újra kiadás.]
- Szabó Ervin válogatott írásai. [Szerk. Litván György. Közread.] Kossuth Kvk 1958. 508. old. 5 t, Bibliogr.: 483-505. old.
- Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900 – 1918. Össze- gyűjt., jegyz. ell. és sajtó alá rend. Tiszay Andor. Kóhalmi Béla tanúim. Bp., FSzEK 1959. 746. old.
- Gál István: Szabó Ervin elfelejtett cikke. [Szabó Ervin: Walter Crane.] – Új Írás 1968. No 2. 92-94. old.

2. Szabó Ervin műveiről írott kritikák

- Gulyás Pál: Szabó Ervin. A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalógusa 1902. Bp., Pesti Könyvnyomda 1902. XXX, 891 old. = Magyar Könyvszemle 1903. 504-509 old.
- Mandelló Gyula: A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalógusa. Szerkesztette Szabó Ervin... Budapest 1902. XXX, 891. = Közgazdasági Szemle 1903. 155-156. old.
- H. Reinhold.: Szabó Ervin: A Budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalógusa. 1902... = Zentralblatt f. Bibliothekswesen 1903. 389-390. old.
- Szabó, Ervin, Bibliothécaire de la Chambre de Commerce et d' Industrie de Budapest. Bibliographia Economica Universalis... = Dokumente des Sozialismus 1903. 497-498. old.
- [Gárdonyi Albert] G. A.: A társadalomtudományi társaság Pulszky Ágost- könyvtárának betűrendes katalógusa. Budapest, 1903., 1111. = Magyar Könyvszemle 1904. 351-352. old.
- Gulyás Pál: Bibliographia universalis. Publication coopérative de l'institut international de bibliographie... Travaux de l' année 1902. et 1903. Rédigé par Ervin Szabó. Budapest. 1903 - 1904. ... = Magyar Könyvszemle 1904. 480-482. old.
- [Braun Adolf] ad. br.: Bibliographia Economica Universalis. ... = Die Neue Zeit 1904-1905. Bd. 1. 358-359. old.
- Michels, Róbert: Szabó Ervin: Die ungarische Freiheit Bp., Fried u. Krakauer. [1902.] = Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik 1908. Bd. 27. 901. old.
- [Böhm Vilmos] bv.: Szindikalizmus az íróasztalnál. = Vas- és Fémmunkások Lapja 1909. okt. 21. 3 - 4. old. [Bírálat a Sz. E. szindikalista kommentáiraival kiadott Marx-Engels válogatás 2. köt.-éről.]
- Böhm Vilmos: Szindikalizmus, marxizmus, szakszervezeti eredmények. = Vas- és Fémmunkások Lapja 1909. dec. 23. 5-6. old., dec. 30. 3-4. old., 1910. jan. 6. 3. old., jan. 20. 5-6. old. [Viszontválasz Sz. E.-nek, aki a lap előző számaiban védelmébe vette a Marx-Engels válogatás 2. kötete kommentáiraiban képviselt és B. V. által bírált szindikalista nézeteit.]
- Gulyás Pál: Dr. Szabó Ervin. A fővárosi könyvtár közleményei. 1 - 4. szám. Budapest, 1907-1909. ... = Magyar Könyvszemle 1910. 82-83. old.
- Marx és Engels magyar kiadásban. = Magyar Társadalomtudományi Szemle 1910. 533-535. old.
- Feleký Géza: Szabó Ervin: Tőke és munka. = Nyugat 1911. (2.) 418-421. old.
- [Horváth Károly]: Szabó Ervin: A modern könyvtárépítés némely elvéről. ... = Népművelés 1911. (12. köt.) 239-240. old.
- Ignotus: Szabó Ervin: Tőke és munka. = Nyugat 1911. (2.) 421-423. old.
- Kovács G.: Erwin Szabó, Marx és Engels válogatott művei (Marx und Engels ausgewählte Werke). ... = Archiv f. die Geschichte des Sozialismus 1911. 218-220. old.
- Michels, Roberto: Szabó Ervin: Szindikalizmus és szociáldemokrácia. = Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1911. Bd. 32. 574. old.
- Kovács G.: Erwin Szabó. A tőke és a munka harca. (Der Kampf zwischen Kapital und Arbeit). ... = Archiv f. die Geschichte des Sozialismus 1912. 187-188. old.
- Szabó Ervin: A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum. = Népművelés 1913. (1. köt.) 638,-639 old.

- [Kunfi Zsigmond] (k. zs.): A háború szocialista irodalma.... = Népszava 1915. ápr. 7. [Vezércikk Sz. E. Gazdasági szervezet és háború, valamint A háború és a városok c. tanulmányairól.]
- Bunzel, Július: Szabó Ervin: Freihandel u. Imperialismus. = Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik 1917 – 1918. Bd. 44. 882-884. old.
- Lengyel Géza: „Imperializmus és tartós béke.” = Pesti Napló 1918. jan. 4. 12-13. old.
- Jászi Oszkár: Free trade. = Világ 1918. jan. 6. 1 – 3. old. [Recenzió Sz. E. Imperializmus és tartós béke c. könyvéről.]
- Pikler J. Gyula: Imperializmus és tartós béke. = Nyugat 1918. (1.) 190-192. old.
- Esszetai Hémár: A 48-as forradalom értelme. = Független Szemle 1921. 321 – 323. old.
- Mályusz Elemér: Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48 – 49-es magyar forradalomban. Bevezeti Jászi Oszkár tanulmánya: Szabó Ervin és életmunkája. Bécsi Magyar Kiadó. Bécs, 1921. 8° 383. 1. = Századok 1921-1922. 410-417. old.
- Braun Róbert: Szabó Ervin könyve a 48/49-es forradalom társadalmi és pártharcai-ról. = Nyugat 1922. 349-351. old.
- [Kálmán Miksa] (k. m.): Társadalmi és pártharcok az 1848 – 1849-es magyar forradalomban. = Szocializmus 1922. 89 – 91. old.
- Király György: A 48-as forradalom legendája. (Szabó Ervin posthumus könyve.) = Nyugat 1922. 34-39. old.
- Sós Endre: Szabó Ervin válogatott írásainak margójára. = Magyar Nemzet 1958. okt. 3. 4. old.
- I. M.: Szabó Ervin válogatott írásai. = Könyvtáros 1958. 865-866. old.
- Balázs György: Szabó Ervin válogatott írásai. = Valóság 1959. No 3. 111-114. old.
- Pölöskei Ferencné: Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. = Irodalomtörténeti Közlemények 1961. No 1. 117-118. old.

3. Szabó Ervinről szóló írások

- Tarka krónika. = Pesti Napló 1912. jún. 23. 16. old.
- Orano, Paolo: Ervin Szabó. 111. = O. P.: I moderni Vol. 3. Milano 1914. 345-352. old.
- Sipos Kamilló, L.: Anarchista könyvtárigazgató. = Kritika 1916. 161 – 164. old.
- Sziittyá Emil: Anarkista-e dr. Szabó Ervin. = Pesti Futár 1917. jún. 15. 6 – 8. old.
- Dr. Szabó Ervin. = Eisen u. Metallarbeiter 1918. okt. 4. [Nekrológ.]
- Dr. Szabó Ervin. = Fővárosi Közlöny 1918. okt. 4. [Nekrológ.]
- Dr. Szabó Ervin. = Vas- és Fémmunkások Lapja 1918. okt. 11.
- Szabó Ervin. = Nőmunkás 1918. okt. 13. [Nekrológ.]
- Lékai János: Szabó Ervin. = Az Ifjúmunkás 1918. okt. 17. 5 – 6. old.
- Turkovič, Stjepan: Szabó Ervin. = Pravda [Zagreb] 1918. okt. 17.
- Kun Béla: Ervin Szabó. = Pravda [Moszkva] 1918. okt. 19.
- [Gulyás Pál] G. P.: [Szabó Ervin.] = Magyar Könyvszemle 1918. 217. old. [Nekrológ.]
- Láncai Jenő: Szabó Ervin. = Nyugat 1918. (2.) 594-596. old. [Nekrológ.]
- [Schwenke, Paul] P. S.: Zu ihren tiefen Bedauern... = Zentralblatt für Bibliothekswesen 1918.230 – 231. old. [A folyóirat főszerkesztőjének emléksora Sz. E.-ről.]
- Szabó Ervin- út. = Világ 1919. jan. 23. [Illés Marcell a Radikális Párt föv. törvényhat. biz. tag jav. a Ménesi út átkeresztelésére.]

- Szabó Ervin-könyvtár. = Világ 1919. márc. 29.
- Bolgár Elek és Lukács György elvtársak előadásai. = Vörös Újság 1919. júl. 6. 7-8. old. (A Történelmi Materializmus Kutató Intézet megnyitó ülésén. B. E. igazgató előadása júl. 6-án a Főrendiház üléstermében Szabó Ervin szerepéről a Tört. mat. tudomány alapvetésében.)
- Sallai Imre: Korvin Ottórol. = Proletár [Wien] 1920. dec. [Adalékok Sz. E. szerepéről a forradalmi antimilitarista mozgalomban.]
- Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. [Részlet.] [München, 1923.] Bp., 1965. 239. old.
- Hirossik János: A röpcédula. = Párisi Munkás [Párizs] 1927. nov. [Adalék H. J. és Sz. E. találkozásáról.]
- Szabó Ervin halálának tízéves évfordulója. = Népszava 1928. okt. 4.
[Szabó Ervin.] = Új Előre [New York] 1928. nov. 11. Vasárnapi mell.
- Ascher László: Szabó Ervin. = Népszava 1933. szept. 29.
- Kassák Lajos: ... Meghalt Szabó Ervin. = Kassák L.: Egy ember élete 7. köt. (1934?) 134-135. old. [Részlet.]
- Kemény Gábor: Szabó Ervin és az új történelemszemlélet. = Népszava 1943. aug. 29.
- Szabó Ervin a proletárköltészetéről. = Népszava 1943. szept. 5.
(y. r.): Könyvtár az emberi fejlődés szolgálatában. Szabó Ervin eszméi. = Népszava 1943. szept. 12.
- [Kemény Gábor] (k. g.): Szabó Ervin mint szocialista nevelő. = Népszava 1943. szept. 19.
- Somogyi Mihály: Szabó Ervin munkájának folytatása. = Népszava 1943. szept. 26.
- [Révész Mihály] Rmy: Szabó Ervin élete és munkássága. = Népszava 1943. szept. 30.
- Szabó István: Emlékezés Szabó Ervinre. = Magyar Nemzet 1943. okt. 1.
- [Propper Sándor] P. S.: Szabó Ervin tudományos és politikai jelentősége. = Népszava 1943. okt. 3.
- Révész Mihály: Szabó Ervin és a szakszervezetek. = Népszava 1943. okt. 3.
-s: Szabó Ervin a szociálpolitika tudományáról. = Népszava 1943. okt. 3.
-s.-n.: Szabó Ervin és az értelmiség. = Népszava 1943. okt. 3.
- Szakasits Árpád: Egy lángoló lélek emlékére... = Népszava 1943. okt. 3.
- [Szerdahelyi Sándor] sz. s.: Szabó Ervin az ember, a gondolkodó. = Népszava 1943. okt. 3.
- Tihanyi István: Szabó Ervin, a szocializmus és a munkásmozgalom. = Népszava 1943. okt. 3.
- [Várnai Dániel] (-rn-): Mindig tanulni! = Népszava 1943. okt. 3.
- [Révész Mihály] Regiszter: Lopták-e a könyveket? = Népszava 1943. okt. 13.
- Cs. L.: Milotay „idéző”. Levél a szerkesztőhöz. = Népszava 1943. okt. 14. [Reflexió és Új Magyarország Szabó E.-t gyalázó cikkére.]
- Szocialista tiszteletadás. = Népszava 1943. okt. 19. [Ünnepség Szabó E. halálának 25. évfordulóján. Peyer Karoly beszéde.]
- Szabó Ervin-Könyvtár. = Népszava 1945. jún. 24. [Terv az SzDP központi oktatási könyvtára elnevezésére.]
Szabó Ervin-klub alakul. = Népszava 1945. jún. 28. [XI. ker. Mátyóki út 16. alatt.]
- Szabó Ervin és Bartók Béla emlékezetére. = Népszava 1946. máj. 18. [A könyvtár elnevezéséről a Föv. Közműv. Biz.-ban.]
- Szabó Ervin emléktünnepély. = Népszava 1946. szept. 28. [A Farkasréti temetőben.]
- [Justus Pál]: Szabó Ervin. = Szocializmus 1946. 243-244. old.
- Szabó Ervin könyves szakiskola. = Magánalk. Lapja 1947. nov. 30. [Könyvtáros-képző isk. terve a Grafikus Szakoszt. szervezésében.]

- Utcát neveztek el... = Szabad Nép 1948. febr. 22. [A Föv. Könyvtár előtti tér elnevezése.]
- Nadler Herbert: Miért vadászunk? = Nimród Vadászlap 1948. márc. 15. [Epizód Sz. E. életéből.]
- A forradalmi szindikalizmusnak... = Világ 1948. okt. 1. [Emlékezés Sz. E.-re halála 30. évfordulóján. Vezércikk.]
- Aba Iván: Egy könyvtáros emléke. = Haladás 1948. okt. 7.
- Oravetz István: Emlékezés Szabó Ervinre. = Corvina 1948. No 41.
- Jászi Oszkár: Emlékezés. = Látóhatár [München] 1957. No 1-2. jan.-ápr. 59-70. old.
- Haász Árpád: Emlékbeszéd Szabó Ervin születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepségen. = Föv. Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve (1956 – 1957.) 1958. 3-6. old.
- [Litván György]: Szabó Ervin 1877-1918. = Szabó E. válogatott írásai 1958. 5-20. old. [Életrajz.]
- Kóhalmi Béla: Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján. = Magyar Könyvszemle 1958. No 3. 213-223. old.
- Réti László: Kunfi Zsigmond arcképehez. = Századok 1958. 250 – 251. old. [Kunfi levelei Szabó E.-hez. Szabó E. levele, melyben Kunfival való szakítását jelenti be neki. A levelet végül nem küldte el.]
- Tömöry Márta: Szabó Ervin ifjúkori röpirata a nemzetiségi kérdésről. = Századok 1958. 232 – 244. old. [A névtelenül kiadott németnyelvű röpirat előzményei, keletkezése, sok forrásanyaggal.]
- G[árdos] M[iklós]: Szabó Ervin 1877-1918. = Népszava 1958. szept. 30.
- Kelen Jolán: Emlékezés Szabó Ervinre. Halálának 40. évfordulóján. = Magyar Nemzet 1958. szept. 30.
- Révai József: Szabó Ervin. = Népszabadság 1958. szept. 30.
- Életútját a dolgozók felemelkedéséért folytatott harc jellemezte. = Népszabadság 1958. okt. 1. [Koszorúzás Sz. E. síremlékénél.]
- Szakasits Árpád: Szabó Ervinről, az emberről. = Élet és Irodalom 1958. okt. 10.
- (Tiszay Andor): Szabó Ervin hagyatéka. = Könyvtáros 1958. 753-754. old.
- Barabás Tibor: „... .. értékét megőrizte és megérlette az idő.” Szabó Ervin halálának 40. évfordulóján. = Munka 1959. No 5. 22-23. old.
- Barabás Tibor: Szabó Ervin. 111. = B. T. Egy nép nevelői 1959. 187-193. old.
- Vedres Márk: „A mi barátságunk is... vitatkozással kezdődött.” = Könyvtáros 1959. No 8. 657-658. old.
- Remete László: Szabó Ervin. 111. = Élet és Tudomány 1960. 1635-1638. old.
- Soós Pál: Szabó Ervin és az orosz munkásmozgalom. = Acta Univ. Debrecen, de L. Kossuth nyom. VI./1 1950/1960. 243-257. old.
- Bibliogr.: 256. old.
- [Szabó Ervin.] = Beszélő kövek [Szerk. Péntek Gyula.] 1960. 105-109. old.
- Varró István: Szabó Ervin és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára = Magyar Könyvszemle 1960. No 2. 183-193. old.
- Jemnitz János: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon 1914 előtt. = Párt-történeti Közlemények 1961. No 1. 129-176. old.
- Tóth Gyula: Szabó Ervin könyvtárpolitikai célkitűzései és törekvései. Egyetemi szakdolgozat. Bp., 1961. 80 old. [Kézirat a FSzEK Budapest Gyűjteményében.]
- Bikar Fedora: Uloga Ervina Szabóa radniökom pokretu Madara i nemadarskih naroda Ugarske od 1900 od 1918. Zagreb, (Izd. Zavod Jugoslavenske akad.), 1963. 223-346, [1] old. (Ex: Zbornik Hist. instituta Jug. akad. 1963. 5. Vol.)

- Jemnitz János: The Relations of the American and the Americo-Hungarian Labour Movements as Revealed in the Correspondence of Ervin Szabó. = Acta Historica 1963. Tom. IX. No 1 – 2. 179-214. old.
- Kemény István: Szabó Ervin és a „Világosság”. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962. 1963. 304-324. old.
- Soós Pál: Szabó Ervin hagyatékából. = Századok 1963. No 4. 831-842. old. [Karl Kautsky levelei Sz. E.-hez 1899-1908. között.]
- Bikar Fedora: Szabó Ervin szerepe Magyarország magyar és nem magyar népei munkásmozgalmában 1900-tól 1918-ig. = Híd [Novi Sad] 1964. No 12. 1390-1410. old.
- Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levélhagyatéka tükrében. = Történelmi Szemle 1964. 26-63. old.
- Remete László: Szabó Ervin. = R. L.: A budapesti könyvtárügy úttörői. Hat arcképvázlat. 1964. 3-10. old. [Újraélesztés.]
- Sinkó Ervin: A nagy nevelő. = Híd [Novi Sad] 1964. No 12. 1384-1389. old.
- Löbl Árpád (Lőrinc Péter): Szabó Ervin vajdasági szerb kapcsolata. [1965?] [Kézirat a Budapest Gyűjteményben.]
- Jemnitz János: Correspondence d'Ervin Szabó. = Le Mouvement Sociale [Párizs] 1965. No 52. jún. – szept. 111 – 119. old. (Levelezése fr. munkásmozgalmi vezetőkkel.)
- Jemnitz János: Pór Ödön levelezése Szabó Ervinnel, valamint amerikai, angol és magyar szocialista, demokrata teoretikusokkal. = Párttörténeti Közlemények 1965. No 2. 174-199. old. (Klly. is.)
- Remete László: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban. = A Föv. Szabó Ervin Kvt. Évkve 1964-1965. 1966. 104-123. old., 1966-1967. 1968. 104-120. old. 8 t. (Klly. is.)
- Szakasits Árpád: Szabó Ervin... = Sz. Á. válogatott beszédei és írásai 1966. 436-441. old. [Újraélesztés.]
- Beszélgetés Dienes Valériával. = Emlékezések. [Petőfi irod. Múz. kiad.] 1967. 48 – 49. old.
- Dénes Zsófia: A könyvtárőr. = Élet és Irodalom 1967. aug. 19.
- Mucsi Ferenc: Szabó Ervin. Megemlékezés születésének 90. évfordulójára. 111. = Népszabadság 1967. aug. 22.
- Mucsi Ferenc: Szabó Ervin, az ellenzéki szociáldemokraták és az MSzDP választójogi taktikája az 1905- 1906. évi politikai válságidőszakában. = Párttörténeti Közlemények 1967. No 1. 3-38. old.
- Bicskei Gáborné: Szabó Ervin, a művelődéspolitikus. = Könyvtáros 1967. 510 – 512. old.
- Remete László: A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra. = Magyar Könyvszemle 1967. 319-325. old. [Sz. E. 1917-1918-ban orosz hadifoglyokat foglalkoztat a Föv. Könyvtárban.]
- Horváth Zoltán: „A szellem a fontos!” Időszerűtlen gondolatok Szabó Ervin emberségéről. = H. Z.: Irodalom és történelem. Szépirodalmi Kiadó 1968. 7 – 18. old.
- Jemnitz János: Szabó Ervin és Victor Adler levelezéséből. = Párttörténeti Közlemények 1968. No 1. 168-172. old.
- Litván György: Szabó Ervin 1918-ban. 111. = Budapest 1968. No 2. 9-11. old.
- Kovács Máté: Szabó Ervin a magyar szocialista művelődéspolitikában és könyvtári kultúrában. = Könyvtáros 1968. 507-514. old.
- Remete László: Szabó Ervin és a decimális rendszer. = Könyvtáros 1968. 515 – 519. old.
- Csendes Katalin: Szabó Ervin a képviselőház könyvtárában. = Könyvtáros 1968. 520-521. old.

NÉVMUTATÓ

- Adler, Friedrich 123, 291, 301
 Adler, George 56
 Adler, Victor 253, 254
 Ady Endre 171, 192, 229, 265, 309, 328
 Alexander Bernát 35
 Alekszandr, Pa vei Boriszovics 257
 Alisz 1. Madzsar Józsefné
 Alpári Gyula 132, 224, 274, 316, 324
 Andler, Charles 56
 Andrásy Gyula, ifj. gr. 201, 224
 Aradi Viktor 97
 Arany János 114, 128, 183
 Austerlitz, Friedrich 254
- Babits Mihály 207, 208, 209, 296, 328
 Bakunyin, Mihail Alekszandrovics 155, 170, 191, 192, 196
 Balassa Jenő 274
 Balassa József 132
 Balázs Béla 328
 Balzac, Honoré de 293, 324
 Baracs Károly 132
 Bárczy István 132, 133, 137, 150, 168, 265, 283, 309
 Bárd Imre 255
 Bartók Béla 328
 Basch Imre 64, 132, 286
 Batthyány Ervin, gr. 170, 210, 239, 240, 246, 247, 248, 251, 252, 326
 Bauer, Stefan 237
 Bebel, August 33, 60
 Békássy család 297
 Bellér Ignác 248, 249, 250, 304, 305, 329
 Benedek Marcell 132, 270
 Bernstein, Eduárd 161, 253, 254
 Berth, Edouard 243
 Bikar Fedora 150
 Birányi Ákos 107
 Biró Lajos 209
 Biró Mihály 270
 Bolgár Elek 8, 255
 Bornemissza Jenő 316
 Boulanger, Georges 323
 Braun Róbert 132, 201, 236, 280, 287, 292, 312
 Braun Kóbertné 290
 Bresztovszky Ernő 55, 271, 323
 Bright, John 126
 Bródy Dániel 132
 Buchinger Manó 132, 141, 142, 175, 274
- Buharin, Nyikolaj Ivanovics 151, 177
 Buret, Antoine-Eugène 89
 Busch, Wilhelm 293
- Cabet, Gustave 62, 107
 Caesar, Caius Július 315
 Chariton 293
 Cherestesiú Viktor 295, 296
 Chiesa [Eugenio?] 44, 45
 Christianus Janka (Kóhalmi Bélánó) 297
 Christianus Mária (Juhász Vilmosné) 296
 Cobden, Richárd 126
 Considérant, Victor 62, 88, 89
 Copernicus 316
 Costa, Andrea 43
 Crispi, Francesco 40
 Csák Máté 135
 Csapó-Politzer Zsigmond 239
 Csillag László 303
 Csizmadia Sándor 55, 170, 247
- Dana, Charles 99
 Dalcrose, Émile 297, 298
 Dániel Arnold 97, 132, 274, 278
 Darvas Simon 302, 303, 315, 317
 Dayka Gábor 164
 Deák Ferenc 181
 Delaisi, F. 97
 Delasalle, P. 243
 Dénes Zsófia 263, 338
 Déri Ferenc 132
 Dewey, Melvil 236
 Dickens, Charles 129
 Dienes Kálmán 133
 Dienes Lajos 276
 Dienes László 286, 289, 292, 293, 312
 Dienes Pál 318, 319, 320, 321, 322
 Dienes Valéria 132, 276, 317
 Dolmányos István 338
 Dosztojevskij, Fjodor Mihajlovics 171
 Dreyfus, Alfréd 244, 323
 Duczynska Ilona 133, 297, 307
- Eckermann, Johann Péter 128
 Engelmann Pál 109, 274
 Engels, Friedrich 10, 12, 51, 55, 56, 57, 63, 64, 65, 67, 70, 87, 90, 99, 100, 101, 102, 103, 125, 128, 143, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 180, 191,

205, 216, 221, 226, 243, 246, 254, 261
281, 313, 314, 338
Enyvvári Jenő 284
Erdős Renée 325
Fáber Oszkár 278
Falk Miksa 235
Faure, S. 246
Fejérváry Géza 111
Feleki Béla 132
Ferencz László 200
Ferri, Enrico 41, 42, 43, 44, 46, 48, 60
253
Feuerbach, Ludwig 67, 68, 69
Forgács Dezső 274
Fourier, Francois-Marie-Charles 88,
107, 108
Fournière, Eugène 56
Földes Béla 277
Francé, Anatole 129, 171
Frankel Leó 103, 108, 109, 253
Frankenburg Adolf 285
Fritz Péter 233
Frizzi, Arturo 337
Fukász György 338
Fülep Lajos 117
Gábor Andor 328
Garami Ernő 55, 77, 132, 141, 142,
175, 197
Garbai Sándor 53
Gárdos Mariska 133, 272
Gedő András 242
George, Henry 159
Germanus Gyula 132
Giesswein Sándor 212
Goethe, Johann Wolfgang von 310
Gompers, Sámuel 253, 254
Gonda Béla 274
Gorkij, Maxim 171
Gorter, Hermann 123
Gönczy Jenő 133
Göndör Ferenc 141, 142
Görgey Artúr 100, 101
Grave, Jean 247
Grolinger 256
Grünberg, Kari 254
Grünwald Béla 126
Guesde, Jules 60, 221, 245, 324
Haász Árpád 213, 303, 304
Hahn, Ed. 93
Halasi Béla 13, 132, 152
Halasi Béláné I. Marton Anna

Halász Imre 103
Halász Miklós 329
Hamill 236
Hargitai István 250
Harkányi Ede 126, 239, 278
Harms, B. 237
Harrer Ferenc 132, 133, 150, 168, 283
Hegel, Georg Friedrich Wilhelm 68
Héjjas Iván 184
Herron, George 246, 254
Hervé, Gustave 197, 303
Hilferding, Rudolf 97
Hilkov, D. 256, 257
Hirossik János 185
Hirsch Lipót 235
Horthy Miklós 11, 184
Horváth Zoltán 338
Huysmans, Camille 253
Ignotus Hugó 132
Ihrlinger Antal 108
Illyés Gyula 201, 312
Isskruļjev Krszta 248, 249, 250
Ivansin, V. P. 256
Izsák Lajos 274
Jancsó Károly 132
Jászi Oszkár 8, 9, 10, 132, 135, 140,
151, 166, 174, 175, 178, 188, 189,
193, 200, 201, 206, 209, 210, 219,
224, 230, 246, 255, 278, 313, 318,
319, 322, 323, 325, 338
Jaurés, Jean 60, 197, 231, 244, 245, 251
Jellasics, Josef 182
Jemnitz János 13, 239
Jerusalem, Else 295
Jézus Krisztus 36, 37, 39
Jókai Mór 108
Jones, Ernest Charles 101, 102
Juhász Vilmosné I. Christianus Mária
Kafka Margit 287
Kálmán József 308
Kajafás 292
Kant, Immanuel 209
Káplány Géza 280
Karinthy Frigyes 209, 293
Károli Gáspár 296
Károlyi Mihály, gr. 132, 137, 185, 198,
199, 207, 265
Kassák Lajos 199, 246
Kautsky, Kari 77, 123, 161, 221, 242,
245, 253, 254, 307, 328
Kelen Jolán 211, 213

Kelen József 211
 Kemény Géza 132
 Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 218
 Kernstok Károly 320, 326
 Kertbeny Károly 102
 Klapka György 102
 Klacsko, Szemjon Ljovovics 167, 255, 256, 257, 306
 Knaller brassói szociáldemokrata párttitkár 257
 Kochmeister Frigyes 232
 Komját Aladár 296
 Konopka, Marian (Matvej elvtárs) 256
 Korányi Frigyes 18
 Korpos Árpád 305
 Korvin Ottó 165, 166, 218, 224, 304, 307
 Kossuth Lajos 57, 100, 101, 102, 107, 112, 113, 114, 115, 181, 183, 202
 Kovács Gyula 35
 Köhalmi Béla 12, 132, 233, 253, 277, 286, 292, 296, 336
 Köhalmi Béláné I. Christianus Janka
 Krausz Károly 248
 Krecsányi Kálmán 42
 Krejcsi Rezső 132, 233
 Kriesevszkij, B. N. 243, 255
 Kriesfalusy Lajos 107
 Krisztics Sándor 295
 Kristóffy József 111
 Kropotkin, Pjotr 170, 246, 247
 Kunfi Zsigmond 132, 134, 138, 141, 142, 150, 174, 175, 188, 197, 198, 271, 272, 308
 Külföldi Viktor 108
 Labriola, Arturo 44, 45, 46
 Ladányi Ármin 257
 Lagardelle, Hubert 126, 242, 243, 244, 245, 251, 252, 253, 254, 324, 329
 Lajta Béla 132, 236
 Lakos Katalin 152
 Lamennais, Félicité Róbert de 107
 Lánczy Jenő 132
 Lánczy Leó 98, 232, 233, 234, 235, 238
 Landler Jenő 132
 Lantos Adolf 285
 Lantos Albert 303
 Lassalle, Ferdinánd 102, 108, 192, 265
 László Aladár 164
 László Jenő 132, 174, 257, 274
 Lavrov, Pjotr Lavrovics 126, 312, 313
 Leél Leó 166
 Lékai János 147
 Lengyel Menyhért 209
 Lenin, Vlagyimir Iljics 151, 162, 176, 177, 190, 192, 209, 222, 224, 226, 228, 256, 258, 302, 305
 Leopold Gusztáv 133
 Leopold Lajos, ifj. 90, 91, 127, 133
 Lesznay Anna 132
 Litván György 12, 13, 253
 Liebknecht, Kari 262
 Lloyd, George
 Lónyay Menyhért 112
 Lovászy Márton 198
 Loviz (Ladányi) Szeréna 274
 Luxemburg, Rosa 176, 177, 252, 262
 Lukács György 117, 132, 327, 328
 Lyer 92
 Lysis 97
 Madách Imre 329
 Madarász Emil 274
 Madarász László 183
 Madzsar Alice I. Madzsar Józsefné
 Madzsar József 64, 132, 133, 204, 210, 278, 289, 291, 292, 295, 299, 300, 301, 302, 312, 318, 320, 325
 Madzsar Józsefné, Jászi Aliz 133, 210, 276, 277, 298, 318, 321
 Major Ottó 338
 Malatesta, Enrico 249
 Malthus, Thomas Róbert 89
 Manteau, Armand 274, 316, 323
 Marher Aladár 132
 Márkus Emma 282
 Marton Anna (Halasi Béláné) 296
 Marx, Karl 8, 10, 12, 24, 55, 56, 57, 60, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 99, 100, 101, 102, 103, 118, 125, 128, 143, 144, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 176, 180, 191, 192, 193, 196, 204, 205, 216, 221, 226, 227, 233, 243, 246, 252, 254, 258, 259, 264, 265, 281, 314, 328, 338
 Marx, Jenny 99
 Máté evangélista 296
 Máté György 338
 May Károly 293
 Mazzini, Giuseppe 101
 Mehring, Franz 57, 252, 253, 254, 328
 Meinig Artúr 232, 233, 237
 Meller Simon 132

- Menger, Anton 56
 Mérő Gyula 132, 247, 274, 308, 316
 Messinger Aranka 274
 Messinger Géza 274
 Michels, Roberto 126, 244, 254
 Migray József 246, 316, 326
 Mikes Lajos 272
 Miklós, II. cár 22, 31
 Millerand, Alexandre 244
 Mitterer Gyula 250
 Monatte, P. 243
 Montez, Lola 101
 Mónus Illés 9, 13
 Móra Ferenc 131
 Morris, William 297
 Mosolygó Antal 175, 212, 213, 218, 304,
 305, 307
 Müller, F. 92
- Nadejde, Josif 256
 Nadler Herbert 13, 210, 247
 Nagy Sándor 170, 297
 Nánássy László 132
 Napóleon, III. 101
 Narrat, Georges 62
 Némethy romániai szociáldemokrata
 munkás 256
 Nietzsche, Friedrich 55, 125, 229, 278
 Nörrenberg, Constantin 34
 Nizsinszkij, Vaclav Fomics 282
 Nyári Pál 183
- Orano, Paolo 254
 Ostenburg Gyula 184
 öszterreicher Sándor 304
- Pál apostol 101
 Pannekoek, Antoine 162
 Pascal, Blaise 327
 Pásztor Mihály 132
 Pecqueur, Charles Constantin 56, 87
 Peéry Rezső 203
 Pellontier, Fernand 324
 Peszkin, I. 256
 Póterfi Jenő 311
 Péterfi Tibor 132
 Petőfi Sándor 28, 29, 30, 107, 114, 171,
 183, 202
 Petrovics Elek 132, 198
 Peukert, Josef 109
 Pikler Blanka 285, 290, 292
 Pikler Gyula 92, 201, 277
 Pikler J. Gyula 132
- Pilátus 292
 Plehanov, Georgij Valehtyinovics 178,
 221, 253, 254, 256, 257, 328
 Pogány József 308
 Polényi Adolf 329
 Polányi Cecil 325
 Polányi Károly 132, 325
 Polányi (Pollacsek) család 255
 Popescu, C. 256
 Popovics, Milorad 256
 Pór Ödön 255
 Pórné Váradí Irma 286, 288, 289
 Proudhon, Pierre Joseph 56, 68, 70, 71
 72, 89, 126, 170, 196
 Prückler Ilona 287
 Pulszky Ágoston 233, 234
 Pulszky Ágostonná 133
 Pulszky Romola 282
 Purjesz Lajos 132
- Rácz Gyula 97, 132
 Radek, Kari 176
 Rákosi Jenő 208
 Rae 33
 Rakovszkij, Krisztián Georgievics 257
 Reiniz Béla 171
 Renan, Ernest 326
 Remete László 14, 57, 130, 131, 281
 315, 327, 338
 Reporter 140
 Révai József 8, 10, 11, 12, 13, 159, 216,
 220, 240, 241, 292, 300, 306, 307
 Révész Béla 270
 Révész Ferenc 6, 269
 Révész Mihály 105
 Reyer, Eduárd 34, 36
 Ricardo, Dávid 69, 70, 71, 72, 85, 86,
 89
 Riedl Frigyes 311
 Ries István 315
 Rigola 44, 45
 Rjazanov, N. 257
 Robb Géza 305
 Rodin, Auguste 324
 Rolland, Román 123
 Rónai Zoltán 132, 274, 300, 325
 Rotstein, A. M. 256, 257
 Rudas László 174
 Rudas Zoltán 123, 317
 Ruge, Arnold 70
- Saint-Simon, Henri 56
 Sándor, III. cár 31

- Sallai Imre 165, 218, 224, 304, 307
 Sallay Árpád 132
 Samassa József 37, 38
 Scheidemann, Philipp 174
 Scheu, Andreas 108
 Schmitt Jenő 170, 246, 326
 Schopenhauer, Arthur 229
 Schöpflin Aladár 207, 285
 Schulze-Delitzsch, Franz Hermann 108
 Schwarz Béni 274
 Shakespeare, William 315
 Sidó Zoltán 132
 Simainé Madzsar Lili 293, 296
 Sinkó Ervin 13, 259
 Sisa Miklós 213, 303
 Sistonodi, Jean Charles Léonard Simondo de 89
 Sitlovszkij, Ch. 256, 257
 Smith, Adam 70, 71
 Soldi 44
 Sorel, Georges 193, 243, 253, 254, 277, 324, 328
 Spencer, Herbert 93
 Steinlen, Kari von 93
 Stirner, Max 170
 Strickerné Polányi Laura 325
 Sturm Albert 233
 Stürghk, Kari gróf 291, 301
 Sugár Tivadar 213, 303, 304, 305, 307
 Suller Béla 304
 Supka Géza 132
 Szabó Sándor 133
 Szabó Zoltán 201
 Szakasits Árpád 225, 315
 Szálai Károly 316
 3zász Károly 289
 Széchenyi István 182, 202
 Szécsi Egon 274
 Széll Kálmán 17, 19
 Szende Pál 132, 239
 Szerdahelyi Sándor 274, 316
 Szijjagin, Dimitrij Szergejevics orosz rendőrmiszter 30
 Szontagh Ernő 336
 Sztankai (rendőrtiszt) 297
 Sztálin 226
- Táncsics Mihály 28, 29, 107, 108, 183, 202
 Tarczai Lajos 316, 326
 Taylor, Frederic Winslow 168, 290
 Tisza István, gr. 112, 113, 115, 301, 302
- Tolnai Simon 295, 296
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 170, 171 229
 Tömörkény István 293
 Tömöry Márta 338
 Treves, Claudio 44, 45
 Turati, Filippo 42, 43, 44, 45, 46, 47, 60, 253
 Turkovic, Stjepan 148
 Türr István 102
 Tyeplov, Pavel Fjodorovics 167, 255, 257
- Uhland, Ludwig 295
- Vadász Elemér 269
 Vágó Béla 224, 274, 316
 Vágó Géza 274
 Vágó József 132, 238, 272, 274
 Vaillant, Edouard 253
 Valero Antal 237
 Vámbéry Rusztem 132
 Vandervelde, Emilé 302
 Varga Jenő 10, 12, 97, 142, 296
 Várkonyi István 246
 Várnai Zseni 270, 272
 Városy Gyula 132
 Varró István 13, 232
 Vasvári Pál 107
 Vázsonyi Vilmos 141, 224, 281
 Vedres Márk 132, 230
 Végh Dezső 213, 304
 Veigelsberg Viktor 132
 Veres Péter 201
 Vidal, Francois 56
 Vierkandt, Alfréd 92, 93
 Vollmar, Georg von 60
 Voltaire (Francois Marié Arouet) 310
- Waldbauer József 264
 Weber, Max 97
 Wedekind, Franz 290
 Weltner Jakab 142, 175, 247
 Wildner Ödön 132, 168, 278, 289, 290, 309
 Wilson, Thomas Woodrow 136, 276
 Windischgraetz, Afred 180
- Zádor Pál 132
 Zalai Zoltán 33, 112
 Zemek József 256
 Zola, Émile 171, 235, 323, 324

TARTALOM

Előszó (Révész Ferenc).....	5
Bevezetés (Remete László).....	7

SZABÓ ERVIN KIADATLAN ÍRÁSAIBÓL

Vádak a mai társadalom ellen. (Népszava 1899. okt. 1.)	17
Proletár-gyermekek pusztulása. (Népszava 1900. febr. 27.).....	19
Az oroszokért. (Népszava 1901. ápr. 30.).....	22
Művészet. (Népszava 1901. dec. 21.)	23
1848. (Népszava 1902. márc. 15.).....	27
Tömeg vagy egyén. (Volksstimme 1902. ápr. 24.)	30
Az Erzsébet-akadémia. (Népszava 1902. jún. 24.).....	33
Kereszténység és szocializmus. (Népszava 1902. júl. 15.).....	36
Az olasz pártkongresszus. (Népszava 1902. szept. 11., szept. 13., szept. 16.).....	39
A szabadság a szocialista társadalomban. (Népszava Naptár 1905.; Neue Zeit 1903 -1904.)	48
Testvérharc. (Ácsok Szaklapja 1905. ápr. 1.)	51
Marx és Engels válogatott művei ... (Dokumente des Sozialismus 1905. [jún. ?])	55
A szocializmus átalakulása. (Budapesti Napló Album Naptár 1907.)	58
Kommunista községek. Narrat George: Milieux libres. (Huszadik Század 1909. 2. köt.).....	62
A szerkesztő előszava. (Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909.)	63.
Bevezetés. (Marx és Engels válogatott művei 2. köt. 1909.)	64.
A politika aszkétái. – Válaszok ifj. Leopold Lajos cikkére. – (Huszadik Század 1909. 2. köt.)	90
Lehetséges-e tudományos politika? (Huszadik Század 1910. 1. köt.)	91
Varga Jenő: A magyar kartellek. (Huszadik Század 1913. 1. köt.).....	96
Magyar vonatkozások Marx és Engels levelezésében. (Népszava 1913. dec. 25.)	99
Korlátlan sajtószabadság. (Nyugat 1914. 1. köt.)	103
Révész Mihály: A magyarországi munkásmozgalom története 1867 – 1913. (Archiv für die Geschichte des Sozialismus 1915.)	105
1848-1917. (Népszava 1917. jún. 16.).....	112

A konzervatív és progresszív idealizmus vitája. [Hozzászólás] (Huszedik Század 1918. 1. köt.)	115
A Szocialista Munkások Propaganda Csoportja Alapelvei. (Huszedik Század 1919. 142-143. old.; Vörös Újság 1919. ápr. 2.)	119
NEKROLÓGOK, EMLÉKEZÉSEK, TANULMÁNYOK SZABÓ ERVINRŐL	
A mi halottunk. (1918. okt.).....	123
Rudas Zoltán: Szabó Ervin. (1918. okt.).....	123/
Szabó Ervin. (1918. okt.)	125Í
Leopold Lajos: Szabó Ervin. (1918. okt. 1.).....	127
Meghalt Szabó Ervin. (Wien 1918. okt. 1.).....	130
Móra Ferenc részvétlevele (1918. okt. 2.)	131
Szabó Ervin sírjánál. (1918. okt. 3.).....	131
Kunfi Zsigmond búcsúbeszéde. (1918. nov.)	134
(Reporter): Szabó Ervin és akik eltemették. (1918. okt. 6.)	140
Varga Jenő: Szabó Ervin. (1918. okt. 10.).....	142
Szabó Ervin. (Moszkva, 1918. okt. 16.).....	145
Lékai János: Szabó Ervin. (1918. okt. 17.)	147
Stjepan Turkovic: Szabó Ervin. (Zágráb, 1918. okt. 17.)	148
Kun Béla: Szabó Ervin (Moszkva, 1918. okt. 19.).....	150
Halasi Béla: Szabó Ervin. (1918. nov.).....	151
[Révai József]: Szabó Ervin. (1919. márc. 29.).....	159
Szabó Ervin. (1919. márc. 29.).....	162
Szabó Ervin-könyvtár. (1919. márc. 29.).....	163
László Aladár: Emlékezés Szabó Ervinre. (1919. ápr. 9.)	164
Sallai Imre: Korvin Ottóról. (Wien, 1920. dec.)	165
Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája. (Wien, 1921.)	166
Rudas László: Szabó Ervin műve. (Wien, 1921. jún. 30., júl. 7.)	174
Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. (München, 1923.)	185
Hirossik János: A röpcédula. (Párizs, 1927. nov.).....	185
Szabó Ervin. Halálának tizedik évfordulóján. (Wien, 1928. szept. 9.)	187
Jászi Oszkár: Ha Szabó Ervin nem hal meg... (1928. okt.)	193
Kassák Lajos: Meghalt Szabó Ervin. (1934?)	199
Ferencz László: Szabó Ervin. (Moravska Ostrava, 1937. márc. 28.).....	200
Szabó Ervin emléke. (Moravska Ostrava, 1937. ápr. 1.).....	202
Madzsar József: Szabó Ervin. (Moravska Ostrava, 1937. máj. 30.)	204
Schöpflin Aladár: Egy Babits-vers története. (1947. máj. 30.)	207
Nadler Herbert: [Szabó Ervin egy vadásztúrán.] (1948. márc. 15.)	210
Kelen Jolán: Gyűlés egy főpapi palotában. (1957.).....	211
Haász Árpád: Emlékezés Szabó Ervin születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepségen. (1957. aug. 23.)	213

Révai József: Szabó Ervin. (1958. szept. 30.)	220
Szakasits Árpád: Szabó Ervinről, az emberről. (1958. okt. 10.).....	225
Vedres Márk: A mi barátságunk is. .. vitatkozással kezdődött. (1959. aug.)	230
Varró István: Szabó Ervin és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára. (1960.)	232
Jemnitz János: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon 1914. előtt. (1961.)	239
Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levélhagyatéka tükrében. (1964.)	253
Sinkó Ervin: A nagy nevelő. (Növi Sad, 1964. nov.).....	259
Dénes Zsófia: A könyvtárör. (1967. aug. 19.)	263

E KÖTET SZÁMÁRA ÍROTT KORTÁRSI EMLÉKEZÉSEK

[Vadász Elemér levele]. (1967. szept. 11.).....	269
Benedek Marcell: A személytelen barát. (1967. okt.).....	270
Várnai Zseni: Szabó Ervin a proletárköltészetéről. (1967. nov.)	270
Gárdos Mariska: Az emberről, akire felnéztünk. (1967. nov.)	272
[Dienes Lajos Dienes Valériához intézett leveléből.] (1967. dec. 11.).....	276
Kőhalmi Béla: Szabó Ervin egy tanítványának emlékeiből. (1968. jan.)...	277
Pórné, Váradi Irma: Róla emlékezni. (1968. jan.)	286
Simainé, Madzsar Lili: Mozaikok. (1968. jan.)	293
Duezynska Iлона: Mesterünk: Szabó Ervin. (1968. febr.)	297
Kálmán József: Szabó Ervinre emlékezem. (1968. febr.).....	308
[Darvas Simon levele], (1968. márc. 14.)	315
Dienes Valéria: Szabó Ervin. (1968. márc.)	317
Armand Manteau: Emlékek. (1968. márc.)	323
[Lukács György levele]. (1968. márc. 19.).....	327
Halász Miklós: Szabó Ervin elnököl. (1968. aug.).....	329

FÜGGELÉK

Jegyzetek.....	333
Kiegészítések korábban megjelent Szabó Ervin-bibliográfiákhoz	336
Névmutató.....	346
Tartalom.....	351